

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Latvijas Universitāte

Inga Riemere

PROMOCIJAS DARBS

**UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS PĀRVALDĪBAS
PILNVEIDE LATVIJĀ SKOLĒNU UZŅĒMĒJKOMPETENCES
ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ**

Doktora zinātniskā grāda iegūšanai vadībzinātnē

Apakšnozare: izglītības vadība

Promocijas darba zinātniskais vadītājs:

Dr.oec., emeritētā profesore Veronika Bikse

Rīga 2013

SATURA RĀDĪTĀJS

PROMOCIJAS DARBĀ IEVIETOTO TABULU SARAKSTS	4
PROMOCIJAS DARBĀ IZVEIDOTO ATTĒLU SARAKSTS	6
PROMOCIJAS DARBĀ LIETOTO AKRONĪMU, ABREVIATŪRU UN SIMBOLU SKAIDROJUMI	6
IEVADS	7
1. UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS TEORĒTISKIE ASPEKTI UZŅĒMĒJKOMPETENCES ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ	19
1.1. Jēdzienu <i>uzņēmējs un uzņēmējspējas</i> vēsturiskā attīstība	20
1.2. Uzņēmēja jaunā loma un uzņēmējkompetences attīstības nepieciešamība	28
1.2.1. Jaunās ekonomikas laikmets un uzņēmēja jaunā loma	28
1.2.2. Uzņēmējkompetence, tās attīstības nepieciešamība	35
1.3. Uzņēmējdarbības izglītības būtība izglītības paradigmas maiņas apstākļos	49
1.4. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars, tā elementu raksturojums	61
Secinājumi par 1.nodaļas saturu	78
2. UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS PĀRVALDĪBAS ANALĪZE LATVIJĀ UN ĀRVALSTĪS	81
2.1. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības analīze Latvijā	81
2.1.1. Ar uzņēmējdarbības izglītību saistīto LR plānošanas dokumentu un aktivitāšu analīze	81
2.1.2. Latvijas Izglītības un zinātnes ministrijas loma uzņēmējdarbības izglītības pārvaldē	95
2.1.3. Latvijas skolu sadarbība ar sabiedrisko organizāciju Junior Achievement - Young Enterprise Latvia	102
2.1.4. Latvijas skolu pozitīvā pieredze uzņēmējdarbības izglītībā	107
2.2. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pieredze ārvalstīs	114
2.2.1. Norvēģijas pieredze uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā	115
2.2.2. Lietuvas pieredze uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā	122
2.3. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības salīdzinošā analīze	126
Secinājumi par 2.nodaļas saturu	128

3. PĒTĪJUMS PAR SKOLĒNU UZŅĒMĒJKOMPETENCES ATTĪSTĪBU VEICINOŠU UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS ELEMENTU INTEGRĀCIJAS IESPĒJĀM DABASZINĀTNĒS UN MATEMĀTIKĀ	131
3.1. Pētījuma organizācija un metodoloģija	131
3.2. Pētījuma datu analīze un interpretācija	134
3.2.1. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību saturā	135
3.2.2. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību līdzekļos	139
3.2.3. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību metodikā	146
3.2.4. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību procesā, sadarbojoties ar uzņēmējiem	149
3.2.5. Izveidotās metodikas vērtējums izmēģinājumskolu skolotāju un skolēnu skatījumā	151
Secinājumi par 3. nodaļas saturu	159
4. UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS PĀRVALDĪBAS IETVARA IZVĒRTĒJUMS UN PILNVEIDOŠANAS VIRZIENI	160
4.1. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara izvērtējuma metodika.....	160
4.2. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara izvērtējums	162
4.3. SVID analīze un uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveide Latvijā	170
SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI	177
IZMANTOTO INFORMĀCIJAS AVOTU SARAKSTS	189
PIELIKUMI	200

PROMOCIJAS DARBĀ IEVIETOTO TABULU SARAKSTS

Nodaļas Nr.	Tabulas Nr.	Tabulas nosaukums	lpp.
1	1.1	Jēdzienu <i>uzņēmējs, kapitālists, vadītājs</i> un <i>līderis</i> salīdzinājums	26
1	1.2	Galvenie aspekti, kas atšķir vadītāju no uzņēmēja	32
1	1.3.	Teorētiskās pieejas jēdziena <i>uzņēmējs</i> pētniecībā	34
1	1.4.	Uzņēmējkompetences un vadītāja profesionālās kompetences salīdzinājums	45
1	1.5	Jēdziena <i>uzņēmējdarbības izglītība</i> skaidrojums un vēsturiskā attīstība	51
1	1.6	Uzņēmējdarbības izglītības pedagoģiskie elementi	58
2	2.1	Latvijas Nacionālā attīstības plāna 2007.-2013.nostādnes uzņēmējdarbības izglītības veicināšanā	87
2	2.2	Zināšanas, prasmes un attieksmes, kas attīsta uzņēmējkompetenci pamatizglītības mācību priekšmetu standartos	96
2	2.3	Zināšanas, prasmes un attieksmes, kas attīsta uzņēmējkompetenci vidējās izglītības mācību priekšmetu standartos	98
2	2.4	<i>Junior Achievement - Young Enterprise Latvija</i> organizētās aktivitātes skolēniem	103
2	2.5	Aptaujāto absolventu iegūtās prasmes un iemaņas, darbojoties programmā <i>Skolēnu mācību uzņēmums</i>	105
2	2.6	Pedagogu grūtības SMU konsultēšanā	106
2	2.7	Ekonomiskās izglītības plānojums Rīgas Valsts 3.ģimnāzijas vidējās izglītības programmās	108
2	2.8	Ekonomikas mācību priekšmeta stundu skaits Jelgavas Spīdolas ģimnāzijas vidējās izglītības programmās	111
2	2.9	Biznesa idejas īstenošanas gaita Jelgavas Spīdolas ģimnāzijā	112
2	2.10	Uzņēmējdarbības izglītības saturs pa izglītības līmeņiem atbilstoši Norvēģijas valsts stratēģiskajam plānam	117
2	2.11	Uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītās institūcijas: Norvēģijas piemērs	118
2	2.12	Lietuvas uzņēmējdarbības izglītības stratēģiskā plāna vadlīnijas	123
2	2.13	Norvēģijas, Lietuvas un Latvijas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības salīdzinājums	127
3	3.1	Pētnieciskā darbībā matemātikā un dabaszinātnēs iegūtās uzņēmējprasmes	137
3	3.2	Dabaszinātņu un matemātikas mācību priekšmetu tematos 7.-12. klasē apgūtās uzņēmējprasmes	138
3	3.3	Uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācija dabaszinātņu un matemātikas apguves procesā	146
3	3.4	Kā panākt, lai pārmaiņas eksaktajos mācību priekšmetos tiek īstenotas katrā skolā, katrā klasē?	147
3	3.5	Izmēģinājumskolu skolotāju aptaujas (2011.gada jūnijs) rezultāti, atbilžu skaits	155
3	3.6	Uzņēmējkompetences attīstība Latvijas skolēniem dažādos mācību priekšmetos	156
3	3.7	Uzņēmējkompetences attīstība uzņēmējdarbības izglītībā dabaszinātnēs un matemātikā	157
4	4.1	Ekspertu anketu apkopojums	162
4	4.2	Ekspertu vērtējumu apkopojumu tabula	164
4	4.3	Ekspertu komentāri un iebildumi par 1. kritēriju	165

4	4.4	Ekspertu komentāri un iebildumi par 2. kritēriju	166
4	4.5	Ekspertu komentāri un iebildumi par 3. kritēriju	166
4	4.6	Ekspertu komentāri un iebildumi par 4. kritēriju	167
4	4.7	Ekspertu komentāri un iebildumi par 5. kritēriju	168
4	4.8	Ekspertu komentāri un iebildumi par 6. kritēriju	168
4	4.9	Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara īstenošanas SVID analīze	170
4	4.10	Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveide skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā	174

PROMOCIJAS DARBĀ IZVEIDOTO ATTĒLU SARAKSTS

Nodaļas Nr.	Attēla Nr.	Attēla nosaukums	lpp.
1	1.1	Uzņēmējkompetences modelis	44
1	1.2	Mācīšanās paradigmu maiņa	54
1	1.3	Uzņēmējdarbības izglītības elementi	62
1	1.4.	Uzņēmējdarbības izglītība mūža garumā	63
1	1.5	Uzņēmējdarbības izglītības galvenās jomas	64
1	1.6	Uzņēmējdarbības izglītības ietvars	65
1	1.7	Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības ietvars	67
1	1.8	Uzņēmējdarbības izglītības plānošanas un koordinēšanas līmeņi	77
2	2.1	Ekonomikas apguve vēsturiskā skatījumā pamatizglītībā un vispārējā vidējā izglītībā Latvijā	85
2	2.2	Izglītojamo vidusskolēnu skaits LR vispārīzglītojošās dienas apmācības programmās, kas apgūst biznesa ekonomiskos pamatus vai ekonomiku 2006./2007.- 2011./2012.m.g.	86
2	2.3	Reģistrēto SMU skaits	105
2	2.4	Pamatizglītības 7.- 9.klases uzņēmējdarbības izglītības plānojums Jelgavas Spīdolas ģimnāzijā	111
2	2.5	Uzņēmējdarbības izglītība dažādos mācību priekšmetos	120
3	3.1	Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību procesā	135
3	3.2	Zinātņu izglītības paradigma	136
3	3.3	Mācību satura konceptuālie modeļi matemātikā un dabaszinātnēs	136
3	3.4	Metodisko materiālu sistēma	139
3	3.5	Skolēnu ieguvumi, spēlējot didaktiskās spēles (īpatsvars %)	141
3	3.6	Ķīmijas spēles spēlējot, apgūtās prasmes (īpatsvars %)	142
3	3.7	Bioloģijas spēles spēlējot, apgūtās prasmes (īpatsvars %)	142
3	3.8	Fizikas spēli spēlējot, apgūtās prasmes (īpatsvars %)	144
3	3.9	Matemātikas spēles spēlējot, apgūtās prasmes (īpatsvars %)	144
3	3.10	Simulācijas <i>Fabrikants</i> laikā apgūtās prasmes (īpatsvars %)	145
3	3.11	Skolēna darbība stundā	149
4	4.1	Tīkla grafiks uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas stiprajām pusēm	171
4	4.2	Tīkla grafiks uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas vājajām pusēm	172
4	4.3	Tīkla grafiks uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas iespējām	173
4	4.4	Tīkla grafiks uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas draudiem	173

PROMOCIJAS DARBĀ LIETOTO AKRONĪMU, ABREVIATŪRU UN SIMBOLU SKAIDROJUMI

CSP	Centrālā statistikas pārvalde
EK	Eiropas Komisija
EP	Eiropas Padome
ES	Eiropas Savienība
ESF	Eiropas Sociālais fonds
IT	Informāciju tehnoloģijas
IZM	Izglītības un zinātnes ministrija
LIAA	Latvijas Izglītības Attīstības aģentūra
LR	Latvijas Republika
LU	Latvijas Universitāte
LUA	Latvijas universitāšu asociācija
MK	Ministru kabinets
MVU	Mazie un vidējie uzņēmumi
NAP	Nacionālās attīstības plāns
SVID	Stiprās puses, vājās puses, iespējas un draudi
VISC	Valsts izglītības un saturs centrs
g.	gads
gs.	gadsimts
lpp.	lappuse
m.g.	mācību gads
nr.	numurs
t.i.	tas ir
u.c.	un citi
%	procenti

IEVADS

Informācijas tehnoloģiju straujā attīstība rada būtiskas pārmaiņas sabiedrības dzīvē. Veidojas jauna sabiedrības struktūra, mainās vērtības, situācija darba tirgū un attieksme pret cilvēku, viņa attīstību, vērtību orientāciju. Mainās arī uzņēmēja loma un funkcijas, kā arī uzņēmuma veidošanai un vadīšanai nepieciešamās zināšanas, prasmes, spējas un attieksmes. Tiek izvirzītas paaugstinātas prasības uzņēmējdarbības izglītībai.

Lai risinātu uzņēmējdarbības izglītības un tās pārvaldības jautājumus, Eiropas Komisija ir izstrādājusi vairākus svarīgus dokumentus, kuros ir akcentēta izglītības sistēmas loma uzņēmējdarbības izglītības veicināšanā. Tās aktualitāti nosaka vairāki apstākļi. *Pirmkārt*, uzņēmējdarbības veicināšana, jo valsts ekonomikas izaugsmes un iedzīvotāju dzīves līmeņa nemitīga pieauguma galvenais nosacījums ir sekmīga uzņēmējdarbība. Palielinot ražošanu, tiek piedāvātas jaunas darbavietas, tādējādi nodrošinot nodarbinātības un ienākumu pieaugumu. *Otrkārt*, motivēt jauniešus apzināties, ka nākotnē pašnodarbinātība un uzņēmējdarbība varētu kļūt laba karjeras izveide. Mūsdienās arvien pieaugošā informācijas tehnoloģiju attīstība un izplatība pasaulē būtiski ietekmējusi ražošanas struktūru, kuras pamatu veido sīkie (mikro) uzņēmumi, attālinātais darbs, dodot lielāku brīvību un neatkarību darba funkciju veikšanā. Ir izveidojies tāds uzņēmuma modelis, kuru vada persona, kas spēj apvienot sevī gan darba ņēmēja, gan darba devēja funkcijas un īpašības, tādējādi kļūstot par uzņēmēju – pašnodarbināto. Viena un tā pati persona kļūst par uzņēmuma īpašnieku, pārvaldnieku, tiešā darba veicēju, turklāt dažādās jomās – ražošanas tehnoloģijās, grāmatvedībā u.c. (Bikse, 2011, 24). *Treškārt*, nodrošināt iespējas visiem jauniešiem attīstīt uzņēmējkompetenci – apgūt zināšanu, prasmes un attīstīt personisko īpašību, spēju un attieksmju kopumu, kas dod iespēju pārvērst idejas darbībā. Uzņēmējkompetence ietver radošu inovatīvu pieeju, riska uzņemšanos, kā arī spēju plānot un vadīt projektus, uzņēmīgumu, lai sasniegtu izvirzītos mērķus. Tā ir balsts indivīdam ne tikai ikdienas dzīvē mājās un sabiedrībā, bet arī darbavietā, kas palīdz apzināties darba nozīmi un izmantot priekšrocības, un ir īpašu zināšanu un prasmju pamats, kas nepieciešams tiem, kas nodarbojas ar sociālo darbību vai uzņēmējdarbību. (EK, 2006)

Uzņēmējkompetence tiek attīstīta uzņēmējdarbības izglītības procesā. Attiecībā uz vispārējās izglītības līmeni uzņēmējdarbības izglītība tiek skatīta, no vienas puses, plašākā nozīmē, lai tā tiktu orientēta uz noteiktu cilvēka personisko īpašību kopuma un prasmju attīstīšanu, kas ir svarīgas jebkurā darbības jomā un dzīvē, tieši nesaistot to ar jaunu uzņēmumu veidošanu. No otras puses, šaurākā nozīmē, lai katrā atsevišķā izglītības sistēmas pakāpē nodrošinātu specifisko biznesa prasmju attīstību un zināšanu apguvi par to, kā uzsākt un sekmīgi attīstīt uzņēmējdarbību, piemēram, mini-uzņēmumu veidošanu un vadīšanu, jauniešu iesaisti

noteiktā praktiskā nodarbē, ievērojot principu – „mācīties darot”. Tas nebūt nenozīmē, ka uzņēmējdarbības izglītības procesā tiek iegūta noteikta profesija.

Tikai viens uzņēmējdarbības izglītības aspekts saistās ar speciālo zināšanu un prasmju apguvi uzņēmējdarbībā tās šaurākajā izpratnē. Mūsdienās jaunrade, problēmu risināšanas prasmes iniciatīva un uzņēmība ir noderīga ikvienam gan ikdienas dzīvē, gan darbavietā. Līdz ar to otrs uzņēmējdarbības izglītības aspekts - tās plašākajā nozīmē skar indivīda noteiktas īpašības, spējas un prasmes. Tās iespējams attīstīt integrēti visos mācību priekšmetos. Eiropas Komisijas (EK) dokumentos ir uzsvērts, ka uzņēmējdarbības izglītības mērķis ir veicināt radošumu, inovācijas un pašnodarbinātību. (EK, 2011)

Tas izvirza jaunas daudz augstākas prasības cilvēkkapitāla attīstībai un izglītībai, pārejot no ekonomiskās pieejas uz daudz plašāku sociālekonomisku pieeju, priekšplānā izvirzot *kompetenta cilvēka attīstību* kā svarīgāko konkurētspējas nosacījumu. Tādējādi īstenojot uz kompetenču attīstību balstītu izglītību. Līdz ar to uzņēmējdarbības izglītības īstenošana aktualizē jaunu skatījumu uz izglītības satura veidošanu, paredzot tajā ietvert uzņēmējkompetences attīstības un karjeras izglītības elementus (aspektus). Šāds skatījums prasa kompleksu pieeju ne tikai mācību procesa organizācijas jautājumu risināšanai, pievēršot galveno uzmanību personības veidošanai un pašrealizācijas iespēju radīšanai, bet arī mērķtiecīgu uzņēmējdarbības izglītības pārvaldību.

Attiecībā uz uzņēmējdarbības izglītības pārvaldību 2004. gadā EK projekta *Uzņēmējdarbības izglītība* (Education for Entrepreneurship, 2004) ietvaros eksperti izstrādāja uzņēmējdarbības izglītības veicinošu programmu, lai Eiropas institūcijas un nacionālo valstu valdības to varētu izmantot savā darbībā. Nacionālo valstu valdībām tika rekomendēts:

- izstrādāt uzņēmējdarbības izglītības rīcības programmu ilgstošai perspektīvai, īstenojot saskaņotu vismaz triju ministriju, vietējo pašvaldību, uzņēmēju un skolu sadarbību,
- veikt pedagogu un „biznesa pasaules” cilvēku sagatavošanu, kas ir iesaistīti uzņēmējdarbības izglītībā,
- uzņēmējkompetences attīstības jautājumus ietvert nacionālās izglītības programmās, integrējot kā svarīgu mācību sastāvdaļu visās mācību programmās, dažādos mācību priekšmetos un ārpuskolas pasākumos.

Latvijā tiek veiktas atsevišķas aktivitātes uzņēmējdarbības izglītībā. Tās piedāvā *Ekonomikas ministrija*, *Latvijas Izglītības Attīstības aģentūra*, sabiedriska labuma organizācija un biznesa izglītības eksperts Latvijas dalīb skolās – *Junior Achievement Latvia (JAL)* un *Latvijas Uzņēmējdarbības un menedžmenta akadēmija*, un citi. Vairāku Latvijas skolu un pirmskolas izglītības iestāžu pedagogi un skolēni ir iesaistījušies dažādos starptautiskos projektos un Centrālbalijas jūras reģiona pārrobežu sadarbības programmās. Daži uzņēmējdarbības izglītības

elementi ir iekļauti atsevišķu mācību priekšmetu saturā. Arī valdības līmenī tiek īstenota virkne pasākumu un iniciatīvu, lai sagatavotu jauno paaudzi uzņēmējdarbības uzsākšanai visos izglītības sistēmas līmeņos. Ir iezīmējušās pozitīvas tendences sociālo zinību un ekonomikas mācību priekšmetu standartu pilnveidē, visu priekšmetu pedagogu sagatavošanā uzņēmējdarbības izglītības jautājumos. Tomēr ir problēmas, kuras nopietni jārisina uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā.

Pirmkārt, Latvijas izglītības sistēma sagatavo labus augsti kvalificētus speciālistus noteiktā jomā. Tā galvenokārt ir orientēta, lai sagatavotu darba ņēmējus, nevis vienlaikus ar noteiktas specialitātes iegūšanu attīstītu arī uzņēmējkompetenci un jaunais cilvēks būtu gatavs uzsākt savu nodarbi, kļūstot par darba devēju. Latvijas universitāšu asociācijas (LUA) veiktā absolventu aptauja parāda, ka no 4909 respondentiem par darba devējiem (uzņēmējiem) strādā 5%, bet ieguvuši pašnodarbinātā statusu 6,1% respondentu no aptaujāto kopskaita. Galvenie cēloņi, kas traucē uzsākt uzņēmējdarbību aptaujātajiem absolventiem, aiz finansiālām grūtībām ir zināšanu un prasmju trūkums, kas nepieciešamas, lai veidotu savu uzņēmumu (31,8%), kā arī bailes riskēt (27,6%), nav ideju (23,5%) un trūkst uzņēmības (19,4%). Skolas devumu šajā jomā viņi novērtē viszemāk. (Bikse, 2012)

Otrkārt, skolotāju sagatavotība uzņēmējdarbības izglītības jautājumos ir nepietiekoša. LUA pētījumi liecina, pedagogi, studējot universitātē, nav varējuši pilnībā apgūt tās zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas, lai viņi varētu visos mācību priekšmetos integrēt uzņēmējdarbības izglītības jautājumus. Turpat trešdaļai vispār nav bijis iespēju apgūt prasmes uzņēmējdarbības uzsākšanai, bet pārējie tās ir apguvuši zemā (28,5%) un vidējā līmenī (25,5%). Augstā un ļoti augstā līmenī ir apguvuši tikai 11,1%. (Bikse, 2012)

Treškārt, vēl arvien saglabājas tradicionāla pieeja uzņēmējdarbības izglītībai. Tiek uzskatīts, ka tā ir tiešā veidā saistīta ar uzņēmējdarbības uzsākšanu un uzņēmuma veidošanu. Līdz ar to uzņēmējdarbības izglītību saista galvenokārt ar ekonomikas apguvi. Latvijas pamatzglītības un vidējās izglītības standartos un mācību priekšmetu standartos nav iekļauta kompetenču, tai skaitā uzņēmējkompetences, attīstība. Paredzēta atsevišķu prasmju attīstība, piemēram, problēmrisināšanas prasmes, sadarbības prasmes u.c.

Ceturtkārt, nav izstrādāta metodika valstiskā līmenī, kā integrēt praktiskās darbības mācību programmās, lai īstenotu tās vienotībā ar uzņēmējdarbības teorētisko principu apguvi. Nav arī izstrādātas metodikas, kā uzņēmējdarbībai nepieciešamās personas īpašības attīstīt visos mācību priekšmetos, turklāt saistībā ar pārējo pamatkompetenču attīstību.

Piektkārt, īstenotajai uzņēmējdarbības izglītības politikai valsts līmenī trūkst mērķtiecīguma un sistēmiskas pieejas, lai visos izglītības sistēmas līmeņos veiktu uzņēmējkompetences attīstīšanas ievirzi, veicinātu jaunās paaudzes izpratnes veidošanu par

uzņēmējdarbību un vēlēšanos tajā iesaistīties. Bez tā nevar sagaidīt jaunu uzņēmumu veidošanos, zinātnes rezultātu komercializāciju, inovāciju un tehnoloģiju pārnesi. Latvijā nav izstrādāta vienota stratēģija uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībai valstī (EK, 2012).

Latvijas izglītības vadības zinātnē uzņēmējdarbības izglītības problēmas saistībā ar uzņēmējkompetences attīstību ir maz pētītas. Dažus tās aspektus ir pētījusi profesore Veronika Bikse, Karine Oganisjana u. c.

Mūsdienās mainās jēdzienu: *uzņēmējs*, *uzņēmējspējas* un *uzņēmējdarbības izglītība* būtība un satura teorētiskais skaidrojums, piešķirot tiem daudz plašāku nozīmi *uzņēmējkompetences* veidošanas kontekstā izglītības sistēmā. Tas liek meklēt atbildes uz jautājumiem, kā skaidrot šos jēdzienus, raugoties no teorētiskā aspekta; kādas kompetences un personas īpašības ir jāattīsta, lai varētu uzsākt uzņēmējdarbību un nodarbināt pašam sevi; vai iespējams attīstīt uzņēmējkompetenci visiem skolēniem, integrējot uzņēmējdarbības izglītības elementus dažādos mācību priekšmetos; kā vajadzētu īstenot uzņēmējdarbības izglītības pārvaldību Latvijā. Pētījuma aktualitāte, minēto problēmu nepietiekama izpēte noteica šī darba tēmas izvēli – ***uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveide Latvijā skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā.***

Promocijas darba zinātniskā novitāte

- Analizējot zinātnisko literatūru, teorētiski izpētīta jēdzienu: *uzņēmējs* → *uzņēmējdarbība* → *uzņēmējspējas* → *uzņēmējkompetence* savstarpējās sakarības saistībā ar *uzņēmējdarbības izglītību*.
- Pamatojoties uz zinātniskās literatūras analīzi ieviests jēdziens *uzņēmējkompetence* plašākā nozīmē un pilnveidota tā definīcija, atbilstoši uzņēmēja lomai un funkcijām mūsdienu sabiedrībā.
- Izveidots un ar ekspertu analīzes metodi izvērtēts uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars.
- Izpētīta uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība Latvijā, Norvēģijā un Lietuvā un veikta salīdzinošā analīze.
- Izpētīta uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācijas iespēja fizikas, ķīmijas, bioloģijas un matemātikas mācību priekšmetu saturā, kas veicina skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.
- Apzinātas problēmas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā Latvijā un izstrādāti priekšlikumi tās pilnveidei skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā.

Pētījuma teorētiskais un metodoloģiskais pamatojums balstās uz zinātnieku atziņām par jēdzienu: *uzņēmējs, uzņēmējspējas, kompetence, uzņēmējkompetence* attīstības un *uzņēmējdarbības izglītības* teorētiskajiem aspektiem. Jēdzienu *uzņēmējs* un *uzņēmējspējas* attīstību pētījuši daudzi autori: *Broackhauss, Cantillon, Clark, Collins, Cuervo, Gartner, Kirzner, Krueger, Leibenstein, Mangoldt, Marshal, Misra, Knight, Pinchot, Pressman, Say, Stevenson, Schumpeter, Valker, Veciana* u.c. Jēdzienu *kompetence* pētījuši *Andersone, Armstrong, Bariss, Boyatzis, Garleja, Kože, Crick, Melton, Rauhvargers, Valbis* u.c. Jēdzienu *uzņēmējkompetence* un *uzņēmējdarbības izglītības* būtību un attīstību pētījuši: *Alberti, Bikse, Bird, Dermol Draycott, Drucker, Garavan, Gibb, Güven, Hyitti, Hynes, Jack, Carrier, Katz, Kickule & Fayolle, Kirby, Kuratko, Oganisjana, Solomon, Stevenson, Surlemont* u.c.

Pētījuma informācijas bāze

Darba mērķa sasniegšanai un izvirzīto uzdevumu izpildīšanai izmantoti Latvijas un ārvalstu zinātnieku pētījumi un publikācijas, Eiropas Komisijas izstrādātās politiskās nostādnes, Latvijas Republikas likumi un citi normatīvie akti, Latvijas izglītības politikas plānošanas dokumenti, izglītības un mācību priekšmetu standarti, projekta „Dabaszinātnes un matemātika” materiāli, Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) dati, teorētiskā un analītiskā literatūra un citi izmantotās literatūras sarakstā norādītie informācijas avoti.

Pētījuma ierobežojumi

Promocijas darbā *uzņēmējkompetences attīstība un uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveides iespējas* pētītas tikai pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības posmā.

Promocijas darba mērķis, uzdevumi un hipotēze

Ievērojot teorētiskās nostādnes par *uzņēmējkompetences attīstību, uzņēmējdarbības izglītību* un tās pārvaldību, tika veidota promocijas darba pētījuma organizācija. Promocijas darba ***pētījuma objekts*** - *uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība* Latvijā.

Pētījuma priekšmets - skolēnu *uzņēmējkompetences attīstība*.

Pētījuma ***mērķis***: izveidot un izvērtēt *uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru*, vadoties no tā, veikt pētījumus un izstrādāt priekšlikumus *uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveidei skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā*.

Izvirzītā mērķa sasniegšanai ir pakārtoti sekojoši uzdevumi:

- 1) veikt *uzņēmējdarbības izglītības teorētisko aspektu analīzi, izpētīt jēdzienu uzņēmējs un uzņēmējkompetence attīstību un pamatojot uzņēmējdarbības izglītības saikni ar uzņēmēja lomu un funkcijām sabiedrībā;*

- 2) izveidot uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru, kas atspoguļo uzņēmējdarbības izglītībā un tās pārvaldībā iesaistīto elementu mijiedarbību, un raksturot katru elementu, tā lomu uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā un pārvaldībā;
- 3) analizēt izglītības politikas plānošanas dokumentus, izglītības standartus, skolu un nevalstisko organizāciju darbību, lai izpētītu uzņēmējdarbības izglītības pārvaldību Latvijā, apkopot labāko ārvalstu pieredzi, pētot uzņēmējdarbības izglītības pārvaldību Norvēģijā un Lietuvā, vadoties no veiktajiem pētījumiem veikt salīdzinošo analīzi;
- 4) veikt pētījumu par uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācijas iespējām vispārīzglītojošo mācību priekšmetu saturā, izvērtējot ESF projekta izstrādāto metodiku dabaszinātnēs un matemātikā, lai noskaidrotu vai šāda metodika veicina skolēnu uzņēmējkompetences attīstību;
- 5) atbilstoši veikto pētījumu rezultātiem, izstrādāt priekšlikumus uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītajām institūcijām, lai veicinātu uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveidi Latvijā skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā.

Hipotēze

Mērķtiecīga uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība Latvijā veicina skolēnu uzņēmējkompetences attīstību mācību procesā.

Pētījumā izmantotās metodes

Darba uzdevumu risināšanai pielietotas ***pētnieciskās metodes***:

1. *Zinātniskās literatūras teorētiskā analīze* izmantota, lai noskaidrotu teorētiskās nostādnes par uzņēmējkompetenci un ar to saistīto jēdzienu attīstību, uzņēmējdarbības izglītību un paradigmas maiņu izglītībā.
2. *Analīzes un sintēzes metodes* izmantotas, lai pētītu problēmas uzņēmējdarbības izglītībā un tās pārvaldībā, formulētu sakarības un izvērtētu būtiskākos skolēnu uzņēmējkompetences attīstību veicinošos faktorus, kā arī lai izveidotu kopsakarības un zinātniskus pieņēmumus uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveidei.
3. *Aptaujas metode* izmantota skolēnu un skolotāju viedokļu noskaidrošanai, izstrādātās metodikas izvērtēšanai.
4. *Statistiskās analīzes metodes* – aprakstošā statistika, sakarību analīze – izmantotas aptaujā iegūto datu analīzei, interpretācijai un attēlošanai. Datu apstrādē izmantotas Microsoft Excel, SPSS for Windows 16.0 programmas.
5. *Ekspertatzinumu metode, SVID (stiprās un vājās puses, iespējas un draudi) metodes* izmantotas izveidotā teorētiskā ietvara izvērtēšanai un interpretēšanai.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes

1. Atbilstoši izmaiņām informācijas tehnoloģiju attīstībā un darba tirgū pastāv korelatīva sakarība starp uzņēmēja lomu ražošanā, viņa spēju attīstību un uzņēmējdarbības izglītību. Tādēļ uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība, lai īstenotu uz kompetenču, t.sk., uzņēmējkompetences attīstību orientētu izglītību, ir objektīvi nepieciešama. Pētījumā izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars veido teorētisko pamatojumu katra pārvaldības ietvara elementa analīzei un to ietekmes uz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību izvērtējumam.
2. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības salīdzinošā analīze un veiktais pētījums par uzņēmējdarbības izglītības īstenošanu dabaszinātnēs un matemātikā pierāda, ka ir iespējams attīstīt uzņēmējkompetenci skolēniem, integrējot tās elementus vispārīglītojošos mācību priekšmetos. Latvijā uzņēmējdarbības izglītības elementi ir integrēti tikai atsevišķos mācību priekšmetos, trūkst mērķtiecīgas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības.
3. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveide Latvijā iespējama, izstrādājot un ieviešot kompleksu pasākumu kopumu, kas paredz uzņēmējdarbības izglītības plānošanu un koordinēšanu valsts, reģionu, pašvaldību un skolas līmenī.

Pētījuma posmi

1.posms. 2002. – 2008.gads uzkrāta pieredze skolēnu uzņēmējkompetences attīstībā, strādājot Āgenskalna Valsts ģimnāzijā par ekonomikas skolotāju. Studijas Latvijas Universitātes Izglītības vadības doktorantūrā, apgūti teorētiskie kursi izglītības vadībā un pētniecības metodoloģijā, noteikts pētījuma temats, izvirzīti mērķi un uzdevumi. Uzsāktas teorētiskās literatūras studijas par promocijas darba tēmu.

2.posms. 2009. - 2011. Teorētiskā literatūras studijas. Izveidota praktiskā pētījuma metodoloģija. Veikta mācību metodisko materiālu un skolotāja atbalsta materiālu izstrāde un aprobācija uzņēmējdarbības izglītības elementu integrēšanai dabaszinātnēs un matemātikā ESF projekta *Dabaszinātnes un matemātika* ietvaros. Veikts pētījums par skolēnu uzņēmējkompetences attīstības iespējām dabaszinātnēs un matemātikā, apkopoti un analizēti iegūtie dati.

3.posms. 2011.-2012. gads Izveidots uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars un veikts tā izvērtējums, izmantojot ekspertu novērtējuma metodi, iegūto datu apstrāde un analīze. Promocijas darba sagatavošana aizstāvēšanai.

Pētījuma bāze

Pētījumā iesaistīti:

8970 projekta *Dabaszinātnes un matemātika* pilotskolu (64 skolas) skolēni;

270 projekta *Dabaszinātnes un matemātika* pilotskolu (64 skolas) skolotāji;

23 projekta *Dabaszinātnes un matemātika* eksperti;

5 uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara eksperti.

Pētījuma teorētiskā un praktiskā nozīme

Pētījuma teorētiskā nozīme

- izpētīta jēdzienu: *uzņēmējs* → *uzņēmējdarbība* → *uzņēmējspējas* → *uzņēmējkompetence* savstarpējās sakarības saistībā ar *uzņēmējdarbības izglītību*;
- definēts jēdziens *uzņēmējkompetence* atbilstoši uzņēmēja lomai un funkcijām mūsdienu sabiedrībā;
- pamatota uzņēmējdarbības izglītības būtība un loma skolēnu uzņēmējkompetences attīstībā;
- izveidots un ar ekspertatzinumu metodi izvērtēts uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars.

Pētījuma praktiskā nozīme

- veikts uzņēmējkompetences un pārējo septiņu EK definēto mūžizglītības pamatkompetenču salīdzinājums un noskaidroti kopīgie elementi;
- veikta pamatizglītības, vidējās izglītības un mācību priekšmetu standartu analīze uzņēmējdarbības izglītības kontekstā, noskaidroti tajos iekļautie uzņēmējdarbības izglītības elementi, kā arī tās personas īpašības un spējas, kuru attīstībai vispārizglītojošā skolā Latvijā netiek pievērsta pietiekama uzmanība;
- analizēti uzņēmējdarbības izglītības pozitīvie piemēri Latvijā, izvērtēta skolas vadības un skolotāju komandas sadarbības loma skolēnu uzņēmējkompetences attīstībā;
- izpētīta uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pieredze Latvijā, Norvēģijā un Lietuvā un veikta salīdzinošā analīze, noskaidroti būtiskākie, uzņēmējdarbības izglītības ieviešanu un sekmīgu īstenošanu veicinošie, faktori;
- pamatotas uzņēmējdarbības izglītības elementu integrēšanas iespējas vispārizglītojošo mācību priekšmetu apgūvē, izmantojot kā labās prakses piemēru ESF projektā izstrādāto dabaszinātņu un matemātikas metodiku;
- izstrādāti priekšlikumi uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveidei Latvijā.

Promocijas darba rezultāti ļauj

- sagatavot zinātnisku pamatojumu uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības nepieciešamībai Latvijā;
- noteikt rīcībpolitikas virzienus uzņēmējdarbības izglītības pilnveidošanai;
- izstrādāt vadlīnijas praktiskai uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai un tās elementu integrēšanai vispārējās izglītības mācību saturā.

Darba struktūra

Promocijas darbs sastāv no ievada, četrām nodaļām, secinājumu daļas un pielikumiem. Kopējais darba apjoms, neskaitot pielikumus, ir 200 lapaspuses datorsalikumā. Darbā ir ietvertas 36 tabulas, ievietoti 28 attēli. Promocijas darba struktūra veidota atbilstoši augstāk formulētajiem uzdevumiem.

Pirmajā nodaļā tiek noskaidrota jēdzienu - *uzņēmējs* → *uzņēmējdarbība* → *uzņēmējspējas* → *uzņēmējkompetence* attīstība. Šajā nodaļā uzņēmējdarbības izglītība tiek skatīta uzņēmējkompetences attīstības kontekstā ar uzņēmēja funkciju un lomas maiņu vēsturiskā skatījumā līdz mūsdienām. Izpētīta uzņēmējdarbības izglītības būtība un izveidots uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars, kas kalpo kā metodoloģiskais instruments turpmākiem pētījumiem.

Otrajā nodaļā, vadoties no izstrādāta uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara, tiek analizēta uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība Latvijā: veikta Latvijas Republikas (LR) izglītības politikas plānošanas dokumentu analīze, izvērtēts LR Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) un sabiedriska labuma organizācijas un biznesa izglītības eksperta Latvijas dalīb skolās – *Junior Achievement Latvia (JAL)* ieguldījums uzņēmējdarbības izglītībā, apkopota Latvijas skolu pozitīvā pieredze. Šajā nodaļā ir analizēta Norvēģijas un Lietuvas pieredze uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā un, vadoties no tās, veikta salīdzinošā analīze.

Trešajā nodaļā analizēti un interpretēti veiktā pētījuma rezultāti par iespējām uzņēmējdarbības izglītības elementus (prasmes un personas īpašības un spējas) integrēt fizikas, ķīmijas, bioloģijas un matemātikas mācību priekšmetu saturā, lai sekmētu skolēnu uzņēmējkompetences attīstību. Nodaļā ir raksturota pētījuma organizācija un metodoloģija, analizēti un interpretēti pētījumā iegūtie rezultāti. Pētījuma ietvaros izvērtēta ESF projekta „Dabaszinātnes un matemātika” izstrādātā metodika un metodiskie materiāli. Lai noskaidrotu skolēnu un skolotāju viedokli par izveidoto metodiku, izstrādātajiem metodiskajiem materiāliem un mācību līdzekļiem uzņēmējdarbības izglītības kontekstā, apkopoti un analizēti aptaujas dati. Veiktais pētījums pierāda, ka ir iespējams attīstīt uzņēmējkompetenci skolēniem, integrējot uzņēmējdarbības izglītības elementus vispārīglītojošos mācību priekšmetos.

Ceturtajā nodaļā dota izveidotā uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara izvērtējuma metodika, kā arī apkopots teorētiskā ietvara un tā īstenošanas iespēju izvērtējums, izmantojot ekspertzinumu metodi un SVID analīzi. Atbilstoši izvērtējuma rezultātiem un promocijas darbā veiktajiem pētījumiem dots esošās situācijas un vēlāmā modeļa salīdzinājums un izstrādāti priekšlikumi uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveidei Latvijā.

Promocijas darba rezultātu aprobācija

Par pētījuma rezultātiem ziņots vienpadsmit zinātniskās konferencēs. Pētījuma rezultāti aprakstīti septiņās zinātniskajās publikācijās starptautiskos recenzētos rakstu vai konferenču krājumos. Saistībā ar promocijas darba tēmu, autore ir piedalījies divos pētniecības projektos.

Līdzdalība pētniecības projektos

1. Līdzdalība ES struktūrfondu nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projektā „Labklājības ministrijas pētījumi” – darba tirgus pētījums „Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām”, 2005.-2007.
Nr.VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003;
2. Līdzdalība ESF projektā „Dabaszinātnes un matemātika” 2008.-2011 Nr.
2008/0002/1DP/1.2.1.2.1./08/IPIA/VIAA/001.

Pētījuma rezultāti apkopoti zinātniskajās publikācijās:

1. Riemere I. *Ekonomisko zināšanu loma uzņēmējspēju veidošanā*. Gr.: Biznesa Augstskolas “Turība” 5. Starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums: Uzņēmējdarbības iespējas, problēmas un to risinājumi globalizācijas apstākļos. Rīga, 2004. 318.-323.lpp. ISBN 9984-766-05-5.
2. Riemere I. *Ekonomiskās domāšanas veidošana mācību un ārpusstundu darbā vispārējās izglītības sistēmā*. Gr.: Latvijas Universitātes raksti: Izglītības vadība 675. sēj. Latvijas Universitāte, 2004. 65.–72. lpp. ISBN:9984-770-20-6.
3. Riemere I. *Uzņēmējspēju kompetences attīstība matemātikā*. Gr.: Rēzeknes Augstskolas Starptautiskās zinātniskās konferences materiālu krājums „Sabiedrība, integrācija, izglītība”. Rēzekne, 2010. 310.-316.lpp. ISSN 1691-5887.
4. Riemere I. *Innovative Approach to the Development of Entrepreneurship Competence in Science Subjects at High Schools*. In: 3rd World conference on science and technology education; ICASE 2010, Innovation in Science and technology Education: Research, Policy, Practice. Tartu, 2010. 190.-191. lpp. ISBN 978-9985-4-0607-6.
5. Riemere I. *Uzņēmējkompetences attīstības iespējas dažādos mācību priekšmetos*. Gr.: Liepājas universitātes 15.rakstu krājumā „Sabiedrība un kultūra”. Liepāja, 2013. 200. - 208. lpp. ISSN 1407-6918.

6. Bikse V., Libkovska U., Riemere I. (2013) *Uzņēmējspēju attīstības iespējas skolēniem mijiedarbībā ar karjeras izglītību: problēmas, risinājumi*. Gr.: Latvijas Universitātes raksti: Pedagoģija un skolotāju izglītība. Rīga, 2013. 112. - 126. lpp. ISSN 1407-2157.
7. Bikse V., Riemere I. (2013) *The Development of Entrepreneurial Competences for Students of Mathematics and the Science Subjects: the Latvian Experience*. – Apstiprināts publicēšanai In: *Procedia-Social and Behavioral Journal* (ISSN: 1877-0428).

Citas publikācijas:

1. Riemere I. *Globalizācijas procesi liek uzsvāru uz ekonomisko izglītību*. Žurnāls “Skolotājs” Nr. 1 - 2003. gads.
2. Riemere I., Kazaka S. *Mājas ekonomika*. Rīga, Latvijas Uzņēmējdarbības un menedžmenta akadēmijā, 2007, 71 lpp.
3. Riemere I., Kazaka S. *Mājas ekonomika. Mācību metodika*. Latvijas Uzņēmējdarbības un menedžmenta akadēmijā, 2007, 69.lpp.
4. Riemere I. *Izaicinājums šodienas skolai. Vai esam tam gatavi?* Žurnāls “Skolotājs” Nr. 2 - 2009. gads.
5. Riemere I. *Kompetences uzņēmējspējas attīstības iespējas matemātikā*. Gr.: Metodisku rakstu krājums Matemātika skolā. Lielvārds, 2010. 141.-159.lpp. ISBN 978-9984-11-300-5.

Dalība zinātniskajās konferencēs

Par zinātniskā darba rezultātiem ziņots 12 starptautiskajās un vietējās zinātniskajās konferencēs:

1. LU 61. zinātniskā konference (2003) *Referāts: Ekonomiskās domāšanas veidošana mācību un ārpusstundu darbā vispārējās izglītības sistēmā*.
2. Biznesa Augstskolas „Turība” 5. starptautiskā zinātniskā konference: Uzņēmējdarbības iespējas, problēmas un to risinājumi globalizācijas apstākļos (2004). *Referāts: Ekonomisko zināšanu loma uzņēmējspēju veidošanā*.
3. LU 64. zinātniskā konference. (2006) *Referāts: Ekonomisko zināšanu kvalitātes atbilstība jaunā laikmeta prasībām*.
4. Liepājas Pedagoģijas akadēmijas zinātniskā konference „Teorija un prakse”. (2006) *Referāts: Teorija un prakse ekonomiskajā izglītībā vispārējās vidējās izglītības iestādēs*.
5. Rēzeknes Augstskolas starptautiskā zinātniskā konference „Sabiedrība, integrācija, izglītība”. (2010) *Referāts: Uzņēmējspēju kompetences attīstība matemātikā*.
6. Daugavpils universitātes 52. starptautiskā zinātniskā konference. (2010.) *Referāts: Mācību uzņēmumu nozīme uzņēmējspēju attīstībā*.

7. Liepājas universitāte 13. starptautiskā zinātniskā konference „Sabiedrība un kultūra: Haoss un harmonija. (2010.) *Referāts: Pedagogu un uzņēmēju loma uzņēmējspēju kompetences attīstībā.*
8. 3rd World conference on science and technology education; ICASE 2010, Innovation in Science and technology Education: Research, Policy, Practice. *Referāts: Innovative Approach to the Development of Entrepreneurship Competence in Science Subjects at High Schools.*
9. Workshop in Science and Technology Education Summit 2011 “Reforms in Science, Mathematics and Technology Education: Results and problems” (2011) *Referāts: How develop entrepreneurship on the basis of sciences and mathematics?*
10. Liepājas Universitātes Dabas un sociālo zinātņu fakultātes organizētā 15. starptautiskā zinātniskā konference „Sabiedrība un kultūra: Mainīgais un nemainīgais cikliskumā”. (2012.) *Referāts: Uzņēmējkompetences attīstības iespējas dažādos mācību priekšmetos.*
11. 1-st World conference on Psychology & Sociology (2012.) *Referāts: The Development of Entrepreneurial Competences for Students of Mathematics and the Science Subjects: the Latvian Experience.*
12. Liepājas Universitātes Dabas un sociālo zinātņu fakultātes organizētā 16. starptautiskā zinātniskā konference „Sabiedrība un kultūra: Dilemmas un to risināšanas iespējas. (2013) *Referāts: Uzņēmējdarbības izglītības jaunā paradigma.*

1. UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS TEORĒTISKIE ASPEKTI UZŅĒMĒJKOMPETENCES ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ

21. gadsimtā ir notikušas būtiskas izmaiņas darba tirgū un ražošanas struktūrā. Ekonomikas pamatu veido mikro uzņēmumi, arvien biežāk iespējami attālināta darba veidi. Tas izvirza daudz augstākas prasības izglītībai – nodrošināt ne tikai zinošu, augsti kvalificētu speciālistu sagatavošanu, bet atbilstoši 21. gadsimta darba tirgus izaicinājumiem jaunajiem speciālistiem attīstīt arī uzņēmējkompetenci, lai viņi būtu gatavi nākotnē veidot savu uzņēmumu, kļūt par pašnodarbināto personu vai darboties attālināti.

Eiropas Parlamenta un Padomes ieteikumos ir norādīts, ka uzņēmējkompetence attiecas uz indivīda spējām pārvērst idejas darbībā. Tās ietver radošu, inovatīvu pieeju, riska uzņemšanos, kā arī spēju plānot un vadīt projektus, lai sasniegtu izvirzītos mērķus. Tās ir balsts indivīdam ne tikai ikdienas dzīvē mājās un sabiedrībā, bet arī darbavietā, kas palīdz apzināties darba nozīmi un izmantot priekšrocības, un ir īpašu zināšanu un prasmju pamats, kas nepieciešamas tiem, kuri veicina vai nodarbojas ar sociālo darbību vai uzņēmējdarbību. Tām būtu jāietver ētisko vērtību apzināšanās un jāveicina laba pārvaldība. (Eiropas Komisija, 2006.)

2000. gada 23.–24. martā Lisabonas Eiropadomes sanāksmē izstrādātajā dokumentā par *Izglītības sistēmas konkrētajiem nākotnes mērķiem* tika norādīta nepieciešamība attīstīt uzņēmējkompetenci visos izglītības sistēmas līmeņos kā vienu no jaunajiem konkrētajiem nākotnes mērķiem, kas ir svarīgs nodarbinātības, konkurētspējas, ekonomikas izaugsmes priekšnoteikums zināšanu sabiedrībā.

Attiecībā uz vispārējās izglītības līmeni svarīgi attīstīt skolēniem personisko dotumu, īpašību un spēju kopumu, motivēt viņus apzināties, ka pašnodarbinātība un uzņēmējdarbība varētu kļūt nākotnē par darbības virziena izvēli. Tas nozīmē, ka uzņēmējkompetence ir jāattīsta jau kopš bērnības savstarpējā mijiedarbībā ar kompetenta cilvēka attīstību, turklāt vienotībā ar profesionālo interešu veidošanu, lai sekmētu tādu profesijas vai darbības virziena izvēli, kas atbilst darba tirgus prasībām.

Uzņēmējkompetences attīstību sekmē zināšanu, prasmju un pieredzes apguve, t.i., uzņēmējdarbības izglītības process. Ļoti bieži jēdzienu *uzņēmējdarbības izglītība* saprot pārāk šaurā nozīmē – kā biznesa aktivitātes un zināšanu apguvi tikai ekonomikas priekšmetos. Uzņēmējspējas ir jāattīsta ne tikai tiem, kas iecerējuši savu profesionālo dzīvi saistīt ar ekonomiku un vadības zinībām, bet visiem – topošajiem inženieriem, biologiem, fiziķiem, ķīmiķiem, matemātiķiem un citiem. Tāpēc EK dokumentos ir uzsvērts, ka uzņēmējdarbības

izglītību nevajadzētu jaukt ar vispārējā biznesa un ekonomikas studijām. Tās mērķis ir veicināt radošumu, inovācijas un pašnodarbinātību. (Eiropas Komisija, 2011.)

Tas aktualizē jaunu skatījumu uz izglītības satura veidošanu, paredzot tajā ietvert arī uzņēmējdarbības izglītības elementus. Šāds skatījums prasa kompleksu pieeju mācību procesa organizācijas jautājumu risināšanai, pievēršot galveno uzmanību personības veidošanai un pašrealizācijas iespēju radīšanai.

Izglītības sistēmas akcentu maiņa visvairāk skar tieši *pedagogus*. Tieši skolotājiem „vienmēr jājūt apzināta nepieciešamība attīstīt savu intelektuālo potenciālu, metodisko līmeni, gan arī skolēnus, kam jāizprot, kuras dzīves prasmes ir konkrētajā brīdī aktuālākās, un skolēnu vecākus, kam jāskatās jauno paradigmu maiņa ne tikai savu bērnu, bet arī savas dzīves prioritātēs visas sabiedrības attīstības kontekstā.” (E. Korna, 2011, 6.)

Taču, lai augstā profesionālā līmenī varētu risināt šo problēmu, ir svarīgi izprast uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskos aspektus, jo teorija dod metodoloģisko pamatu problēmas praktiskam risinājumam. Tāpēc šajā nodaļā autore izsekos jēdzienu *uzņēmējs*, *uzņēmējspējas* un *uzņēmējkompetence* savstarpējās sakarības saistībā ar *uzņēmējdarbības izglītību* un izveidos *uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības ietvaru*.

1.1. Jēdzienu *uzņēmējs* un *uzņēmējspējas* vēsturiskā attīstība

Uzņēmējdarbības izglītības procesā tiek dota iespēja attīstīt uzņēmējkompetenci, kas piemīt uzņēmējam. Līdz ar to uzņēmējdarbības izglītības būtības izpratne jāsāk ar jēdziena *uzņēmējs* noskaidrošanu, parādot tā saikni ar jēdzieniem *uzņēmējspējas* un *uzņēmējkompetence*.

Jēdzienu *uzņēmējs*, un *uzņēmējspējas* attīstību pētījuši daudzi autori: *Broackhaus, Clark, Collins, Cuervo, Gartner, Kantillon, Kirzner, Krueger, Leibenstein, Mangoldt, Marshal, McConnell Misra, Knight, Pinchot, Pressman, Say, Stevenson, Schumpeter, Valker, Veciana* u.c. Darba autore minēto jēdzienu teorētisko analīzi balstīs uz iepriekšminēto un citu autoru darbu izpēti.

Plašus pētījumus par jēdzienu *uzņēmējs* un *uzņēmējspējas* attīstību ir veicis Hose Marija Veciana (*Jose Maria Veciana*) no Barselonas universitātes. Viņš izdala četrus šo jēdziena attīstības posmus atbilstoši dažādām vēsturiskajām un teorētiskajām pieejām: pirmais - uzņēmēja jēdziena definēšana, otrais – uzņēmēja izpēte, trešais – zinātnisko pētījumu uzsākšana un ceturtais – konsolidācija un izplatība (Veciana, 2007 24.-27.).

Pirmais posms - *uzņēmēja jēdziena definēšana* - sākas ar Kantillona (*Cantillon*) darbiem 1775. gadā un turpinās līdz mūsdienām. Būtiskāko ieguldījumu devuši tādi autori, piemēram, kā

Kantillons, Seijs (*Say*),) un Māršals (*Marshall*), noskaidrojot, kas ir uzņēmējs, viņa lomu ražošanā un uzņēmēja funkcijas (*entrepreneurial function*).

Otrais posms – *uzņēmēja izpēte* – aizsākās 20. gs. divdesmitajos gados. Vecians raksta, ka šajā posmā ekonomisti: Vēbers (*Weber*), Kolē (*Cole*) pievērsās uzņēmēja kā ražošanas faktora izpētei, viņa lomas ekonomikas attīstībā analīzei. 1942. gadā Kolē iezīmēja būtiskākās pētniecības jomas, piemēram, uzņēmēju biogrāfijas un viņu uzņēmumu vēsture; dažādu uzņēmēju tipu analīze; uzņēmēja funkciju analīze; dažādu ražošanas sektoru vadošo uzņēmēju izpēte. Kā būtiskākais sasniegums šajā posmā ir izveidotais *Uzņēmējdarbības vēstures izpētes centrs (Research Center in Entrepreneurial History)* Harvardas universitātē 1958. gadā, kurā Kolē vadībā sāka darboties vēsturnieku, sociologu un ekonomistu grupa, kas interesējās par uzņēmējdarbību (Veciana, 2007, 26).

Trešais posms – *zinātnisko pētījumu uzsākšana* (1949. – 1979. gads). Šajā posmā tika izveidota jauna pētījumu programma divos aspektos: 1) mazo un vidējo uzņēmumu izpēte un 2) uzņēmēja un jaunas firmas veidošanās izpēte. Tika publicēti pētījumi šajā jomā un organizētas atsevišķas konferences.

Ceturtais posms – *konsolidācija un izplatība*. Vecians raksta: „šī posma sākumu iezīmē Birča (*Birch*) ziņojums 1979. gadā ASV kongresam „Darba veidošanas process”, kurā viņš uzsver, ka laika posmā no 1969. līdz 1976. gadam ASV 50% jaunu darbavietu radās, veidojot jaunus uzņēmumus. Tas izraisīja lielu interesi gan politiķu aprindās, gan akadēmiskajā vidē. Zinātniskie pētījumi šajā laukā ieguva citu nozīmi un kļuva aktuālāki, un kopš 1989. gada ievērojami pieauga jaunu žurnālu skaits, kas publicēja rakstus par šiem jautājumiem (Veciana, 2007, 27). Līdz ar to var secināt, ka uzņēmējdarbības loma sabiedrības dzīvē tika uzskatīta par nozīmīgu un būtisku, un tās izpētei tika pievērsta aizvien lielāka uzmanība.

Autore lielāku uzmanību pievērsīs pirmajam posmam – *uzņēmēja jēdziena definēšana*, jo šīs nodaļas mērķis ir pētīt atbilstošo pamatjēdzienu – *uzņēmējs* un *uzņēmējspējas* attīstību.

Zinātniskajā literatūrā tiek uzskatīts, ka pirmais jēdzienu *uzņēmējs* ir ieviesis Kantillons (*Cantillon*) savā darbā „Eseja par ekonomikas teoriju” (*An Essay on Economic Theory*), kas publicēta 1775.gadā. Kantillons raksturo uzņēmēju kā neatkarīgu personu, kam pieder resursi, kurus viņš pārvalda. Uzņēmējs savā darbībā saskaras ar nenoteiktību, kas rodas konkurences un patērētāju gaumes izmaiņu ietekmē. Uzņēmēja ienākumi var būt ļoti lieli, bet nav izslēgtas arī zaudējumu iespējas (Cantillon, 1755, 32). Kantillona raksturojumā uzņēmējs atšķiras no apkārtējiem ar to, ka viņš ir gatavs uzņemties risku pašreizējā brīdī, cerot, ka gūs peļņu nākotnē (Pressman, 2006, 20). Līdzīgi uzņēmēju definē arī Žans Batists Seijs (*Say*): uzņēmējs ir persona, kas apvieno ražošanas faktoros (zeme, darbs, kapitāls un vēl viens faktors), lai iegūtu produktu. Šo produktu viņš pārdod tirgū, no ieņēmumiem maksā par zemes nomu, darba algu, bet atlikums

palielina viņam kā atlīdzība par kapitālu un uzņēmēja peļņu. Seijs norāda, ka, paaugstinot produktivitāti, uzņēmējs var gūt lielāku peļņu (Say, 1855, 176). Seijs piekrīt Kantillona viedoklim, ka uzņēmējs ir ražošanas resursu apvienotājs. Viņš papildina izveidoto teoriju ar domu, ka ir kāds ceturtais ražošanas faktors papildus jau zināmajiem – zeme, darbs un kapitāls, bet to vēl nenosauc un nedefinē. Tā kā Seijs arī norāda, ka uzņēmējs var palielināt savus ienākumus, paaugstinot produktivitāti, tad uzņēmēja ienākumi nav atkarīgi tikai no mainīgā tirgus, bet arī no paša uzņēmēja spējām un prasmes.

Par savu darbību uzņēmējs saņem arī atlīdzību. Jau Seijs savā uzņēmēja raksturojumā min kādu ceturto ražošanas faktoru un skaidro, ka uzņēmējam pienākas atlīdzība par kapitāla izmantošanu – procenti (*interest*) un peļņa. 19.gs. otrajā pusē zinātnieki uzsāka diskusijas par peļņas sadali, jo bija skaidrs, ka uzņēmējs saņem kaut ko vairāk kā tikai procentus. Vairāki ekonomisti pētīja jēdzienu *uzņēmēja peļņa*. Piemēram, Mangoldts (*Mangoldt*) izveidoja **teoriju par uzņēmēja peļņu**. Tā ieviesa jaunu jēdzienu – *uzņēmēja peļņa*, kas ietvēra 1) atlīdzību par risku, 2) uzņēmēja algu un 3) uzņēmēja noma, kas izriet no tā, ka trūkst cilvēku ar uzņēmējspējām. (Mangoldt, 1855, 81) Pirmoreiz tika nodalīta uzņēmēja peļņa kā atsevišķs ienākums no ražošanas faktoriem (ienākums par uzņēmēja izmantotajām uzņēmējspējām) līdzās jau līdz šim definētajiem: zemes rentei, kapitāla procentiem un darba algai.

19.gs. beigās būtiski mainījās ražošanas struktūra. Ražošanā dominēja lielie uzņēmumi, bija nepieciešami cilvēki, kas vada šos uzņēmumus – uzņēmumu vadītāji. Lielāka loma tika pievērsta uzņēmēja lomai ražošanā. Tas veicināja dziļāku uzņēmēja lomas, īpašību un funkciju izpēti.

Būtisku ieguldījumu jēdziena *uzņēmējs* attīstībā ir devis ievērojamais angļu ekonomists Alfrēds Māršals (*Alfred Marshall, 1842. – 1924.*), kurš savus pētījumus par uzņēmēja lomu ražošanas procesā apkopoja grāmatā *Ekonomikas principi (Principles of Economics)*. Šajā darbā pirmo reizi vēsturē Māršals detalizēti aprakstīja personas īpašības, spējas (*of developing business ability*), kādas ir nepieciešamas, lai uzņēmējs varētu sekmīgi pārvaldīt dažādas uzņēmējdarbības formas. Māršals uzskata, ka, no vienas puses, uzņēmēji, biznesmeņi ir augsti kvalificēta kategorija, no otras – viņus var uzskatīt par starpniekiem starp fiziskā darba darītājiem un patērētājiem.” (Maršals 1993, 298).

Alfrēds Māršals plaši analizē uzņēmēja kā **darba devēja** un **uzņēmuma vadītāja** lomu un viņam nepieciešamās prasmes un spējas. Ekonomists lielu nozīmi piešķir indivīda iedzimtajām spējām. „Uzņēmējam kā darba devējam jāpiemīt iedzimtām vadītāja īpašībām, piemēram, mācai pareizi izraudzīt sev vietniekus, pilnīgi uzticeties viņiem, ieinteresēt šos cilvēkus uzņēmuma lietās un gūt viņu uzticību. Tādējādi, sekmējot pilnīgu savu padoto uzņēmības un iniciatīvas potenciāla izmantošanu, pašam jāveic tikai uzņēmuma vispārējās

kontroles funkcija, nodrošinot tā pēctecīgu un vienotu attīstību” (Maršals 1993, 104-105). A. Māršals uzsver, ka uzņēmējam nepieciešamās spējas ir tik daudzveidīgas, ka tās piemīt un ir augstā līmenī tikai nelielam cilvēku skaitam.

Māršals, pētot uzņēmēja lomu ražošanā, parāda, ka par uzņēmuma vadītāju vislabāk kļūt cilvēkam, kas pārmanto biznesu no saviem vecākiem vai tam, kam ir iedzimts, dabas dots īpašs talants ražošanas organizēšanā un vadīšanā. Māršals ir pirmais ekonomists, kas ieviesa un izvērsti skaidroja jēdzienu attīstītas *uzņēmēja spējas*.

Māršals uzņēmēju definē kā uzņēmuma jeb biznesa vadītāju, darba devēju, liela uzņēmuma vadītāju, raksturojot, kādam viņam jābūt, kādām spējām jāpiemīt. Ekonomists uzsver, ka, lai lielā uzņēmumā iegūtu augstu peļņu, ir jāiegulda grūts darbs. Vadītāja darbs ir smags, jo ietver garīgo spriedzi organizējot ražošanu un izstrādājot jaunas metodes. Tas ir saistīts ar lielu nemieru un risku (Marshal, 1953, 612-615).

Līdzīgi Māršalam arī F. Valkers (*Francis A. Walker*) uzņēmēju raksturo kā biznesmeni, kapitālistu, starpnieku, darba devēju, avantūristu, kurš gatavs uzņemties risku, uzsverot, ka šīs funkcijas var tikt dalītas arī starp vairākām personām. Viņš norāda, ka, veidojoties lielajiem uzņēmumiem, aizvien biežāk kapitālists (uzņēmuma īpašnieks) un uzņēmuma vadītājs nav viena un tā pati persona. Līdz ar to par „viltus uzņēmējiem un tā saucamajiem darba devējiem” (*employer*) nereti tiek saukti arī algoti uzņēmumu vadītāji, kuri veic daļu uzņēmēja funkciju un saņem daļu uzņēmēja peļņas kā darba algu (Walker, 1876, 243-247). Valkers algotos uzņēmumu vadītājus neuzskata par uzņēmējiem, jo viņi veic tikai daļu uzņēmēja funkciju un neuzņemas risku.

Uzņēmēja un vadītāja lomu un funkcijas raksturo un salīdzina arī Klarks (*John Bates Clark*). Viņš uzskata, ka uzņēmējs ir darba devējs vai darba un kapitāla koordinators. Pēc Klarka uzskata, uzņēmējs ir persona, kas vada uzņēmumu, kurš ir viņa īpašumā. Tajā pašā laikā viņš skaidro, ka uzņēmuma vadību: resursu iegādi un koordinēšanu, var uzticēt arī algotiem vadītājiem, kurus viņš nosauc par īpašnieka aģentiem (Clark, 1915, 101-107). Klarks, Valkers un Māršals jēdziena *uzņēmējs* skaidrojumā atklāj jaunu lomu – vadītāja lomu.

Franks Naitis (*Frank Hyneman Knight*) raksturo divu veidu uzņēmējus – vienu – vadītāju, kurš ir arī uzņēmuma īpašnieks, bet otru – algotu uzņēmuma vadītāju. Atšķirību starp šiem diviem uzņēmēja veidiem viņš skaidro, analizējot uzņēmēja funkcijas. Naitis norāda, ka gadījumā, kad uzņēmumu pārvalda algots vadītājs, tiek nodalītas riska uzņemšanās un lēmumu pieņemšanas funkcijas. Viņš raksta: „Kapitālsabiedrībā, kur cilvēks, kas pieņem lēmumus saņem fiksētu algu, ne ar ko neriskē, bet akcionāri, kas uzņemas risku un saņem peļņu, nepieņem lēmumus” (Knight, 1964, 293-294).

Autore secina, ka atšķirībā no iepriekš veidotā uzņēmēja kā neatkarīgas personas raksturojuma, 20.gs. pirmajā pusē jēdziens *uzņēmējs* tiek skaidrots, akcentējot vadības un lēmuma pieņemšanas funkcijas. Tas izskaidrojams ar to, ka ekonomikā dominē lielie uzņēmumi, kuru sekmīgu darbību var nodrošināt tikai efektīva vadība.

Tādējādi Kantillona un Seija *uzņēmēja*, kura būtiskākā atšķirība no citiem bija spēja uzņemties risku un organizēt ražošanas faktoros, lai ražotu produktu, skaidrojums ir papildināts ar nepieciešamību veikt *vadītāja* funkcijas.

Būtiskus jaunievedumus jēdziena *uzņēmējs* skaidrojumā deva ASV zinātnieka Josefa Aloiza Šumpētera (*Josef A. Schumpeter, 1883. – 1950.*) 1912. gadā publicētajā grāmatā *Ekonomikas attīstības teorija (Theory of Economic Development)*. Šumpēters izveidoja jaunu uzņēmēja definīciju: „Uzņēmējs ir persona, kas realizē jaunas resursu kombinācijas, kā rezultātā rodas jaunas preces, jauna preču kvalitāte, jaunas ražošanas metodes vai tiek atklāti jauni resursu avoti vai notiek rūpniecības reorganizācija” (Misra & Kumar 2009, 137). Līdz ar to Šumpēters ir iezīmējis kā būtisku uzņēmēja funkciju *jaunu tehnoloģiju un inovāciju radīšanu*. Viņš uzsver, ka būtiskākā uzņēmēja atšķirība no citiem ir spēja radīt jaunus produktus, atklāt jaunas ražošanas metodes, jauna veida tirgu. Uzņēmējs darbojas, lai radītie jauninājumi veido jaunu pieprasījumu. Līdzko beidzas radoša darbība un inovācijas, vairs nevar tikt lietots jēdziens *uzņēmējs*. Šumpēters apgalvo, ka uzņēmēja būtiskākā pazīme ir jaunu ražošanas faktoru kombināciju radīšana. Viņš uzsver, ka uzņēmējs var būt gan *neatkarīgs biznesmenis*, gan *algots uzņēmuma darbinieks*, piemēram, direktors, līdz tam brīdim, kamēr viņš ir izveidojis savu uzņēmumu un tā vadība kļūst kā rutīna (Schumpeter, 1983, 3-14). Līdz ar to būtiskākā uzņēmēja „atšķirības pazīme” ir *novatorisms*.

Šumpēters papildina *uzņēmēja* raksturojumu ar spējām radīt inovācijas. Persona, kas to var veikt, ir saucama par uzņēmēju, bet inovācijas procesu dēvē par uzņēmējdarbību. Uzņēmēja funkcijas ir jaunu lietu radīšana, nākotnes vērtību sistēmu realizācija. Uzņēmēja uzdevums ir nodrošināt attīstību, jo bez attīstības nav peļņas, bet bez peļņas nav attīstības. Tādējādi tiek papildināts jēdziena *uzņēmējspējas* skaidrojums, parādot, ka tas ietver arī tādu personas īpašību kā radošums, jo uzņēmējam jābūt radošai personībai, jaunievedumu iniciatoram (Schumpeter 1950, 82) neatkarīgi no tā, vai viņš ir uzņēmuma īpašnieks, vai algots uzņēmuma vadītājs.

Autore secina, ka Šumpēters ir papildinājis līdz šim izveidoto jēdziena *uzņēmējs* skaidrojumu ar izšķirīgu uzņēmējam raksturīgo spēju – spēju radīt inovācijas. Ja Valkers algotus uzņēmumu vadītājus uzskatīja par pseidouzņēmējiem, tad Šumpēters pretēji – arī algotus uzņēmumu vadītājus uzskata par uzņēmējiem, ja vien viņi ir radoši un spēj radīt jaunus produktus, ražošanas resursu kombinācijas, jaunu pieprasījumu. Taču viņš uzsver, ka uzņēmējs kā vadītājs – direktors var būt līdz tam brīdim, kamēr viņš ir izveidojis savu uzņēmumu līdzīgi

kā kā Brockhauss (*Brochaus R. H.*). Viņš raksturo uzņēmēju kā „galveno uzņēmuma īpašnieku (*owner*) un vadītāju (*manager*), kas nav nodarbināts citur” (Brockhaus, 1980, 510).

20. gadsimtā zinātnieki, skaidrojot jēdzienu *uzņēmējs*, uzsver šādas uzņēmēja funkcijas:

- 1) persona, kas uzņemas risku, kas saistīts ar nenoteiktību;
- 2) finanšu kapitāla sniedzējs;
- 3) novators;
- 4) lēmumu pieņēmējs;
- 5) vadītājs vai pārvaldnieks;
- 6) ekonomisko resursu organizators un koordinators;
- 7) uzņēmuma īpašnieks.

Daži autori, piemēram, Valkers, Brockhauss uzskata, ka uzņēmējs ir tikai tas, kurš veic visas šīs funkcijas, turpretim, piemēram, Šumpēters ar jēdzienu *uzņēmējs* apzīmē novatoru, kurš radoši vada ražošanas procesu.

20. gadsimta otrajā pusē Makkonels (*McConnell C. R.*) un Brue (*Brue S. L.*), apkopojot iepriekš veiktos pētījumus par jēdzienu *uzņēmējs* un *uzņēmējspējas* attīstību, izstrādā daudz plašāku *uzņēmēja* jēdziena skaidrojumu. Viņi nosauc četras funkcijas, kas jāveic uzņēmējam ar attīstītām *uzņēmējspējām*:

1. *uzņēmējs* uzņemas iniciatīvu, lai savienotu ražošanas resursus – zemi, kapitālu un darbu, lai ražotu preces vai sniegtu pakalpojumus. *Uzņēmējs* ir ražošanas virzošais spēks un vienlaikus starpnieks, kas savieno pārējos resursus, lai īstenotu procesu, kurš, iespējams, nesīs peļņu;
2. *uzņēmējs* pieņem netradicionālus lēmumus ražošanā un uzņēmuma vadībā, kas nosaka uzņēmuma darbības virzienus;
3. *uzņēmējs* ir novators. Viņš ievieš jauninājumus, ražojot jaunus produktus uz komerciāliem pamatiem, attīsta jaunas ražošanas tehnoloģijas vai ievieš jaunas biznesa organizācijas formas;
4. *uzņēmējs* ir cilvēks, kas uzņemas risku, lai veiktu iepriekš minētās trīs funkcijas. *Uzņēmējs* riskē ne tikai ar savu laiku, darbu un reputāciju, bet arī ar ieguldītajiem līdzekļiem gan saviem, gan savu kompanjonu vai akcionāru. Peļņa kapitālismā nav garantēta. Tā ir jānopelna, jo atlīdzība par patērēto laiku, ieguldītām pūlēm un *uzņēmējspējām* ir peļņa vai zaudējumi, pat bankrots (McConnell, Brue, 1999, 26).

Tādējādi Makkonels un Brue ir definējuši jaunu ražošanas faktoru – *uzņēmējspējas*. Šāda jēdziena *uzņēmējspējas* izpratne ir saglabājusies arī līdz mūsdienām.

Saistībā ar uzņēmuma vadību zinātniskajā literatūrā tiek lietoti šādi jēdzieni – *uzņēmējs* (*entrepreneur*), *kapitālists* (*capitalist*), *vadītājs* (*manager*) un *līderis*, lai arī nereti viena un tā

pati persona var būt gan uzņēmējs, kapitālists, vadītājs un līderis. Jēdzienu *uzņēmējs, kapitālists un vadītājs* salīdzinājumu ir veidojuši Cuervo (*Cuervo*), Ribeiro (*Ribeiro*) un Roigs (*Roig*). Savukārt Lotārs Dubkēvičs ir salīdzinājis *vadītāju un līderi*. Autore šos salīdzinājumus ir apkopojusi 1.1. tabulā.

1.1.tabula

Jēdzienu *uzņēmējs, kapitālists, vadītājs un līderis* salīdzinājums

	Uzņēmējs	Kapitālists	Vadītājs	Līderis
Raksturojums	<ul style="list-style-type: none"> • Atklāj un izmanto iespējas • Radoša persona, kas iniciē un motivē pārmaiņu procesu 	<ul style="list-style-type: none"> • Kapitāla īpašnieks, akcionārs • Kontrolējošs akcionārs • Pasīvs akcionārs 	<ul style="list-style-type: none"> • Varas autoritāte • Uz uzdevumiem orientēts • Administrē un pārvalda resursus • Administrators 	<ul style="list-style-type: none"> • Personiska autoritāte • Radošs, ģenerē idejas • Uz attiecībām orientēta persona ar augstu emocionālo inteliģenci
Uzvedība	<ul style="list-style-type: none"> • Izmanto intuīciju, ir modrs, pēta jaunu biznesu • Vadība, uzsāk jaunus darbības veidus • Nosaka uzņēmējdarbības iespējas • Veido jaunus uzņēmumus 	<ul style="list-style-type: none"> • Izvairās no riska • Novērtē alternatīvas • Izvēlas riska vērtību 	<ul style="list-style-type: none"> • Izvairās no riska • „Racionālu” lēmumu pieņēmējs • Izmanto uzņēmumu • Izveido un uztur konkurences priekšrocības • Rada uzticību, lai uzlabotu sadarbību • Uzrauga administratīvo procesu 	<ul style="list-style-type: none"> • Formulē nākotnes vīzijas • Veido komandu vīzijas īstenošanai • Veicina pārmaiņas, orientēts uz risku, uz pārmaiņām

Avots: Autore veidota tabula, izmantojot (Cuervo, Ribeiro, Roig, 2007, 2; Dubkēvičs, 2011, 24)

Analizējot tabulā minētās lomas, redzams, ka vismazāk radošuma vērojams kapitālista aktivitātēs. Tas tiek raksturots kā pasīvs akcionārs. Vienīgais radošuma moments, kas minēts kapitālista raksturojumā, ir riska izvērtēšana. Daudz kopīgas iezīmes saskatāmas uzņēmēja un līdera raksturojumā: abi ir radoši, uz pārmaiņām orientēti. Atšķirībā no vadītāja, kas ir ceļa ievērotājs, līderim raksturīga ceļa meklēšana. (Dubkēvičs, 2011, 20) Arī uzņēmējs, līdzīgi, pats izvēlas turpmākos darbības virzienus. Raksturojot vadītāju un viņa funkcijas, Leibensteins (*Leibenstein*) apgalvo, ka viņam, pirmkārt un galvenokārt, jāuzrauga resursu izvietojuma process un efektīvi jāpārvalda uzņēmuma portfelis. Parasti gan šādi uzņēmumi nedarbojas efektīvi un tālu atpaliek no to ražošanas iespējām. Otra svarīga vadītāja funkcija ir veidot labu reputāciju un

uzticības gaisotni, kas veicina sadarbību (Leibenstein, 1979, 482). Savukārt uzņēmēju Leibenstein raksturo šādi: uzņēmējs ir tas, kas sakārto visus resursus, lai ražotu un pārdotu produktu, kura tirgū trūkst (Leibenstein, 1968).

Autore secina, ka radošākā no visām „lomām” ir uzņēmēja loma. Realitātē šīs lomas nodalīt iespējams tikai lielos uzņēmumos, kur ir administrējošs vadītājs, kas pārvalda trešo personu kapitālu. Daži zinātnieki uzsver arī uzņēmēja lomu jaunu uzņēmumu radīšanā.

Apkopojot iepriekš veikto analīzi, autore secina: ja līdz 19.gs. otrajai pusei jēdziena *uzņēmējs* raksturojums tika saistīts ar riska uzņemšanos un ražošanas faktoru nodarbināšanu, tad 19.gs. beigās un 20.gs. šī jēdziena izpratne ir daudz plašāka – uzņēmējs ir

- 1) uzņēmuma vadītājs ar īpašām spējām (Māršals, 1953);
- 2) radoša personība un jaunievedumu iniciators (Šumpēters, 1983);
- 3) ražošanas virzošais spēks, kurš uzņemas iniciatīvu un par patērēto laiku, ieguldītajām pūlēm un uzņēmējspējām saņem peļņu vai zaudējumus (Makkonels un Brue, 1999).

Pēc veiktās izpētes autore secina, ka jēdziens *uzņēmējs* vēsturiskā skatījumā ir būtiski paplašinājies un paralēli šī jēdziena attīstībai ir definēts un attīstījies arī jēdziens *uzņēmējspējas*. Tās sākotnēji, Māršala izpratnē, bija iedzimitas vai no vecākiem pārņemtas cilvēka īpašas spējas vadīt uzņēmumu. No 20.gs. otrās puses ekonomikas teorijā tiek minēts ceturtais ražošanas faktors – *uzņēmējs* ar attīstītām *uzņēmējspējām*.

Tā kā līdz pat 20.gs. beigām dominēja ekonomiskā pieeja cilvēkkapitālam, tad arī uzņēmēja funkcijas un viņa spēju attīstība tika saistīta ar tirgus prasību apmierināšanu. Uzņēmēja loma bija ekonomisku funkciju veikšana, lai nodrošinātu sekmīgu uzņēmuma darbību un tirgus pieprasījuma apmierināšanu. Kā būtiskākā no uzņēmēja lomām tika uzsvērtā vadītāja loma.

Taču 20.gs. beigās strauji attīstījās informāciju tehnoloģijas, mainījās ražošanas struktūra. Aizvien pieauga pieprasījums pēc dažāda veida pakalpojumiem, līdz ar to palielinājās mazo un vidējo uzņēmumu īpatsvars. Līdz ar to mainījās arī uzņēmēja loma ekonomikā.

1.2. Uzņēmēja jaunā loma un uzņēmējkompetences attīstības nepieciešamība

Informācijas tehnoloģiju straujā attīstība ienesusi būtiskas pārmaiņas sabiedrības dzīvē. Būtiski mainās ražošanas struktūra, situācija darba tirgū un attieksme pret cilvēku, viņa attīstību, vērtību orientāciju. Veidojas jauna sabiedrības struktūra, mainās vērtības. Mainās arī uzņēmēja raksturojums, viņa loma un funkcijas, kā arī uzņēmuma veidošanai un vadīšanai nepieciešamās zināšanas, prasmes un spējas.

1.2.1. Jaunās ekonomikas laikmets un uzņēmēja jaunā loma

Ekonomikas tendenču pētniecības fonda prezidents Džeremijss Rifkins savā grāmatā „Jaunās ekonomikas laikmets” plaši raksturo pārmaiņas, kas mūs skar jau šodien vai būs aktuālas rīt. Viņš raksta: „Īpašuma loma radikāli mainās. Šo izmaiņu ietekme uz sabiedrību būs ilgstoša un visaptveroša. Visa modernā laikmeta gaitā īpašums un tirgus ir bijuši sinonīmi jēdzieni. Patiesībā kapitālisma ekonomika balstās uz īpašuma maiņu tirgū” (Rifkins, 2004,8). Tātad aizejošā laikmetā svarīgākās bija materiālās vērtības un īpašumtiesības uz tām. Nākotnes sabiedrība balstīsies uz citām vērtībām. Īpašuma maiņa starp pircējiem un pārdevējiem tiks aizstāta ar īslaicīgām pakalpojumu sniedzēju un klientu attiecībām. Tirgus turpinās pastāvēt, tomēr tā loma darījumos pakāpeniski zaudēs savu agrāko nozīmi. Daudz nozīmīgāks kļūs intelektuālais kapitāls. Jaunajā ekonomikas sistēmā par vērtībām tiks uzskatīti jēdzieni, idejas veidoli, nevis lietas. Bagātības mērs vairs nebūs finansiālais kapitāls, bet cilvēka radošā iztēle un radošās spējas (Rifkins 2004, 9).

Vairāki autori (Baumol W., Blinder A., 2004, 285 –312; Bikse 2007, 71-72) jaunās ekonomikas laikmetu raksturo, uzsverot piecas būtiskākās iezīmes:

- 1) *straujie attīstības tempi* un nepārtraukti esošo produktu un procesu uzlabojumi, un jaunu produktu radīšana;
- 2) *investīciju pieaugums inovācijās un pētniecībā*. Turklāt šajos procesos arvien aktīvāk iekļaujas biznesa struktūras;
- 3) *jauno atklājumu ievērojami ātrāka pieejamība* citām biznesa struktūrām (arī konkurentiem) un daudz ātrāks praktiskais pielietojums;
- 4) *jauno tehnoloģiju izplatība notiek ļoti ātri*. Tas nozīmē, ka novecojušie produkti ir jānomaina, citādi zudīs uzņēmuma konkurētspēja un tas kavēs valsts ekonomikas attīstību;
- 5) *inovācijas kļūst par galveno konkurences ieroci* starp uzņēmumiem, īpaši augstās tehnoloģijas nozarē, lai neatpaliktu no konkurenta un saglabātu savu vietu tirgū. Tas liek

pašiem nodarboties ar inovatīviem procesiem, piedāvāt ātrāk nekā konkurents daudz labāku, uzlabotu un jaunāku produktu vai tehnoloģijas.

Jaunās ekonomikas būtiskākās atšķirības no iepriekšējā laikmeta ir strauja tehnoloģiju attīstība, kas veicina arī strauju citu zinātņu nozaru attīstību, paātrina globalizācijas procesus un pastiprina radošuma un inovāciju lomu ekonomikā. Līdz ar to mainās arī uzņēmējam nepieciešamo zināšanu, prasmju un attieksmju kopums, kā arī viņa vieta un loma sabiedrībā. Līdz ar straujo tehnoloģiju attīstību aizvien pieaug zināšanu loma ekonomikas attīstībā. Zināšanas ir noteicošais faktors, kas nodrošina ilgtspējīgu attīstību, produktivitāti, dzīves līmeņa pieaugumu un valsts konkurētspēju. Lai raksturotu izveidojušos situāciju, tiek lietots jēdziens *uz zināšanām balstīta ekonomika*. To raksturo šādas izpausmes:

- 1) *izglītības sistēma* - tās uzdevums ir nodrošināt katru iedzīvotāju ar kvalitatīvu izglītību visos tās līmeņos, dot iespēju iegūt kvalifikāciju, mācīties visa mūža garumā, attīstīt nepieciešamās kompetences: zināšanas, prasmes, attieksmes;
- 2) *ekonomiskā vide* - veicina zināšanu izmantošanu un uzņēmējdarbības attīstību;
- 3) *inovāciju sistēma* - veicina pētniecības attīstību, veido saikni starp universitātēm, pētniecības institūcijām un uzņēmumiem ar mērķi radīt jaunus produktus un labvēlīgu vidi investīcijām inovācijā;
- 4) *informācijas sabiedrība* - nodrošina efektīvu informācijas izplatīšanu un apmaiņu;
- 5) *zināšanu sabiedrības pārvaldības politikas efektivitāte*. Valdībai jākļūst par koordinatori, kas palīdz ražotājiem un patērētājiem pielāgoties jaunajai ekonomikai. Visvairāk valdības atbalsts nepieciešams zinātņu pētniecībā, gan investējot pašai, gan piesaistot privātos investorus” (Bikse 2007, 73; Daugeliene 2006, 465).

Uz zināšanām balstītas sabiedrības apstākļos būtiska loma ir izglītībai, mācību procesā iegūtajām zināšanām, prasmēm un kompetencei tās lietot atbilstošās situācijās. Aizvien lielāka loma ekonomikā ir cilvēka radošumam un spējai saskatīt iespējas un izmantot tās. Izveidojies jauns jēdziens - *radošā ekonomika*. Tas radies 2001.gadā. To definējis Džons Hovkins (*John Howkin*) savā grāmatā *Radošā ekonomika: Kā cilvēki pārvērš idejas naudā (The Creative Economy: How People Make Money from Ideas)*, aprakstot radošuma un ekonomikas savstarpējo saistību. Radošā ekonomika ir dinamisks process, kurā inovācijas tiek iemiesotas tehnoloģijās, biznesa praksē, mārketingā u.tml. Ieguvumus ekonomikā dod salīdzināmās priekšrocības. Radošās ekonomikas būtība ir atrast ko jaunu, darīt ko atšķirīgu, ko tādu, ko pasaule vēl nav piedzīvojusi. Tās virzošie spēki ir *talanti* un *idejas* (Howkins, 2002).

Pārmaiņas notiek arī ražošanas struktūrā. Ekonomikā arvien vairāk sāk dominēt pakalpojumu sektors, tiek dibināti mikro un mazie uzņēmumi, strauji attīstītās attālinātais darbs. Mūsdienās tirgus ekonomikas un nodarbinātības pamatu veido mazie un vidējie uzņēmumi,

mikrouzņēmumi. Piemēram, Latvijā 2010.gadā mazie un vidējie uzņēmumi veidoja 99,7% (ES 99,8%) no ekonomiski aktīvo uzņēmumu kopskaita. 91,2% no mazo un vidējo uzņēmumu skaita ir mikrouzņēmumi (EUROSTAT, 16.06.2012).

Visi iepriekš minētie faktori maina arī uzņēmēja raksturojumu un lomu ražošanā. Spēja veidot jaunu uzņēmumu kļūst par būtiskāko iezīmi uzņēmēja raksturojumā. Paplašinās arī jēdzienu *uzņēmējs* un *uzņēmējspējas* attīstības pētījumi. Tajos iesaistās dažādu zinātņu pārstāvji, kas pēta uzņēmēja lomu un funkcijas. Skaidrojot jēdzienu *uzņēmējs* 20.gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā, zinātnieki uzsver uzņēmēja spēju veidot jaunu uzņēmumu.

Stevensons (*Howard H. Stevenson*) uzsver menedžmenta lomu uzņēmējdarbībā un uzņēmēja funkcijas raksturo no uzņēmējdarbības un no administrēšanas aspekta (Stevenson, 2006). Gan Stevensons, gan Pinčots (*Gifford Pinchot*) un Pellmans (*Ron Pellmen*) uzņēmējus, raksturojot viņu funkcijas, iedala divās grupās – uzņēmēji (*entrepreneurs*) un iekšēji uzņēmēji (*intrapreneurs*). Pirmie ir uzņēmumu dibinātāji, kas vada šo uzņēmumu un pilda uzņēmēja funkcijas, bet otrie veic uzņēmēja funkcijas jau izveidota liela uzņēmuma ietvaros (Pinchot and Pellman 1999, 2 - 4). Par uzņēmējiem šī jēdziena pilnīgā izpratnē zinātnieki uzskata tikai tos uzņēmējus, kas ir jaunu uzņēmumu veidotāji.

Gartners, skaidrojot jēdzienu *uzņēmējs*, uzsver, ka „uzņēmējs (*entrepreneur*) atšķiras no pseidouzņēmēja (*non-entrepreneurs*) ar to, ka viņš veido jaunus uzņēmumus, to, kurš ir vai kurš nav uzņēmējs, var noteikt, izvērtējot indivīda veiktās darbības. Viņaprāt, ir sekojošas uzņēmēja darbības jomas: riska uzņemšanās, inovācija, organizācijas izveide, vērtību radīšana, peļņas gūšana, peļņas pieaugums, darbības unikalitāte, īpašnieka un vadītāja lomas. Kā galvenā joma tiek uzsvērtā jauna uzņēmuma veidošana. Gartners raksta: „...uzņēmējdarbība beidzas, kad beidzas uzņēmuma radīšanas posms” (Gartner 1988, 60-64).

Paplašinoties pētījumiem uzņēmējdarbības jomā, zinātnieki ir izstrādājuši vairākas teorijas, kas raksturo uzņēmēju kā īpašu ekonomikas dalībnieku, piemēram, Kollins (*Collins*) un Moora (*Moore*) – iezīmju teorija, Kirzners (Kirzner) – uzņēmēja teorija, Krūgers (*Krueger*) un Šanē (*Shane*) – uzņēmēja uzvedības teorija.

Iezīmju teorijas veidotāji Kollins (*Collins*) un Moora (*Moore*), un Unvalla (*Unwalla*) savā darbā „Uzņēmīgs cilvēks” (*The Enterprising Man*) apgalvo, ka 1) uzņēmējs ir persona ar atšķirīgu psiholoģisko profilu no citiem iedzīvotājiem, kas nolemj veidot jaunu uzņēmumu un 2) veiksmīga uzņēmēja psiholoģiskais profils atšķiras no mazāk veiksmīgo. (Collins, Moore and Unwalla, 1964, 129-131).

Lai veidotu jaunu uzņēmumu, uzņēmējam nepieciešamas šādas rakstura iezīmes un motivācijas:

- vajadzība pēc neatkarības;

- vajadzība pēc sasniegumiem;
- iekšēja kontrole;
- riska uzņemšanās tieksme;
- neapmierināta vai „galēja” (marginated) persona;
- intuīcija;
- iecietība pret nenoteiktību (Veciana 2007, 42).

Kirznera uzņēmēja teorija (*Kirzner's Entrepreneur Theory*) veidota 1973.gadā. Tās pamatā kā galvenā uzņēmēja pazīme ir minēta „uzņēmēja modrība”. Līdzīgi kā Šumpēters, Kirzners uzsver uzņēmēja kā inovatīvas personas lomu ekonomikā. Uzņēmēja iespējas ir tas, ka tirgus nav pilnīgs (perfekts) un nav līdzsvarots. Līdz ar to būtiskākais, kas nepieciešams uzņēmējam, ir modrība vai personas spēja noteikt biznesa iespējas. Kirznera veidotā uzņēmēja definīcija: „uzņēmējs ir tas, kurš saskata peļņas iespējas un uzsāk darbību, lai apmierinātu šobrīd neapmierinātās tirgus vajadzības” (Kirzner, 1973, 30-50).

Līdzīgi 1991. gadā par uzņēmēju raksta Baigrave (*Bygrave*) un Hofers (*Hofer*): uzņēmējs ir tas, kurš uztver iespēju un rada organizāciju, lai šo iespēju izmantotu. (Misra & Kumar 2009, 137). Līdz ar to tiek īpaši uzsvērta uzņēmēja spēja uzņemties risku, pielāgoties nepārtraukti mainīgajiem tirgus apstākļiem. Lai uzņēmējs spētu saskatīt iespējas un prastu tās izmantot, viņam nepieciešama modrība un radošums, jo katra situācija ir atšķirīga un nav iespējama darbošanās pēc iepriekš apgūta algoritma.

Uzņēmēja uzvedības teorija balstīta uz Kruegera (*Krueger Jr. N. F.*), Barona (*Baron R. A.*) un Varda (*Ward T. B.*) pētījumiem 2000. – 2004. gados. Šīs teorijas ietvaros uzņēmēja uzvedība skatīta, akcentējot vadības funkciju. Kā galvenās pazīmes, kas atklātas empīriskos pētījumos, tiek minētas:

- spēja meklēt un vākt informāciju;
- spēja apzināt iespējas;
- spēja tikt galā ar risku;
- spēja veidot attiecības un sadarbības tīklus;
- spēja pieņemt lēmumus saistībā ar nenoteiktību un neskaidrībām;
- vadītāja spējas;
- spēja mācīties no pieredzes (Krueger, 2000, Baron & Ward, 2004).

Līdzīgi kā īpašo (atšķirīgo) uzņēmēja raksturojumā Stoners (*Stoner James A.F.*) un Frīmans (*Freeman R. Edward*) uzsver „vēlmi uzsākt biznesu un spēju efektīvi konkurēt, kad uzņēmums ir izveidots” (Stoner, & Freeman, 1989, 710).

Visās iepriekš raksturotajās teorijās minētas jaunas iezīmes *uzņēmēja* raksturojumā:

- 1) uzņēmējs ir jauna uzņēmuma veidotājs;

- 2) uzņēmējs pieņem izaicinājumus un atbilstoši rīkojas nepārtraukti mainīgos tirgus apstākļos;
- 3) uzņēmējs spēj iegūt informāciju;
- 4) uzņēmējs spēj veidot sadarbību un tīklus;
- 5) uzņēmējs spēj saskatīt iespēju un to komercializēt inovatīvā veidā.

Pētījumi liecina, ka mūsdienu uzņēmējs pats veido un vada savu uzņēmumu, pats arī šajā uzņēmumā strādā. Turklāt situācija apkārtējā vidē – zinātnē, sabiedrības uzskatos un vērtībās – tirgū mainās daudz straujāk nekā agrāk. Mazo un vidējo uzņēmumu veidotājs un īpašnieks (uzņēmējs) un vadītājs visbiežāk ir viena un tā pati persona. Misra (*Sasi Misra*) un Kumars (*E. Sendi Kumar*) apgalvo, ka „veiksmīgs uzņēmējs ir vadītājs un kaut kas vairāk”. Autori salīdzina galvenos aspektus, kuros redzamas vadītāja (manager) un uzņēmēja (entrepreneur) atšķirības. (skatīt 1.2. tabulu). Vienlaikus šis salīdzinājums atspoguļo uzņēmēja radošumu un spēju darboties efektīvi arī mainīgos apstākļos.

1.2.tabula

Galvenie aspekti, kas atšķir vadītāju no uzņēmēja

Galvenie aspekti	Uzņēmējs	Vadītājs
Stratēģiskā orientācija	Virzīta uz iespēju uztveršanu.	Balstīta uz pašreizējo resursu kontroli
Uzticēšanās iespējām	Revolucionāra, īslaicīga	Evolūcijas, ilgtermiņa
Saistība ar resursiem	Daudzpakāpju ar minimālu katras pakāpes iedarbību (ietekmi)	Vien pakāpju ar pilnīgu uzticēšanos lēmumiem
Kontrole pār resursiem	Epizodiska nepieciešamo resursu lietošana vai noma	Vajadzīgie resursi ir īpašumā vai tiek nodarbināti
Vadības struktūra	Vienota, neformāla	Formāla hierarhija
Atlīdzības filozofija	Vērtību orientēta un uz sniegumu (darbību) vērsta	Drošības vadīta un uz veicināšanu orientēta

Avots: *Misra & Kumars 2000, 144.*

Uzņēmējam atšķirībā no vadītāja piemīt *attapība uzņēmējdarbībā* (*entrepreneurial resourcefulness*), bet vadītājam – *vadītāja atjautība* (*managerial resourcefulness*). Ar *attapību uzņēmējdarbībā* tiek saprasta spēja noteikt iespējas vidē un vadīt, un virzīt rīcību tā, lai veiksmīgi tiktu galā ar uzdevumu, izveidojot un vadot uzņēmumus, kas turpina rast jaunas iespējas. Šo *attapību* veido trīs vispārējas kompetences:

- 1) **izziņas** (*cognitive*) kompetence:
 - spēja analizēt un saskatīt galveno lielā informācijas apjomā,
 - spēja uzņemties risku,
 - inovācijas,
 - spēja uztvert un saskatīt būtisko neviennozīmīgos apstākļos,

- iecietība pret nenoteiktību,
- augsts sagaidāmais rezultāts;
- 2) **emocionālā** (*affective*) kompetence:
 - spēja kontrolēt sajūtas neveiksmju gadījumos,
 - konkurētspējīga vēlme izcelties,
 - spēja neatlaidīgi censties,
 - liela dzīves interese,
 - neapmierinātība ar pašreizējo stāvokli (*status quo*);
- 3) **rīcības** (*action-oriented*) kompetence:
 - spēja uzņemt atbildību un vadīt darbiniekus,
 - spēja ietekmēt ārējos faktorus,
 - spēja atrast, sakārtot un kontrolēt resursus,
 - spēja izveidot spēcīgus tīklus ((Misra& Kumars 2000, 146).

Autore secina, ka izpētot uzņēmēju un viņa funkcijas, svarīgākās zināšanas, prasmes un spējas tiek papildinātas ar noteiktām personības iezīmēm un kompetenci savas spējas izmantot atbilstoši apstākļiem. Redzam, ka 20.gs. beigās radušās pārmaiņas: tehnoloģiju attīstība, ražošanas struktūras maiņa, pakalpojumu sektora dominānce, un tām sekojošās uzņēmēja lomas maiņa: no uzņēmuma vadītāja uz uzņēmuma veidotāju, veicina daudzpusīgāku šī jēdziena izpēti. Uzņēmējs veido pats savu uzņēmumu, līdz ar to viņa funkcijas un loma paplašinās. Viņam jārisina daudz plašāks problēmu loks, jāņem vērā arī makro faktori, piemēram, jārisina vides problēmas, jāveido sadarbības tīkli u.tml.

Pētot uzņēmēja jauno lomu mūsdienās, Vecians apskata četru veidu pieejas: ekonomiskā, psiholoģiskā, sociokulturālā un vadības. Kā arī trīs analīzes līmeņus: makro, mezo un mikro līmenis. 1.3. tabulā dots šo pieeju un līmeņu apkopojums, norādot svarīgākās teorijas.

Teorētiskās pieejas jēdziena *uzņēmējs* pētniecībā

Analīzes līmenis	Pieejas			
	Ekonomiskā pieeja	Psiholoģiskā pieeja	Socio-kulturālā pieeja	Vadības pieeja
MIKRO (individuālais līmenis)	<ul style="list-style-type: none"> • Uzņēmējdarbība kā ceturtnā ražošanas faktora funkcija • Teorija par uzņēmēja peļņu • Darba izvēles teorija saskaņā ar nenoteiktību 	<ul style="list-style-type: none"> • Iezīmju (raksturīgo īpašību) teorija • Psihodinamiskā teorija 	<ul style="list-style-type: none"> • Robežteorija • Lomu teorija • Tīkla teorija 	<ul style="list-style-type: none"> • Leibensteina x-efektivitātes teorija • Uzņēmēja uzvedības teorija • Jauna uzņēmuma radīšanas veidi • Veidi kā kļūt par uzņēmēju
MEZO (uzņēmuma līmenis)	<ul style="list-style-type: none"> • Darījumu izmaksu teorija 	X	<ul style="list-style-type: none"> • Tīkla teorija • Inkubatoru teorija • Evolūcijas teorija 	<ul style="list-style-type: none"> • Jaunu uzņēmumu panākumu un neveiksmju veidi • Korporatīvā uzņēmējdarbība
MAKRO (globālais – valsts līmenis)	<ul style="list-style-type: none"> • Šumpētera ekonomikas attīstības teorija 	<ul style="list-style-type: none"> • Kirznera uzņēmēja teorija 	<ul style="list-style-type: none"> • Vēbera ekonomikas attīstības teorija • Sociālo pārmaiņu teorija • Iedzīvotāju ekoloģijas teorija • Institucionālā teorija 	X

Avots: Veciana 2007, 35.

Analizējot zinātnisko literatūru, apkopojot un izpētot teorētiskās nostādnes par uzņēmēja jauno lomu, jāsecina, ka 20. gadsimta otrajā pusē, līdz ko būtiski mainās attieksme pret cilvēku, viņa attīstību, vērtību orientāciju, priekšplānā izvirzot kompetentu cilvēku kā svarīgāko uz zināšanām balstītas, radošas ekonomikas attīstības, konkurētspējas nosacījumu, arī mainās *uzņēmēja* jēdziena saturs. Sākotnēji šis jēdziens tiek skaidrots galvenokārt saistībā ar sekmīgu ekonomisko funkciju veikšanu uzņēmuma līmenī, ka uzņēmuma vadītājam ir jābūt ar attīstītām uzņēmējspējām. Vēlāk, mainoties apstākļiem, zinātniskajā literatūrā *uzņēmējs* jau tiek skaidrots plašākā nozīmē, saistot, *pirmkārt*, ar jauna uzņēmuma veidošanu, „kuru vada persona, kas spēj apvienot gan darba ņēmēja, gan darba devēja funkcijas un īpašības, tādējādi kļūstot par uzņēmēju – pašnodarbināto. Viena un tā pati persona kļūst par uzņēmuma īpašnieku, pārvaldnieku, tiešā darba veicēju, turklāt dažādās jomās – ražošanas tehnoloģijās, grāmatvedībā u.c. Šim cilvēkam, no vienas puses, jābūt „sevis vadītājam”, t.i., gatavam strādāt patstāvīgi, jāprot plānot savu darba

laiku, pieņemt optimālus lēmumus, organizēt savu darbu pastāvīgi papildināt savas zināšanas un risināt citus ar uzņēmējdarbību saistītus jautājumus, no otras puses, jābūt augsti kvalificētam speciālistam noteiktā darbības jomā” (Bikse, 2011, 24).

Otrkārt, uzņēmēja jaunā loma mūsdienās tiek saistīta ar to problēmu loku, kas viņam ir jārisina arī makro līmenī, īstenojot sociālo lomu sabiedrībā: viņam ir jābūt sociālo pārveidojumu subjektam, kurš spējīgs (kompetents) izprast sarežģītos sociālas attīstības procesus un tos ietekmēt, saglabāt un pārmantot kultūras un nacionālās tradīcijas, nodrošināt augstu komunikācijas kvalitāti, savstarpējos sakarus, pilsoniskumu, atpūtu, uzturēt labu veselību. Cilvēka attīstības galvenais mērķis ir ne tikai materiālo labumu gūšana, bet arī viņa vispusīga attīstība. Līdz ar to mūsdienās *uzņēmēja* jēdziens tiek skaidrots daudz plašākā - sociāli ekonomiskā nozīmē. Vienlaikus ar profesionālo sagatavotību nodrošinot cilvēka attīstību kā personību kopumā, viņa pamatkompetenču, tai skaitā, uzņēmējkompetences attīstību.

Treškārt, mūsdienās ekonomikas attīstības virzītājspēks ir *inovācijas*, kuru avots ir cilvēka radošās idejas un jaunrade. Jaunrades procesā tiek atklātas jaunas zināšanas, radītas jaunas tehnoloģijas, jauni produkti un pakalpojumi, situācijas analīze veikta vēl nebijušā veidā. Vienlaikus ar zināšanām arvien lielāku nozīmi iegūst cilvēka radošās idejas, to īstenošana ne tikai radošajās nozarēs, bet jebkurā iespējamā jomā.

Ceturtkārt, jaunā laikmeta izaicinājumi uzņēmējam būtiski maina arī *uzņēmējdarbības izglītības* saturu. Mūsdienās tam ir daudz plašāka nozīme, jo ietver ne tikai teorētisko zināšanu apguvi, bet tās mērķis ir veicināt radošumu, inovācijas un pašnodarbinātību. (EK, 2011) Tas nozīmē, ka papildus zināšanām jārada iespēja jauniešiem attīstīt arī jaunas prasmes un kompetences. Turklāt tās ir jāveido cilvēkā jau no mazotnes, īstenojot dažādas uzņēmējdarbības izglītības programmas visos izglītības sistēmas līmeņos, kā arī mācoties mūža garumā. Jāsaprot, ka uzņēmējdarbības izglītības uzdevums nav tikai jaunu uzņēmumu veidošana, bet galvenais – uzņēmējkompetences attīstīšana, kas palīdzētu jauniešiem būt radošiem, rīkoties sociāli atbildīgi un galarezultātā nākamās karjeras izvēli saistīt ar pašnodarbinātību.

No teorētiskā aspekta raugoties, svarīgi noskaidrot: 1) ko saprot ar jēdzieniem *kompetence* un *uzņēmējkompetence*; 2) kas ir kopīgs un atšķirīgs jēdzieniem *uzņēmējkompetence* un *vadītāja profesionālā kompetence*.

1.2.2. Uzņēmējkompetence, tās attīstības nepieciešamība

Kompetences jēdziens ir salīdzinoši jauns, tas radies apmēram 20.gs. vidū. Šobrīd zinātniskajā literatūrā nav vienotas *kompetences* definīcijas. Jēdzienu *kompetence* pētījuši

Andersone, Ārmstrongs, Bariss, Boiatzis (*Boyatzis*), Garleja, Kože, Kriks (*Crick*), Meltons, Rauhvargers, Valbis u.c. Terminu *kompetence* dažādos avotos skaidro dažādi. Piemēram, pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīcā ir rakstīts, ka „kompetence – nepieciešamās zināšanas, profesionālā pieredze, izpratne kāda noteiktā jomā, jautājumā un prasme zināšanas un pieredzi izmantot konkrētā darbībā. Personas (darbinieka) kompetenci vērtē apkārtējie cilvēki, sadarbības partneri, sabiedrība” (Pedagoģijas terminu skaidrojošā... 2000, 83). Savukārt ilustrētā svešvārdu vārdnīcā skaidrots, ka „kompetence ir lietpratība, plašas zināšanas, izpratne kādā jomā, jautājumā, jautājumu kopumā (Ilustrētā svešvārdu... 2005, 374).

20.gs. beigās kompetences jēdzienu un kompetenču pieeju sāka izmantot cilvēkresursu vadībā, lai pilnveidotu personāla atlases, plānošanas, motivācijas un profesionālās pilnveides sistēmu. Pirmo kompetenču modeli 1973. gadā izstrādāja D. Maklelands (*McClelland*) Amerikas Savienotajās Valstīs. Maklelands kompetences jēdziena skaidrojumu saistīja ar sniegumu (*performance*), tā kvalitāti un kompetenču modeli izveidoja, lai izvērtētu personāla atbilstību tam vai citam amatam (Bariss, 2009, 96).

Izveidoto kompetenču pieeju personālvadībā turpmāk pētīja un pilnveidoja dažādu valstu zinātnieki. Līdz ar to tika pilnveidots un papildināts arī jēdziena *kompetence* skaidrojums. Piemēram, Ruta Krika (*Ruth Deakin Crick*) jēdzienu *kompetence* skaidro kā sarežģītu zināšanu, prasmju, izpratnes, vērtību, attieksmju un vēlmju kombināciju, kas sekmē efektīvu cilvēka rīcību konkrētā nozarē vai sabiedrībā kopumā (Crick, 2008, 313). Savukārt Boiatzis (*Boyatzis*) kompetenci definē kā spēju kopumu. Tas ir saistītu, taču atšķirīgu rīcību kopums, kas tiek sakopots, lai realizētu kādu konkrētu darbību (nodomu) (Boyatzis, 2006, 6).

Kompetences jēdzienu pētījuši arī Latvijas zinātnieki, piemēram, profesors Andrejs Rauhvargers kompetenci definē kā „zināšanu, prasmju un attieksmju kopumu, kas kvalificē noteikta veida vai līmeņa uzdevumu veikšanai” (Rauhvargers, 2008). Profesore Tatjana Kože kompetenci saista ar spēju, pamatojoties uz zināšanām, izvēlēties situācijai vai darbībai atbilstošākos līdzekļus un adekvāti rīkoties (Kože, 2003, 4-16). Līdzīgi kompetenci definē arī V. Bariss: „kompetence ir spēja pielietot zināšanas un prasmes, lai sasniegtu nepieciešamos darba rezultātus (Bariss 2009, 97).

R. Andersone secina, ka kompetences saturu veido

- zināšanas, kā lietot teorijas;
- prasmes risināt problēmas;
- attieksmes, kas izpaužas kā atbildība spēja pieņemt lēmumus, vadīt veidot saskarsmi ar citiem cilvēkiem (Andersone 2010, 12).

Apkopojot dažādu zinātnieku veidoto jēdziena *kompetence* skaidrojumus, autore secina, ka kompetence ir indivīda motivācija, spēja un prasme lietot viņa personas īpašības, spējas,

apgūtās zināšanas un prasmes, attieksmes, lai sasniegtu izvirzīto mērķi vai veiktu noteiktus uzdevumus.

Tā kā kompetence ir sarežģīts un komplicēts jēdziens, tad svarīgi sīkāk analizēt kompetences elementus un kompetenču iedalījumu.

Ārmstrongs (*Armstrong M.*), skaidrojot kompetences jēdzienu, izdala sekojošus kompetences veidojošos elementus:

- personības motīvi – vajadzības, intereses, attieksmes, noslieces;
- personības rakstura īpašības (komunikācijas prasme, paškontrolē un spēja vadīt stresu, spēja pieņemt lēmumus un risināt problēmas);
- izskats un uzvedība;
- profesionālās zināšanas un izglītība;
- profesionālā (darba) pieredze, prasmes un iemaņas;
- dažāda veida tehniskās prasmes un iemaņas (Armstrong, 2006, 150).

Ārmstrongs kompetences jēdziena skaidrojumā, līdzīgi kā citi zinātnieki, uzsver zināšanas, prasmes, personiskās īpašības. No šī kompetences jēdziena skaidrojuma var secināt, ka kompetenci iespējams attīstīt izglītības procesā un pieredzes ceļā.

Savukārt Reginalds Meltons (*Reginald Melton*) kompetenci analizē četros aspektos – atkarībā no indivīda veicamajām darbībām: darbību vadība, finanšu pārvaldība, cilvēku vadība un informācijas pārvaldība.

Darbību vadība:

- uzsākt un īstenot pārmaiņas un uzlabot pakalpojumus, produktus un sistēmas;
- uzraudzīt, saglabāt un pilnveidot produktu un tā piegādi.

Finanšu pārvaldība:

- uzraudzīt un kontrolēt resursu izmantošanu;
- nodrošināt efektīvu resursu sadali darbībām un projektiem.

Cilvēku vadība:

- piesaistīt un izvēlēties personālu;
- veicināt cilvēku grupu un savas darbības uzlabošanu;
- plānot un izvērtēt savu, atsevišķu darbinieku un komandu darbu;
- izveidot, veicināt un saglabāt labas darba attiecības.

Informācijas pārvaldība:

- apkopot, novērtēt un sakārtot informāciju;
- veikt informācijas apmaiņu, lai risinātu problēmas un pieņemtu lēmumus (Melton 1997, 17).

Meltona skatījumā indivīdam nepieciešams attīstīt tās kompetences vai kompetenču grupu, kuras nepieciešamas konkrētā amata veikšanai.

Kompetenču iedalījumu raksturojis arī V. Bariss. „Kompetenču modelis sastāv no vispārējām kompetencēm un konkrētām kompetencēm, kas atbilst attiecīgajam amatam vai amatu saimei” (Bariss, 2009, 97).

Savukārt profesore Rasma Garleja kompetences iedala trīs grupās. Viņa kompetenci raksturo kā „integratīvu kategoriju, kas raksturo mijiedarbību starp spējām, pieredzi un rezultātu. Visi kompetences veidi darbojas savstarpēji saistīti, jo cilvēks darbojas vienotā veselumā.

Profesionālajai kompetencei raksturīgas vispārējas un speciālas profesionālās zināšanas, prasmes, iemaņas, pienākumu, tiesību, atbildības apzināšanās saskaņā ar kvalifikācijas raksturojumu un speciālista modeli (t.i., dinamiska īpašību un kvalitāšu sistēma, kas nepieciešama profesionālo funkciju veikšanai). Profesionālā kompetence ir spēja realizēt aktivitātes profesijas funkciju ietvaros, izmantojot vērtību filtru zināšanu selektīvā izlasē.

Sociālo kompetenci veido sociālās prasmes: mērķorientētība, reāls dzīves skatījums, Es identitāte sociālajā vidē, iecietība – spēja kavēt momentreakciju, prasme cīnīties pret ikdienas izaicinājumu. Sociālā kompetence ir zināšanas par sociālo un kultūras vidi, prasme uzvesties daudz kultūru sabiedrībā, saskarsmes un saziņas prasme, attieksmes identitāte, vērtīborientācija.

Komunikatīvo kompetenci raksturo socializācijas līmenis – mācīšanās, pašattīstības, saziņas un sadarbības spēja. Komunikatīvā kompetence izpaužas dialoģiskās un monoloģiskās prasmēs. Dialoģiskā prasme ir spēja ar valodas līdzekļiem īstenot saziņas uzdevumus, orientēties saziņas daudzveidībā, uztvert rakstveida un mutvārdu tekstu, prasme kritiski vērtēt informāciju, balstoties uz zināšanām, pieredzi” (Garleja 2004, 81-82).

Līdzīgi kā R. Garleja, Jānis Valbis savā grāmatā *Skolēna personības attīstība – izglītības virsuzdevums* izdala trīs citus kompetences veidus. Viņš raksta: „Vispārīgā skatījumā pieaugušu cilvēku, piemēram, jaunu darbinieku, kuru pieņem darbā, var raksturot ar viņa kompetences jeb lietpratības līmeni, izdalot profesionālo (jeb lietišķo) kompetenci, sociālo kompetenci un personīgo kompetenci. Katrs no šiem kompetences elementiem ietver zināšanas, prasmes un attieksmes, kas veidojas izglītības procesā. Kompetences veidošanos un izpaušmi darbībā kopumā „pārvalda” cilvēka apziņa – psihe augstākā struktūra” (Valbis 2005, 25).

Bakers (Baker J.C.) un grupa zinātnieku analizē uzņēmējdarbībā svarīgās kompetences. Viņi tās iedala četrās grupās: stratēģiskā kompetence, īpašā (distinctive) uzņēmējdarbības kompetence, funkcionālā kompetence un individuālā kompetence (Baker and all, 1997, 266).

Apkopojot dažādu autoru veikto kompetenču iedalījumu, autore kompetences iedala divās grupās: kompetences, kas ir nepieciešamas kādai noteiktai profesijai vai amatam – profesionālās

kompetences, un kompetences, kuras ir aktuālas ikvienam mūsdienu sabiedrības indivīdam – vispārīgās kompetences.

Tā kā šī promocijas darba pētījumi saistīti ar uzņēmējdarbības izglītību un uzņēmējkompetences raksturojumu, tad autore atgriezīsies pie jēdziena *uzņēmējs* skaidrojuma, kas dots iepriekš. Tika secināts, ka uzņēmējs veic arī vadītāja funkcijas, bet ne katrs vadītājs ir uzņēmējs. Mūsdienu sabiedrībā uzņēmēja loma ir paplašinājusies, un uzņēmējam, lai veiktu sekmīgu uzņēmējdarbību, ir nepieciešams attīstīt uzņēmējkompetenci. Lai noskaidrotu, kas ir kopīgs un atšķirīgs vadītāja profesionālajai kompetencei un uzņēmējkompetencei, autore dos šo kompetenču raksturojumu un veiks salīdzinājumu.

Vadītāja kompetence ir tieši saistīta ar amata pienākumu veikšanu, tātad tā ir profesionālā kompetence. Vadītāja (manager) kompetences ir definējuši vairāki autori. Piemēram, Boiatzis (Boyatzis) nosauc sekojošas vadības (management) kompetences:

- efektivitāte orientācijā – koncentrēšanās uz mērķiem, uzdevumiem un sasniegumiem, nebaidīšanās no šķēršļiem, kā arī prasme tos pārvarēt, veicot atbilstošu plānošanu, darbinieku iedrošināšana šāda veida rīcībai;
- ietekme – atklāta interese par varu, varas pozīcijas demonstrācija caur uzvedību un citādā veidā;
- proaktivitāte – patstāvīga uz sevi orientēta rīcība, stingra pārliecība par savu rīcību, atbildība par savām darbībām, izvairīšanās no riska;
- pašpārliecinātība – spēja radīt uzticību, prasme runāt pārliecinoši, rīkoties pārliecinoši arī izšķirošos brīžos, radīt uzticību sev;
- mutiskas prezentācijas prasmes – spēja labi runāt, izmantojot arī ķermeņa valodu, prasme izmantot efektīvus simbolus un metaforas, prasme lietderīgi izmantot vizuālo materiālu;
- konceptuālisms – deduktīvās spriešanas prasmes, spēja radīt modeļus, radošā domāšana ideju un risinājumu attīstībai, spēja izveidotos modeļus pārvērst realitātē;
- grupas vadība – grupas hierarhisku modeļa attīstība un vadība, konfliktu risināšana, cilvēku apvienošana grupās, sadarbības vadība, komandas darba veicināšana (Boyatzis, 1982).

Detalizētu kompetenču modeli ir izstrādājuši Bostonas profesionālās izglītības speciālisti. Viņu izveidotais vadītāja kompetenču modelis sastāv no 11 kompetencēm, kuras iedalītas četrās grupās: sevis vadība (*managing Yourself*), komandas vadība, darba vadība, sadarbības vadība.

Sevis vadība:

- empātija - atpazīst un reaģē uz citu cilvēku jūtām un problēmām, atzīst otra emocijas, saprot cilvēku jūtas, viņu izpratni un uzvedības iemeslus;
- paškontrolē – pārvalda savas emocijas, jūtas un stresu, reaģē mierīgi un konstruktīvi, prot nomierināt citus;
- pašapziņa – pieņem izaicinājumus, apzinās savas spējas pieņemt pareizos lēmumus, darbojas neatkarīgi, uzticas savām spējām, nebaidās no izaicinājumiem, saglabā savu pārliecību;

Komandas vadība:

- citu pilnveide – palīdz citiem saskatīt viņu iespējas un palielināt viņu potenciālu, iedrošina, pauž pozitīvas prognozes, dod noderīgus padomus un ierosinājumus, sniedz atsauksmes par citu darbu, darbojas kā treneris (coaches);
- komandas atbildība – nodrošina uzdevumu un mērķu skaidrību, nosaka ierobežojumus, snieguma standartus un panāk, ka citi tos saprot, nepieciešamības gadījumā veic korekcijas;
- komandas vadība – rada vidi, kurā cilvēki strādā, lai kopīgi sasniegtu organizācijas mērķus, sniedz nepieciešamo informāciju, veicina komandas efektivitāti, motivē.

Darba vadība:

- orientācija uz rezultātu sasniegšanu – darbība vērsta uz pēc iespējas labāku rezultātu, uzlabo darba procesu, nosprauž izmērāmus un sasniedzamus mērķus, veic ieguvumu un izmaksu analīzi;
- iniciatīva – saskata iespējas un darbojas, lai tos sasniegtu, rīkojas izlēmīgi, ir proaktīvs, uz procesiem raugās ilgtermiņā;
- problēmu risināšana – objektīvi identificē problēmas, analizē un pārbauda alternatīvas, rod risinājumus, lai sasniegtu pēc iespējas labākus rezultātus;

Sadarbības vadība:

- citu ietekmēšana – pārliecina citus mainīt viedokli vai pieņemt vēlamo rīcību, izmanto dažādas pārliecināšanas metodes, apzinās darbību vai vārdu ietekmi;
- sekmē komandas darbu – veicina sadarbību starp indivīdiem un grupām, veicina pozitīvu gaisotni, izvērtē komandas dalībniekus, popularizē komandu organizācijā (The manager ..., 2001).

Kā trešo vadītāja kompetences modeli autore izvēlējās Kanādā izveidoto vadītāja kompetenču modeli, kur 2005.gadā tika izveidoti galvenie vadības (key leadership) kompetenču

modeļi dažādu līmeņu sabiedriskā sektora vadītājiem: premjerministram, premjerministra asistentam, ģenerāldirektoram, direktoram, menedžerim un vadītājam. Visu līmeņu vadītāju kompetenču modeļi sastāv no četriem elementiem: vērtības un ētika, stratēģiskā domāšana, iesaistīšanās un izcila vadība.

- **Vērtība un ētika:** integritāte un cieņa.
Vadītājiem jāievēro demokrātijas, profesionālās, ētikas un cilvēciskās vērtības, jāveido uz cieņu un savstarpējo sapratni balstītas attiecības organizācijās. Viņiem jāpieņem godīgi un pārskatāmi lēmumi, jābūt pašiem atbildīgiem par savu rīcību un tas pats jāprasa arī no darbiniekiem.
- **Stratēģiskā domāšana:** analīze un idejas.
Vadītāji veic plānošanu un pieņem lēmumus, pamatojoties uz situācijas un datu analīzi. Viņiem nepārtraukti jāseko līdž pārrīcībām vidē, jābūt gataviem uz krīzēm un arī iespējām. Vadītāji nosaka uzņēmuma stratēģisko virzību.
- **Iesaistīšanās:** cilvēki, organizācijas, partneri.
Vadītāji iesaista cilvēkus uzņēmuma darbībā. Viņi mobilizē komandu, rada stimulus, lai veiktu uzdevumus, organizē skaidru un konsekventu informācijas apriti, iegulda laiku un enerģiju, lai iesaistītu visu organizāciju. Viņi izmanto savas prasmes, lai nodrošinātu atpazīstamību, sadarbību, un gūtu panākumus.
- **Izcila vadība:** darbības vadība, cilvēku vadība, finanšu vadība.
Vadītāji gūst rezultātus, palielinot organizācijas efektivitāti un ilgtspējību. Viņi nodrošina darbiniekiem nepieciešamo atbalstu, vada saskaņotu cilvēku darbību, nodrošina informācijas apriti un atbildību visos līmeņos (Key leadership ..., 2006).

Apkopojot iepriekš raksturotos vadītāja kompetences modeļus, autore secina, ka vadītāja kompetenci veido:

- **personas spējas un īpašības:** orientācija uz mērķi, pašpārliecība un spēja uzņemties vadību un atbildību, spēja pieņemt izaicinājumus, spēja iedrošināt, spēja radīt uzticību, vēlme pilnveidot sevi un citus, spēja pārliecināt un ietekmēt citus, paškontrolē, empātija, aktivitāte, neatkarība, radošā domāšana;
- **zināšanas:** uzņēmuma veidošanā, cilvēku un finanšu vadībā, zināšanas konkrētajā jomā, kas saistīta ar uzņēmuma darba specifiku.
- **prasmes:** plānot, analizēt, prezentēt, saskatīt, formulēt un risināt problēmas, sadarboties, vadīt komandas darbu, izvērtēt, pārliecināt citus, pārvaldīt savas emocijas.

Vadītāja kompetencē nav iekļauta spēja uzņemties risku un radošums, kas ir būtiskas uzņēmējam. Turpmāk autore raksturo uzņēmējkompetenci, lai pēc tam veiktu abu kompetenču salīdzinājumu.

Uzņēmējkompetence ir viena no astoņām pamatkompetencēm, ko, veidojot uz zināšanām balstītu ekonomiku, reaģējot uz globalizācijas procesu izaicinājumiem un īstenojot Lisabonas stratēģiju, ir definējuši EK eksperti. Šīs kompetences ir sevišķi būtiskas un nepieciešamas personiskai izaugsmei un attīstībai, sociālajai integrācijai, aktīvam pilsoniskumam un nodarbinātībai. Tās nepieciešams attīstīt visos izglītības līmeņos, lai nodrošinātu mūžizglītības iespēju. Pamatkompetences ir būtiski nepieciešamas zināšanu sabiedrībā un nodrošina lielāku elastību darba tirgū, ļaujot pielāgoties nemitīgām pārmaiņām savstarpēji saistītā pasaulē.

EK izstrādātās *pamatkompetences* ir :

- saziņa dzimtajā valodā;
- saziņa svešvalodās;
- matemātiskā un dabaszinātņu kompetence;
- digitālā kompetence;
- mācīšanās kompetence;
- sociālā un pilsoniskā kompetence;
- uzņēmējkompetence;
- kulturālā apziņa (EP 2006.).

Pirmajos Eiropas Padomes (EP) dokumentu tulkojumos termina *pamatkompetence* vietā tika lietots termins *pamatprasmē*. Taču tad veidojas pretruna, skaidrojot šīs kategorijas saturu: zināšanas prasmes un attieksmes, kas nepieciešamas, lai attīstītu pamatprasmī. Autore piekrīt profesorei V. Biksei: „Sākotnēji Lisabonas stratēģijā tika uzsvērts, ka jāattīsta noteiktas pamatprasmes, bet, runājot par uzņēmējdarbību, - tā saucamās *jaunās prasmes*. Taču 2001. gadā Eiropas Komisijas izveidotā ekspertu darba grupa terminu *prasmes* pārskatīja. Tika panākta vienošanās, ka ir jālieto termins kompetence, kas ir plašāks nekā prasmes. Viņuprāt, kompetence ir vispārējās spējas, kuras balstās uz zināšanām prasmēm, vērtībām un attieksmi, kas tiek attīstīta cilvēka izglītošanas procesā. Līdz ar to angļu vārdus *key competences* latviešu valodā vajadzētu tulkot kā pamatkompetences nevis pamatprasmes” (Bikse 2011,25). Līdz ar to tika lietots jēdziens *kompetence uzņēmējspējas*. Darba autore piedāvā lietot jēdzienu *uzņēmējkompetence*, kuru arī darbā lieto attiecīgās pamatkompetences apzīmējumam.

Uzņēmējkompetences definīciju ir skaidrojuši vairāki autori. Piemēram, Barbara Birds (*Bird*) uzņēmējkompetences nepieciešamību uzņēmējam saista ar uzņēmuma veidošanu un vadīšanu. Viņasprāt, „uzņēmējkompetence ietver īpašības, vispārējās un īpašās zināšanas, motīvus, iezīmes, sociālās lomas un prasmes, kas sekmē uzņēmuma dzimšanu, izdzīvošanu,

un/vai izaugsmi. Uzņēmējkompetence nepieciešama personām - uzņēmējiem, kas sāk vai pārveido organizācijas un kas rada pievienoto vērtību, izmantojot resursus un savas organizēšanas prasmes un iespējas” (Bird, 1995, 51). Līdzīgu uzņēmējkompetences definīciju piedāvā arī Inyang un Enuohs (*Inyang B. J. & Enuoh R.O.*) „Uzņēmējkompetence ietver savstarpēji saistītu zināšanu, attieksmju un prasmju kopumu, kas uzņēmējam jāapgūst mācoties vai praksē, lai viņš spētu rādīt izcilu sniegumu, un maksimizēt peļņu, vadot biznesa darījumus vai uzņēmumu (Inyang B. J. & Enuoh R. O. 2009, 62).

Savukārt Dermols (*Dermol*) uzskata, ka uzņēmējkompetence jāattīsta arī uzņēmumu vadošiem darbiniekiem. „Uzņēmējkompetenci parasti attiecina uz neatkarīgiem uzņēmējiem, uzņēmumu īpašniekiem, vadītājiem vai uzņēmīgiem darbiniekiem (intrapreneurs). Tās ir prasmes, kas ļauj indivīdiem absorbēt vai izmantot uzņēmējdarbības zināšanas, prasmes un attieksmes, pastiprina viņu pašpārliecību, un ļauj sekmīgi īstenot uzņēmējdarbības vai pašnodarbinātības ieceres.” (Dermol, 2010, 42).

Izquierdo (*Izquierdo E.*), Deshūlmisters (*Deschoolmeester D.*) un Salazars (*Salazar D.*) uzņēmējkompetenci skaidro nosaucot tās elementus:

- biznesa iespēju identificēšana;
- biznesa iespēju izvērtēšana;
- lēmumu pieņemšana;
- tīklošana (*networking*);
- problēmu identificēšana un risināšana;
- mutiskās komunikācijas prasmes;
- inovatīva domāšana. (Izquierdo, Deschoolmeester, Salazar, 2005, 7).

Šajā uzņēmējkompetences definīcijā kā nepilnība jāatzīmē, ka kompetence veidota tikai kā prasmju kopums.

Daudz komplicētāku uzņēmējkompetences modeli ir izveidojusi ekspertu grupa ASV Uzņēmējdarbības izglītības konsorcijs (*Consortium for entrepreneurship Education*) (skatīt 1.1.attēlu).

Vadības kompetences				Specifiskās ar nodarbošanos saistītās prasības		
Nozares sektora tehniskās kompetences						
Jaunatnes uzņēmējdarbība	Mikro uzņēmums	Mazās uzņēmējdarbības attīstība	Sociālā uzņēmējdarbība	Straujas izaugsmes un augstas vērtības uzņēmējdarbība		
Nozares mēroga tehniskās kompetences						
Uzņēmējdarbības principi	Inovācijas un izgudrojumi	Plānošana	Mārketinga	Finanšu vadība	Saimnieciskā darbība	Riska izvērtēšana un vadība
Darbavietas kompetences						
Radoša domāšana	Tīklošana	Plānošana un organizēšana	Problēmrisināšana un lēmumu pieņemšana	Pārbaude un reģistrācija	Biznesa pamati	Datorprasmes
Akadēmiskās kompetences						
Lasītprasme	Rakstītprasme	Matemātika	Dabaszinātnes un tehnoloģijas	Komunikatīvās prasmes: klausīšanās un runāšana	Kritiskā un analītiskā domāšana	
Personiskās efektivitātes kompetences						
Starppersonu prasmes	Iniciatīva	Mērķtiecība	Pielāgošanās spējas un fleksibilitāte	Gatavība uzņemties risku	Gatavība mācīties	

1.1.attēls. Uzņēmējkompetences modelis

Avots: Consortium for Entrepreneurship Education

Šis uzņēmējkompetences modelis ir ļoti komplicēts, bet tajā pašā laikā tas ir daudz pilnīgāks par iepriekš raksturotajiem. Tas iekļauj visus kompetences elementus: personas īpašības un spējas, prasmes, attieksmes, zināšanas. Tomēr autore uzskata, ka šis uzņēmējkompetences modelis ir pārāk plašs un aptver daudz plašāku īpašību, spēju, prasmju un zināšanu kopumu nekā iepriekš analizēto autoru uzņēmējkompetences definīcijas.

Uzņēmējkompetences skaidrojumā iekļauto zināšanu, prasmju, personas īpašību un spēju sīkāku uzskaitījumu autore apkopojusi 1.4. tabulā, kurā dots uzņēmējkompetences un vadītāja kompetences salīdzinājums.

Uzņēmējkompetences un vadītāja profesionālās kompetences salīdzinājums

Elementi	Uzņēmējkompetence	Vadītāja profesionālā kompetence
Personiskās īpašības, spējas un attieksmes	<p>Pašpaļāvība un rīcības motivācija <i>Radošums</i> Vēlme un spēja uzņemties atbildību</p> <p><i>Spēja izvirzīt mērķus</i> Aptņēmība sasniegt mērķus Aktivitāte <i>Vēlme un spēja patstāvīgi mācīties visa mūža garumā</i> <i>Elastīgums</i> <i>Kritiska un neatkarīga domāšana</i> <i>Patstāvība</i> <i>Spēja pārorientēties un uzsākt jaunu darbību</i> <i>Vēlme un spēja uzņemties iniciatīvu</i> <i>Spēja riskēt, lai īstenotu ideju</i> <i>Spēja pārvarēt neveiksmes</i> <i>Motivācija</i></p>	<p>Pašpārlicinātība <i>Radošā domāšana</i> Spēja uzņemties atbildību par savu darbību <i>Orientācija uz mērķi</i></p> <p>Aktivitāte <i>Vēlme pilnveidot sevi un citus</i></p> <p><i>Empātija</i> <i>Spēja pārlicināt un ietekmēt citus</i> <i>Paškontrolē</i></p>
Prasmes	<p>Plānot Organizēt un vadīt Analizēt un izvērtēt Pieņemt lēmumus Komunikatīvās prasmes Sadarbības prasmes Saskatīt, formulēt un risināt problēmu <i>Deleģēt pienākumus, dot norādījumus</i> <i>Argumentēti paust savu viedokli</i> Prezentēt</p>	<p>Plānot Organizēt, vadīt komandas darbu Analizēt, izvērtēt; Pieņemt lēmumus Komunikatīvās prasmes Sadarbības prasmes Saskatīt, formulēt un risināt problēmas Dot norādījumus <i>Pārlicināt</i> Prezentēt</p>
	<p><i>Izstrādāt stratēģiju</i> <i>Novērtēt risku</i> <i>Izvērtēt savas stiprās un vājās puses</i> <i>Izvērtēt neveiksmju cēloņus</i></p>	<p><i>Prasme pārvaldīt savas emocijas</i></p>
Zināšanas	<p><i>Izpratne par uzņēmējdarbības vai profesionālās darbības iespējām</i> <i>Izpratne par izaicinājumiem, ar ko sastopas darba devējs vai organizācija</i> <i>Izpratne par ekonomikas darbības pamatprincipiem</i></p>	<p><i>Izpratne par uzņēmuma veidošanu</i> <i>Izpratne uzņēmuma vadību (finansu vadība, personālvadība)</i></p>

Avots: autores veidota tabula.

No tabulā dotā salīdzinājuma redzams, ka daļa personas īpašību, spēju, attieksmju un prasmju sakrīt abās kompetencēs. Būtiskākā atšķirība ir tā, ka uzņēmējkompetence ietver iniciatīvu un spēju riskēt, bet vadītāja kompetencē tās nav iekļautas. Tāpat arī prasmes izvērtēt neveiksmju cēloņus un izvērtēt risku arī nav uzsvērtas vadītāja kompetencē. Ja īpašību, spēju,

attieksmju un prasmju uzskaitījums uzņēmējkompetences skaidrojumā ir plašāks nekā vadītāja kompetencē, tad sadaļā *zināšanas* ir otrādi. Kompetentam vadītājam nepieciešams daudz plašāks zināšanu klāsts. Autore to izskaidro ar to, ka vadītāja kompetence tiek uzskatīta par profesionālo kompetenci, jo tā ir saistīta ar konkrētu amata pienākumu veikšanu. Turpretī uzņēmējkompetence ir uzskatāma par vispārīgo kompetenci, jo saistībā ar pārmaiņām ražošanas struktūrā, tehnoloģiju attīstību, attālinātā darba iespējām, pašnodarbinātības pieauguma un uzņēmēja jauno lomu sabiedrībā. Uzņēmējkompetences attīstība ir svarīga ikvienam indivīdam mūsdienu sabiedrībā. Autore uzskata, ka uzņēmējkompetences, tāpat kā pārējo pamatkompetenču, attīstība iekļaujama vispārējā izglītībā.

Lai noskaidrotu astoņu pamatkompetenču savstarpējo saikni, autore izveidojusi to salīdzinājumu (apkopojumu skatīt 1.pielikumā). No salīdzinājuma var secināt, ka praktiski visas astoņas pamatkompetences atrodas savstarpējā mijiedarbībā. Lai attīstītu uzņēmējkompetenci, nepieciešams apgūt zināšanas un prasmes, kas veido pārējās septiņas kompetences, un otrādi – lai attīstītu pārējās pamatkompetences, nepieciešams apgūt prasmes, kas veido uzņēmējkompetenci.

Visvairāk kopīgu prasmju uzņēmējkompetencei ir ar kompetenci *mācīšanās mācīties* un *sociālo un pilsonisko kompetenci*. Vairāki sociālās kompetences elementi ir iekļauti uzņēmējkompetencē. Savukārt uzņēmējkompetence nepieciešama, lai varētu plānot un organizēt savu mācīšanās procesu. Tomēr jāatceras, ka visas pamatkompetences ir vienlīdz svarīgas un attīstāmas vienlaicīgi un integrēti vispārējā izglītībā visos tās posmos un ikvienā mācību priekšmetā.

Apkopojot visus iepriekš minētos uzņēmējkompetences skaidrojumus un uzņēmēja jaunās lomas raksturojumu, autore secina, ka ***uzņēmējkompetence ir zināšanu, prasmju un personas īpašību, spēju un attieksmju kopums, kas dod iespēju realizēt savas radošās idejas***, lai sasniegtu izvirzītos mērķus, veicot sociālo darbību vai uzņēmējdarbību. „Tā ir balsts indivīdam ne tikai ikdienas dzīvē mājās un sabiedrībā, bet arī darbavietā, kas palīdz apzināties darba nozīmi un izmantot priekšrocības”. (EK, 2006)

Mūsdienās, lai uzsāktu un vadītu uzņēmumu, indivīdam nepieciešams plašs un daudzpusīgs ***zināšanu*** loks:

- 1) nepieciešamas zināšanas par uzņēmuma veidošanu un vadīšanu, pamatzināšanas par ekonomikas darbības principiem;
- 2) gan mazā vai mikrouzņēmuma vadītājam, gan pašnodarbinātajam pašam jārisina ar grāmatvedību, tirgzinībām un personāla vadību saistītie jautājumi;
- 3) vienlaikus uzņēmējam vai pašnodarbinātajam ir jābūt augsta līmeņa speciālistam savā darbības jomā. Tātad nepieciešamas specifiskās zināšanas konkrētajā darbības jomā;

- 4) lai veiksmīgi konkurētu starptautiskajā tirgu un nodrošinātu sekmīgu sadarbību ar ārzemju sadarbības partneriem, nepieciešamas svešvalodu zināšanas un zināšanas par citu valstu kultūru un tradīcijām.

Uzņēmēja sekmīgai darbībai nepieciešamas arī **prasmes**:

- 1) ar projektu un uzņēmuma vadību saistītās prasmes: plānot, vadīt, organizēt, uzņemties līdera lomu, analizēt, secināt, izvērtēt;
- 2) sadarbības prasmes: strādāt individuāli un komandā, vadīt sadarbību;
- 3) komunikatīvās prasmes: argumentēti paust savu viedokli, uzklaut un pieņemt citu viedokli, vadīt sarunas, iegūt informāciju;
- 4) analītiskās prasmes – saskatīt, formulēt un risināt problēmu.
- 5) prasmes darbā ar informāciju tehnoloģijām;
- 6) prasmes izvērtēt savas stiprās un vājās puses un veiksmju un neveiksmju cēloņus.

Darba autore piekrīt V. Biksei, ka **personas īpašības, spējas un attieksmes**, kas raksturo uzņēmējkompetenci, var iedalīt četrās grupās: pārvaldības kompetence, sociālā kompetence, personas kompetence un uzņēmīguma īpašības (Bikse, 2011, 29). Izveidoto uzskaitījumu autore ir nedaudz pārgrupējusi un papildinājusi (Darba autores veiktās izmaiņas un papildinājumi doti slīprakstā).

- 1) Pārvaldības kompetence. Uzņēmējam, pašnodarbinātajam un arī algotu amatu darbiniekiem pašiem nepieciešams organizēt savu darbu, plānot laiku un pieņemt lēmumus. Tas prasa spēju un vēlēšanos uzņemties atbildību, patstāvību, *spēju izvērtēt alternatīvas un izvirzīt prioritātes, spēju pārorientēties un uzsākt jaunu darbību*.
- 2) Sociālā kompetence. Sadarbības nepieciešamība, strādājot darba kolektīvā, ir pašsaprotama. Mūsdienās informācijas tehnoloģiju izmantošanas ietekmē rodas attālinātā darba iespējas, bet pat šajā situācijā ir nepieciešams sadarboties un savu darbību saskaņot ar citiem. Tas nozīmē, kas svarīgi attīstīt *empātiju, iejūtību, kolektīvo atbildību*.
- 3) Personas kompetence. Mūsdienu mainīgajā pasaulē aizvien lielāka loma ir cilvēka spējai mainīties līdzī videi, saskatīt iespējas un prast tās radoši izmantot. Atrast savu vietu un lomu palīdz radošums, pašpaļāvība, rīcības motivācija, kritiska un neatkarīga domāšana, *novatorisms*, vēlme un spēja mācīties patstāvīgi visa mūža garumā.
- 4) Uzņēmīguma īpašības. Mūsdienās būtisks konkurētspējas priekšnosacījums ir radīt kaut ko jaunu, līdz šim nebijušu. Lai savas idejās īstenotu dzīvē, nepieciešama motivācija, neatkarība un pašpaļāvība, vēlme uzņemties iniciatīvu, spēja riskēt, lai īstenotu savu ideju, spēja izvirzīt reālus mērķus, *apņēmba sasniegt izvirzītos mērķus un novest līdz rezultātam uzsāktos projektus, neveiksmju gadījumā spēja izvērtēt neveiksmju cēloņus un uzsākt darbu pie nākamā projekta*.

Tādējādi autore ir papildinājusi uzņēmējkompetences definīciju atbilstoši uzņēmēja lomai un funkcijām mūsdienu sabiedrībā.

Uzņēmējkompetence attīstās uzņēmējdarbības izglītības procesā. Tāpēc turpmāk autore pievērsīsies uzņēmējdarbības izglītības būtības un tās lomas uzņēmējkompetences noskaidrošanā.

1.3. Uzņēmējdarbības izglītības būtība izglītības paradigmas maiņas apstākļos

Analizējot jēdzienu *uzņēmējs*, *uzņēmējspējas* un *uzņēmējkompetence*, redzējām, ka sākotnēji tika uzskatīts, ka par uzņēmējiem kļūst tikai tie, kuriem ir iedzimti dotumi, lai veidotu un vadītu savu uzņēmumu. Tādā gadījumā nevarētu būt runa par uzņēmējdarbības izglītību. No 19.gs. vairums piekrita Alfrēda Māršala teorijai, ka uzņēmēji ir cilvēki ar īpašām spējām, par kurām viņi saņem atlīdzību – uzņēmēja peļņu. Taču jau 1985. gadā P. Drukera (*Peter Drucker*), raksturojot uzņēmēju, viņa funkcijas un lomu sabiedrībā, raksta: "Uzņēmējdarbības mistika? Tā nav maģija, tas nav nekas noslēpumains, un tam nav nekāda sakara ar gēniem. Tā ir nozare. Un, tāpat kā jebkuru disciplīnu, to var apgūt" (Drucker, 1985, 143). Tādējādi tika sagrauts līdz tam valdošais uzskats, ka uzņēmēja spējas un īpašības ir iedzimtas. Drucker pamatoja, ka uzņēmējam nepieciešamās spējas, īpašības, prasmes, un, protams, arī zināšanas var attīstīt un iemācīt izglītības procesā. Līdz ar to zinātnieki pievērsās pētniecībai uzņēmējdarbības izglītībā. Radās jautājumi: *kas jāmāca?* un *kā jāmāca?*, lai attīstītu uzņēmējkompetenci un sagatavotu uzņēmēju.

Uzņēmējdarbības izglītības būtību un attīstību pētījuši: Alberti, Bikse, Birda, Draycotts, Druckers, Garavans, Gibbs, Güven, Huitti (*Hytti*), Hynes, Jacks, Karriera (*Carrier*) Katzs, Kickule & Fayolle, Kirby, Kuratko, Oganisjana, Solomons, Stevensons, Surlemonts u.c.

Uzņēmējdarbības izglītība uzņēmējkompetences attīstības kontekstā ir jāskata vienoti ar uzņēmēja funkciju un lomas maiņu vēsturiskā skatījumā līdz mūsdienām. Kā jau iepriekš noskaidrots, līdz pat 20.gs. beigām bija ekonomiska pieeja cilvēkkapitālam, līdz ar to arī uzņēmēja funkcijas bija ekonomiska rakstura. Uzņēmējs bija uzņēmuma vadītājs un/vai dibinātājs. Atbilstoši tam arī uzņēmējdarbības izglītība tika saistīta ar uzņēmumu vadītāju sagatavošanu. Mūsdienās, kad uzņēmējdarbības sekmīgai veikšanai nepieciešams attīstīt uzņēmējkompetenci, arī uzņēmējdarbības izglītība tiek skatīta daudz plašāk.

Sākotnēji uzņēmējdarbības izglītība tika skatīta daudz šaurāk. Zinātniskajā literatūrā līdz 21.gs. sākumam par uzņēmējdarbības izglītību uzskatīja biznesa izglītību – tās ietvaros tiek sagatavoti uzņēmumu vadītāji. Mācību process ietver biznesa plāna veidošanu, biznesa pārvaldību, uzņēmējdarbības uzsākšanu mainīgos apstākļos, mācību uzņēmumu veidošanu (Kuratko 2007, 120). Mācību process orientēts uz zināšanu par uzņēmējdarbību apguvi. Tā pamats ir iegūt zināšanas par to, kas ir uzņēmējs, kas ir uzņēmums, kāda ir uzņēmuma loma ekonomikā.

Pētot uzņēmējdarbības izglītības vēsturi, Donalds Kuratko (*Donald F. Kuratko*) secina, ka atsevišķi kursi uzņēmējdarbībā bijuši jau 1947.gadā Harvardā. Pirmais maģistra grāds

uzņēmējdarbības vadībā iegūts Dienvidkalifornijas universitātē (*University of Southern California*) 1971./1972.gadā. Īsts uzņēmējdarbības izglītības uzplaukums vērojams 20.gs. astoņdesmitajos gados – aptuveni 300 universitātes ziņoja, ka ir iespēja apgūt uzņēmējdarbības un mazā biznesa kursus. 1987. gadā tika pārskatītas dažas no pirmajām universitāšu piedāvātajām uzņēmējdarbības programmām un doti ieteikumi nākotnei: 1) programmas svarīgi pilnveidot, ietverot jaunākās uzņēmējdarbības koncepcijas; 2) saderīgu programmu ietvaros varētu veikt dziļākus pētījumus; 3) varētu tikt veikti pētījumi par mācību metodēm, ko parasti izmanto uzņēmējdarbības izglītībā; 4) universitātes un koledžas varētu veidot programmas un centrus, organizējot kursus. Tāpat pētnieki secināja, ka uzņēmējdarbības izglītībai vajadzētu aptvert visas biznesa administrācijas jomas un tā varētu kļūt aizvien populārāka tiem, kuri vēlas kļūt par uzņēmējiem, vadītājiem vai top-vadītājiem (Kuratko 2007, 119; Katz 2003, 285-292).

Arvien pieaugot uzņēmējdarbības izglītības popularitātei, palielinājās universitāšu un koledžu skaits, kas piedāvāja to apgūt. ASV vien 2005. gadā tika piedāvāti vairāk nekā 2200 kursi 1600 izglītības iestādēs. Arī izglītības zinātnieki arvien vairāk pievērsās uzņēmējdarbības izglītības izpētei. Donalds Kuratko ir apkopojis *Vespera (Vesper)*, *Gartnera (Gartner)*, *Birda (Bird)* *Makmullena (McMullen)* un citu pētnieku viedokļus un secina, ka uzņēmējdarbības izglītības mērķis ir tas, kas atšķir to no tipiskas biznesa izglītības. Biznesa izglītība līdz šim pamatā ietvēra biznesa pārvaldību. Uzņēmējdarbības izglītībā tiek risināti jautājumi par uzņēmējdarbības uzsākšanu mainīgos apstākļos. Uzņēmējdarbības izglītībā jāiekļauj kursi, kas veido prasmes vadīt sarunas, kursi vadībā, jaunu produktu attīstībā, radošā domāšanā un tehnoloģisku inovāciju izpratnē. Vēl kā svarīgas jomas tiek noteiktas izpratne par uzņēmēju karjeras iespējām, līdzekļu avoti, riska kapitāls, ideju aizsardzība, iecietība pret pārmaiņām. Būtiska izpratne par uzņēmēja kā personības raksturojumu un izaicinājumiem, kas saistīti ar risku katra uzņēmuma darbības posma attīstībā. Kā piemēroti paņēmieni un metodes tiek minēti biznesa plāni, mācību uzņēmumu darbības uzsākšana, konsultācijas ar praktizējošiem uzņēmējiem, datorsimulācijas, darbības simulācijas, situāciju analīze, intervijas ar uzņēmējiem, mācību ekskursijas, video un filmu skatīšanās un analīze, piemēru analīze (Kuratko 2007, 120).

Atbilstoši tirgus prasībām mainījusies arī izglītība un pedagoģija. Tiek veidotas starp priekšmetu programmas, kurās mākslas, inženieru un dabaszinātņu studentiem tiek mācītas prasmes uzņēmējdarbības veicināšanai, piemēram, problēmrisināšana, riska izvērtēšana, situācijas analīze, sadarbība un citas (Solomon et al., 2002, 83).

No ieskata uzņēmējdarbības izglītības vēsturē autore secina, ka uzņēmējdarbības izglītības mērķi un saturs mainās atbilstoši uzņēmēja lomai sabiedrībā. Līdz 20.gs. otrajai pusei uzņēmējdarbības izglītības mērķis bija dot indivīdam nepieciešamās prasmes un zināšanas, lai viņš varētu izveidot jaunu uzņēmumu vai vadīt jau esošu uzņēmumu. 21.gs sākumā, saistībā ar

uzņēmēja lomas maiņu un mazo un vidējo un mikrouzņēmumu skaita palielināšanos, uzņēmējdarbības izglītības saturs paplašinās un tā tiek iekļauta arī ne ekonomikas nozaru studiju programmās.

Lai noskaidrotu uzņēmējdarbības izglītības būtību, autore analizē dažādu autoru uzņēmējdarbības izglītības definīcijas un skaidrojumus (skatīt 1.5. tabulā).

1.5.tabula

Jēdziena *uzņēmējdarbības izglītība* skaidrojums un vēsturiskā attīstība

Autors, gads	Uzņēmējdarbības izglītības definīcija vai skaidrojums
Garavan, T.N. and O’Cinneide B.O. (1994, 16)	Galvenais uzņēmējdarbības izglītības mērķis ir attīstīt un iepotēt ticību pašu spēkiem, izmantojot atbilstošu mācību procesu. Uzņēmējdarbības izglītības un apmācības programmu mērķis ir stimulēt uzņēmējdarbību, attīstot iespēju meklēšanas un izmantošanas prasmes gan maziem uzņēmējiem, gan lielu uzņēmumu vadītājiem.
Hynes B. (1996, 8)	Uzņēmējdarbības izglītība jāiekļauj arī ne ekonomikas specialitāšu augstskolu programmās, lai uzlabotu studentu izpratni par veiksmīgu uzņēmumu darbību, un iedrošinātu viņus izvēlēties uzņēmējdarbību vai pašnodarbinātību kā nākotnes karjeras iespēju.
Jack S.L. , Anderson A.R. (1999, 117)	Uzņēmējdarbība ir gan māksla, gan zinātne. Tāpēc uzņēmējdarbības mācību kursā jāiekļauj zināšanu par uzņēmējdarbību un nepieciešamo vadības prasmju apguvi. Izpratnes par uzņēmējdarbību veidošanā nepieciešams izmantot vienkāršus mācību piemērus un uzņēmēju vizītes klasē, sabalansējot vienlīdz teorētisku zināšanu un prasmju apguvi. Tādējādi uzņēmējdarbības izglītības rezultāts būtu uzņēmēja karjeras sagatavots domājošs praktiķis.
Alberti, Sciascia, Poli (2004, 4-5)	Uzņēmējdarbības izglītība ir orientēta uz uzņēmējkompetences attīstību, kas ietver jēdzienu izpratni un prasmju attīstību, ko personas izmanto, uzsākot savu uz izaugsmi orientēto uzņēmumu veidošanu.
Eiropas Komisija (2004, 12)	Uzņēmējdarbības izglītību nedrīkst jaukt ar vispārēju ekonomikas apguvi. Uzņēmējdarbības izglītības mērķis ir stimulēt to personīgo īpašību un prasmju attīstību no agrīnas bērnības, kas veido pamatu biznesa aktivitātēm vai veicina pašnodarbinātību kā karjeras iespēju. Lai gan var būt dažas tēmas, kur abas jomas daļēji pārklājas - kā tas būtu gadījumā, piemēram, sniedzot sākumskolas skolēniem pamatzināšanas par ekonomikas darbību un uzņēmēja lomu. Uzņēmējdarbības izglītības apgūvē nepieciešama inovatīva un starp priekšmetu pieeja, neatkarīgi no tā, vai tas ir atsevišķs mācību priekšmets vai arī integrēts (atkarībā no izglītības līmeņa).
Kirby D.A. (2006, 50)	Biznesa skolas var dot būtisku ieguldījumu uzņēmējdarbības videi ne tikai ar profesionālu biznesa vadības programmu izveidi. Drīzāk tas notiek caur apzinātu izglītības tādu stratēģiju izveidi, kas vājinās uzsvāru uz teorētisku mācību procesu, bet veicinās un stimulēs uzņēmējdarbības iztēli.
Educating the Next ... (2009, 144)	Uzņēmējdarbība izglītības tiešais mērķis ir attīstīt uzņēmējdarbības attieksmes, prasmes un atbilstošu rīcību. Uzņēmējdarbības izglītība nevar tikt ierobežota orientējoties tikai uz uzņēmumu veidotājiem, kā tas nereti

Autors, gads	Uzņēmējdarbības izglītības definīcija vai skaidrojums
	sastopams atsevišķās programmās daudzviet pasaulē. Drīzāk jāvirza uz domāšanas maiņu un prasmju attīstību, lai indivīds tās varētu pielietot dažādos veidos, arī uzņēmējdarbības vidē.

Avots: Autores veidots apkopojums.

Daži no autoriem (Caravan & O’Cinneide, Jack, Anderson) uzņēmējdarbības izglītību skata šaurākā nozīmē un saista to tikai ar uzņēmumu veidošanu. Turpretī Hynes, Kirby, uzskata, ka uzņēmējdarbības izglītības mērķis ir iedrošināt, izvēlēties uzņēmējdarbību vai pašnodarbinātību, kā karjeras iespēju. Līdzīgi EK dokumentā un Pasaules ekonomikas foruma ziņojumā uzsvērta uzņēmējdarbības izglītības loma personīgo īpašību un spēju attīstībā. Tas ir daudz plašāks skatījums un uzņēmējdarbības izglītību nekā bija līdz 20.gs. otrajai pusei, kad ar uzņēmējdarbības izglītību saprata tikai uzņēmuma vadītāju sagatavošanu.

20.gs. beigās un 21.gs. sākumā uzņēmējdarbības izglītība tiek analizēta daudzos zinātniskos rakstos. Viens no uzņēmējdarbības izglītības vadošajiem pētniekiem A. Gibbs (Gibb) uzsver, ka uzņēmējdarbības izglītība jāskata daudz plašāk nekā vienkārši sagatavot cilvēkus būt par uzņēmumu vadītājiem.

Uzņēmējdarbības izglītībā var izdalīt trīs mērķu grupas:

1. Attīstīt vispārīgu izpratni par uzņēmējdarbību, un īpaši par uzņēmēju un uzņēmējdarbības lomu mūsdienu ekonomikā un sabiedrības dzīvē. Svarīgi rast atbildes uz jautājumiem: Ko dara uzņēmējs? Kas ir uzņēmējdarbība? Kāpēc nepieciešami uzņēmēji? Cik daudz uzņēmēju mums ir?
2. Mācīties kļūt uzņēmīgam indivīdam pašam nozīmīgās lietās – mācīties uzņemties atbildību par savu izglītību, karjeru un dzīvi. Jārod atbilde uz jautājumu – kā to izdarīt?
3. Mācīties, lai kļūtu par uzņēmēju, uzsākt uzņēmējdarbību. Svarīgākie jautājumi - vai es varu kļūt par uzņēmēju? Kā var kļūt par uzņēmēju? Kā vadīt biznesu (uzņēmumu)?

Pirmais mērķis – vispārēja izpratne par uzņēmējdarbību, parasti tiek sasniegts, iedarbojoties uz plašu sabiedrību vai indivīdu grupām, caur lekcijām, semināriem visos izglītības līmeņos (pamatizglītība, vidējā un augstākā izglītība), masu mediju kampaņām un plašos atklātos iedzīvotāju forumos. Šī izpratne ļauj indivīdam apzināties, ka darba ņēmēja lomai vienmēr pastāv alternatīva - iespēja pašam kļūt par uzņēmēju.

Prasmi uzņemties atbildību par savām mācībām, darbu un karjeru ir būtiska indivīdam visas dzīves laikā. Šo prasmju apguvi mācību procesā nodrošina gan tieša pieredze uzņēmējdarbībā, gan komandu darbs, gan arī dažādi projekti.

Trešais uzņēmējdarbības izglītības mērķis ir sagatavot cilvēkus rīkoties kā uzņēmējiem un veidot jaunu uzņēmumu. Šo mērķi var sasniegt eksperimentējot un „spēlējoties” ar idejām, mēģinot uzņēmējdarbību īstenot kontrolētā vidē, piemēram, mini uzņēmumi. Tas ļauj izmēģināt prasmes uzsākt uzņēmējdarbību, izprast, kā tas ir – rīkoties kā uzņēmējam (Gibb, 1999).

Līdzīgi uzņēmējdarbības izglītības būtību skaidro V. Bikse: „Uzņēmējdarbības izglītība ietver četrus būtiskus aspektus:

Pirmais. Uzņēmējdarbības izglītība tiek skatīta plašākā nozīmē, lai tā tiktu orientēta uz noteiktu cilvēka personisko īpašību kopuma un prasmju attīstību, kas ir svarīgas jebkurā darbības jomā un dzīvē, tieši nesaistot to ar jaunu uzņēmumu veidošanu.

Otrais aspekts skar uzņēmējkompetences attīstīšanu katrā atsevišķā izglītības sistēmas pakāpē, nodrošinot specifisko biznesa prasmju attīstību un zināšanu apguvi par to, kā uzsākt un sekmīgi attīstīt uzņēmējdarbību.

Trešais aspekts paredz pastāvīgi motivēt jauniešus apzināties, ka pašnodarbinātība un uzņēmējdarbība varētu kļūt par nākamās karjeras izvēli.

Ceturtais. Uzņēmējkompetence ir jāattīsta jau kopš bērnības savstarpējā saistībā ar profesionālo interešu veidošanu, lai sekmētu pareizu profesijas izvēli (Bikse 2011, 32).

Darba autore pilnībā piekrīt V. Bikses izveidotajai uzņēmējdarbības izglītības definīcijai un turpmākos pētījumus un analīzi veiks atbilstoši tai.

Lai raksturotu mūsdienu uzņēmējdarbības izglītību, nepietiek tikai ar uzņēmēja lomas un funkciju noskaidrošanu. Tā kā uzņēmējdarbības izglītība ir izglītības procesa daļa, tad to ietekmē arī paradigmas maiņa izglītībā.

Analizējot dažādu autoru darbus par pārmaiņām izglītībā 20.gs. beigās un 21.gs. sākumā, autore secina, ka būtiskākās ar paradigmas maiņu saistītās pārmaiņas izglītībā ir daudzveidīgas un skar dažādus ar izglītību saistītus aspektus.

Pirmkārt, vērtīgākais resurss ekonomikas izaugsmes veicināšanai ir zināšanas. Bet vēl svarīgāk ir apgūt prasmes un pārveidot tās kompetencē, mērķtiecīgi pielietojot apgūto (Pamatkompetences 2002, 11).

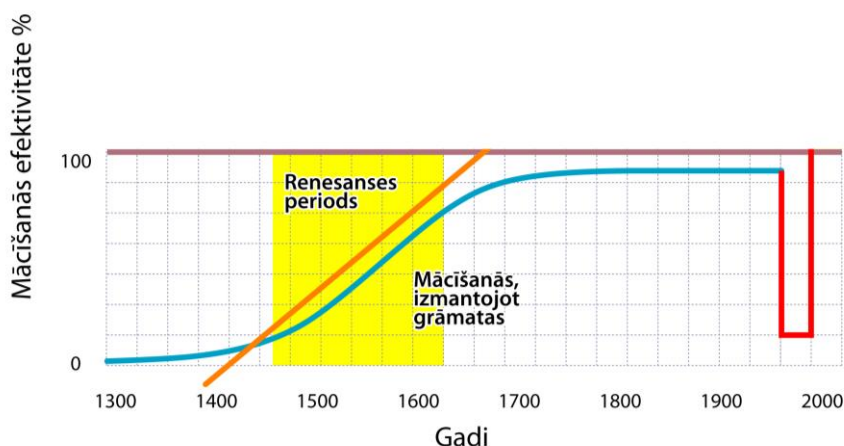
Otrkārt, mūsdienās lielāks uzsvars tiek likts uz mācīšanās procesu, uz pētījumiem un problēmu risināšanu, uz lasītā jēgas izpratni, uz spriestspējas izmantošanu rakstot, uz prasmi mācīties un patstāvīgu mācīšanās iemaņu attīstīšanu. Pārmaiņas sabiedrībā notiek tik strauji, ka grūti izvērtēt, kādas zināšanas būs nepieciešamas nākotnē. Attiecībā uz izglītību tas nozīmē, ka galvenā uzmanība jāpievērš tām mācīšanās metodēm, kurām ir būtiska nozīme informācijas apgūšanā, organizēšanā un izmantošanā. Lai bērni būtu gatavi visiem pārbaudījumiem, kas viņus gaida nākotnē, viņiem vajadzīgas prasmes, kuras dos iespēju pašiem būt noteicējiem pār savu

dzīvi un turpmāko mācīšanos, jo tā nebeigsies nekad. Zināšanas būs vajadzīgas, bet daudz vairāk nepieciešama būs spēja pašiem apgūt arvien jaunas kompetences (Fišers, 2005,7).

Treškārt, mainās arī sabiedrības vērtības. Izglītībai skolā un arī augstskolā jābalstās ne tikai abstraktos izglītības koncepcijas principos, bet jāievēro arī cilvēka kā sociāla bara dzīvnieka īpatnības. 20. gs. vērojamas pārmaiņas sabiedrībā – notiek pāreja uz materiālo dzīves modeli, kas dod izvēles brīvību, attīsta pašierosmi un ļauj atsacīties no pakļaušanās. (Jensen, 2001, Lazovskis, 2003) Tas nozīmē, ka mūsdienu skolēns nav gatavs zināšanu un faktu bezmērķīgai uzkrāšanai. Arvien biežāk skolēns uzdod jautājumu: „Kur es to varēšu pielietot? Kāpēc tas jāmacās?” Straujā informācijas plūsma prasa no indivīda attīstītas prasmes šīs informācijas atlasei, apstrādei un izvērtēšanai, bet mazāk svarīgas kļūst faktu zināšanas, kas ātri „noveco” vai zaudē aktualitāti. Līdz ar mācību saturu un tehnoloģiju attīstību mainās arī mācīšanās paradumi un mācību līdzekļi.

Ceturtkārt, 2010. gadā ASV zinātnieki veica pētījumu par 21. gadsimtā būtiskākajām prasmēm, kas nepieciešamas jaunietim, lai iekļautos darba tirgū un tajā būtu konkurētspējīgs. Tās ir kritiskās domāšanas prasmes, problēmu risināšanas prasmes un sadarbības prasmes (A. J. Rotherham & D. T. Willingham, 2010).

Piektkārt, tehnoloģiju attīstība un zinātniski tehniskais progress ienes būtiskas pārmaiņas sabiedrības dzīvē, tai skaitā arī mācīšanas un mācīšanās paradumos. 13./14.gadsimtā mācības notika skolotājam stāstot, bet skolēniem uzklausot stāstījumu. Dominēja mutvārdu komunikācija. Taču Renesanses laikmetā līdz ar citiem izgudrojumiem drukas mašīnas izgudrošana radīja apvērsumu izglītības procesā. Mācību grāmatas kļuva par neatņemamu mācību procesa sastāvdaļu. Aizsākās *uz grāmatu balstīta mācīšanās* paradigma (1.2.att.). Taču tā savu galējo efektivitāti praktiski jau ir sasniegusi. 21.gadsimtā mēs piedzīvojam mācīšanās paradigmu maiņu – savu vietu aizvien pārliecinošāk ieņem *internetā balstīta mācīšanās* paradigma (Traedwell, 2010, 5-6).

1.2. attēls. Mācīšanās paradigmu maiņa

Avots: Treadwell, 2010, 6

Sestkārt, mācību līdzekļi nav vienīgais atbalsts skolēniem mācību procesā. Būtiska loma ir skolotājiem, skolu vadībai, vecākiem u.c. faktoriem. Plašu pētījumu par to, kas palīdz skolēniem mācīties, ir veikusi zinātnieku grupa: Vanga (*Wang*), Haertel (*Haertel*) un Valbergs (*Walberg*). Pētījuma rezultāti rāda, ka no 28 tikai pieci ir svarīgākie faktori:

1. Klassvadība (classroom management), kurā skolotājs lieto tādas stratēģijas, kas nodrošina skolēnu aktīvu iesaistīšanos mācību procesā.
2. Meta-izziņa jeb domāšana par savu domāšanu. Tas nozīmē skolotājs skaidro savu domu gaitu un māca skolēniem apstāties, analizēt un izvērtēt savu iegūto rezultātu, un atkarībā no tā izstrādāt turpmākās rīcības plānu.
3. Izziņas process, kas balstīts uz priekšmeta zināšanu pēctecīgu un pakāpenisku apguvi.
4. Mājas vide/ vecāku atbalsts.
5. Skolēna/skolotāja sociālā saskarsme. Sekmīgs mācību process noris vidē, kur valda pozitīva gaisotne starp skolēniem un skolotāju un starp pašiem skolēniem.

Kā mazāk svarīgi faktori minēti valsts mēroga izglītības politika, skolas politika un demogrāfija reģionā (M.C. Wang, G.D. Haertel, H. J. Walberg, 1997).

Septītkārt, ja mainās mācību procesa saturs un rezultāts, tad, protams, jāmainās arī šī procesa vadītājiem – skolotājiem un skolu vadībai. Iepriekš aprakstītie pētījumi ļauj secināt, ka pārmaiņas izglītībā lielā mērā ir atkarīgas no skolotāja un skolas vadības attieksmes pret pārmaiņām. Tieši skolotāji ir galvenie pārmaiņu ieviesēji. „Skolotājiem ir būtiski svarīgi uzdevumi sagatavot jauniešus ne tikai droši iesaļot nākotnē, bet arī veidot to mērķtiecīgi un atbildīgi. Skolotāji var skolēnos modināt zināšanu alkas, stimulēt neatkarību, veicināt intelektuālu precizitāti, kā arī radīt apstākļus, lai gūtu panākumus tiklab formālā, kā turpmākā izglītībā (Mācīšanās ir zelts, 2001, 129).

„Skolas personāla, īpaši skolotāju, ieguldījums ir katras skolas panākumu atslēga. Skolotāji ir vidutāji starp pasauli, kas strauji attīstās, un skolēniem, kuriem tajā būs jāiekļaujas.

Prasības skolotājiem aug: viņi strādā ar skolēnu grupām, kas ir daudz neviendabīgākas nekā kādreiz (dzimtās valodas, dzimuma, tautības, ticības, spēju, utt. ziņā); no viņiem prasa, lai viņi izmantotu iespējas, ko piedāvā jaunākās tehnoloģijas, izpildot prasību par individualizētu mācīšanos, un lai palīdzētu skolēniem apgūt neatkarīgu mācīšanos visu mūžu. Turklāt pēc skolu autonomijas palielināšanās viņiem jāpieņem lēmumi un jāveic vadītāja uzdevumi” (Skolas 21.gadsimtam, 2007). „Uz zināšanām balstītā sabiedrībā nepieciešami pedagogi, kas spēs izprast pārmaiņas izglītībā, paši mācīsies un spēs mācīties no kļūdām, kā arī palīdzēs skolēniem pieņemt pārmaiņas (Šmite 2004, 104).

Astotkārt, ja jau skolotājam jāveic vadītāja uzdevumi, tad vēl svarīgākas ir vadītāju funkcijas, kas uzticētas skolu vadītājiem. Skolu direktoriem/vadītājiem ir vitāli svarīga loma

skolu pārvaldībā un vadībā. Viņi nosaka pārmaiņu gaitu un virzienu, atvieglo atvērto komunikāciju, stimulē radošo domāšanu un inovāciju, motivē personālu un skolēnus sasniegt vairāk un ir mūžizglītības izglītības paraugs”(Skolas 21.gadsimtam, 2007).

Būtiska mūsdienu izglītības iezīme ir pāreja no zināšanu apguves uz izglītības sistēmu, kas ļauj apgūt prasmes un pārveido tās kompetencē mērķtiecīgi pielietot. Citiem vārdiem sakot, izglītībā notiek pāreja no zināšanām uz kompetenci. „Pasaulē, kurā faktu zināšanu krājuma radīšanas, izplatīšanas un pieejamības ātrums arvien palielinās, samazinās nepieciešamība iegaudēt zināšanas. Tā vietā cilvēkiem nepieciešami atbilstoši instrumenti, lai atlasītu, apstrādātu un pielietotu zināšanas, kas vajadzīgas, lai tiktu galā ar mainīgajiem darba, izklaides un ģimenes modeļiem. Tas ir iemesls arvien augošajai tendencei izglītībā attīstīt kompetences, nevis mācīt faktu zināšanas” (Eurydice, 2002, 12-13).

Iepriekš raksturotā paradigmas maiņa izglītībā pilnā mērā attiecināma arī uz uzņēmējdarbības izglītību. Tas nozīmē, ka paradigmas maiņa uzņēmējdarbības izglītībā ir saistīta gan ar uzņēmēja lomas un funkciju maiņu: no uzņēmēja ar attīstītām uzņēmējspējām uz uzņēmēju ar attīstītu uzņēmējkompetenci, gan ar pārmaiņām izglītībā kopumā. Būtiskākās izmaiņas izglītībā, kas veicina pārmaiņas uzņēmējdarbības izglītībā, ir sekojošās:

- Izglītības paradigmas maiņas pamatā ir tehnoloģiju attīstība un globalizācija un tās izpausmes kultūrā, politikā, ekonomikā un apkārtējā vidē.
- Galvenā uzmanība jāpievērš tām mācīšanās metodēm, kas nepieciešamas informācijas apgūšanā, organizēšanā un izmantošanā, lai jaunieši būtu sagatavoti mūžizglītībai.
- Būtiskākās 21.gadsimta prasmes ir: kritiskā domāšana, problēmrisināšana, sadarbības un komunikatīvās prasmes, informācijas tehnoloģiju lietošanas prasmes.
- Notiek pāreja no uz grāmatu balstītas mācīšanās paradigmas uz internetā balstītu mācību paradigmu.
- Skolēna atbalstam mācīšanās procesā svarīgākie faktori ir: efektīva klasvadība, meta-izziņa, pakāpenība un pēctecība, mājas vide un vecāku atbalsts, skolēna – skolotāja saskarsme.
- Būtiskākie pārmaiņu īstenotāji un veicinātāji ir skolotāji.
- Vitāli svarīga loma pārmaiņu ieviešanā ir skolu vadītāju vadība un pārvaldība.
- Notiek pāreja no zināšanu un prasmju apgūvē balstītas izglītības uz kompetenču attīstībā balstītu izglītību.

Kompetenču attīstībā balstīta, izglītības sekmē arī uzņēmējkompetences attīstību. Paradigmas maiņa izglītībā nekavē - drīzāk sekmē uzņēmējkompetences attīstību. To pamato arī K. Oganisjana savā darbā *Uzņēmējspēja un uzņēmība*. Pētījumu rezultātā viņa apgalvo, ka "...

mācību process skolā veicina uzņēmību, ja mijiedarbība starp mācību procesa dalībniekiem - skolēniem, skolotāju -, mācību saturu, kā arī ar vidi notiek atbilstīgi humānisma un pragmatisma filosofijas pamatnostādņem pedagoģijā. Starpdisciplināras mācības ir piemērots līdzeklis, lai attīstītu skolēnu pieradumu, domāšanu un prasmes saskatīt un izveidot inovatīvas iespējas, atklājot saiknes starp sākumā acīmredzami nesaistītām lietām, parādībām un notikumiem dažādos mācību priekšmetos” (Oganisjana, 2012, 74, 86).

Balstoties uz K. Oganisjanas veikto pētījumu un autorei veikto salīdzinājumu (skatīt 2.pielikumu), var secināt, ka mūsdienīgas izglītības teorētiskajām nostādņēm atbilstoša izglītības sistēma ir pamatkompetenču, tai skaitā uzņēmējkompetences attīstību veicinošs faktors.

Atbilstoši Eiropas Komisijas nostādņēm (2002, 2004, 2008), uzņēmējdarbības izglītībā jāiekļauj sekojoši elementi: personisko īpašību attīstība, prasmju un attieksmju, kas veido pamatu uz uzņēmējdarbību vērstai domāšanai un uzvedībai (radošums, lēmumu pieņemšana, riska uzņemšanās, neatkarība, pašapziņa, vadība, komandas gars u.c.), attīstība, un tā nav tieši, vērsta uz jaunu uzņēmumu radīšanu vai apmācību, kā izveidot biznesu. Tas viss izvirza jaunas prasības cilvēka uzņēmējkompetences attīstībai.

Tādējādi personisko īpašību, attieksmju un prasmju attīstība attiecināma uz ikvienu, neatkarīgi no viņa karjeras izvēles. Līdz ar to mūsdienu uzņēmējdarbības izglītība faktiski nozīmē attīstīt īpašības, spējas un prasmes un dot zināšanas, lai indivīds būtu gatavs un motivēts uzsākt uzņēmējdarbību (Kirby 2007, 26) vai kļūt par pašnodarbināto.

Fayolle un Kickule uzsver pedagoģisko elementu maiņu: pieaug prakses loma, skolotājs no zināšanu devēja kļūst par sadarbības partneri zināšanu ieguvē, vienlīdz svarīgas gan induktīvā, gan deduktīvā mācīšanās, mācību procesā tiek izmantotas dažādas pieejas un informācijas tehnoloģiju iespējas (Kickul, Fayolle, 2007, 6).

Iepriekš teiktais nozīmē, ka uzņēmējdarbības izglītība jāskata kā komplekss pasākumu kopums, kas skar visus izglītības līmeņus, ieskaitot skolotāju sagatavotību, visus mācību priekšmetus, visas izglītībā iesaistītās puses – izglītības politikas veidotājus, izglītības pārvaldes, skolas administrāciju, pedagogus, skolēnus, apkārtējo kopienas utt.

Analizējot uzņēmējdarbības izglītību Austrijā, Somijā, Īrijā un Apvienotajā Karalistē, Huitti (*Hytti*) un O’Gormans (*O’Gorman, 12*) uzsver uzņēmējdarbības izglītības lomu. „Tā kā valsts konkurētspēja arvien vairāk kļūst atkarīga no darbaspēka kvalifikācijas, tad uzņēmējdarbības izglītība kļūst par obligātu prasību. Vēl vairāk - tā kļūst ar svarīgu daļu divās nozīmīgās valsts politikās: rūpniecības politikā un izglītības politikā.

Uzņēmējdarbības izglītības programmu autori uzskata, ka tā jau no sākuma jābalsta pieejā „darbība izglītībā”.

Uzņēmējdarbības izglītībā biežāk izmantojamās metodes:

- tradicionālās mācību metodes: lekcijas, pārbaudes darbi, esejas;
- biznesa simulācijas – piemēram, datorsimulācijas;
- darbsemināri – grupu darbi, diskusijas, projekti;
- konsultēšana- mentorings;
- mācību ekskursijas;
- uzņēmumu dibināšana;
- spēles un konkursi;
- praktiskas nodarbības – darbs reālā uzņēmumā, kā mācību programmas daļa (Hytti & O’Gorman 2004, 16-17).

Faijolle (Fayolle) un Kickule (Kickul) analizē uzņēmējdarbības izglītības pedagoģiskos elementus, salīdzinot būtiskos aspektus pagātnē un tagadnē (skatīt 1.6.tabulu).

1.6.tabula

Uzņēmējdarbības izglītības pedagoģiskie elementi

Pagātnē	Tagad un nākotnē
Uzsvars uz teoriju	Uzsvars uz teoriju -> praksi Viens no uzņēmējdarbības izglītības mērķiem ir dot skolēnam/studentam akadēmiski stingru mācīšanās pieredzi, kas atspoguļojas reālās pasaules vērtībās
Paļaušanās uz pedagoga kompetenci	Sadarbība zināšanu radīšanā, pedagogs kā veicinātājs Skolotāja uzdevums ir darboties kā koordinatoram vai konsultantam mācību procesā. Pedagogam jābūt ceļvedim, lai skolēns/studenti iepazītu dažādās metodes, kuras var izmantot mācību procesā.
Vienota pieeja procesam	Dažādas pieejas Izmantojami dažādi veidi, kā skolēns/studenti var mācīties, sazināties ar skolotāju vai saviem komandas biedriem ārpus klases. Saziņu un mācīšanos var organizēt, izmantojot mūsdienu tehnoloģijas. Var izmantot e-pastu, videokonferences, grupu diskusijas utt.
Deduktīvā mācīšanās	Induktīvā un deduktīvā mācīšanās Deduktīvās mācīšanās: skolēni/studenti lieto to, ko ir uzzinājuši, atklājuši citi. Induktīvā pieeja ļauj skolēniem/studentiem ne tikai nepielietot iepriekšējas zināšanas, bet atklāt jaunas, formulēt radošus, inovatīvus

Pagātnē	Tagad un nākotnē
	spriedumus, kas ir unikāli tāpat kā problēmas un jautājumi, ar ko saskaras uzņēmēji. Pedagogi gatavo savus audzēkņus nenoteiktībai.

Avots: Kickule, Fayolle, 2007, 6-7

Paradigmas maiņa izglītībā rada pārmaiņas arī uzņēmējdarbības izglītībā. Kickule un Fajolle uzsver pāreju no teorijas uz praksi, skolotāja un skolēna sadarbību mācību procesā un daudzveidīgas pieejas. Ar tām nereti mūsdienās saprot arī mācību procesa norisi ārpus klases. Draikots (*Draycott*) un Rajs (*Rae*), veicot plašu pētījumu par uzņēmējdarbības izglītību, secina, ka nepieciešams pārvarēt „aizu” starp skolu un uzņēmumu, lai īstenotu kompetencēs balstītu izglītību. Zinātnieki norāda, ka vecumposmā starp 14 un 19 gadiem izglītības saikne ar uzņēmumu dos virkni ieguvumu:

- sekmēs rīcības (*soft*) prasmju attīstību;
- reālus procesus skolēni izzina novērojot un gūstot pieredzi;
- mācības uzņēmumā var būt starpdisciplināras, kas attīsta radošumu un problēmrisināšanas prasmes;
- šādā veidā var īstenot projektu metodi, kas kombinē formālu un neformālu mācīšanos (*Draycott, Rae 2011, 139*).

Viena no iespējām izvairīties no „garlaicīgām lekcijām” uzņēmējdarbības teorijas apguvē ir aicināt uz sarunu ar studentiem vai skolēniem uzņēmējus un organizēt dažādas praktiska satura nodarbības, kurās skolēni/studenti risina reālai dzīvei tuvinātus uzdevumus, bet skolotājs ir mazāk aktīvs (*Fiet, 2000, 106-112*).

Dažādu mācību metožu izmantošana padara uzņēmējdarbības izglītību interesantāku un ļauj skolēniem apgūt uzņēmējkompetenci veidojošas prasmes un attieksmes. Datorsimulācijas un rīcības (*behavioural*) simulācijas palīdz attīstīt lēmuma pieņemšanas un stratēģiju izstrādes prasmes. Lai analizētu dažādas situācijas, izvērtētu veiksmju un neveiksmju cēloņus, var izmantot literatūras (tai skaitā daiļliteratūras) avotus, filmas, dzīves stāstus un lomu spēles. Uzņēmējdarbības izglītību bagātinātu praktiķu iesaistīšana un biznesa veidošanas iespējas (piem., mācību uzņēmumi). Uzņēmējdarbības izglītības procesā centrālais elements ir skolēna/studenta mācīšanās process. Skolotāja loma ir nevis mācīt, bet nodrošināt aktivitātes, kas palīdzētu izglītojamiem paplašināt savu uzņēmējkompetenci (*Carrier, 2007, 144-152*).

Plašākus pētījumus par uzņēmējdarbības izglītībai atbilstošākajām metodēm ir veicis A. Gibbs. Viņš, analizējot saikni starp pedagoģijas metodēm un paņēmieniem un uzņēmēja rīcības un prasmju attīstību, kā daudzpusīgākās metodes (tās, kuras palīdz attīstīt lielāku skaitu prasmju) ir atzinis šādas: spēles, pasākumu organizēšana, projekti, simulācijas, savstarpējas konsultācijas

(mentoring each other), pētījumi, citu mācīšana, diskusijas un piedzīvojumu treniņi (adventure training) (skatīt 3.pielikumu). Dažas no metodēm atzīmētas kā īpaši būtiskas, lai attīstītu atsevišķas prasmes, piemēram, problēmu/iespēju darbsemināri (workshops on problems/opportunities) veiksmīgi izmantojami, lai attīstītu prasmes radoši risināt problēmas un meklēt iespējas. Savukārt prezentāciju izveide un dalība debatēs attīsta prasmes pārliecināt citus un radīt pārliecību. Kā vismazāk efektīvas metodes Gibbs atzīmē lekcijas, sacensības, lomu modeļus (role models), pašvērtējuma instrumentu izvēli (audit (self) instruments), biznesa revīzijas instrumentus (audit (business) instruments) (Gibb, 2007, 95-96).

Tāpat kā metožu izvēle izglītībā svarīga ir pēctecība. Tā kā uzņēmējkompetence jāattīsta katram indivīdam, tad svarīgi tās attīstību iesaistīt visos izglītības posmos. Lai palielinātu iespējas cilvēkiem iegūt uzņēmējdarbības "know-how"; jāiekļauj uzņēmējdarbība dažādos formālās izglītības līmeņos (Stevenson, Lundström, 2007, 124).

Visbiežāk pētnieki analizē uzņēmējdarbības izglītību koledžu un augstskolu līmenī. Ir veikti arī pētījumi arī par uzņēmējdarbības izglītību pamatskolās un vidusskolās. Balstoties uz pētījumu par ieguvumiem no uzņēmējdarbības izglītības pamatskolā, Güven (*Semra Güven*) secina: integrētas uzņēmējdarbības izglītības programmas ieviešana pamatskolā sekmēja skolēnu lēmuma pieņemšanas, problēmrisināšanas, radošās un kritiskās domāšanas, grupu darba, sadarbības un komunikatīvās prasmes, kā arī rosina skolēnus radīt jaunus produktus, efektīvi izmantot laiku un resursus (Güven, 2009, 269).

Uzņēmējdarbības izglītības lomu vispārējās izglītības vidusskolā pētījis arī Surlemonts (*Surlemont B.*). Viņš secina, ja skolā tiks attīstīta uzņēmējkompetence, tad sabiedrībā būs vairāk pašapzinīgu un atbildīgu cilvēku, kas varbūt kādreiz veidos un vadīs savus uzņēmumus. Uzņēmējdarbības izglītība ir uzņēmīguma audzināšana (Surlemont, 2007, 263-264).

Hoffmans (*Hoffman A.N*) ir pētījis ar uzņēmējdarbību saistītās problēmas dažādos līmeņos. Viņš iesaka, lai veicinātu uzņēmējkompetences attīstību izglītības procesā, ir jāuzlabo mācību metodes no pamatskolas līdz universitātei. Lai gūtu panākumus, nepieciešams veikt darbības, kas pārsniedz tradicionālo mācīšanos, piemēram, īpašu uzņēmējdarbības izglītības centru izveide, stažēšanās iespējas, jāveic skolotāju un konsultantu izglītība, pētniecība. Politikas iniciatīvām jānodrošina kvalitatīva uzņēmējdarbības izglītība (Hoffman A.N., 2007, 169).

Veikto pētījumu izpēte liecina, ka uzņēmējdarbības izglītība paradigmas maiņas apstākļos skar arī vispārīzglītojošo skolu. Tās uzdevums ir īstenot uzņēmējdarbības izglītību tās plašākajā nozīmē, proti, attīstīt skolēniem personisko īpašību kopumu, spējas un prasmes, kas ir svarīgas jebkurā darbības jomā un dzīvē, integrējot šos elementus visos mācību priekšmetos un iekļaujot to dažādos izglītības līmeņos. Tā tiek dota iespēja attīstīt uzņēmējkompetenci katram skolēnam. Uzņēmējkompetences sekmīgai attīstībai nepieciešams izvēlēties aktīvās mācību metodes, kas

nodrošina aktīvu skolēna izziņas darbību, izmantot mūsdienīgus mācību līdzekļus, moderno tehnoloģiju iespējas un dažādas sadarbības formas. Mācību procesu bagātinās praktizējošu uzņēmēju iesaistīšana mācību procesā. Uzņēmējdarbības izglītības process nav iespējams bez iepriekšējas skolotāju un konsultantu (uzņēmēju) sagatavošanas. Tāpat svarīga centralizēta uzņēmējdarbības izglītības procesa plānošana, koordinācija un pārvaldība.

1.4. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars, tā elementu raksturojums

Iepriekšējie pētījumi liecina, ka uzņēmējdarbības izglītība ir jāskata kā komplekss pasākumu kopums, kas skar visus izglītības līmeņus, ieskaitot skolotāju sagatavotību, visus mācību priekšmetus, visas izglītībā iesaistītās puses – izglītības politikas veidotājus, izglītības pārvaldes, skolas administrāciju, pedagogus, skolēnus, apkārtējo kopienu utt. Tas nozīmē, ka nepieciešama šī procesa pārvaldība.

„Pārvaldība ir procesu un darītāju organizēšana, regulēšana, pārzināšana, uzraudzīšana bez varas izpausmēm, radot situāciju, kas ietekmē un koriģē procesus un darītājus saskaņā ar izvirzīto mērķi un īpaši izstrādātiem uzdevumiem un noteikumiem.” (Pedagoģijas terminu..., 2000, 121).

„Vadība – vadoša, virzoša, organizējoša darbība, darbību kopums, sistēma, kas izraisa, nodrošina un regulē (kāda procesa, darbības, norises) funkcionēšanu, darbošanos noteiktā paredzētā veidā, lai sasniegtu izvirzītos mērķus. Vadības procesā, iedarbojoties uz vadāmo objektu, nodrošina vēlamu tā funkcionēšanas režīmu. (Pedagoģijas terminu..., 2000, 182).

Autores izvēli, par labu terminam *pārvaldība*, noteica tas, ka pārvaldības iedarbība uz procesu ir demokrātiskāka (bez varas pozīcijām) un koriģējoša, salīdzinājumā ar vadības stingrāku ietekmi.

Pēdējā laikā vairāki autori ir veikuši pētījumus uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā un mēģinājuši veidot tās modeļus un parādīt tajā ietvertos elementus.

Eiropas Komisijas 2012.gada Grāntu programmas dokumentā (Entrepreneurship education. Grant ... 2012) ir ievietots Heinonena un Poikkijoki (*Heinonen&Poikkijoki*) izveidotais uzņēmējdarbības izglītības ietvars (skatīt 1.3.attēlu).

INDIVĪDA UZŅĒMĒJKOMPETENCE	UZŅĒMĒJDARBĪBA PERSONISKAJĀ, SOCIĀLAJĀ UN DARBA DZĪVĒ	
<u>ZINĀŠANAS</u> - mācīties un saprast uzņēmējdarbību Kā noteikt iespējas Izpratne par ekonomiskiem procesiem Uzņēmējdarbības ētika Inovatīvi un radoši procesi Grāmatvedība, biznesa plānošana, tirgzinības	<u>PROCESS</u> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">NODOMI</div>	<u>RĪCĪBA</u> AKTIVITĀTE Aktīva mērķu meklēšana
<u>PRASMES</u> - mācīties kļūt par uzņēmēju Plānot Organizēt Vadīt, deleģēt Novērtēt Analizēt Komunicēt Strādāt individuāli Strādāt komandā Izvērtēt un uzņemties risku Īstenot idejas Vispusīga domāšana	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">IESPĒJU MEKLĒŠANA UN ATKLĀŠANA</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">LĒMUMS IZMANTOT IESPĒJU</div>	INOVĀCIJA Iespēju meklēšana Nenoteiktības pārvarēšana IZMAIŅAS Riska uzņemšanās mainīgā vidē Elastīga reakcija uz problēmām
<u>ATTIEKSMES</u> - mācīties kļūt uzņēmīgam Iniciatīva Neatkarība un inovācija Motivācija Apmēmība sasniegt mērķus Tieksme riskēt Ticība sev Radošums un iztēle Spēja pārvarēt neveiksmes Neatlaidība	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">IESPĒJAS IZMANTOŠANA</div>	NEATLAIDĪBA Spēja apņēmīgi rīkoties un sasniegt savus mērķus par spīti grūtībām

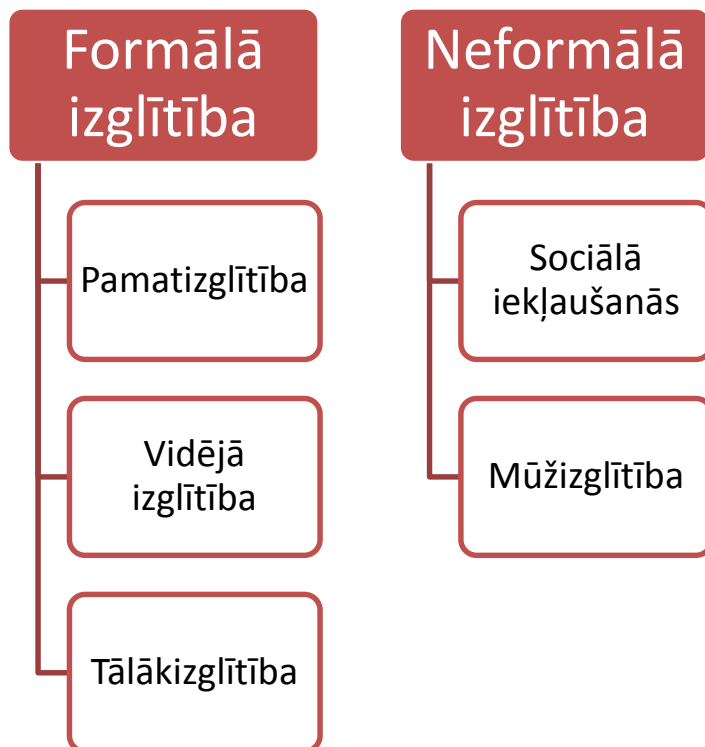
1.3.attēls. Uzņēmējdarbības izglītības elementi

Avots: *Entrepreneurship education. Grant ... 2012*

Izveidotajā uzņēmējdarbības izglītības ietvarā ir apkopotas zināšanas, prasmes un attieksmes, kas jāapgūst un jāattīsta izglītības procesā, un norādīti daži indivīdu ieguvumi personiskajai, sociālajai un darba dzīvei, ja tiek attīstītas minētās prasmes: spēja nospraust mērķi, būt inovatīvam, pieņemt pārmaiņas un neatlaidība. Ietvarā nav minētas ne metodes, darba formas un mācību līdzekļi, ne uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītie dalībnieki.

Plašāku uzņēmējdarbības izglītības ietvaru ir izveidojusi Pasaules Ekonomikas foruma ziņojuma autoru grupa. Zinātnieki paredz uzņēmējdarbības izglītību gan formālajā, gan

neformālajā izglītībā (1.4.attēls).

1.4.attēls. Uzņēmējdarbības izglītība mūža garumā

Avots: Educating the Next Wave of Entrepreneurs, 2009, 10

Ziņojuma autoru izveidotais uzņēmējdarbības izglītības ietvars ietver četras galvenās uzņēmējdarbības izglītības jomas vai jautājumu grupas (skatīt 1.5.attēlu):

- Ko mācīt/ mācīties?
- Kā mācīt/mācīties?
- Kas mācās/māca?
- Kad mācās/māca?

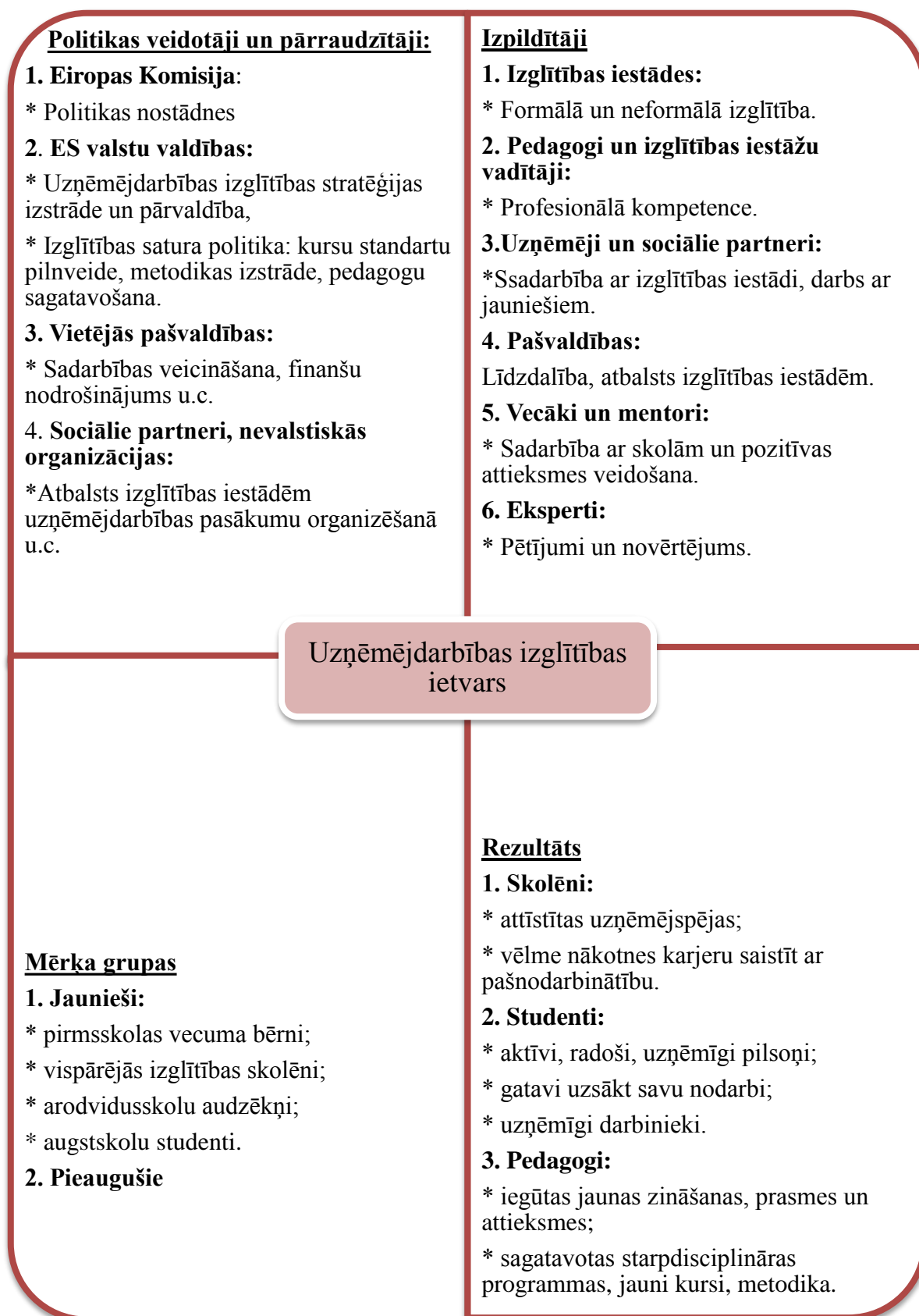

1.5.attēls. Uzņēmējdarbības izglītības galvenās jomas

Avots: *Educating the Next Wave of Entrepreneurs (2009, 11)*

Šis uzņēmējdarbības izglītības ietvars ir jau daudz plašāks, jo iekļauj gan uzņēmējdarbības izglītības saturu, gan metodes. Tāpat pozitīvi vērtējams arī fakts, ka uzņēmējdarbības izglītības elementus plānots integrēt kā obligātus visos izglītības līmeņos un visos priekšmetos. Šajā ietvarā kā nepilnību var minēt to, ka nav skaidri definēta katra elementa funkcija un trūkst pārvaldības mehānisma.

Plašāku uzņēmējdarbības izglītības ietvaru ir izveidojusi V. Bikse (skatīt 1.6.attēlu).

1.6.attēls. Uzņēmējdarbības izglītības ietvars

Avots: Bikse (2011, 34)

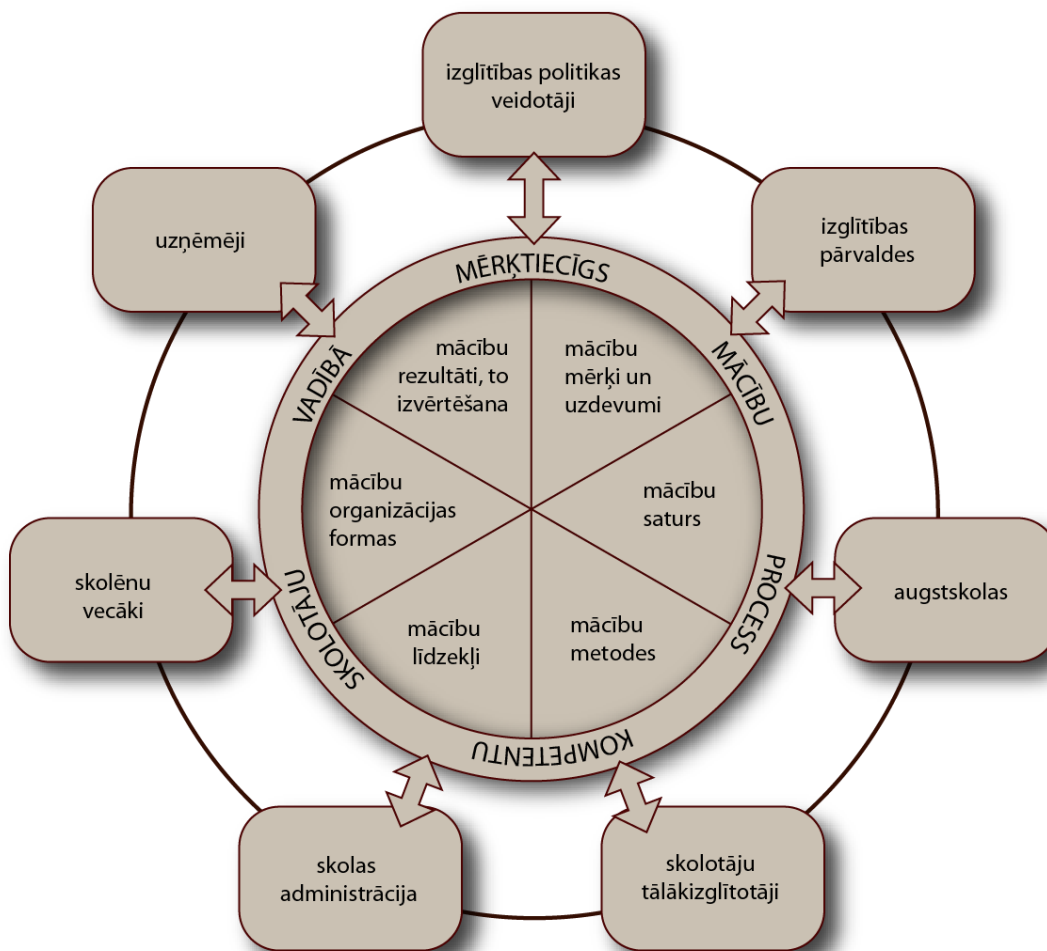
Šajā ietvarā autore ir atspoguļojusi visus mūsdienīgā uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītos sadarbības partnerus, kā arī definējusi viņu uzdevumus. Tāpat skaidri definētas mērķa grupas un plānotais rezultāts. Raksturojot izveidoto modeli, V. Bikse uzsver, ka „uzņēmējdarbības izglītības jautājumu risināšana nav tikai Izglītības un zinātnes ministrijas kompetence” (Bikse 2011, 34). Šī ietvara pilnveidei autore ieteiktu raksturot uzņēmējdarbības izglītībā izmantojamās mācību metodes un mācību līdzekļus, kā arī plašāk izklāstīt iesaistīto sadarbības partneru mijiedarbību.

Apkopojot iepriekš aprakstīto uzņēmējdarbības izglītības ietvaru analīzē gūtās atziņas un ņemot vērā objektīvo apstākļu izvirzītās prasības mūsdienu izglītībai, autore ir izveidojusi uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru, kura izveides pamatā ir sekojoši pamatprincipi:

- 1) uzņēmējdarbības izglītība tiek skatīta kā komplekss pasākumu kopums, kas ietver valsts stratēģiskā plāna izveidi, uzņēmējdarbības izglītības satura izveidi, skolotāju sagatavošanu, mācību līdzekļu izstrādi un mūsdienīga mācību procesa organizāciju;
- 2) uzņēmējdarbības izglītības elementi tiek integrēti visos izglītības līmeņos un visos mācību priekšmetos;
- 3) uzņēmējdarbības izglītība tiek īstenota ievērojot pēctecīgumu un ir pieejama katram skolēnam;
- 4) uzņēmējdarbības izglītība nodrošina skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.

Izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars paredz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību pamatizglītībā un vispārējā vidējā izglītībā. Tajā ietverti uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā un pārvaldībā iesaistītie elementi, katra elementa lomas un to mijiedarbības raksturojums.

Autores izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības ietvars attēlots 1.7.attēlā un turpmāk arī detalizētāk aprakstīts.

1.7.attēls. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības ietvars

Avots: Autores veidots

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars izveidots atbilstoši mūsdienīgas uzņēmējdarbības izglītības raksturojumam, par kuru rakstīts iepriekšējās apakšnodaļas noslēgumā. Tā centrā ir mācību process, ko veido vairāki komponenti:

- mācību mērķi un uzdevumi;
- mācību saturs;
- mācību metodes;
- mācību līdzekļi;
- mācību organizācijas formas;
- mācību rezultāti, to izvērtēšana.

Šo mācību procesu mērķtiecīgi vada kompetents skolotājs. Ietvara ārējo loku veido virkne citu uzņēmējdarbības izglītības elementu. Tie ir būtiski no diviem aspektiem: no vienas puses tie ārēji ietekmē uzņēmējdarbības izglītības saturu un kvalitāti, bet no otras puses tie līdzdarbojas uzņēmējdarbības izglītības procesa īstenošanā. Turpmāk autore raksturos izveidotā uzņēmējdarbības izglītības ietvara elementus.

Mācību process

Kā jau iepriekš vairākkārt uzsvērts, uzņēmējkompetences attīstība integrējama visos mācību priekšmetos. Tāpēc šeit ar mācību procesu domāts viss izglītības process - visu mācību priekšmetu apguve. Līdz ar to arī jāsaprot, ka turpmāk minētie mācību procesa elementi ir attiecināmi uz jebkuru atsevišķu mācību priekšmetu, bet tajā pašā laikā paredzot to savstarpēju mijiedarbību. Lai uzņēmējdarbības izglītības rezultāts būtu attīstīta skolēnu uzņēmējkompetence, mācību norise jāorganizē tā, lai tajā iesaistītais skolēns būtu aktīvs izziņas procesa dalībnieks, kurš uzņemas līdztbildību par mācību mērķu sasniegšanu. Savukārt skolotājs ir konsultants un sadarbības partneris skolēna mācīšanās procesā, kas plāno savu darbību, lai vadītu skolēna izglītošanās gaitu, pēc skolēnam sasniedzamā rezultāta stundā, tematā, mācību priekšmeta kursā.

Mācību, mērķi un uzdevumi

Uzņēmējdarbības izglītības **mērķis** ir nodrošināt skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.

Lai šo mērķi sasniegtu, jāīsteno sekojoši **uzdevumi**:

- veicināt ieinteresētību un izpratni par iespējām attīstīt savas idejas, radošumu, aktivitāti;
- nodrošināt plānošanas, problēmrisināšanas, analīzes, organizatorisko, komunikatīvo un sadarbības prasmju attīstību;
- sekmēt projekta izstrādes un ieviešanas prasmes;
- veicināt spēju strādāt patstāvīgi un komandā attīstību;
- sekmēt prasmes, noteikt savas personīgās priekšrocības un vājās puses, attīstību;
- sekmēt jaunieša gatavību un vēlmi uzņemties atbildību par savām mācībām un karjeru, patstāvīgi to plānot un īstenot;
- sekmēt uzņēmīgas personības veidošanos, kura ir gatava uzņemties risku, kļūt par līderi, darboties dažādās lomās – gan vadītāja, gan atbalstītāja.

Mācību saturs

Uzņēmējdarbības izglītības mācību procesā iekļautas zināšanas, kas nepieciešamas, lai indivīds varētu izveidot savu uzņēmumu vai kļūtu par pašnodarbināto. Šim nolūkam nepieciešamas **zināšanas** ekonomikā un uzņēmējdarbības pamatos, kā arī specifiskās zināšanas jomā, kurā indivīds darbosies vai veidos un pārvaldīs savu uzņēmumu. Pasaules ekonomikas foruma (*Educating the Next Wave of entrepreneurs*) ziņojumā (*Education the Next... 2009, 31*) ir nosaukti 12 jautājumu kopa, kuri katram jauniešim jāapgūst līdz vidusskolas beigām. Tie ir

- garīgās un fiziskās veselības nozīme. Labu attiecību veidošana ģimenē, sabiedrībā, ar draugiem;

- Uzņēmējdarbības prieks un atzīšana. Vēlme un nepieciešamās zināšanas, lai veidotu savu uzņēmumu;
- Atsevišķas vienības ekonomika: preces vai pakalpojuma ražošana, izmaksas, peļņa;
- Pieprasījuma un piedāvājuma likums;
- Uzvarēt konkurencē, izmantojot un radot salīdzinošās priekšrocības;
- Labklājības radīšana. Garīgās un monetārās labklājības pamats ir attīstītas uzņēmējspējas un veiksmīga karjera uzņēmējdarbībā;
- Mārketings: paša veikta tirgus iespēju izzināšana un izpēte. Jautājumu uzdošana un „patiesa/īsta” klausīšanās;
- Līderība. Individīda un sabiedrības ieguvumi;
- Finanšu pārskati. Resursu atdeves un zaudējumu aprēķins;
- Tirdzniecības pamati: patērētāja vajadzības, izvēle, ieguvumi un rīcība;
- Biznesa plāna veidošana;
- Procentu likmes. Lielums 72 tā loma uzkrājumu veidošanā.

Šo ekonomisko zināšanu daļu iespējams apgūt sociālo zinību un ekonomikas mācību stundās. Savas jomas specifiskās zināšanas skolēni apgūst atbilstošajos mācību priekšmetos. Saskaņā ar autores izveidoto uzņēmējkompetences definīciju, būtiskas arī svešvalodu zināšanas, zināšanas par citu valstu tradīcijām un kultūru, kas apgūstamas svešvalodas, vēstures un kultūras vēstures ietvaros.

Kā jau minēts iepriekš, uzņēmējdarbības izglītībā jāattīsta arī virkne prasmju, īpašību un attieksmju. Paradigmas maiņa izglītībā nosaka pārmaiņas izglītības saturā – tas ietver ne tikai zināšanas konkrētos mācību priekšmetos, bet arī prasmes un attieksmes. Dažādu mācību priekšmetu apgūvē iekļaujami uzdevumi, kuru izpilde dod iespēju attīstīt noteiktas prasmes, spējas, īpašības un attieksmes, izmantojot atbilstošas mācību metodes.

Mācību metodes

Izglītības pētnieki, kas analizē uzņēmējdarbības izglītības lomu un iespējas to īstenot, protams, pievērš uzmanību arī metodēm, kas izmantojamas mācību procesā. Piemēram, Pasaules ekonomikas foruma Ziņojumā par pasaules mēroga izglītības iniciatīvu izveidotajā uzņēmējdarbības izglītības ietvarā sadaļā *Kā mācīt?* uzsvērtas tādas metodes un mācību paņēmieni kā interaktīva mācīšanās, starp priekšmetu programmas un projekti, gadījumu izpēte, spēles, simulācijas, vizuālo, digitālo un multimediju lietojums, mācīšanās darot, laboratorijas darbi, projekti, konsultācijas un tikšanās ar uzņēmējiem. (Education the Next Wave...,2009, 11).

Uzņēmējdarbības izglītībā dominējošā ir prasmju un spēju attīstība, tāpēc autore piedāvā vairāk izvēlēties aktīvas mācību metodes. Protams, sava vieta jāatstāj arī lekcijai un skolotāja

stāstījumam, bet galvenokārt uzņēmējkompetences attīstībā ieteicams izmantot tādas metodes, kas sekmē skolēnu izziņas darbības aktivizēšanu. Piemērotākās metodes un to skaidrojumi apkopoti 4.pielikumā. Metodes skaidrojumā autore ar treknrakstu izcēlusi uzņēmējdarbības izglītībā būtiskās prasmes, kuru apguvi atbilstošā metode veicina.

Piemēram, spēju uzņemties iniciatīvu un atbildību, prasmi strādāt individuāli un komandā, kā arī radošuma attīstību palīdz nodrošināt arī atbilstošu mācību organizācijas formu izvēle.

Mācību organizācijas formas

Tradicionālā un biežāk lietotā mācību forma ir un paliek mācību stunda, kurā skolotājs, prasmīgi izvēloties mācību līdzekļus, metodes un paņēmienus, nodrošina mācību satura apguvi. Tomēr autore savā uzņēmējdarbības izglītības ietvarā kā ļoti svarīgas ietver arī citas mācību organizācijas formas, bez kurām uzņēmējdarbības izglītības process nav pilnvērtīgs.

Izglītības pētījumi liecina, ka bērni, kas strādā pāros vai grupās, problēmām iegūst efektīvākus risinājumus nekā bērni, kas strādā vienatnē. Sociālais diskusiju un argumentu process domāšanu ietekmē kā katalizators (Doise W., Mugny G., Perret-Clermont A., 1975, 379-380). Tāpēc autore kā ļoti būtisku mācību organizācijas formu uzsver kooperatīvo mācīšanos. Arī iepriekš minētajā A. Gibba mācību metožu un darba formu aprakstā kā būtiska prasmju attīstībai minēta citu mācīšanas loma. Ar kooperatīvo mācīšanos šeit autore domā situāciju, kad skolotājs piedāvā skolēnu grupām uzdevumu, kura veikšanai nepieciešama skolēnu produktīva sadarbība, jo rezultāti ir atkarīgi no katra grupas dalībnieka paveiktā. Grupas dalībnieki ir ar dažādām zināšanām un spējām, mācās cits no cita, apmainās ar idejām un atbilstošu informāciju. Notiek aktīva mijiedarbība arī starp grupām. Skolotājs organizē norisi un konsultē skolēnus. Kā redzams no apraksta, šāda veida mācības sekmē atbildības un sadarbības attīstību. Turklāt kooperatīvā mācīšanās paredz arī skolotājam citu lomu, viņš no zināšanu devēja kļūst par konsultantu un izziņas procesa vadītāju.

Sadarbības prasmes, prasmi plānot un organizēt darbu un apkopot un analizēt sava darba rezultātus veiksmīgi var pilnveidot, izstrādājot projekta darbus. Tā ir mācību forma, kurā skolotājs palīdz skolēniem formulēt projekta mērķi, izveidot darba grupas, sniedz atbalstu ieceres izveidē. Skolēni grupā formulē idejas un jautājumus, iegūst informāciju, pēta un risina problēmas, apkopo darba rezultātus un iepazīstina ar tiem pārējos skolēnus. Gan mācību formas apraksts, gan A. Gibba pētījumi ļauj secināt, ka projekts veicina daudzveidīgu, piemēram, plānošanas, sadarbības, informācijas ieguves un apstrādes, secināšanas, problēmrisināšanas un prezentācijas prasmju attīstību (skatīt 3. pielikumu).

Ja iepriekš aplūkotās mācību organizācijas formas var īstenot klasē un arī iekļaut mācību stundās, tad reizēm lietderīgi izmantot arī tādas mācību formas, kur ierastā vide tiek mainīta. Piemēram, mācību ekskursijas ir iespēja mācību procesu organizēt muzejā, uzņēmumā vai dabā. Skolēni vai skolēnu grupa saņem uzdevumu, kas jāveic ekskursijas laikā. Pēc ekskursijas skolēni iepazīstina ar savas grupas uzdevuma izpildi. Šādi organizēts process, ļauj saskatīt dažādu mācību priekšmetu satura lomu reālajā dzīvē, un skolēniem kļūst saprotams, kas un kāpēc viņiem jāapgūst skolas laikā. Tas motivē skolēnus mācībām un palīdz karjeras izvēlē.

Lai nodrošinātu mācību satura saikni ar reālo dzīvi, demonstrētu tā nozīmi un praktisko pielietojumu, autore iesaka izmantot arī āra nodarbības. Tajās skolotājs sagatavo jautājumus vai uzdevumus, uz kuriem skolēni atbildi var rast dabā. Var būt arī situācijas, kad šādā veidā skolēni teorētiskās zināšanas var izmantot darbā ar reāliem objektiem dabā. Āra nodarbībās skolēni novēro, veic mērījumus, pieraksta, sagatavo pārskatu par paveikto. Tādējādi šāda veida nodarbībās skolēni pilnveido arī mācību priekšmetam specifiskās praktiskās iemaņas.

Mācību līdzekļi

Būtiska loma mācību procesa īstenošanā ir arī mācību līdzekļiem. Lai attīstītu uzņēmējkompetenci, izmantojot iepriekš aprakstītās metodes un darba organizācijas formas, autore iesaka izmantot visdažādākos mācību līdzekļus – sākot no mācību grāmatām un dažādiem uzskates līdzekļiem līdz pat mācību filmām, interaktīvās tāfeles materiāliem, elektroniskajiem mācību līdzekļiem, interneta avotiem un uzziņu literatūrai. Praktisku iemaņu attīstībai būs nepieciešami mērinstrumenti un skolas kursam atbilstošas laboratorijas iekārtas. Īpaši augstu vērtējami mācību līdzekļi, kurus skolēni veidojuši paši mācību procesā, piemēram, domu kartes, mācību vielas apkopojumi, plakāti u.tml.

Mācību rezultāti, to izvērtēšana

Lai mācību procesā nonāktu pie rezultāta, būtisks ir plānošanas process. Ar to autore saprot vairāku līmeņu plānošanu, balstoties uz skolēnam sasniedzamo rezultātu (learning outcome). Sasniedzamais rezultāts ir tās zināšanas un/vai prasmes, ko skolēns ir apguvis pēc konkrēta mācību posma (mācību stundas, temata vai kursa). Pirmais – zemākais plānošanas līmenis – paredz plānoto sasniedzamo rezultātu konkrētai mācību stundai. Otrā līmeņa plānošana nepieciešama, lai noteiktu skolēniem sasniedzamo rezultātu, kas plānots temata apguves beigās. Trešā līmeņa plānošana paredz skolēnam sasniedzamo rezultātu mācību priekšmeta vai tā posma (piemēram, 1.-6.klases posma beigās, beidzot pamatskolu vai beidzot vidusskolu) apguves beigās.

Arī mācību procesa izvērtēšanas norisē jāiesaista paši skolēni. To var darīt, izmantojot savstarpējo vērtēšanu un pašnovērtējumu. Lai veicinātu skolēnu līdzatbildību par mācību procesa

rezultātu, ieteicams mācību apguves laikā izmantot formatīvo vērtēšanu, kas būtībā nozīmē atgriezeniskās saiknes iegūvi - skolēns saņem atbildes uz jautājumiem:

1) Kas man izdodas labi? Ko es protu?

2) Ko es vēl nezinu, neprotu?

3) Ko darīt, lai to apgūtu?

Saņemot atbildes uz šiem jautājumiem, skolēni mācās izvērtēt savus mācību sasniegumus, apzināt savas veiksmes un neveiksmes un plānot turpmāko darbību.

Skolotāja loma uzņēmējkompetences attīstībā

Par mācību procesa plānošanu un organizāciju atbildīgs ir skolotājs. Pārmaiņas mācību procesā un izglītībā kopumā var notikt tikai tad, ja skolotājs šīs pārmaiņas „ienes” klasē. Tieši no skolotāja meistarības ir atkarīga visu iepriekš aprakstīto mācību procesa elementu izvēle atbilstoši konkrētajiem skolēniem, apgūstamajam mācību priekšmetam un tematam.

„Mūsdienu skolēni dzīvo strauji mainīgā pasaulē, kad jauna informācija tiek saņemta katru dienu. Datori un internets dod iespēju pat maziem bērniem mājās iegūt informāciju, kas agrāk bija pieejama tikai skolā vai bibliotēkā, tādēļ skolotājiem ir jābūt gataviem saglabāt skolēnos interesi pa mācībām, veidojot jaunas pieejas jaunās paaudzes mācīšanai. Šķiet, pašsaprotami, ka skolēnu radošo attīstību var veicināt tikai tādi skolotāji, kas paši ir radošas aktīvas personības. Labi, radoši skolotāji nekad nav apmierināti ar sasniegto – viņi saprot, ka pagātnes panākumi negarantē sekmes nākotnē. Viņi pastāvīgi meklē jaunus ceļus savu spēju attīstīšanai. Viņu kreativitāte nav tikai talants, bet gan pašu iegūta un izkopta augsta kompetence” (Valbis 2005, 64-65).

Mūsdienīgam skolotājam jāspēj pieņemt pārmaiņu mestie izaicinājumi un jākļūst par skolēna sadarbības partneri un padomdevēju zināšanu un prasmju apgūvē. Skolotājs arī ir tas, kurš motivē skolēnus jaunu zināšanu un prasmju apgūvei, kā arī māca metodes un paņēmienus, domāšanas stratēģijas un prasmes mācīties, lai skolēni varētu turpināt mācības visa mūža garumā. Citiem vārdiem sakot, skolotājs ir kļuvis par mācību procesa vadītāju, kuram jāuzņemas visas vadītāja funkcijas: plānošana, organizācija, lēmumu pieņemšana, kontrole, novērtēšana. Tā kā kompetences attīstāmas integrēti visos priekšmetos, tad skolotājam nepieciešamas sadarbības prasmes un prasmes darboties komandā ar citiem kolēģiem. Tas nozīmē, ka pašam skolotājam, neatkarīgi no viņa specialitātes (mācību priekšmeta), ir jābūt ar attīstītu uzņēmējkompetenci.

Protams, lai skolotājs varētu attīstīt skolēnu uzņēmējkompetenci sava mācību priekšmeta apguves procesā, viņam, pirmkārt, jāsaprot, ko plašā nozīmē saprot ar uzņēmējkompetenci, otrkārt, jāprot izvērtēt, kuru prasmju, spēju attieksmju attīstība ir iespējama konkrētajā mācību priekšmetā, treškārt, kādas mācību metodes ir tam atbilstošākās. Skolotāju tālākizglītības lomu

uzsver arī izglītības pētījumu rezultāti. Skolu sistēmās, kurās ir augsti skolēnu mācību sasniegumi pēc PISA (*Programme for international student assesment*) pētījuma rezultātiem: „10% no skolotāja darba tiek veltīts profesionālai pilnveidei, kā rezultātā:

- skolotājam skaidras viņa stiprās un vājās puses;
- skolotāji regulāri iesaistās viens otra stundu vērošanā un uzlabošanā;
- skolotāji reflektē un diskutē par to, kā viņiem izdodas veidot mācību procesu;
- mācību procesā izmantotas zinātnieku atziņas par mācīšanos” (Barber, Mourshed 2009,32).

Autore uzsver, ka sekmīga skolēnu uzņēmējkompetences attīstība var notikt tikai mērķtiecīgā mācību procesā, kuru vada kompetents skolotājs. Tas nozīmē, ka, pirmkārt, skolotājam ir pilnīga izpratne par to, ko mūsdienās saprot ar uzņēmējkompetenci, un arī viņam pašam ir attīstīta uzņēmējkompetence. Otrkārt, skolotājs sadarbībā ar saviem kolēģiem mācību procesu mērķtiecīgi plāno, lai attīstītu skolēnu prasmes, spējas un attieksmes, kas nepieciešamas uzņēmējkompetences attīstībai.

Uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītie sadarbības partneri

Lai atbalstītu skolotāju šajās pārmaiņās, skolēnu uzņēmējkompetences attīstības procesā jāiesaistās plašākai sabiedrībai. Lai Latvijas skolu absolventi būtu ar attīstītu uzņēmējkompetenci un gatavi kļūt par uzņēmīgiem darbiniekiem, pašnodarbinātiem vai uzsākt uzņēmējdarbību, katrai sabiedrības grupai atbilstoši tās kompetencei vēlams sniegt atbalstu uzņēmējdarbības izglītībai.

Izglītības politikas veidotāji

Pēc uzņēmējdarbības izglītības būtības un ietvaru analīzes, var secināt, ka uzņēmējkompetences attīstības jautājumu risināšana nav tikai izglītības ministrijas kompetence. Tā jāsaprot daudz plašākā nozīmē, proti – vispirms ir nepieciešams izstrādāt valdības rīcības programmu ilgstošai perspektīvai un īstenot saskaņotu vairāku ministriju (Ekonomikas, Izglītības un Reģionālās attīstības) sadarbību. Atbilstoši izstrādātajai rīcības programmai jāizstrādā izglītības standarti un mācību priekšmetu standarti. Nepieciešams tos veidot, lai mācību saturs būtu balstīts kompetenču attīstībā. Pārejas posmā nepieciešams veidot arī mācību priekšmetu paraugprogrammas, lai nodrošinātu starppriekšmetu saikni un sekmētu pakāpenisku prasmju un spēju attīstību, izvairoties no mācību satura pārklāšanās dažādos mācību priekšmetos.

Būtiska loma mācību procesa īstenošanā ir mācību līdzekļiem. Nepieciešams izveidot kompetentu autoru kolektīvus un mūsdienīgus mācību līdzekļus, piemēram, mācību filmas, didaktiskās spēles, interaktīvus mācību materiālus darbam skolā un skolēnu pašmācībai, mācību materiālus darbam ar balsošanas pultīm, pārbaudes darbu paraugus. Skolotāju atbalstam

nepieciešami arī atbilstoši metodiskie materiāli un konsultācijas. Šo funkciju veikšanai ieteicams izveidot uzņēmējdarbības izglītības metodisko centru.

Skolotāju tālāk izglītojamie

Lai skolotāji varētu attīstīt skolēnu uzņēmējkompetenci, viņi jā sagatavo uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. Vispirms jāizstrādā skolotāju tālākizglītības programmas, kuru ietvaros skolotāji, pirmkārt, paši gūst izpratni par uzņēmējkompetenci un tās lomu mūsdienu indivīda dzīvē, otrkārt, novērtē savu uzņēmējkompetenci un saskata iespējas to attīstīt, treškārt, izprot kā integrēt uzņēmējdarbības izglītības elementus sava mācību priekšmeta apguves procesā.

Atbilstoši izveidotajām skolotāju tālākizglītības programmām nepieciešams veikt skolotāju tālākizglītību. Šajā procesā jāizmanto aktīvās mācību metodes: pētnieciskos darbus, problēmrisināšanu, diskusijas, mācību ekskursijas, spēles, projektu darbus, āra nodarbības, tikšanās ar uzņēmējiem u.tml. Citiem vārdiem sakot, jāizmanto tādas mācību metodes, kuras skolotājs izmantos savā darbā, attīstot skolēnu uzņēmējkompetenci.

Tālākizglītības formas skolotāju prasmju pilnveidei arī varētu būt dažādas. Pirmās nodarbības organizējamās kā semināri, kuros skolotāji gūst priekšstatu par uzņēmējkompetenci, bet, pilnveidojot skolotāju prasmes un pieredzi, ieteicamas mācību formas ar vairāk praktisku ievirzi – skolotāju mācīšanās grupas (learning teams), kopīga stundu plānošana, mācību stundu vērošana un analīze, savstarpēja pieredzes apmaiņa.

Izglītības pārvaldes

Uzņēmējdarbības izglītības koordinācija nepieciešama arī reģionu līmenī. To var īstenot izglītības pārvaldes. Pārejas posmā mācību priekšmetu skolotājiem nepieciešams atbalsts, jo līdz šim uzņēmējkompetences attīstība tika deleģēta tikai ekonomikas un sociālo zinību skolotājiem. Pēc tālākizglītības kursu apmeklējuma skolotāji uzreiz var nebūt gatavi īstenot uzņēmējdarbības izglītību. Nepieciešams konsultatīvs atbalsts, semināri dažādu mācību priekšmetu skolotājiem, skolotāju pieredzes apmaiņas forumi.

Izglītības pārvalžu kompetencē ir arī pasākumu skolēniem organizēšana, piemēram, skolēnu mācību uzņēmumu tikšanās – tirdziņi, konkursi, karjeras izglītības pasākumi – tikšanās ar dažādu profesiju pārstāvjiem un tamlīdzīgas aktivitātes.

Atsevišķas no iepriekš minētajām aktivitātēm var tikt organizētas arī tīmeklī, piemēram, skolotāju pieredzes apmaiņas forums un skolēnu konkursi.

Augstskolas

Viens no būtiskiem augstskolas uzdevumiem ir pēctecīgi turpināt skolā uzsākto jauniešu uzņēmējkompetences attīstību. Ne mazāk svarīga ir skolu un augstskolu sadarbība skolēnu karjeras izglītības īstenošanā. Tomēr promocijas darbā apskatāmo jautājumu aspektā kā būtiskākā augstskolu funkcija jāmin skolotāju sagatavošana, lai viņi varētu integrēt

uzņēmējdarbības izglītību savu mācību priekšmetu apguves procesā. Visu pedagogu izglītības programmās iekļaujama uzņēmējkompetences attīstība un mācību metodika integrētai uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. Jāatceras, ka pārejas posmā studentiem nebūs priekšzināšanu par pamatkompetencēm. tai skaitā uzņēmējkompetenci, tas nozīmē, ka pārejas posma mācību saturs būs plašāks un tam jāparedz vairāk laika.

Skolas administrācija

Skolas administrācijas uzdevums ir iedrošināt skolotājus un koordinēt priekšmetu skolotāju darbību uzņēmējdarbības izglītībā. Ieteicams veidot dažādu skolotāju darba grupas pakāpeniskas prasmju attīstības plānošanai, lai vienā priekšmetā apgūtās prasmes tiktu pilnveidotas, nevis mācītas atkal no sākuma. Būtiska skolotāju sadarbība arī mācību ekskursiju un projekta darbu plānošanā.

Skolas administrācijai iespēju robežās jāsniedz atbalsts skolotājiem arī mācību līdzekļu nodrošināšanā, mācību ekskursiju organizēšanā un sadarbības ar uzņēmējiem organizēšanā, kā arī reģionā organizēto skolotāju un skolēnu pasākumu apmeklēšanai.

Skolu direktoriem kā organizācijas vadītājiem „jāveic ne tikai menedžmenta funkcijas – plānošana, organizēšana, koordinēšana, motivācija un kontrole, bet arī vadīšana – vīzijas un stratēģijas izstrādāšana, darbinieku profesionālās izaugsmes veicināšana, psiholoģiskā mikroklimata veidošana, kontaktēšanās ar darbiniekiem utt.” (Upenieks 2006, 36). No skolas administrācijas arī lielā mērā izriet radošā atmosfēra skolā. „Lai gan katrs skolotājs var izkopt savu radošumu neatkarīgi no citiem, daudz labākus rezultātus var sasniegt, ja skola veicina pozitīvu attieksmi pret kreatīvu izglītību, organizējot seminārus un kursus. Šādu attieksmi var nodrošināt tikai tad, ja pastāv radoša gaisotne. Lai to iedibinātu, skolas direktoram ir

- jāuzlabo saskarsme un sazināšanās, veicinot ideju apmaiņu starp kolēģiem;
- jāveicina „prāta vētras” visos līmeņos un
- jaunu ideju ieviešana skolā.” (Valbis 2005,65)

Būtisku ieguldījumu uzņēmējdarbības izglītībā administrācija var dot arī mērķtiecīgi un jēgpilni, organizējot skolotāju tālākizglītības procesu. Kā rāda izglītības pētījumi, skolu sistēmas, kurās ir augsti skolēnu mācību sasniegumi, „skolas direktors ir mācīšanās līderis skolā” (*Barberi, Mourshed 2009, 38-39*). Tas nozīmē, ka skolas administrācija plāno, koordinē un nodrošina uzņēmējdarbības izglītību skolas līmenī.

Pašvaldības

Pašvaldību kā skolu dibinātāju svarīgs uzdevums ir skolu materiālās bāzes nodrošināšana. Mūsdienīgs mācību process nav iedomājams bez mūsdienīgu tehnoloģiju klātbūtnes – interaktīvās tāfeles, datorklases, dokumentu kameras, balsosšanas pultīm utt. Lai skolēnu mācību procesā apgūtu pētnieciskās prasmes un praktiskas iemaņas, piemēram, laboratorijas darbu

izstrādē, skolā jābūt atbilstoši aprīkotiem mācību kabinetiem, nepieciešams skolēniem brīvi pieejams interneta pieslēgums un datori, pietiekami nodrošināta bibliotēka utt.

Interneta resursu lietojums skolēniem nepieciešams arī pastāvīgam mācību darbam mājās. Pašvaldības kompetencē, protams, ir kvalitatīva interneta pieslēguma nodrošinājums skolā. Taču, lai skolēni arī ārpus skolas varētu lietot mūsdienīgas tehnoloģijas informācijas ieguvei, saziņai un komandu darbam, pašvaldībai vajadzētu paredzēt kādu risinājumu iedzīvotāju nodrošināšanai ar interneta pieslēgumu vai pieeju tam, piemēram, bibliotēkā.

Mūsdienīgs mācību process raksturojas arī ar mācību saistību ar reālo dzīvi. Pašvaldība to var veicināt, palīdzot skolai izveidot labas sadarbības attiecības ar vietējiem uzņēmumiem.

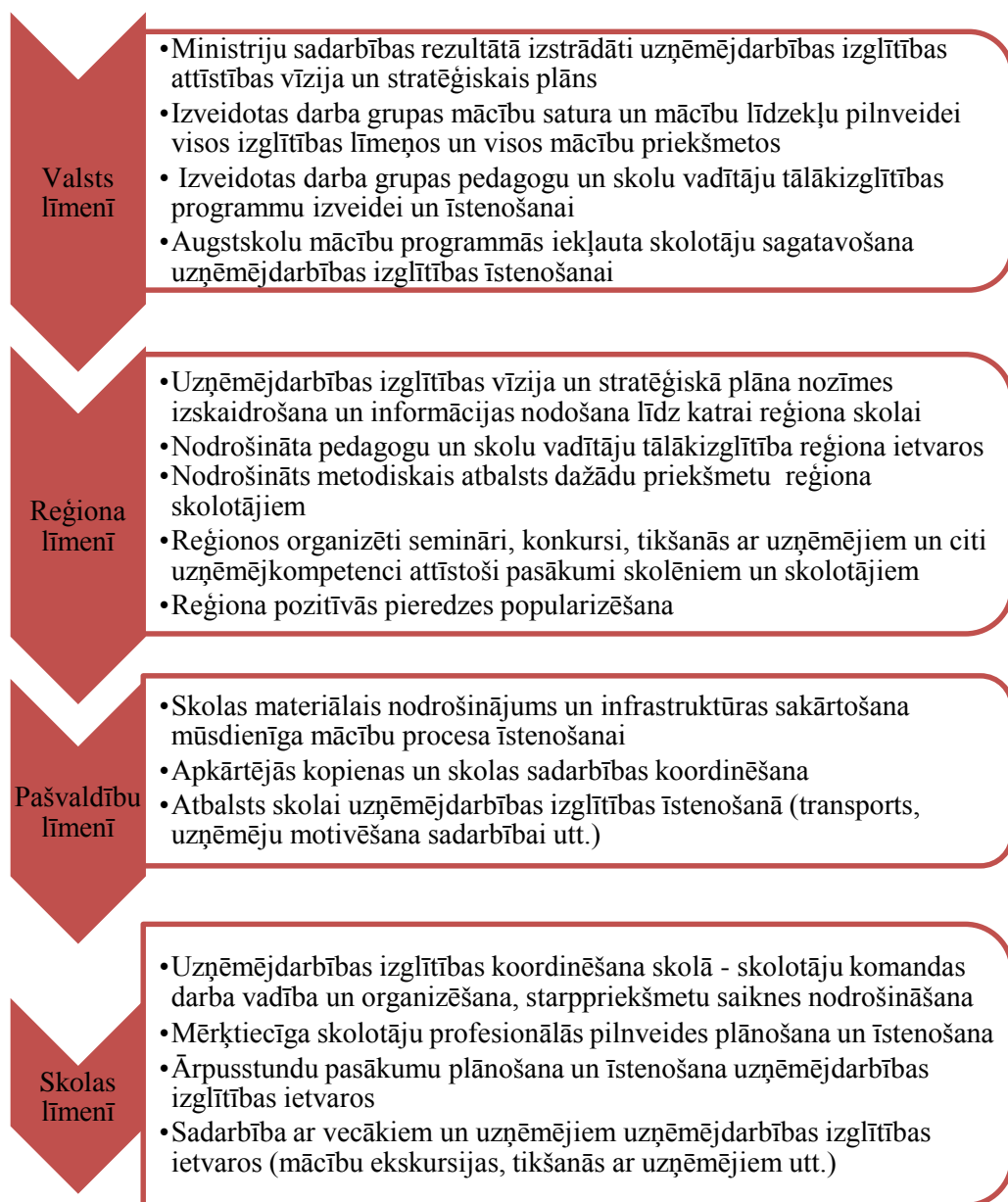
Uzņēmēji

Mūsdienās, kad mācību saturā būtiska loma ir prasmju, spēju un attieksmju attīstība, darba devēju viedoklis ir ļoti svarīgs, lai izvērtētu, ko iekļaut mācību saturā un kas vairs nav būtisks. No otras puses uzņēmēju atbalsts skolai un izglītībai kopumā nepieciešams, lai nodrošinātu mācību procesa saikni ar reālo dzīvi. Uzņēmumi savu atbalstu var sniegt sadarbībā ar skolu, organizējot mācību ekskursijas uzņēmumā, „ēnu dienas” un skolēnu un uzņēmēju tikšanos skolā, palīdzot mācību līdzekļu veidotājiem veidot mācību saturu un uzdevumu kontekstu, atverot uzņēmumu mācību filmu izveidei un projektu izstrādei.

Skolēnu vecāki

Skolēnu vecāki nereti ir skolēnu lielākās autoritātes, tāpēc viņu viedoklis un ieteikumi tiek īpaši uzmanīgi uz klausīti. Vecāki uzsāk skolēna uzņēmējkompetences attīstību jau agrā bērnībā, uzticot bērnam noteiktus pienākumus, ļaujot uzņemties atbildību par veicamajiem pienākumiem. Skolas laikā vecāki pakāpeniski atbildību par skolas uzdevumu veikšanu nodod skolēnu ziņā, kas veicina prasmju plānot un organizēt savu mācību darbu attīstību. Vecāku atbalsts nepieciešams arī karjeras izvēlē. To visu var veikt veiksmīgāk, ja ir laba skolas un vecāku sadarbība. Vecākiem ieteicams uzturēt interesi par mācību procesu skolā un iespēju robežās to atbalstīt, piemēram, piekrītot tikties ar skolēniem un pastāstīt par savu profesiju vai uzņēmumu, palīdzot organizēt mācību ekskursijas vai projektu izstrādi, nodrošinot skolēnus ar nepieciešamo atbalstu ārpusstundu nodarbībās.

Izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars paredz uzņēmējdarbības izglītības plānošanu un koordinēšanu četros līmeņos – valsts, reģionu, pašvaldību un skolas līmenī (skatīt 1.8.att.)

1.8.attēls. Uzņēmējdarbības izglītības plānošanas un koordinēšanas līmeņi

Avots: Autores izveidots

Autores izstrādātais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars paredz uzņēmējdarbības izglītības elementu integrāciju jau esošajos mācību priekšmetos. Tādējādi nav nepieciešams plānot atsevišķas mācību stundas uzņēmējdarbības izglītībai. Gluži pretēji – vienoti pārskatot mācību priekšmetu saturu, iespējams novērst mācību satura pārklāšanos, tādējādi pat samazinot mācību satura apguvei nepieciešamo stundu skaitu.

Teorētisko nostādņu praktiskā pielietojuma iespējamību daļēji demonstrē ES Sociālā fonda un VISC īstenotā projekta „Dabaszinātnes un matemātika”, kurā autore līdzdarbojās, izstrādāja metodiku un veica tās aprobāciju. Autores veiktie pētījumi ļauj secināt, ka projekta izstrādātā

metodika sekmē uzņēmējkompetences attīstību skolēniem matemātikas un dabaszinātņu (fizikas, ķīmijas un bioloģijas) apguves procesā (skatīt 3.nodaļu).

Secinājumi par 1.nodaļas saturu

1. Līdz 19.gs. otrajai pusei jēdziens *uzņēmējs* tiek skaidrots kā neatkarīga persona, kas uzņemas risku, pārvalda sev piederošus resursus un vada uzņēmumu, par to saņemot peļņu. 20.gs. šī jēdziena izpratne ir daudz plašāka – uzņēmējs ir uzņēmuma vadītājs ar īpašām spējām, radoša personība un jaunievedumu iniciators, ražošanas virzošais spēks, kurš uzņemas iniciatīvu un par patērēto laiku, ieguldītām pūlēm un uzņēmējspējām saņem peļņu vai zaudējumus. Paralēli jēdziena *uzņēmējs* attīstībai ir definēts un attīstījies arī jēdziens *uzņēmējspējas*. No 20.gs. otrās puses ekonomikas teorijā tiek minēts ceturtais ražošanas faktors – *uzņēmējs* ar attīstītām *uzņēmējspējām*.
2. Jēdziena *uzņēmējspējas* labākai izpratnei nepieciešams nošķirt jēdzienus *uzņēmējs* (entrepreneur), *kapitālists* (capitalist), *vadītājs* (manager) un *līderis*, lai arī nereti viena un tā pati persona veic pat visas četras funkcijas. Uzņēmēja un līdera raksturojumā saskatāmas vairākas kopīgas iezīmes: abi ir radoši, uz pārmaiņām orientēti. Atšķirībā no vadītāja kas ir ceļa ievērotājs, līderim raksturīga ceļa meklēšana. Uzņēmējs, tāpat kā līderis, ir patstāvīgs turpmāko darbības virzienu izvēlē.
3. Līdz pat 20.gs. otrajai pusei jēdziena *uzņēmējs* skaidrojumā tika akcentētas vadītāja funkcijas. 20.gs. beigās radušās pārmaiņas: tehnoloģiju attīstība, ražošanas struktūras maiņa, pakalpojumu sektora dominante un tām sekojošās *uzņēmēja* lomas maiņa: no uzņēmuma vadītāja uz uzņēmuma veidotāju, veicina daudzpusīgāku šī jēdziena izpēti. Uzņēmējam jārisina daudz plašāks problēmu loks, jāņem vērā arī makro faktori, piemēram, jārisina vides problēmas, jāveido sadarbības tīkli u.tml.
4. 21.gadsimta *uzņēmēja* raksturojumā iekļautas nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmes, un *uzņēmēja* raksturojums balstīts uz trīs kompetencēm: izziņas, emocionālo un rīcības kompetenci. Šis *uzņēmēja* raksturojums ir jau daudz plašāks un komplicētāks nekā iepriekš izveidotie. Uzņēmēja raksturojums no nepieciešamo prasmju un spēju uzskaitījuma tiek paplašināts līdz nepieciešamo kompetenču apkopojumam. Mūsdienās, lai veidotu sekmīgu *uzņēmējdarbību*, nepieciešams attīstīt *uzņēmējkompetenci*.
5. Patlaban veidojas tāds *uzņēmuma* modelis, ko vada persona, kas spēj apvienot gan *uzņēmēja*, gan *darba devēja* funkcijas un īpašības, tādējādi kļūstot par *uzņēmēju* – pašnodarbināto. Viena un tā pati persona kļūst par *uzņēmuma* īpašnieku, pārvaldnieku, tiešā *darba* veicēju. Šim cilvēkam jābūt gatavam strādāt patstāvīgi, jāprot plānot savu *darba* laiku, pieņemt optimālus lēmumus, organizēt savu *darbu*, pastāvīgi papildināt savas zināšanas un

- risināt citus ar uzņēmējdarbību saistītus jautājumus, un tajā pašā laikā jābūt augsti kvalificētam speciālistam noteiktā darbības jomā. Tātad jebkuram mūsdienu indivīdam nepieciešams attīstīt uzņēmējkompetenci.
6. Pāreja no ekonomiskās pieejas cilvēkkapitāla attīstībai uz sociālekonomisko pieeju nosaka pārmaiņas izglītībā. Mūsdienīga šī procesa iezīme ir pāreja no zināšanu apguves uz izglītības sistēmu, kas ļauj apgūt prasmes un pārveido tās kompetencē mērķtiecīgi pielietot. Citiem vārdiem sakot, notiek pāreja no zināšanās balstītu izglītību uz kompetenču attīstībā balstītu izglītību.
 7. EK eksperti ir definējuši astoņas pamatkompetences, t.sk. uzņēmējkompetenci, kas atrodas savstarpējā mijiedarbībā. Lai attīstītu uzņēmējkompetenci, nepieciešams apgūt zināšanas un prasmes, kas veido pārējās septiņas kompetences, un otrādi – lai attīstītu pārējās pamatkompetences, nepieciešams apgūt prasmes, kas veido uzņēmējkompetenci. Visvairāk kopīgā uzņēmējkompetencei ir ar kompetenci *mācīšanās mācīties* un *sociālo un pilsonisko* kompetenci. Sociālā kompetence faktiski ir iekļauta uzņēmējkompetencē kā tās daļa.
 8. Jaunā laikmeta izaicinājumi uzņēmējam būtiski maina arī *uzņēmējdarbības izglītības* saturu. Mūsdienās tam ir daudz plašāka nozīme, jo ietver ne tikai teorētisko zināšanu apguvi, bet tās mērķis ir veicināt radošumu, inovācijas un pašnodarbinātību. Papildus zināšanām jārada iespēja jauniešiem attīstīt arī jaunas prasmes un kompetences. Turklāt tās ir jāveido cilvēkā jau no mazotnes, īstenojot dažādas uzņēmējdarbības izglītības programmas visos izglītības sistēmas līmeņos, kā arī mācoties mūža garumā. Uzņēmējdarbības izglītības uzdevums nav tikai jaunu uzņēmumu veidošana, bet galvenais – uzņēmējkompetences attīstīšana, kas palīdzētu jauniešiem būt radošiem, rīkoties sociāli atbildīgi jebkurā dzīves situācijā.
 9. Uzņēmējdarbības izglītības uzdevums vispārīzglītojošajā skolā ir to īstenot plašākajā nozīmē, proti, attīstīt skolēniem personisko īpašību kopuma, spējas un prasmes, kas ir svarīgas jebkurā darbības jomā un dzīvē, integrējot tās elementus visos mācību priekšmetos un iekļaujot to dažādos izglītības līmeņos. Tādējādi dodot iespēju attīstīt uzņēmējkompetenci katram skolēnam. Uzņēmējkompetences sekmīgai attīstībai nepieciešams izvēlēties aktīvās mācību metodes, kuras nodrošina aktīvu skolēna izzināšanas darbību, izmantot mūsdienīgus mācību līdzekļus, moderno tehnoloģiju iespējas un dažādas sadarbības formas, mācību procesā iesaistot praktizējošus uzņēmējus. Uzņēmējdarbības izglītības process nav iespējams bez iepriekšējas skolotāju un konsultantu (uzņēmēju) sagatavošanas. Tāpat svarīga centralizēta uzņēmējdarbības izglītības procesa plānošana, koordinācija un pārvaldība.
 10. Uzņēmējdarbības izglītība ir komplekss pasākumu kopums, kas skar visus izglītības līmeņus, ieskaitot skolotāju sagatavotību, visus mācību priekšmetus, visas izglītībā iesaistītās

puses – izglītības politikas veidotājus, izglītības pārvaldes, skolas administrāciju, pedagogus, skolēnus, apkārtējo kopienu utt. Tas nozīmē, ka nepieciešama šī procesa pārvaldība.

11. Pētījumā autores izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars iekļauj valsts stratēģiskā plāna izveidi, skolotāju sagatavošanu, mācību satura izveidi, mācību līdzekļu izstrādi un mūsdienīga mācību procesa organizāciju. Ietvars veido teorētisko pamatojumu katra pārvaldības ietvara elementa analīzei un to ietekmes uz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību izvērtējumam.

2. UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS PĀRVALDĪBAS ANALĪZE LATVIJĀ UN ĀRVALSTĪS

Iepriekšējā nodaļā, vadoties no teorētiskajām nostādnēm, tika izveidots uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars, un dots tā elementu raksturojums. Parādīts, ka, lai īstenotu mērķtiecīgu uzņēmējdarbības izglītību Latvijas skolās, nepieciešams, koordinēti sadarboties izglītības politikas veidotājiem, mācību satura veidotājiem, reģionu izglītības pārvaldēm, augstskolām, skolotāju tālākizglītotājiem, skolu administrācijām, skolotājiem, skolēnu vecākiem un uzņēmējiem.

Šajā nodaļā tiks analizēta uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pieredze Latvijā: valdības līmenī, Izglītības un zinātnes ministrijas darbības ietvaros, sabiedrisko organizāciju aktivitātes un skolu labākā pieredze, kā arī uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pieredze ārvalstīs – Norvēģijā un Lietuvā. Nodaļas noslēgumā autore veidos salīdzinošo analīzi.

2.1. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības analīze Latvijā

Uzņēmējdarbības izglītība nav tikai Izglītības un zinātnes ministrijas kompetence. Tā ir skatāma daudz plašāk – valdības līmenī. Eiropas Komisijas ziņojumā teikts, ka Latvijā joprojām nav vienotas stratēģijas uzņēmējdarbības izglītībā. Latvijā uzņēmējdarbības izglītība ir integrēta dažu mācību priekšmetu saturā: pamatskolā tās ir sociālās zinības, mājturība un tehnoloģijas, bet vidusskolā - ētika, ekonomika (biznesa ekonomiskie pamati), komerczinības.

Atsevišķas uzņēmējdarbības izglītības aktivitātes tiek veiktas inovatīvas uzņēmējdarbības motivācijas programmas ietvaros. Šo programmu īsteno Latvijas Izglītības Attīstības aģentūra (LIAA) ar Eiropas Reģionālās attīstības fonda un Eiropas Savienības atbalstu. Kā būtisks tiek novērtēts arī sabiedriska labuma organizācijas *Junior Achievement - Young Enterprise Latvia* ieguldījums uzņēmējdarbības izglītībā (Entrepreneurship Education ... 2012, 53).

2.1.1. Ar uzņēmējdarbības izglītību saistīto LR plānošanas dokumentu un aktivitāšu analīze

Lai labāk izprastu Latvijas valsts nostāju uzņēmējdarbības izglītības jautājumos, autore veica normatīvo dokumentu izpēti laika posmā pēc 2000. gada.

2002. gada 23. aprīlī Latvija pievienojas Eiropas Mazo uzņēmumu hartai (MK 2002.gada 16.aprīļa protokols nr.16). Mazo uzņēmumu harta nosaka 10 darbības virzienus, no kuriem pirmais ir: izglītība un uzņēmējdarbības mācības. Tā ietvaros paredzēts: „Eiropa

veicinās uzņēmīguma garu un jaunas prasmes no pašiem aizsākumiem. Vispārējās zināšanas par biznesu un uzņēmējdarbību ir jāapgūst visos skolas līmeņos. Detalizēti ar uzņēmējdarbību saistīti mācību modeļi kā neaizstājama izglītības sastāvdaļa jāiekļauj pamatskolu, vidusskolu, koledžu un universitāšu līmenī.” (Eiropas Mazo uzņēmumu harta, 2004). Latvijā hartā izteiktā apņemšanās iekļauta Latvijas Mazo un vidējo (MVU) uzņēmumu attīstības pamatnostādņēs (apstiprinātas ar MK 2004.gada 29.janvārī rīkojumu Nr.61) un Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības programmā 2004.-2006.gadam (apstiprināta ar MK 2004. gada 26.maija rīkojumu Nr.334).

Latvijas Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības pamatnostādņēs 5 galvenie rīcības virzieni:

1. Mazās un vidējās uzņēmējdarbības vides pilnveidošana;
2. Finanšu pieejamības mazās un vidējās uzņēmējdarbības attīstībai sekmēšana;
3. Cilvēkresursu un jaunas uzņēmējdarbības iniciatīvas attīstīšana;
4. MVU konkurētspējas veicināšana tirgū;
5. MVU attīstības veicināšana teritorijās ar relatīvi zemu sociālekonomiskās attīstības indeksu.

Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības programmā 2004.-2006.gadam definēta valsts politika un īstenošanas mehānismi attiecībā uz MVU atbalstu. Programmas ilgtermiņa mērķi ir veicināt uzņēmējdarbības aktivitāti, paaugstināt MVU sektora konkurētspēju, kā arī uzlabot uzņēmējdarbības kultūrvidi.

Par šo aktivitāšu rezultātiem 2007.gada jūnijā tika sagatavots ziņojums. Galvenokārt tajā iekļauti rezultāti, kas sasniegti, sakārtojot likumdošanas un MVU organizēšanas un darbības jautājumus. Saistībā ar uzņēmējdarbības izglītību minēti tikai divi rezultāti:

- Bezmaksas semināri par projektu noformēšanas tehniskajiem jautājumiem. Bezmaksas konsultāciju pieejamība visa līmeņa starpniekinstitūcijās. Skaidrojumā minētas arī profesionālās izglītības iestādes.
- Izglītības un zinātnes ministrija ir izstrādājusi Nacionālo ziņojumu par Eiropas Komisijas programmas “*Izglītība un apmācība 2010*” izpildes progresu Latvijā, kurā ir iekļauta informācija par izglītības reformu efektivitātes paaugstināšanu, saskaņotas un visaptverošas mūžizglītības stratēģijas īstenošanu, reformām augstākajā izglītībā, profesionālās izglītības un apmācības kvalitātes un pievilcības paaugstināšanu, Eiropas dimensiju Latvijas izglītības sistēmā (Informatīvais ziņojums 2007).

Šajā ziņojumā nav minētas nekādas aktivitātes, kas būtu saistītas ar uzņēmējdarbības izglītību pamatskolā vai vidusskolā.

Atbilstoši Eiropas Padomes apstiprinātajai Lisabonas stratēģijai, kuras mērķis ir veicināt valsts izaugsmi un nodarbinātību, katra ES dalībvalsts, tai skaitā arī Latvija, izstrādāja nacionālo programmu izvirzīto mērķu sasniegšanai. Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.-2008.gadam tika apstiprināta ar Ministru kabineta 2005.gada 19.oktobrī (rīkojums Nr.684). Programmā iekļauti pieci galvenie ekonomiskās politikas pamatvirzieni Lisabonas mērķu sasniegšanai Latvijā. Viens no mērķiem ir izglītības un prasmju uzlabošana. Raksturojot esošo situāciju, izvirzīta virkne problēmu:

- atsevišķās profesijās veidojas neatbilstība starp darba tirgus pieprasījumu un esošo izglītības piedāvājumu;
- sadarbība starp izglītības iestādēm un darba devējiem ir nepietiekama;
- Latvijā nav izveidota mūžizglītības sistēma, kas palielinātu iedzīvotājiem iespēju pielāgoties mainīgā darba tirgus apstākļiem;
- pamatizglītības posmā trūkst profesionālās orientācijas pakalpojumu;
- nav pietiekamas pedagogu profesionālās prasmes un tālākizglītības iespējas;
- u.c.

Lai risinātu problēmas un uzlabotu situāciju, programma 2005.-2008.gadā izglītības un prasmju uzlabošanā paredz šādus galvenos uzdevumus:

- nostiprināt sadarbību starp valsts pārvaldes iestādēm, izglītības iestādēm un darba devējiem izglītības sistēmas piedāvājuma koriģēšanā atbilstoši darba tirgus vajadzībām;
- paaugstināt izmaksu efektivitāti visās izglītības pakāpēs un veidos;
- uzlabot visu līmeņu izglītības pieejamību un samazināt to audzēkņu skaitu, kas nepabeidz mācības vai neiegūst profesionālo kvalifikāciju;
- paaugstināt mūžizglītības pieejamību un iedzīvotāju motivāciju šajā jomā;
- paaugstināt tehnoloģisko prasmju un dabas zinātņu zināšanu līmeni kopumā, pilnveidot profesionālās orientācijas sistēmu un nodrošināt profesionālās orientācijas pakalpojumu pieejamību visiem iedzīvotājiem mūžizglītības kontekstā (Latvijas nacionālā ...2005, 10).

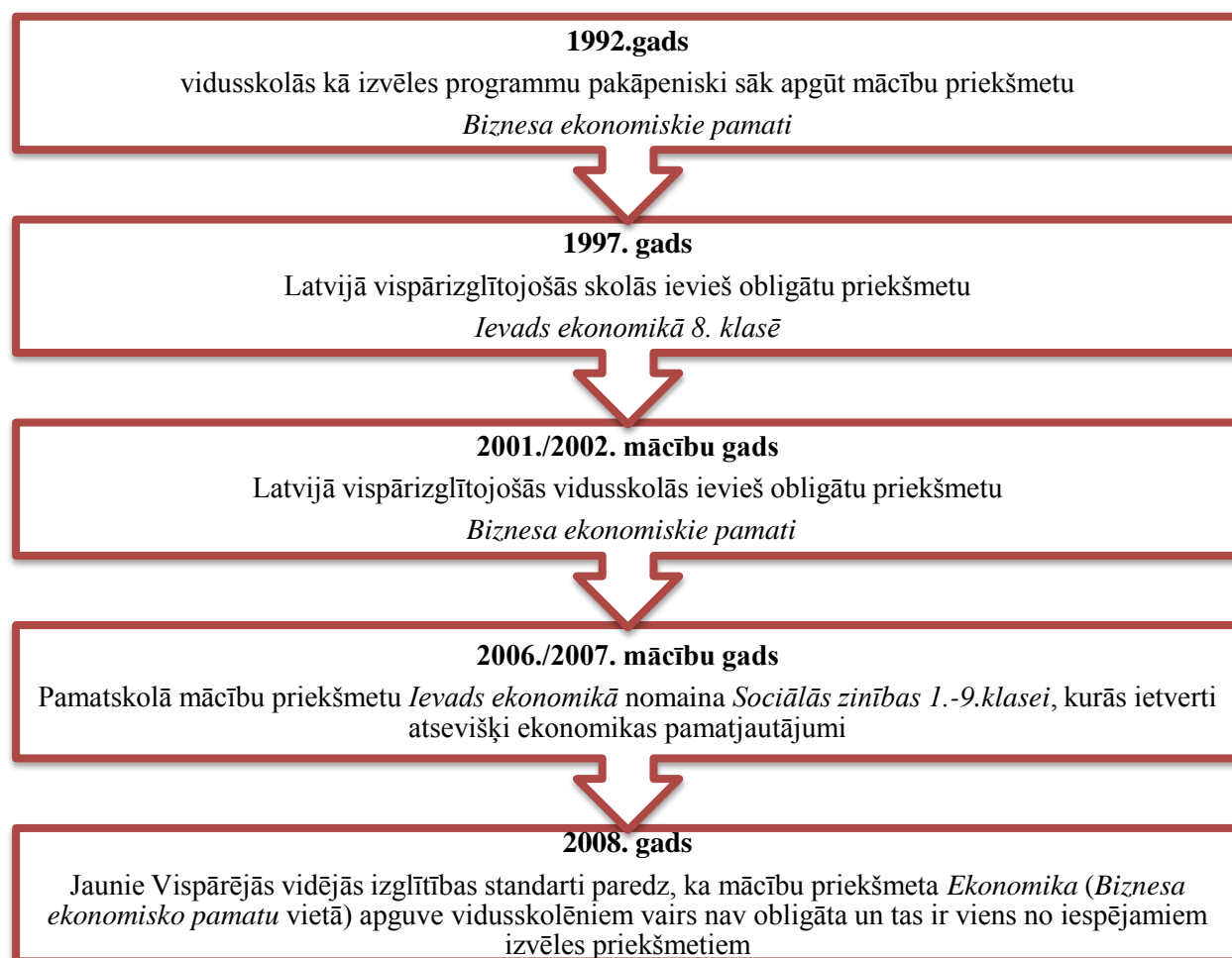
Saskaņā ar Lisabonas stratēģijas īstenošanas procesu Latvija 2009.gada oktobrī bija sagatavojusi kārtējo ziņojumu ar progresu Latvijas nacionālās Lisabonas programmas īstenošanā. Šajā ziņojumā minēti arī daži rezultāti, kas veicina uzņēmējdarbības izglītību Latvijā. Piemēram, mūžizglītības pieejamības paaugstināšanas ietvaros 2008. un 2009.gadā

veicināta darba devēju iesaiste izglītības procesā, tādējādi nodrošinot izglītības piedāvājuma atbilstību reģiona darba tirgus pieprasījumam. Īpaša uzmanība tikusi pievērsta izglītības procesa sasaistei ar mainīgajām darba tirgus prasībām. Lai pilnveidotu vispārējās vidējās izglītības saturu, īpašu uzmanību pievēršot nepieciešamībai apgūt teorētisko zināšanu praktisku pielietošanai, 2008. gada 2. septembrī apstiprināti Ministru kabineta *Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmetu standartiem*, lai uzlabotu mācību kvalitāti vidējā izglītībā: dabaszinātņu, matemātikas un tehnoloģiju priekšmetos, un sagatavotu zinošus un konkurētspējīgus jauniešus, tādējādi radot priekšnosacījumus valsts attīstībai zinātņu un tehnoloģiju ietilpīgajās nozarēs. Programmas aktivitātē Uzņēmējdarbības izglītības veicināšana sasniegtie rezultāti ir:

- jautājumi par finanšu pakalpojumiem, par ekonomikas procesiem kopumā, ir iekļauti galvenokārt *sociālās zinības, mājturība un tehnoloģijas* mācību priekšmetu standartu saturā;
- visās vispārējās vidējās izglītības programmās obligāts, programmas darbības laikā, ir mācību priekšmets „Biznesa ekonomiskie pamati”. Jaunā standarta mērķis ir orientēts uz ekonomisko procesu izpratni un prasmju attīstību (Ziņojums par progresu... 2009, 46-51).

Analizējot šo ziņojumu, var secināt, ka uzņēmējdarbības izglītība pamatskolā un vidusskolā tiek saistīta tikai ar atsevišķiem mācību priekšmetiem (*sociālās zinības, mājturība un tehnoloģijas, biznesa ekonomiskie pamati (ekonomika)*). Jāsecina, ka vairāk likts akcents uz zināšanu apguvi, tiek attīstītas tikai atsevišķas prasmes konkrētās situācijās: izvērtēt preču un pakalpojumu nepieciešamību, pieņemt lēmumu un uzņemties atbildību par savu izvēli saimnieciskās situācijās. Tātad nevar uzskatīt, ka tiek attīstīta skolēnu uzņēmējkompetence. Kā pozitīvs sasniegums minams arī mācību satura pilnveide, apstiprinot jaunu vidējās izglītības standartu, un atbilstošu tehnoloģiju, mācību aprīkojuma piegāde skolām un atbilstošas metodikas izstrāde. Dabaszinātņu un matemātikas mācību priekšmetos un to apgūvē īstenotās pārmaiņas autore sīkāk analizēs šī darba 3.nodaļā.

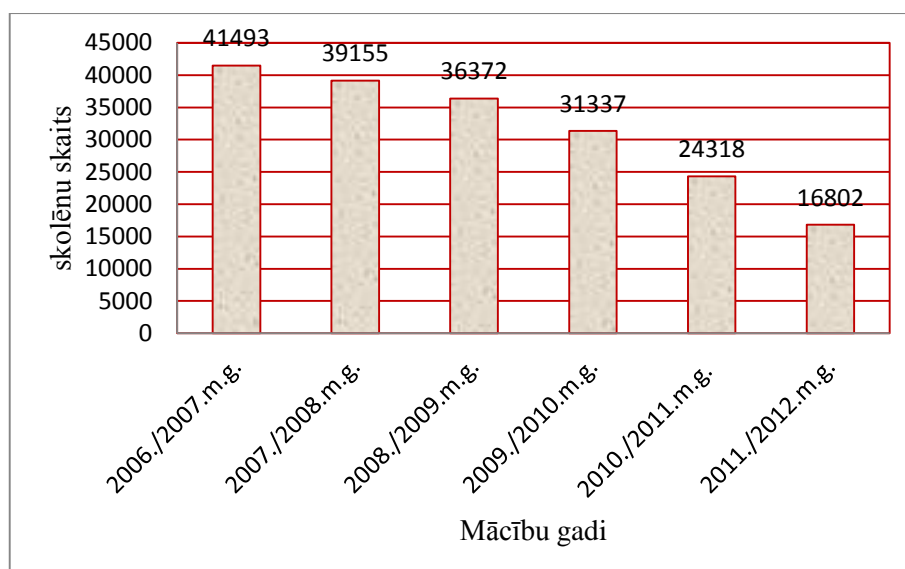
Ziņojumā kā pozitīvs sasniegums minēts obligāts ekonomikas mācību priekšmets. Taču kopš 2008.gadā apstiprināto mācību standartu stāšanās spēkā, situācija atkal ir mainījusies. Ekonomikas mācību priekšmeta ieviešanu skolās autore raksturo 2.1.attēlā.

2.1.attēls. **Ekonomikas apguve vēsturiskā skatījumā pamatizglītībā un vispārēja vidējā izglītībā Latvijā**

Avots: *Autores veidots*

Līdz ar valsts politikas nostāju maiņu mainās arī skolēnu skaits, kas vidusskolā apgūst biznesa ekonomiskos pamatu (ekonomiku). Skolēnu skaita, kas apguva biznesa ekonomiskos pamatus vidusskolā laika posmā no 2006./2007.mācību gada līdz 2011./2012.mācību gadam, salīdzinājums redzams 2.2.attēlā. 2007./2008. mācību gadā biznesa ekonomiskos pamatus mācījās 73,9% no kopējā skolēnu skaita 10.-12.klasēs, bet 2011./2012.mācību gadā – tikai 44,2% no kopējā vidusskolēnu skaita. Tātad arī sociālo zinību un biznesa ekonomisko pamatu (ekonomikas) priekšmetu apgūvē skolēnu uzņēmējkompetence netiek attīstīta, jo mācību priekšmetu saturā iekļautas tikai zināšanas atsevišķos jautājumos un dažas prasmes, kas tiek attīstītas, konkrētu situāciju ietvarā.

2.2. attēls. **Izglītojamo vidusskolēnu skaits LR vispārīzglītojošajās dienas apmācības programmās, kuri apgūst biznesa ekonomiskos pamatus vai ekonomiku (sākot no 2008. gada) 2006./2007. - 2011./2012.m.g.**

Avots: Autores veidots, izmantojot LR IZM statistiku

Atgriežoties pie vēsturiska normatīvo dokumentu un aktivitāšu apskata, kā nākamo autore analizē 2005. gada 26.okobrī Saeimas sēdē pieņemto Ilgtermiņa konceptuālo dokumentu „*Latvijas izaugsmes modelis: cilvēks pirmajā vietā*”. Tajā teikts: „Galvenais mūsu resurss, lai sasniegtu attīstītajām valstīm raksturīgo visas sabiedrības un katra indivīda dzīves līmeni, ir iedzīvotāju zināšanas un gudrība, to prasmīga un mērķtiecīga izmantošana. Šādā izaugsmes modelī zināšanas virza darbaspēka kvalitāti, kapitāla izmantošanu un tehnoloģiju attīstību, kopumā nosakot modeļa darbības efektivitāti un sekmējot augšupeju. Izglītota un zinoša sabiedrība kļūst par valsts iekšējās un ārējās drošības garantu. Zināšanu pārvaldība, koordinēta un virzīta to radīšana, uzkrāšana, izplatīšana, lietošana kā komplekss process kļūst par ekonomikas un sociālās dzīves pamatu, aptverot visu valsti un sabiedrību” (Ilgtermiņa konceptuālais dokuments 2005).

Kā redzams no šī dokumenta, izglītības politika tiek likta par pamatu valsts un sabiedrības labklājībai un attīstībai. Jāatzīst, ka dokumentā dotas tikai vispārīgas nostādnes, bet trūkst konkrēta rīcības plāna, uzdevumu un īstenotāju.

Latvijas cilvēkkapitāla raksturojums un problēmu risinājumu vērtējums dots 2006./2007.gada pārskatā par tautas attīstību *Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta?* „Pēc daudziem rādītājiem, kas raksturo cilvēkkapitāla attīstību, it īpaši pēc izdevumiem pētniecībai un attīstībai un pēc produktivitātes, Latvija ir pēdējā vietā Baltijas valstu vidū. Tas likumsakarīgi nosaka arī Latvijas zemo konkurētspēju, salīdzinot ar Lietuvu un Igauniju, kā arī kopumā ar visu ES. Biežāk par plāniem, kā celt produktivitāti un darba ražīgumu, šobrīd

publiskajā telpā izskan diskusijas par iespējamo darbaspēka piesaisti no citām valstīm” (Cilvēkkapitāls: mans ... 2006/2007,19).

2006. gada 4.jūlijā tiek apstiprināts *Latvijas Nacionālais attīstības plāns (NAP) 2007. – 2013.gadam* (MK noteikumi Nr.564).

Plāna mērķis ir sekmēt līdzsvarotu un ilgtspējīgu valsts attīstību un nodrošināt Latvijas konkurētspējas paaugstināšanu citu valstu vidū. Mērķa sasniegšanai tiek izvirzītas trīs prioritātes:

- izglītots un radošs cilvēks,
- uzņēmumu tehnoloģiskā izcilība un elastība,
- zinātnes un pētniecības attīstība (NAP 2006).

Izveidotajā stratēģiskajā dokumentā dotas vadlīnijas plānoto mērķu sasniegšanai. Autore uzsver tikai tos risināmos uzdevumus, kas tieši saistīti ar uzņēmējdarbības izglītību pamatskolā un vidusskolā. Pārskatāmībai autore izveidojusi tabulu, kurā norādīta NAP sadaļa, kurā izvirzīts uzdevums, dots formulējums un tā vieta un loma uzņēmējdarbības izglītībā pamatskolā un vidusskolā (skatīt 2.1.tabulu).

2.1.tabula

Latvijas Nacionālā attīstības plāna 2007.-2013. nostādnes uzņēmējdarbības izglītības veicināšanā

NAP sadaļas nosaukums	Latvijas NAP formulētie risināmie uzdevumi:	Autores secinājumi par uzdevuma risinājumu lomu uzņēmējdarbības izglītības veicināšanā
1.1. Kvalitatīva un pieejama pirmsskolas un pamatizglītība, obligāta vidējā un konkurētspējīga augtākā izglītība	(3) pedagogu un akadēmiskā personāla profesionālās un pētnieciskās kvalifikācijas paaugstināšana līdz kompetencei, kas nodrošina konkurētspēju ne tikai Eiropas, bet arī pasaules mērogā, tā veicinot pedagogu un izglītībā nodarbināto prestiža paaugstināšanos, nodrošinot nepārtrauktu būtisku darba samaksas paaugstināšanu	Šī uzdevuma veikšana veicinātu kompetentu skolotāju sagatavošanu, lai viņu vadībā mācību procesā tiktu attīstītas skolēnu uzņēmējdarbības spējas
	(5) regulāri izvērtēt un atjaunot mācību saturu, iesaistot sociālos partnerus, lai nodrošinātu atbilstību mūsdienu prasībām un jaunākajiem atklājumiem un nodrošinātu tā sasaisti ar austāka līmeņa mācību saturu	Sociālo partneru iesaistīšana nodrošina mācību satura saikni ar reālo dzīvi, veicina skolēna karjeras izglītību
	(10) e-resursu pilnveide un izmantošanas paplašināšana, informācijas tehnoloģiju prasmju uzlabošana visos izglītības līmeņos	IT izmantošana mācību procesā veicina prasmju attīstību, bet galvenokārt tā ir svarīga informācijas meklēšanas, atlases,

NAP sadaļas nosaukums	Latvijas NAP formulētie risināmie uzdevumi:	Autores secinājumi par uzdevuma risinājumu lomu uzņēmējdarbības izglītības veicināšanā
		izvērtēšanas, apkopošanas un prezentēšanas prasmju attīstīšanā
1.2. Darba spēka sagatavošana atbilstoši darba tirgus pieprasījumam	(2) iesaistīt sociālos partnerus un attīstīt valsts un privātās partnerības iniciatīvas izglītībā kā efektīvu sadarbības instrumentu līdzsvara starp izglītības piedāvājumu un darba tirgus pieprasījumu nodrošināšanai (piemēram, iesaistot uzņēmējus/to pārstāvjus profesiju standartu izstrādē kā lektoros mācību procesā un kā praktiskās apmācības un prakses vadītājus). Veidot uzņēmumos apmācību prakses vietas	Skolēnu tikšanās ar uzņēmējiem vai uzņēmumu darbiniekiem ļaus iepazīt dažādus uzņēmumus un profesijas, palīdzēs plānot karjeru, saskatīt un izvērtēt skolā apgūto zināšanu un prasmju lomu nākotnes darba dzīvē
1.3. Mūžizglītība cilvēka radošā potenciāla un dzīves kvalitātes izaugsmei	(1) stiprināt sabiedrībā izpratni par mūžizglītību kā zināšanu sabiedrības attīstības pamatnosacījumu un izveidot visos reģionos daudzpusīgu kvalitatīvas mūžizglītības piedāvājumu pieaugušajiem, kas nodrošina augstas kompetences darbam, pilsoniskai līdzdalībai sociālai iekļaušanai un personiskai pašpilnveidei	Būtiski jau skolā apgūt mācīšanās prasmes un uzņemties atbildību par sava mācību darba plānošanu un organizēšanu, kā arī rezultātiem
1.4. Izglītības infrastruktūras modernizācija	(5) nepieciešamās modernas IKT infrastruktūras nodrošināšana visu pakāpju un veidu izglītības iestādēs	Skolu nodrošinājums ar informācijas un komunikācijas tehnoloģijām nodrošinās skolēnu un pedagogu prasmju pilnveidi
2.3. Jaunu konkurētspējīgu uzņēmumu radīšana	(1) veicināt sabiedrības, īpaši jauniešu, interesi kļūt par uzņēmējiem un izveidot savus uzņēmumus, ceļot uzņēmējdarbības prestižu un reputāciju, kā arī realizējot uzņēmējdarbības uzsākšanas motivācijas programmas, apmācības un konsultācijas	Uzņēmējdarbības izglītības mērķis ir attīstīt uzņēmējkompetenci un sagatavot jauniešus kļūt par darba devējiem vai pašnodarbinātiem

Avots: Autores veidota tabula, izmantojot Latvijas NAP 2007-2013.

Veiktās analīzes rezultātā autore secina, ka ir plānota kompetentu skolotāju sagatavošana, skolu nodrošināšana ar mūsdienīgām tehnoloģijām un pedagogu prasmju pilnveide, kā arī plānots sekmēt skolu un uzņēmēju sadarbību. Atsevišķu uzdevumu ietvaros plānots attīstīt skolēnos uzņēmējkompetences prasmes, piemēram, uzņemties atbildību par sava mācību darba plānošanu, organizēšanu un rezultātiem.

2006.gada 27.septembrī (Ministru kabineta rīkojums Nr. 742) tika apstiprinātas *Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007. – 2013.gadam*. Šis dokuments nosaka izglītības sistēmas attīstības mērķus turpmāko piecu gadu laikposmam un rīcības virzienus to īstenošanai, kā arī darbības rezultātus, politikas rezultātus un to sasniegšanas rādītājus.

Pamatnostādnēs izvirzītie mērķi ir vispārīgi. Tie ir: „Paaugstināt izglītojamo *vispārējo zināšanu, vērtībizglītības un dzīvesprasmju apguves kvalitāti*. Nodrošināt tautsaimniecības attīstības vajadzībām atbilstošu izglītības piedāvājumu” (Izglītības attīstības pamatnostādnes 2006, 6, 27)

„Lisabonas Eiropas Savienības Padomes secinājumi apstiprina, ka sekmīgai pārejai uz tādu ekonomiku un sabiedrību, kas balstās uz zināšanām, ir nepieciešama pāreja uz mūžizglītību. Mūžizglītība vairs nav tikai viens izglītības un apmācību aspekts; tai jāklūst par vadošo principu, sniedzot un saņemot izglītību pilnīgi visās izglītības jomās. Turpmākajā gadu desmitā šis redzējums ir jāievieš dzīvē” (Mūžizglītības memorands, 2000).

Lai īstenotu šīs Eiropas Padomes rekomendācijas, 2007.gada 23.februārī Ministru kabineta rīkojumam nr. Nr.111 tika apstiprināti grozījumi (MK 09.12.2009. ar rīkojumu Nr. 832). Jaunajos grozījumos teikts: „mūžizglītības politika balstās uz ideju, ka jāsekmē cilvēka personīgā izaugsme, pašpilnveide katrā dzīves posmā, visās dzīves jomās mūža garumā, tādējādi radot priekšnosacījumus katra iedzīvotāja *uzņēmības*, adaptācijas spēju attīstīšanai un panākot sociālo iekļautību, nodarbinātību, aktīvu pilsonisku līdzdalību. Pamatnostādņu ilgtermiņa mērķis ir nodrošināt izglītību mūža garumā atbilstoši iedzīvotāju interesēm, spējām un reģionu sociāli ekonomiskās attīstības vajadzībām. Pamatnostādnes iezīmē pāreju no esošās izglītības sistēmas uz mūžizglītības sistēmu Latvijā un ir īpaši vērstas uz cilvēku izglītību: mācīšanos un apmācību, tai skaitā formālo, neformālo, ikdienas, pēc obligātās izglītības vecuma (sākot ar 15 gadu vecumu), neatkarīgi no viņu pašreizējā vecuma un tā, vai iegūts obligāto izglītību apliecinošs dokuments” (Mūžizglītības politikas pamatnostādnes ... 2007).

Lai nodrošinātu pamatnostādņu ieviešanu, Izglītības un zinātnes ministrija sadarbībā ar atbildīgajām un iesaistītajām institūcijām ir izstrādājusi programmu Mūžizglītības politikas pamatnostādņu 2007.-2013.gadam ieviešanai 2008. – 2013.gadam (apstiprināta 2008.gada 9.maijā, MK rīkojums nr. 254). Programma ir politikas plānošanas dokuments, kas izstrādāts sešiem gadiem. Programmas galvenais mērķis ir plānot un īstenot pasākumus, lai nodrošinātu Latvijas iedzīvotāju izglītību mūža garumā atbilstoši iedzīvotāju interesēm, spējām un reģionu ilgtspējīgas attīstības vajadzībām (Programma Mūžizglītības ... 2008).

2011.gada maijā tika sniegts informatīvs ziņojums *Mūžizglītības politikas pamatnostādņu 2007.–2013.gadam īstenošanas gaitu 2009. un 2010.gadā*. Tā uzdevums ir sniegt informāciju par 2009. un 2010.gadā īstenotajiem pasākumiem saskaņā ar Programmā noteiktajiem uzdevumiem Pamatnostādnēs izvirzīto mērķu sasniegšanai. Ziņojuma secinājumi skar pieaugušo izglītības finansējuma izmaiņas un pašvaldību ieguldījumu tajā, vakarskolu piedāvāto iespēju izvērtējumu un jautājumus par karjeras konsultāciju pieejamību

(Informatīvais ziņojums 2011), Secinājumos nekas nav minēts par Mūžizglītības pamatkompetenču attīstību dažādos izglītības posmos un indivīdu uzņēmības veicināšanu.

Latvijas izglītības attīstības aģentūra ar Eiropas Reģionālā attīstības fonda un Eiropas Savienības atbalstu laikā no 2009.gada 3.jūlija līdz 2014.gada 31.decembrim realizē *Inovātikas uzņēmējdarbības motivācijas programmu*. Tās mērķis „ir informēt un iedrošināt pēc iespējas plašāku sabiedrības daļu uzsākt uzņēmējdarbību, celt uzņēmējdarbības prestižu sabiedrības acīs, sekmēt sabiedrības izpratni par inovācijas lomu konkurētspējas veicināšanā, kā arī informēt sabiedrību par norisēm saistībā ar inovācijām un to potenciālu, tādējādi iedrošinot pievērsties inovatīvu risinājumu izstrādei un pielietošanai.

Programmas mērķauditorija ir pamatizglītības, vidējās, vidējās speciālās, augstākās izglītības iestāžu izglītojamie, potenciālie uzņēmējdarbības uzsācēji, nevalstiskās organizācijas, pašvaldības, valsts institūcijas, kā arī sabiedrība kopumā” (Inovātikas uzņēmējdarbības ...).

Šīs programmas ietvaros tiek īstenotas vairākas aktivitātes:

- Latvijas inovatīvo biznesa ideju konkurss *Ideju kauss* (dalībnieku vecums – vismaz 18 gadu);
- Ikgadējs intensīvu apmācību kurss augstākās izglītības iestāžu vecāko kursu studentiem *Kļūsti par uzņēmēju 5 dienās*;
- Tehniskās jaunrades dienas;
- Mentoringa programma;
- Inovācijas dienas studentiem;
- Tehnoloģiskās jaunrades un inovācijas rosināšana jauniešos – „Mobilā ekspozīcija”;
- Pedagogu un jaunatnes darbinieku izglītošanas pasākumi;
- Pasākumi, kas rosina skolēnu interesi par inovatīviem uzņēmumiem;
- Informatīvie semināri jauniešiem par uzņēmējdarbības būtību un inovācijas atbalsta iespējām;
- Apmācību cikls inovatīvo biznesa ideju autoriem;
- Semināri tehnoloģiju komercializēšanas veicināšanai;
- Informatīvie semināri jauniešiem par uzņēmējdarbības būtību un inovācijas atbalsta iespējām.

Šīs programmas ietvaros ir daudz aktivitāšu, bet jāsecina, ka praktiska darbošanās plānota tikai studentiem un jaunajiem uzņēmējiem, skolēniem un skolas pedagogiem paredzot tikai izglītojošus seminārus. Pozitīvi vērtējamas plānotās vidusskolēnu vizītes uzņēmumos. Tā kā lielākā daļa ar skolu saistītās aktivitātes tika plānotas uzsākt 2012.gada rudenī, tad vēl nav iespējams izvērtēt šīs programmas devumu skolēnu uzņēmējkompetences attīstībā.

2010.gada jūnijā tika izstrādāta *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam*. Projekta izstrādi veica Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija sadarbībā ar zinātniekiem un ekspertiem, un dažādu paaudžu un profesiju cilvēkiem visā Latvijā.

Šī dokumenta sadaļā *Paradigmas maiņa izglītībā* izvirzīts mērķis: izveidot vienu no labākajām izglītības sistēmām ES un kļūt par vienu no līderēm pieaugušo izglītības pieejamības un izmantošanas ziņā.

Dokumentā analizētas tendences un izaicinājumi katrā no sadaļām. Lūk, dažas no minētajām tendencēm izglītības jomā:

- Vienlaikus ar specifisku kompetenču un kvalifikāciju uzkrāšanu, kas nosaka cilvēka spējas iekļauties darba tirgū un veidot veiksmīgu profesionālo karjeru, izglītība ir arī cilvēka talantu, emocionālās un sociālās inteliģences un personības attīstības process. Tādēļ izglītības kvalitāte, pieejamība un saturs visos izglītības līmeņos un vecuma grupās – no pirmsskolas līdz pieaugušo izglītībai – ir Latvijas attīstības iespēja un cilvēkkapitāla vērtības palielināšanas priekšnosacījums.
- Inovatīvā ekonomika pieprasa arvien jaunas iemaņas un kompetences, rada vajadzību atkārtoti un regulāri papildināt savas zināšanas un prasmes, atgriezties skolas sola, lai pielāgotos mainīgajam darba tirgus prasībām. Tomēr Latvijas izglītības sistēma nav pietiekami elastīga, risinot pieaugušo tālākizglītības vajadzības. Arvien lielāku nozīmi iegūst tehnoloģiskā kompetence, spēja integrēt dažādu jomu prasmes un kompetences, radošas iemaņas, cilvēku un risku vadības prasmes, ka arī atvērtība starptautiskai un starpkultūru sadarbībai. Tas nozīmē, ka Latvijas konkurētspēja arvien vairāk būs atkarīga no izglītības sistēmas saiknes ar darba tirgus izmaiņām un spējas sagatavot cilvēku darbam mainīgos apstākļos visa mūža garumā.

Prioritārie ilgtermiņa rīcības virzieni izdalīti 5 grupās. Autore katrā no virzieniem citēs tikai tos, kas skar uzņēmējdarbības izglītību:

1. Izglītības pieejamība un pārmaiņas izglītības procesa organizācija:
 - jārada tāds vispārējās un kultūrizglītības sistēmas pārvaldības modelis, kurā vecāki, mācībspēki, izglītojamie un izglītības iestādes apzinās savu līdzatbildību kvalitatīvas izglītības nodrošināšanā. Izglītības un zinātnes ministrijas loma šajā modelī kļūst koordinējoša, konsultatīva un pārraugoša, nevis pakļaujoša un reglamentējoša.
2. Skola kā sociālā tīklojuma centrs:
 - izglītības un kultūrizglītības iestādēm jākļūst par sociālā tīklojuma centriem, kuru pārvaldībā iesaistās un sadarbojas vecāki, mācībspēki, izglītojamie, kā arī plašāka

vietējā kopiena, t.sk. uzņēmēji, profesionālo un nozaru asociāciju pārstāvji. Īpaši būtiski iesaistīt vecākus zināšanu apgūvē. Neiegūstot mūžizglītībai nepieciešamās prasmes jau bērnībā, daudzi jaunie sabiedrības locekļi var nespēt pielāgoties mainīgajām darba tirgus prasībām. Tāpēc skolai jākļūst par integrālu sabiedrības daļu un pozitīvu pārmaiņu aģentu, nevis izolētu institūciju, kas darbojas nošķirti no apkārtējās vides.

3. Kontekstuāla izglītība un skolotāja profesijas maiņa:

- izglītības paradigmas maiņa, paredzot lielāku izglītības sistēmas saistību ar ekonomiskajiem procesiem, mainīs arī skolotāja darba raksturu. Tradicionālā pieeja mācīt priekšmetus savstarpēji nošķirti, ar uzsvāru uz teorētiskajām zināšanām, jānomaina ar pragmatiskāku pieeju, kur būtisks ir zināšanu konteksts. Tāpēc skolotājam ir jābūt ne tikai sava priekšmeta pasniedzējam, bet daudzpusīgai personībai, kas palīdz, iedvesmo, sasaista dažādas jomas, sadarbojas, sniedz padomus un organizē.

4. E-skola un informācijas tehnoloģiju izmantošana:

- informācijas tehnoloģijas ir kļuvušas par skolēnu ikdienu un interešu objektu, tādēļ tās lietpratīgi jāizmanto arī mācību procesā. Integrējot mācību procesā tālmācības elementus, daļu mācību vielas varētu apgūt virtuālajā vidē. Tas palīdzētu piesaistīt jauniešu interesi mācību vielai un uzlabotu tehnoloģiju kompetences vispārējo līmeni Latvijā, jo iemaņas apgūtu gan skolēni, gan skolotāji.

5. Izglītošanās mūža garumā:

- iedzīvinot sabiedrībā mūžizglītības kultūru, jāattīsta ikviena cilvēka, īpaši jauniešu prasmes saskatīt nepieciešamību un izmantot izglītošanās un karjeras veidošanas iespējas visa mūža garumā (Latvijas ilgtspējīgas ... 2010, 29-32).

Izstrādātā stratēģija aptver izglītības jomu ļoti plašā un daudzpusīgā skatījumā, ir ņemti vērā starptautiski pētījumi par paradigmas maiņu izglītībā. Dokumentā piedāvāti arī iespējamie risinājumi katrā rīcības virzienā:

1. Izglītības pieejamība un pārmaiņas izglītības procesa organizācija: kuponu (galvojumu) sistēma izglītībā; obligātā vidējā izglītība; mazo lauku pamatskolas saglabāšanas programma; izglītības iestāžu internacionalizācija.
2. Skola kā sociālā tīklojuma centrs: vecāku iesaistīšanās mācību procesā; līdzgaitnieku darba grupas; brīvprātīgo mentoru programma; pieejami sociālo pakalpojumu un atbalsta tīkli.
3. Kontekstuāla izglītība un skolotāja profesijas maiņa: pirmskolas izglītības un aprūpes kvalitāte; zeļļu jeb mācekļu programmas; uzņēmējdarbības programmu integrācija; radošā domāšana mācību procesā.

4. E-skola un informācijas tehnoloģiju izmantošana: skolu un bibliotēku digitalizācija; e-stundas; mācību e-grāmatas.
5. Izglītošanās mūža garumā: tālākizglītības integrācija formālās izglītības sistēmā; atvērtā universitāte; pasākumi komersantu izglītošanai (Latvijas ilgtspējīgas ... 2010, 33-35).

Salīdzinot izstrādātās stratēģijas rīcības virzienus un iespējamus risinājumus ar Eiropas Komisijas rekomendācijām dalībvalstu izglītības sistēmām un ārvalstu pieredzi, autore secina, ka, īstenojot dokumentā iekļauto programmu, tiks būtiski pilnveidota izglītības sistēma, attīstītas 21.gadsimtam nepieciešamās izglītojamo prasmes, pilnveidota skolotāju profesionalitāte, nodrošināta skolas modernizācija un sadarbība starp skolu un apkārtējo kopienas.

2012. gada augustā sabiedrības apspriešanai tika piedāvāts *Nacionālās attīstības plāns 2014.-2020.gadam* (NAP 2020). Tajā kā viena no trim izvirzītajām prioritātēm ir *Cilvēka drošumspēja*. Šīs prioritātes mērķis ir „radīt spēcīgu vidusšķiru un nodrošināt tautas ataudzi Latvijā – valstī, kur ikkatram cilvēkam ir iespējas gādāt par savu, savu tuvinieku un Latvijas attīstību” (NAP 2020, 29). Ir noteikti pieci prioritātes rīcības virzieni:

- cilvēku sadarbība un kultūra kā piederības Latvijai pamats;
- stabili pamati tautas ataudzei;
- vesels un darbaspējīgs cilvēks;
- kompetenču attīstība;
- cienīgs darbs.

Rīcības virziens *Kompetenču attīstība* ietver arī ar uzņēmējdarbības izglītību saistītos jautājumus. „Lai cilvēkam būtu iespēja iegūt un strādāt cienīgu darbu, un gādāt par sevi, saviem tuviniekiem, un sniegt ieguldījumu valsts attīstībā, nepieciešamas dažādas kompetences, piemēram, valodu prasmes, informācijas un komunikācijas tehnoloģiju pārzināšana un lietošanas prasmes, saziņas un sadarbības prasmes, radošums, spēja kritiski domāt, plānot finanses, uzņēmējspējas, kā arī pilsoniskā apziņa. Kompetences jāpilnveido visa mūža garumā, jo mēs nevaram paredzēt nākotnes vajadzības” (NAP 2020, 39).

Autore kā īpaši svarīgus atzīmē sekojošus šī rīcības virziena uzdevumus:

- 1) inovatīvu mācību satura un darba formu ieviešana radošuma veicināšanai pamatizglītībā un vidējā izglītībā - digitālā mācību vide, mūsdienīga svešvalodu apguve, dabas zinātņu un sociālo zinātņu mācību satura pilnveidošana,
- 2) iespēju radīšana talantu atklāšanai un izkopšanai:
 - a) papildu stundas pedagogiem darbam ar talantīgajiem bērniem,
 - b) atbalsts jauniešu zinātnes centriem, skolēnu vasaras mācību nometņu, zinātnisko semināru, konkursu un zinātnisko projektu nodrošināšana;

- 3) augsti kvalificētu un radošu vispārējās izglītības pedagogu sagatavošana un piesaiste:
 - a) jaunu un talantīgu pedagogu piesaiste,
 - b) pedagogu profesionālās kvalifikācijas pilnveide,
 - c) jauno pedagogu prakses un mentoringa sistēma,
 - d) visaptverošs izglītības kvalitātes monitorings;
- 4) uz klientu orientēta, koordinēta "ārpus formālās izglītības" sistēmas izveide (interesu izglītība, neformālā izglītība, kultūras izglītība):
 - a) e-prasmju sistēmas ieviešana,
 - b) jauniešu ar ierobežotām iespējām iesaistīšana neformālās izglītības aktivitātēs,
 - c) minimālā kultūras pakalpojuma groza („kultūras skolas somas”) nodrošināšana visiem līdz 18 gadu vecumam.

Šie rīcības virzienā iekļautie uzdevumi sekmēs skolēnu radošuma un uzņēmējkompetences attīstību. Kā arī, iespējams, sekmēs normatīvo dokumentu un valsts programmas izstrādi uzņēmējdarbības izglītībai.

Apkopojot iepriekš veikto valsts plānošanas dokumentu un aktivitāšu analīzi, autore secina, ka Latvijā nav valsts politikas, kas plānotu un īstenotu uzņēmējdarbības izglītību pamatizglītībā un vispārējā vidējā izglītībā. Līdz šim īstenotā izglītības politika nodrošina uzņēmējdarbības izglītību atsevišķu specialitāšu augstskolu studentiem un vidējo profesionālo mācību iestāžu audzēkņiem.

Līdzīgu viedokli pauž arī LU profesore V. Bikse, kura 2009.gadā ir veikusi pētījumu *Latvijas progress uzņēmējdarbības izglītības attīstībā pēc iestājas Eiropas Savienībā*. Pētījuma secinājumos viņa raksta:

- „Visos izglītības sistēmas līmeņos uzņēmējkompetences attīstība balstās galvenokārt uz zināšanām un izpratnes veidošanu, ko dod ekonomikas priekšmetu apgūšana.
- Valsts līmenī izstrādātās un piedāvātās mācību programmas neparedz jauniešu iesaisti noteiktā praktiskā nodarbē vienlaikus ar zināšanu apguvi, ievērojot principu – „mācīties darot”. Tā ir vienpusīga pieeja uzņēmējkompetences attīstībā.
- Arī nav izstrādāta metodika, kā uzņēmējkompetences veidošanas elementus integrēt citos mācību priekšmetos un attīstīt uzņēmējdarbībai nepieciešamās personas īpašības saistībā ar pārējo pamatkompetenču attīstību. Tādējādi uzņēmējdarbības izglītība notiek pārāk šauros rāmjos, pamatojoties uz atsevišķu pasākumu īstenošanu, jo valstiskā līmenī nav apzināta šī jautājuma būtība un aktualitāte.
- Īstenotajai uzņēmējdarbības izglītības politikai valsts līmenī trūkst mērķtiecīguma un sistēmiskas pieejas, lai visos izglītības sistēmas līmeņos veiktu uzņēmējkompetences attīstīšanas ievirzi, veicinātu jaunajā paaudzē izpratnes veidošanu par uzņēmējdarbību

un vēlēšanos tajā iesaistīties, bez kā nevar sagaidīt jaunu uzņēmumu veidošanos, zinātnes rezultātu komercializāciju, inovāciju un tehnoloģiju pārnešanos” (Bikse 2009, 33).

Autore secina, ka *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam* iezīmē dažus rīcības virzienus un norāda iespējamus risinājumus, kas skar uzņēmējdarbības izglītības īstenošanu un pārvaldību, un kompetenču attīstība ir viens no prioritātes *Cilvēka drošumspēja* rīcības virzieniem *Nacionālās attīstības plānā 2014.-2020.*

Tātad Latvijas valdības plānošanas dokumentos nav skaidri izstrādāta plāna vai stratēģijas kompleksai uzņēmējdarbības izglītības attīstībai. Valsts mēroga pasākumus uzņēmējdarbības izglītības ieviešanā var īstenot arī Izglītības un zinātnes ministrija. Tāpēc turpmāk autore veiks Latvijas Izglītības un zinātnes ministrijas aktivitāšu uzņēmējdarbības izglītības pārvaldē analīzi.

2.1.2. Latvijas Izglītības un zinātnes ministrijas loma uzņēmējdarbības izglītības pārvaldē

LR Izglītības likums paredz, ka Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) kompetencē ir valsts izglītības standartu izstrāde, pedagogu izglītošanas un profesionālās pilnveides izstrāde un organizācija, un pētnieciski metodisko darbu koordinācija (Izglītības likums).

Lai izvērtētu uzņēmējdarbības izglītības īstenošanas iespējas dažādos mācību priekšmetos, autore veiks pamatizglītības, vispārējās vidējās izglītības un mācību priekšmetu standartu analīzi.

Pamatizglītības, vispārējās vidējās izglītības standartu un mācību priekšmetu standartu analīze

Lai attīstītu uzņēmējkompetenci, ir nepieciešams attīstīt zināšanas, prasmes un attieksmes, kas minētas uzņēmējkompetences definīcijā (skatīt 1.2.2.nodaļu).

Zināšanas, prasmes un attieksmes iespējams veidot mācību procesā, kuru savukārt reglamentē izglītības un mācību priekšmetu standarti. Tātad, lai noskaidrotu, vai uzņēmējdarbības izglītība ir integrēta mācību priekšmetu apgūvē, nepieciešams izpētīt, kuri no uzņēmējkompetences elementiem ir iekļauti mācību priekšmetu standartos.

Ministru kabineta noteikumos par valsts standartu pamatizglītībā kā viens no programmu galvenajiem mērķiem ir: nodrošināt izglītojamo ar sabiedriskajai un personiskajai dzīvei nepieciešamajām pamatzināšanām un pamatprasmēm (Pamatizglītības standarts, 2006). Tā kā Latvijas Izglītības un zinātnes ministrijas dokumentos angļu valodas termins *Key competencies* tiek tulkots kā pamatprasmes, tad autore pieņem, ka standartā ir paredzēts dot

iespēju skolēniem attīstīt pamatkompetences, t.sk. arī uzņēmējkompetenci. Tiešas norādes uz uzņēmējkompetences attīstību šajā dokumentā nav.

Analizējot mācību priekšmetu standartus pamatizglītības posmā (1.-9.klase), autore secina, ka praktiski visu mācību priekšmetu standartos (izņemot, latviešu valodu, mazākumtautību valodu un sportu) sadaļā *Mācību priekšmeta mērķis un uzdevumi* ir paredzēts, pilnveidot prasmes un attieksmes, kas būtiskas uzņēmējkompetences attīstībai. Piemēram, matemātikā paredzēts apgūt prasmes pētīt un risināt praktiskus uzdevumus, izmantojot matemātiskos modeļus, iegūstot, sakārtojot, analizējot datus un prognozējot iegūstamo rezultātu, un veicināt domāšanas attīstību, veidojot prasmi izteikt matemātiski pamatodus spriedumus un apgūstot problēmrisināšanas pieredzi; dabaszinībās, fizikā, ķīmijā un bioloģijā, plānots apgūt pētniecības darba pamatus un apzināties šo zinātņu sasniegumu nozīmi, ietekmi uz vidi, to saprātīgas izmantošanas iespējas, un gūt pieredzi apkārtējās vides kvalitātes uzlabošanā; sociālajās zinībās un ģeogrāfijā paredzēts apgūt sociālo un ekonomisko procesu veidošanos un to likumsakarības; literatūrā, mūzikā un vizuālajā mākslā – attīstīt radošumu; vēsturē un mājturībā un tehnoloģijās – attīstīt prasmes risināt problēmas, attīstīt pašapziņu un izkopt individualitāti, gūt radošas darbības un personības pašizpaušmes pieredzi, apzināties savas intereses un spējas saskatīt mācību priekšmetā iegūtās pieredzes izmantošanas iespējas sadzīvē, brīvā laika organizēšanā un karjeras izvēlē. Autore uzskaitījusi tikai būtiskākos piemērus, kopsavilkums par pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem apkopots 2.2. tabulā.

2.2.tabula

**Zināšanas, prasmes un attieksmes, kas attīsta uzņēmējkompetenci
pamatizglītības mācību priekšmetu standartos**

Mācību priekšmets	Mācību priekšmetu uzdevumi / minētās prasmes
Matemātika	<ul style="list-style-type: none"> - Apgūt prasmes pētīt un risināt praktiskus uzdevumus, izmantojot matemātiskos modeļus, iegūstot, sakārtojot, analizējot datus un prognozējot iegūstamo rezultātu - Veicināt domāšanas attīstību, veidojot prasmi izteikt matemātiski pamatodus spriedumus un apgūstot problēmrisināšanas pieredzi
Dabaszinības, fizika, ķīmija, bioloģija	<ul style="list-style-type: none"> - Apgūt pētniecības darba pamatus (katrā no priekšmetiem) - Apzināties šo zinātņu sasniegumu nozīmi, ietekmi uz vidi, to saprātīgas izmantošanas iespējas un gūt pieredzi apkārtējās vides kvalitātes uzlabošanā
Ģeogrāfija	<ul style="list-style-type: none"> - Apgūt un izprast sociālo un ekonomisko procesu veidošanās likumsakarības dažādos pasaules reģionos un valstīs - Apzināties un izprast cilvēku saimnieciskās darbības dēļ radušās problēmas vietējā, reģionālā un globālā mērogā
Informātika	<ul style="list-style-type: none"> - Pilnveidot praktiskās informācijas un komunikācijas tehnoloģiju lietošanas prasmes, lai individuāli vai sadarbībā

Mācību priekšmets	Mācību priekšmetu uzdevumi / minētās prasmes
	ar citiem spētu identificēt problēmas un risināt tās - Motivēti attīstīt savas spējas , lai kļūtu par pilntiesīgu informācijas sabiedrības locekli
Svešvalodas	- Sekmēt atvērtību pret neierasto un vērtējošu attieksmi pret sevi, citiem, pasauli, apgūstot un salīdzinot dzimto valodu un svešvalodu, kā arī iepazīstot kultūru daudzveidību - Izprast valodu nozīmi citu mācību priekšmetu apgūvē
Literatūra	- Attīstīt tēlaino domāšanu un pašizpaušmes prasmes kā literāro darbu interpretētājam un paša radītu tekstu autoram
Mūzika	- Izkopt spēju ieklausīties skaņu pasaulē, uztvert mūziku emocionāli un attīstīt tēlaini asociatīvo domāšanu , prasmi raksturot mūzikas izteiksmes līdzekļus, iegūt praktiskai muzicēšanai nepieciešamo pieredzi
Vizuālā māksla	- Izkopt prasmi īstenot savas idejas un ieceres ar vizuālās mākslas līdzekļiem, analizēt un interpretēt savas radošās ieceres un mākslas darbus - Iegūt pieredzi saskatīt vizuālās vērtības dabā un kultūrvidē, saprast savu līdzatbildību to saudzēšanā un veidošanā
Vēsture	- Iegūt pieredzi darboties mūsdienu sabiedrībā, patstāvīgi, argumentēti, radoši interpretēt pagātnes un mūsdienu pasaules notikumus, lietot vēstures jēdzienus
Sociālās zinības	- Veidot izpratni par sabiedrības sociālpolitiskās un ekonomiskās attīstības likumsakarībām un ētisko vērtību kopumu
Mājturība un tehnoloģijas	- Praktiskā darbībā veidot un radoši lietot dažādu materiālu apstrādes un izstrādājumu darināšanas prasmes , vienlaikus gūstot izpratni par tehnoloģiskā procesa norisi - Attīstīt prasmes risināt problēmas, attīstīt pašapziņu un izkopt individualitāti, gūt radošas darbības un personības pašizpaušmes pieredzi, apzināties savas intereses un spējas saskatīt mācību priekšmetā iegūtās pieredzes izmantošanas iespējas sadzīvē, brīvā laika organizēšanā un karjeras izvēlē

Avots: Autores veidots apkopojums, izmantojot MK noteikumus par valsts standartu pamatizglītībā un pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem

Pēc pamatizglītības mācību priekšmetu standartu analīzes autore secina, ka atsevišķos priekšmetos paredzēts attīstīt prasmes sakārtot un analizēt datus, veidot pamatotus spriedumus, prasmi lietot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, apzināties un risināt problēmas, izvērtēt savas spējas un prasmes. Nav plānots attīstīt prasmes uzņemt līdera lomu, plānot un organizēt, strādāt individuāli un komandā, novērtēt un pieņemt risku. Mācību priekšmetu standartos paredzēts attīstīt līdzatbildību, motivāciju īstenot savas ieceres un attīstīt savas spējas, apzināties vērtības, paust vērtējošu attieksmi. Mākslas jomas priekšmetos plānots attīstīt radošumu. Mācību priekšmetu standartos nav paredzēts attīstīt tādas attieksmes kā iniciatīva, aktivitāte, apņēmība sasniegt mērķus, neatkarība.

Autore analizē arī vidējās izglītības standartu un atbilstošos mācību priekšmetu standartus (Vidējās izglītības standarts, 2008). Divi no vispārējās vidējās izglītības programmu galvenajiem mērķiem ir nodrošināt izglītojamo ar zināšanām un prasmēm, kas ir nepieciešamas personiskai izaugsmei un attīstībai, pilsoniskai līdzdalībai, nodarbinātībai, sociālajai integrācijai un izglītības turpināšanai un izkopt izglītojamā prasmi patstāvīgi mācīties un pilnveidoties, motivēt mūžizglītībai un apzinātai karjeras izvēlei. Autore uzskata, ka šo mērķu īstenošana daļēji attīsta uzņēmējkompetenci. Līdzīgi kā pamatizglītības standartā arī šajā dokumentā nav tiešas norādes uz uzņēmējkompetences attīstību. Analizējot vidējās izglītības mācību priekšmetu standartus, autore secina, ka 16 mācību priekšmetos no 25 sadaļā *Mācību priekšmeta mērķis un uzdevumi* ir paredzēts pilnveidot prasmes un attieksmes, kas būtiskas uzņēmējkompetences attīstībai. Līdzīgi kā pamatizglītībā matemātikā plānots risināt problēmsituācijas, formulēt spriedumus un veikt pamatojumus. Dabaszinībās, fizikā, ķīmijā un bioloģijā paredzēts pilnveidot pētnieciskās darbības, komunikatīvās darbības un sadarbības prasmes, risināt problēmas, veikt pētījumus vai eksperimentus, analizēt un izvērtējot iegūto informāciju. Ekonomikā plānots veidot sabiedrības attīstības tendencēm atbilstošu konkurētspējīgu un uzņēmīgu indivīdu, kurš, iesaistoties dažādos ekonomiskajos procesos, uzsāk savu nodarbi atbilstoši savām spējām, interesēm un ekonomiskajai situācijai reģionā, valstī un pasaulē un attīsta prasmi iegūt informāciju par sabiedrībā notiekošajiem ekonomiskajiem procesiem, apkopot, analizēt un pieņemt efektīvus un pamatotus lēmumus. Arī no vidējās izglītības mācību priekšmetu standartiem šeit minēti tikai daži piemēri (Apkopojums skatīt 2.3.tabulā.).

2.3. tabula

Zināšanas, prasmes un attieksmes, kas attīsta uzņēmējkompetenci vidējās izglītības mācību priekšmetu standartos

Mācību priekšmets	Mācību priekšmetu uzdevumi/minētās prasmes
Matemātika	<ul style="list-style-type: none"> • Pilnveidot komunikatīvās un izziņas prasmes, risinot problēmsituācijas, formulējot spriedumus un veicot pamatojumus
Informātika	<ul style="list-style-type: none"> • Gūt pieredzi profesijas izvēlei un tālākizglītībai, izprotot informācijas un komunikācijas tehnoloģiju straujos attīstības tempus un nozīmi sabiedrības attīstībā • Veidot motivāciju savu spēju attīstībai, lai kļūtu par pilntiesīgu informācijas sabiedrības locekli
Veselības mācība	<ul style="list-style-type: none"> • Attīstīt prasmes, kas nepieciešamas veselībai labvēlīgu lēmumu pieņemšanai un īstenošanai
Fizika	<ul style="list-style-type: none"> • Pilnveidot pētnieciskās darbības, komunikatīvās darbības un sadarbības prasmes fizikā: risinot problēmas, veicot pētījumus vai eksperimentus, analizējot un izvērtējot iegūto informāciju

Mācību priekšmets	Mācību priekšmetu uzdevumi/minētās prasmes
	<ul style="list-style-type: none"> • Pilnveidot izpratni par fizikas kā dabaszinātņu nozares un tehnoloģiju nozīmi indivīda un sabiedrības attīstībā, kā arī veicināt līdzdalību sabiedrības ilgtspējīgā attīstībā
Ķīmija	<ul style="list-style-type: none"> • Pilnveidot pētnieciskās darbības un komunikatīvās darbības prasmes ķīmijā, risinot problēmas, pētot vai eksperimentējot, analizējot un novērtējot iegūto informāciju • Sekmēt indivīda līdzdalību ilgtspējīgas sabiedrības veidošanā, apzinoties ķīmijas, tehnoloģiju, vides un sabiedrības mijiedarbību
Bioloģija	<ul style="list-style-type: none"> • Pilnveidot pētnieciskās darbības un komunikatīvās prasmes bioloģijā, risinot problēmas, veicot pētījumus vai eksperimentus, analizējot un izvērtējot iegūto informāciju • Pilnveidot izpratni par bioloģijas nozares un tehnoloģiju nozīmi indivīda un sabiedrības attīstībā un veicināt līdzdalību sabiedrības ilgtspējīgā attīstībā
Dabaszinības	<ul style="list-style-type: none"> • Pilnveidot pētnieciskās un komunikatīvās prasmes dabaszinībās, risinot problēmas, veicot pētījumus vai eksperimentus, analizējot un izvērtējot informāciju • Veicināt līdzdalību sabiedrības ilgtspējīgā attīstībā, izprotot dabaszinātņu, tehnoloģiju un vides mijiedarbību
Vēsture	<ul style="list-style-type: none"> • Attīstīt analītiskās un sintezējošās darbības prasmes vēsturiskās informācijas avotu analizē, lai patstāvīgi un argumentēti vērtētu vēstures norises un attiecības starp pagātņi un mūsdienām
Ekonomika	<ul style="list-style-type: none"> • Veidot sabiedrības attīstības tendencēm atbilstošu konkurētspējīgu un uzņēmīgu indivīdu, kurš, iesaistoties dažādos ekonomiskajos procesos, uzsāk savu nodarbi atbilstoši savām spējām, interesēm un ekonomiskajai situācijai reģionā, valstī un pasaulē • Attīstīt prasmī iegūt informāciju par sabiedrībā notiekošajiem ekonomiskajiem procesiem, apkopot, analizēt un pieņemt efektīvus un pamatotus lēmumus
Filozofija	<ul style="list-style-type: none"> • Apzināties vērtību nozīmi cilvēka un sabiedrības dzīvē, diskutēt par vērtību daudzveidību • Apgūt un izprast filozofijas pamatjēdzienus, izkopjot prasmī radoši, kritiski un patstāvīgi domāt, izmantot dažādas filozofiskās analīzes metodes
Ģeogrāfija	<ul style="list-style-type: none"> • Pilnveidot spējas analizēt teorijas, notikumus, sabiedrības un dabas vides mijiedarbībā radītās problēmas un vērtēt ģeogrāfijas zinātnes nozīmi globālā un reģionālā mēroga pētījumos • Mācīties izprast dabas resursu ģeogrāfiskā izvietojuma likumsakarības, novērtējot resursu ietekmi reģiona un valsts sociālo procesu un saimnieciskās darbības attīstībā • Pilnveidot praktiskās, pētnieciskās un radošās darbības prasmes ģeogrāfijā, izmantojot dažādus informācijas avotus un daudzveidīgus paņēmienus

Mācību priekšmets	Mācību priekšmetu uzdevumi/minētās prasmes
Psiholoģija	<ul style="list-style-type: none"> • Apzināties savu un citu personību, tās izaugsmes veicinošos un kavējošos faktoros • Attīstīt prasmī veidot un kritiski analizēt mijiedarbību ar citiem cilvēkiem
Politika un tiesības	• Attīstīt analītiski vērtējošo darbību, saskatīt likumsakarības politoloģijas un tiesību jomā
Mājsaimniecība	• Padziļināt izpratni par mājsaimniecību attīstību un to vietu sabiedrības ekonomiskajā un sociālajā sistēmā
Mūzika	• Pilnveidot emocionālo un racionālo mūzikas uztveri, kā arī radošās darbības prasmes
Vizuālā māksla	• Sekmēt mākslas un kultūrvides izpratni, pilnveidot izglītojamā radošās darbības pieredzi

Avots: Autores veidots apkopojums, izmantojot MK noteikumus par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmetu standartiem

Pēc vidējās izglītības mācību priekšmetu standartu analīzes autore secina, ka atsevišķos priekšmetos paredzēts attīstīt prasmes sadarboties, formulēt spriedumus, paust argumentētu viedokli, pieņemt lēmumu, analizēt un izvērtēt informāciju, radoši un kritiski domāt. Atsevišķu mācību priekšmetu uzdevumos plānots attīstīt problēmrisināšanas prasmes un radošumu, sekmēt indivīda līdzdalību sabiedrības dzīvē un apzināties vērtības. Ekonomikas mācību priekšmeta standarts paredz veidot konkurētspējīgu un uzņēmīgu indivīdu.

Mācību priekšmetu standartu analīzes rezultātā var arī secināt, ka „katras izglītības jomas un dažkārt pat katra mācību priekšmeta standarts veidots pēc atšķirīgiem principiem, uzskatāmi raksturojot transformācijas situāciju Latvijā, kam raksturīgs pārrāvums izglītības organizācijas sistēmā.

Kompetences jēdziens, runājot par audzināšanas ideālu, parādās izglītības satura jomas *Valoda* mācību priekšmetu mērķos. Pārējo mācību priekšmetu mērķi, nelietojot kompetences vai kompetentas personības jēdzienu, pēc būtības apraksta personības kvalitāti, kopumā ir uz nākotni orientēti, toties pārāk ideālistiski formulēti un nemērāmi” (Briška I., Klišāne J. u.c. 2006, 51). Autore pilnībā piekrīt šim viedoklim. Standartu veidošana vienotā sistēmā dotu iespēju nodrošināt integrētu pamatkompetenču attīstību, nodrošinātu starp priekšmetu saikni un novērstu mācību satura pārklāšanos vairākos mācību priekšmetos.

Kopumā autore secina, ka veiktā Latvijā pamatizglītības, vidējās izglītības un mācību priekšmetu standartu analīze rāda, ka tajos ir plānots attīstīt atsevišķas prasmes, bet nevienā no tiem nav paredzēta ne skolēnu uzņēmējkompetences attīstība, ne citu pamatkompetenču attīstība. Tātad 2012.gadā spēkā esošie izglītības standarti nenodrošina pamatkompetenču, tajā skaitā uzņēmējkompetences, attīstību.

Skolotāju profesionālās pilnveides iespējas uzņēmējdarbības izglītībai

Atbilstoši izglītības teorijas nostādnēm un izveidotajam uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības modelim uzņēmējdarbības izglītības procesu vada kompetents skolotājs. Tas nozīmē, ka nepieciešams veidot skolotāju profesionālās pilnveides programmas un uzņēmējkompetences attīstība jāiekļauj augstskolu programmās, kas sagatavo jebkura mācību priekšmeta skolotājus, jo formāli izvirzītas prasības vai izveidoti mācību priekšmetu standarti vien problēmas risinājumu nedos. Jāņem vērā, ka „skolotājs principā ir disponēts nebūt uzņēmējs un viņa/-as domāšana pārsvarā ir darba ņēmēja domāšana, un šī netiešā ietekme ir dominējoša, ierobežo iespēju ikdienas mācību procesā veicināt skolēnu uzņēmējspējas veidošanos, savukārt normatīva prasība veicināt uzņēmējspēju izslēdz iespēju to patiešām realizēt” (Kokare, 2011).

„Pedagogu sagatavošanas jomā pēdējā laikā notiek pozitīvas pārmaiņas, jo ir iespēja piesaistīt ES struktūrfondu līdzekļus, lai finansiāli atbalstītu jauniešus, kas iegūst sākotnējo izglītību, kā arī strādājošos pedagogus turpmāko profesionālo kompetenču paaugstināšanai tālākizglītībā. Topošie sociālo zinību un ekonomikas skolotāji sākotnējo izglītību iegūst, studējot augstākās izglītības iestādēs, kurās tiek īstenotas programmas „Pamatizglītības sociālo zinību skolotājs”.

Taču uzņēmējdarbības izglītība neattiecas tikai uz sociālo zinību un ekonomikas skolotājiem, bet gan skar visu priekšmetu pedagogus. Tāpēc būtiska valdības politikas īstenošanas problēma ir arī citu priekšmetu pedagogu (tostarp praktiķu) zināšanu pilnveide uzņēmējdarbības izglītības jautājumos. Šīs problēmas risināšanai tika īstenots projekts *Vispārējās izglītības pedagogu tālākizglītība*. Tā ietvaros ir izstrādātas divas pedagogu tālākizglītības programmas un izdales materiāli: *Inovatora un uzņēmēja kompetenču attīstīšana izglītības procesā* un *Ekonomikas skolotāju profesionālo un pedagoģisko kompetenču pilnveide*. Minētās programmas ir izstrādātas pēc moduļu sistēmas, un pedagogiem būs iespēja tos kombinēt un izvēlēties sev piemērotāko (Bikse 2011, 55).

Neskatoties uz minētajām aktivitātēm, pētījumu rezultāti rāda, ka skolotāji nav gatavi uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. Latvijas universitāšu 2006. – 2011. gada absolventu aptaujas datu analīze, par zināšanu apguves un prasmju attīstības līmeni Latvijas universitātēs liecina, ka visaugstāk tiek novērtētas teorētisko zināšanu apguves iespējas, prasmes publiski izklāstīt iegūto informāciju, to izvērtēt, analizēt un sistematizēt u.c. Taču vairākas mūsdienu apstākļos nepieciešamās prasmes universitātē tiek apgūtas vidējā vai ļoti zemā līmenī. Tās ir pētnieciskās prasmes, nozares terminu apguve svešvalodā, strādāt ar nozares specifiskajām

datorprogrammām, prasmes uzņēmējdarbības uzsākšanai. Tādējādi redzams, ka vēl arvien Latvijas universitātēs studijās dominē klasiskais lekciju lasīšanas princips. Mazāka vērtība tiek pievērsta studiju procesa praktiskajai pusei: iespēja studentiem darboties reālos projektos, pētniecībā, lai viņi paši aktīvi meklētu risinājumus, izmantojot informācijas tehnoloģijas, attīstītu nepieciešamās prasmes un iemaņas, atbilstošas mūsdienu darba tirgus prasībām. Tā kā mūsdienu jaunā paaudze ir tehnoloģijas zinoša paaudze, pedagogiem labi jāpārzina svešvalodas, informācijas vide, jāprot to izmantot, jāpalīdz jauniešiem orientēties plašajā informāciju klāstā, tās atlasē un zināšanu apgūvē. Tāpēc skolotāju izglītībā lielāks akcents liekams arī uz šo prasmju pilnveidi topošajiem pedagogiem.

Novērtējot augstāko izglītību kopumā, respondenti, atzīst, ka iegūtā izglītība vislabāk viņus ir sagatavojusi izglītošanās turpināšanai, ka tā ir praktiski pielietojama un devusi būtisku ieguldījumu spēju attīstībā. Toties daudzi respondenti uzskata, ka iegūtā izglītība nav konkurētspējīga ES darba tirgū, neatbilst finansiālajiem ieguldījumiem, nav devusi pietiekamu *ieguldījumu uzņēmējprasmju attīstīšanā*, lai varētu attīstīt tās skolēniem. Uz šo apgalvojumu negatīvas atbildes deva 64,9% aptaujāto absolventu. Pilnīgi apmierināti ir tikai 6,3% jeb 30 respondenti.

Tādējādi pedagogi, studējot universitātē, nav varējuši pilnībā apgūt tās zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas, lai viņi varētu visos mācību priekšmetos integrēt, uzņēmējdarbības izglītības jautājumus (Bikse, Libkovska, Riemere, 2012).

Apkopojot iepriekš veikto analīzi, autore secina, ka arī Izglītības un zinātnes ministrijas līdzšinējā darbība mācību satura izveidē un skolotāju tālākizglītības organizēšanā neveicina uzņēmējdarbības izglītības, kas sekmētu skolēnu uzņēmējkompetences attīstību, īstenošanu.

Izglītības jomā nereti būtiska loma ir arī nevalstiskām organizācijām. Eiropas Komisijas ziņojumā par uzņēmējdarbības izglītību Latvijā uzsvērts sabiedriska labuma organizācijas *Junior Achievement - Young Enterprise Latvia* ieguldījums. Turpmāk autore analizēs šīs sabiedriskās organizācijas darbību, kura veic funkcijas, kas izveidotajā uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā plānotas metodiskajiem centriem (valsts un reģionu).

2.1.3. Latvijas skolu sadarbība ar sabiedriska labuma organizāciju *Junior Achievement - Young Enterprise Latvia*

Junior Achievement – Young Enterprise Latvija (JAL) ir viens no 42 *Junior Achievement – Young Enterprise Europe* un viens no 113 *Junior Achievement Workwide* tīkla biedriem un kopš 1991.gada *Junior Achievement - Young Enterprise Latvija* nodrošina daudzveidīgu biznesa izglītības servisu un praktiskās darbības pieredzi ik gadu vairāk nekā

16 000 skolēnu visā Latvijā (JAL gada pārskats 2010.) Skolēnu skaits, vairāk nekā 16 000, tiek minēts arī citos JAL pārskatos. Autore, izmantojot Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datus, aprēķināja, ka 2009./2010.gadā 16 000 skolēnu ir ~7,08% no vispārizglītojošo dienas skolu skolēnu kopskaita (1.-12.klases), 2010./2011.m.g. – atbilstoši 7,39%, bet 2011./2012.m.g. – 7,25%. Ievērojot, ka skolēnu skaits vispārizglītojošās skolās samazinās, var uzskatīt, ka vidēji JAL pasākumos piedalās ~7% no vispārizglītojošo skolu skolēniem. Aprēķinātais rādītājs ir nedaudz augstāks par reālo, jo dalībsskolu vidū ir ne tikai vispārizglītojošās skolas, tomēr izmaiņas šajā gadījumā ir nebūtiskas un kopējo ainu nemaina.

Tā kā JAL Latvijā ir sabiedriska labuma organizācija, tad programmu īstenošanai tiek piesaistīti finanšu līdzekļi: skolu dalības maksas, ziedojumi, ieņēmumi no saimnieciskās darbības. JAL organizētajos pasākumos, konkursos un aktivitātēs var piedalīties tikai dalībsskolu skolēni un skolotāji. 2010./2011.mācību gadā Latvijā bija 109 JAL dalībsskolas, no kurām 9 – arodvidusskolas un koledžas. Tas nozīmē, ka JAL aktivitātes bija pieejamas skolēniem no ~11,7% Latvijas vispārizglītojošām skolām. 2011./2012.gada statistika: 93 dalībsskolas (t.sk. 8 arodvidusskolas un koledžas) jeb ~10% no vispārizglītojošo skolu kopskaita.

JAL piedāvā skolotāju tālākizglītības kursus un daudzveidīgus pasākumus skolēniem. Skolēniem piedāvātās aktivitātes autore apkopojusi 2.4.tabulā.

Kā redzams no tabulā dotā apkopojuma, JAL piedāvā aktivitātes visu pamatskolas un vidusskolas klašu skolēniem. 2011./2012.gadā skolēni visaktīvāk iesaistījušies 1.-4. klašu konkursos un projektā *Ēnu dienā*.

2.4.tabula.

Junior Achievement - Young Enterprise Latvija organizētās aktivitātes skolēniem

Aktivitātes nosaukums	Mērķauditorija	Īss pasākuma raksturojums	Dalībnieku skaits 2011./2012.m.g.
Ēnu diena	1.-12.klašu skolēni	Dalība šajā aktivitātē ir iespēja izzināt izvēlētajā profesijā ikdienu. Tā paplašina skolēnu redzesloku un palīdz pieņemt lēmumu profesijas izvēlē	10 100 reģistrētu skolēnu
Brīvprātīgo klubs	10.-12.klašu skolēni	Skolēni iesaistās pasākumu organizēšanā. Tādā veidā attīsta savas prasmes pasākumu rīkošanā, informācijas apkopošanā un biroja darbā	
Reklāmu konkurss <i>Cita Holivuda</i>	10.-12.klašu skolēni	Konkursa mērķis – ļaut skolēniem iemācīties vispāratzītus mārketinga modeļus un tirgus izpēti metodes uzņēmuma darbības analīzē, veidojot radošas reklāmas konkrētam uzņēmumam	Iesniegti 579 darbi

Aktivitātes nosaukums	Mērķauditorija	Īss pasākuma raksturojums	Dalībnieku skaits 2011./2012.m.g.
Biznesa pasaku konkurss	5.-9.klašu skolēni	Konkursā var piedalīties, uzrakstot pasaku ar laimīgām beigām. Žūrija vērtē finansiāli stabilākās, drošākās un drosmīgākās, kā arī uz jaunām idejām vērstās pasakas. Būtisks ir arī pasakas noformējums	Iesniegtas 180 pasakas
Konkurss <i>Radošs un uzņēmīgs</i>	1.-4.klašu skolēni	Sociālās zīmēšanas kampaņas <i>uzdevumi Ceļo droši!, Iestādi savu koku!, Veselība ikdienā</i> aicina bērnus zīmēt, veidot un domāt sociāli atbildīgi	Iesniegti 1310 darbi
Konkurss <i>Mana vārdnīciņa</i>		Bērni attīsta radošumu un mācās patstāvīgi apgūt ekonomikas jēdzienus	
Skolēnu mācību uzņēmums (SMU)	4.-12.klašu skolēni	Skolēni izveido un vada savu uzņēmumu, ražo un pārdod savus produktus vai pakalpojumus un veiksmes gadījumā gūst arī peļņu. Viena mācību gada laikā skolēnam ir iespēja attīstīt laika plānošanas prasmi, komunikācijas prasmi un stratēģisko domāšanu	Aktīvi darbojās 274 SMU
Biznesa plānu konkurss	10.-12.klašu skolēni	Skolēni izstrādā savu biznesa plānu un piedalās konkursā	Saņemti 68 konkursa pieteikumi
Biznesa simulācijas spēle TITAN	10.-12.klašu skolēni	Tā ir iespēja virtuāli izdzīvot viena uzņēmuma darbības ciklu un attīstīt uzņēmēja domāšanu. Spēle notiek pa ceturkšņiem, uzvarētājiem iespēja piedalīties Eiropas līmeņa sacensībās	Tiešsaistē piedalījās 98 komandas no Latvijas.

Avots: Autores veidota tabula, izmantojot JAL bukletu, 2011./2012.m.g. pārskatu.

Kā vienu no svarīgākajām JAL aktivitātēm autore uzskata skolēnu mācību uzņēmumu (SMU) veidošanu. Tā skolēniem ir praktiska iespēja pārbaudīt savu gatavību veidot un vadīt savu uzņēmumu. Arī JAL komanda īpašu uzmanību pievērš tieši skolēnu mācību firmām: regulāri tiek apkopota statistika un veikti pētījumi.

2010.gada decembrī JAL ir publicējusi pētījuma *Jauniešu uzņēmējkompetences attīstības iespējas skolēnu mācību uzņēmumos* rezultātus. Pētījumā ir piedalījušies 1546 respondenti, no kuriem 13% ir skolu pedagogi un izglītības iestāžu vadītāji, 63% ir skolēni SMU programmas dalībnieki un skolēni, kas saredz iespēju veidot savu SMU, 24% ir JAL programmu absolventi. Pēc pētījuma rezultātiem var secināt, ka, darbojoties JAL programmās un pasākumos (Ēnu diena, Skolēnu Mācību Uzņēmumi, Reklāmas veidošana, Biznesa plānu konkurss, biznesa simulācijas spēles), skolēni attīstījuši dažādas uzņēmējprasmes. Respondentu viedoklis par programmu SMU apkopots 2.5.tabulā.

Aptaujāto absolventu iegūtās prasmes un iemaņas, darbojoties programmā *Skolēnu mācību uzņēmums*

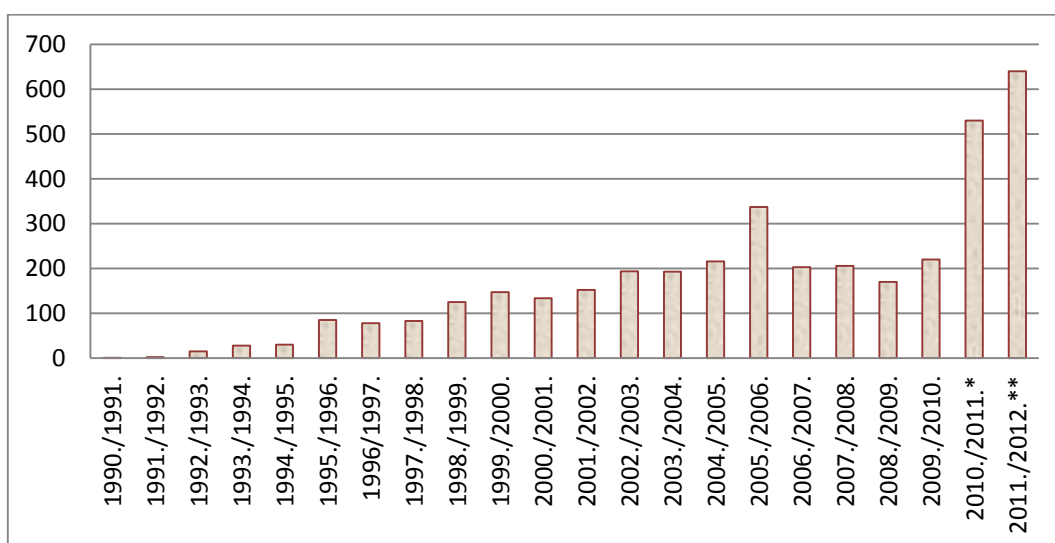
Prasmes	Atbilžu skaits (% no respondentu kopskaita)
Stratēģiskā domāšana	~* 43
Prasme pieņemt lēmumus	~ 41
Organizatora prasmes	50
Spēja uzņemties atbildību	~ 39
Radoši domāt	~ 48
Pārdošanas prasmes	~ 58
Finanšu plānošanas prasmes	~ 44
Drosme riskēt	~ 44

* Procentu vērtība aptuvena, jo nolasīta no diagrammas (pieļautā kļūda $\pm 1\%$).

Avots: *Autores veidota tabula pēc JAL pētījuma datiem.*

Pētījuma respondenti apgalvo, ka optimāli ir, ja iemaņas uzņēmējdarbībā var apgūt, darbojoties praktiski. (Pētījums *Jauniešu uzņēmējspēju...* 2010, 8). Neapšaubāmi pēc pētījuma rezultātiem var secināt, ka SMU programma sekmē skolēnu uzņēmējkompetences attīstību, bet autore veica statistikas datu izpēti un aprēķinus, lai noskaidrotu, cik liela daļa Latvijas skolēnu šīs prasmes skolas gados iegūst.

Skolēnu mācību uzņēmumu skaita dinamika attēlota 2.3.attēlā.

2.3.attēls. **Reģistrēto SMU skaits.** (* aktīvi darbojās 150 uzņēmumi, ** aktīvi darbojās 274 uzņēmumi)

Avots: *JAL gada 2011.gada pārskats*

Kopējā tendence ir SMU skaita palielināšanās, bet ja ņem vērā, ka vienā skolēnu mācību uzņēmumā darbojas vidēji 3-4 skolēni, tad arī optimistiskākie aprēķini rāda, ka, piemēram, 2011./2012.m.g. (kad aktīvi darbojošos uzņēmumu skaits bija viens no lielākajiem) Skolēnu Mācību Uzņēmumos darbojās ~ 1096 skolēni jeb ~1,18% no skolēnu kopskaita, kuri mācās Latvijas vispārizglītojošo skolu 7.-12.klasēs. Aprēķinus autore veica, izmantojot Centrālās statistikas pārvaldes datus, kas norāda, ka 2011./2012.mācību gadā Latvijas vispārizglītojošo dienas skolu 7.-12.klasēs mācījās 93 030 skolēni. Ievērojot to, ka dalībiskolu vidū ir ne tikai dienas skolas, tad arī šis aprēķins ir nedaudz augstāks ne kā realitāte. Tas liecina par to, ka programma Skolēnu Mācību Uzņēmumi dod visai niecīgu ieguldījumu skolēnu uzņēmējspēju attīstībai kopumā.

SMU darbojas skolotāja vadībā. JAL veiktās aptaujas par pedagogu grūtībām SMU konsultēšanā apkopoti 26. tabulā.

2.6.tabula

Pedagogu grūtības SMU darbības konsultēšanā

Grūtības sagādā	Atbilžu skaits (% no respondentu kopskaita)
Zināšanas	8
Atbilstošu mācību līdzekļu trūkums	13
Trūkst zināšanu par uzņēmējdarbības principiem	20
Trūkst biznesa ideju, ko ieteikt jauniešiem	14
Trūkst praktiskās pieredzes	8
Trūkst skolotāju motivācijas	17
Trūkst informācijas par praktiskām mācību programmām	12
Cits	8

Avots: JAL gada 2010/11.gada pārskats

Publicētajā pētījuma rezultātu aprakstā iekļauta informācija no skolotāju aptaujas par grūtībām SMU darbības konsultēšanā. Tātad pat tie skolotāji, kas darbojas ar skolēnu mācību uzņēmumiem un ir ieguvuši zināmu pieredzi, atzīst, ka viņiem pietrūkst profesionālās sagatavotības uzņēmējdarbības vadības un organizācijas jautājumos, kā arī biznesa ideju, ko ieteikt jauniešiem. Šo problēmu autore ieteiktu risināt sadarbojoties ar uzņēmējiem, aicinot viņus uz skolu, lai tiktos un konsultētu skolēnus. Samērā daudz respondentu (17%) norāda, ka skolotāji nav motivēti konsultēt SMU. To var izskaidrot ar to, ka JAL ir sabiedriska organizācija, kurā skolas iesaistās brīvprātīgi, SMU darbība notiek no mācībām brīvā laikā. Tas nozīmē, ka šis skolotāju darbs visbiežāk netiek atmaksāts un balstās uz entuziasmu uz brīvā laika rēķina. 12% no respondentiem apgalvo, ka trūkst informācijas par mācību programmām. Šim apgalvojumam autore nepiekrīt, jo interneta resursi piedāvā informāciju gan par Latvijas skolu, koledžu un augstskolu pieredzi uzņēmējdarbības izglītībā, gan plašu informāciju par ārvalstu pieredzi.

No iepriekš teiktā autore secina, ka JAL programmu ietvaros veiktās aktivitātes sekmē skolēnu uzņēmējkompetences attīstību, bet ir virkne problēmu:

- dalība JAL organizētajos pasākumos, konkursos un programmās ir par noteiktu samaksu;
- atsevišķam skolēnam dalība JAL aktivitātēs ir pieejama tikai tad, ja skola ir JAL dalībškola;
- JAL aktivitātes ir iesaistītas 10-11% vispārizglītojošo skolu un ~7% no vispārizglītojošo skolu skolēniem;
- skolotāju darbs, lai iesaistītu un konsultētu skolēnus, praktiski netiek apmaksāts un notiek uz brīvā laika rēķina;
- uzņēmējkompetences attīstība pamatā tiek saistīta ar ekonomikas mācību priekšmeta apguvi, netiek veicināta kompetences integrēta attīstība;
- netiek nodrošināta pietiekama skolotāju sagatavotība, jo paši pedagogi atzīst, ka viņiem pietrūkst zināšanu un informācijas.

Lai risinātu minētās problēmas, autore uzskata, ka JAL organizētos pasākumus vajadzētu integrēt mācību procesā tā, lai šie pasākumi būtu pieejami visiem skolēniem, skolotājiem strādājot komandā, izvēloties atbilstošas metodes un aktivitātes, un praktiskās aktivitātes, kā, piemēram, SMU būtu pieejamas katram skolēnam pēc viņa izvēles un bez dalības maksas. Savus priekšlikumu teorētiskos aspektus autore ir aprakstījusi 1.4. nodaļā, bet praktiskie risinājumi tiks piedāvāti 4.3. nodaļā.

2.1.4. Latvijas skolu pozitīvā pieredze skolēnu uzņēmējkompetences attīstībā

Daudzās no JAL dalībiskolām, kā arī citās skolās uzņēmējdarbības izglītība tiek īstenota arī ārpus minētās sabiedriskās organizācijas programmas. Skola pati izglītības programmas ietvaros ir paredzējusi aktivitātes skolēnu uzņēmējkompetences attīstībai. Autore turpmāk analizēs divu Latvijas skolu pieredzi.

Rīgas Valsts 3.ģimnāzijas pieredze

Rīgas Valsts 3.ģimnāzija ir sabiedriskās organizācijas JAL dalībškola. Tātad tā piedalās arī šīs sabiedriskās organizācijas programmās, bet papildus tam ģimnāzijas audzēkņi veic arī vēl citus uzdevumus, kas attīsta viņu uzņēmējkompetenci.

Rīgas Valsts 3.ģimnāzija īsteno divas pamatizglītības otrā posma programmas:

- Matemātikas, dabaszinību un tehnikas virziena izglītības programma – matemātika
- Profesionāli orientēta izglītības programma – komerczinības, kuras ietvaros plānotas:

- radošuma stunda (pēc Eduarda de Bono) - 1 stunda 7.klasē;
- publiskā runa – 1 stunda 8.klasē;
- komerczinības – 1 stunda 9.klasē.

Komerczinību pamatizglītības programmas ietvaros skolēni attīsta savu radošumu, argumentēšanas prasmes un paplašina sociālajās zinībās iegūtās zināšanas par uzņēmējdarbību.

Rīgas Valsts 3.ģimnāzija īsteno 8 vidējās izglītības programmas divos virzienos ar dažādu mācību priekšmetu kursu padziļinātu apguvi:

– *Matemātikas, dabaszinību un tehnikas virziens:*

A - matemātika, fizika, programmēšanas pamati;

B - matemātika, ekonomika, programmēšanas pamati;

E - matemātika, bioloģija, ķīmija;

C - matemātika, angļu valoda, ekonomika, komerczinības, 2. svešvaloda-franču/spāņu val.;

F - matemātika, angļu valoda, vācu valoda (DSD 2), franču/spāņu val..

– *Profesionāli orientētais izglītības virziens:*

D - komerczinības, angļu valoda, matemātika, 3 svešvalodas;

G - mākslas, dizains, angļu valoda, matemātika, fizika;

H - komercdiplomātija, starptautiskās attiecības, matemātika, angļu valoda, ekonomika, 3 svešvalodas.

Ekonomiskās izglītības plānojums šajos mācību priekšmetos apkopots 2.7. tabulā.

2.7.tabula.

Ekonomiskās izglītības plānojums Rīgas Valsts 3.ģimnāzijas vidējās izglītības programmās

Izglītības programma	Mācību stundu skaits ekonomikas priekšmetos	Praktiskie darbi
A	Ekonomika 70 h	
B	Ekonomika 210 h	
E, F, G	Ekonomika 105 h	
C, D	Ekonomika 140 h Uzņēmējdarbība 35 h Mārketingš 35 h Grāmatvedība 35 h Menedžments 35 h Lietvedība 17 h Tiesību pamati 18 h Lietišķā etiķete 35 h	10.klasē: ○ Reklāma “Mana skola Vecrīgā” ○ Biznesa spēle “TITAN” ○ Konkurss “Junior Peak Time” ○ Ziemassvētku tirdziņš ○ Reklāmas konkurss “Cita Holivuda” ○ “Ēnu diena” ○ Tirgzinību pētījums ○ Lietišķie raksti

Izglītības programma	Mācību stundu skaits ekonomikas priekšmetos	Praktiskie darbi
H	Ekonomika 140 h Lietišķā etiķete un protokols 35 h Uzņēmējdarbība 35 h Mārketinga 35 h Grāmatvedība 35 h	<ul style="list-style-type: none"> ○ Lomu spēle – darba devējs, darba ņēmējs ○ Uzņēmuma pētījums ○ Latvijas Bankas apmeklējums <p>11.klasē:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Biznesa spēle “TITAN” ○ Konkurss “Junior Peak Time” ○ “Ēnu diena” ○ Biznesa plānu izstrādāšana un aizstāvēšana ○ Izvēle – skolēnu mācību uzņēmums vai sociālais projekts <p>12.klasē:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Biznesa spēle “TITAN” ○ Konkurss “Junior Peak Time” ○ “Ēnu diena” ○ Dalība biznesa plānu konkursā ○ Zinātniski pētniecisko darbu izstrādāšana un aizstāvēšana

Avots: Autores veidota tabula, izmantojot Rīgas Valsts 3.ģimnāzijas metodiskos materiālus

No tabulā dotā apkopojuma var secināt, ka C, D un H programmu audzēkņiem jāpiedalās JAL programmu aktivitātēs. Tā kā tās analizētas jau iepriekš, tad šajā nodaļā autore analizēs tikai divas Rīgas Valsts 3.ģimnāzijas organizētās aktivitātes: reklāmas “Mana skola Vecrīgā” izstrādi un uzņēmuma pētījumu.

Reklāmas “Mana skola Vecrīgā” izveide ir pirmais praktiskais uzdevums, ko saņem C, D un H 10.klašu skolēni. Viņu uzdevums izveidot savas skolas reklāmu atbilstoši dotajam nolikumam (5. pielikums). Skolēni mācās paši veidot reklāmu, izmantojot dažādas tehnoloģijas un to prezentēt. Noteiktais laika plānojums palīdz skolēniem mācīties plānot un organizēt darbu. Vēl pozitīvi vērtējams, ka šis projekts ir starppriekšmetu: vizuālā māksla, informātika un ekonomika. Skolēni mācās vienā mācību priekšmetā apgūto izmantot citos mācību priekšmetos. Tātad šis praktiskais darbs sekmē skolēnu plānošanas, prezentācijas un tehnoloģiju izmantošanas prasmi attīstību.

Projektā *Ēnu diena* piedalās C, D un H 10.klašu skolēni. Šī projekta mērķis ir dot skolēniem iespēju iepazīties ar dažādu profesiju pārstāvjiem, pilnveidot skolēnu prasmes lietiskajā komunikācijā, rakstot motivācijas un pateicības vēstuli, un saistīt skolēnu izglītību ar karjeras izvēli. Skolēni saņem laika plānojumu un uzdevuma izpildes nosacījumus (6. pielikums), pēc *Ēnu dienas* skolēni sagatavo un iesniedz pārskatu.

Uzņēmuma pētījumu veic C, D un H programmu 10.klases skolēni. Skolā ir izstrādāts nolikums šī pētījuma veikšanai (skatīt 7. pielikumu). Veicot šo pētījumu, noformējot ziņojumu un aizstāvot savu darbu, skolēni attīsta prasmes darbā ar informāciju, prezentācijas,

argumentēšanas un publiskās runas prasmes. Tā kā darba noformēšanai ir strikti noteikti kritēriji, tad tiek attīstītas arī prasmes veidot lietišķus ziņojumus. Vēl jāuzsver, ka darba uzdevums tiek dots apmēram divus mēnešus pirms aizstāvēšanas brīža. Tas nozīmē, ka skolēni paši, atbilstoši dotajām vadlīnijām, plāno un organizē savu darbu. Tādējādi tiek attīstītas prasmes plānot, organizēt un veikt pētījumu.

Iepriekš veiktā Rīgas valsts 3.ģimnāzijas pieredzes analīze ļauj secināt, ka, iekļaujot mācību procesā minētos praktiskos darbus, skolēniem tiek attīstītas sekojošas uzņēmējkompetences prasmes: plānošana, prezentācija, argumentēšana. Galvenokārt tas notiek ekonomikas mācību ietvaros, sadarbojoties ar vizuālās mākslas un informātikas skolotājiem. Pēc autores domām, tā ir pozitīva pieredze, kas būtu jāpaplašina līdz visām izglītības programmām, iesaistot visus mācību priekšmetus. Būtisks priekšnosacījums šī pozitīvā piemēra esamībai ir zinoši, radoši un kompetenti skolotāji, kā arī skolas direktora ieinteresētība skolēnu uzņēmējkompetences attīstībā.

Jelgavas Spīdolas ģimnāzijas pieredze

Izglītības iestādes direktores ieinteresētība un atbalsts, māka iedrošināt visus skolotājus iekļaut uzņēmējdarbības izglītības jautājumus savos priekšmetos, veicina skolēnu uzņēmējkompetences attīstību arī Jelgavas Spīdolas ģimnāzijā.

Direktore uzsver, ka vēlētos skolēnus redzēt kā veiksmīgus, mērķtiecīgus, uzticamus cilvēkus, kas spēj paši izvēlēties savu karjeru un organizēt dzīvi. Svarīgi ir ieinteresēt viņus pētījumu veikšanā un pārliecinoši dalīties ar labākās pieredzes nodošanu citiem – ne tikai savā valstī, bet arī ārvalstīs. Lai palīdzētu skolēniem attīstīt to īpašību kopumu, kas noderēs viņiem visā turpmākajā dzīvē, un iegūt uzņēmējdarbības veikšanas prasmes, izglītības programmās tiek iekļauta šo prasmju un īpašību attīstīšana mācību procesā. Latvijas Izglītības un zinātnes ministrija nosaka tikai obligāto saturu, bet ģimnāzijas administrācija kopā ar radošajiem skolotājiem veido savas programmas, kurās iekļauj arī citus priekšmetus un aktivitātes, kas ir ļoti svarīgas skolēnu attīstībai.

Jelgavas Spīdolas ģimnāzijā ir trīs atšķirīgas programmas: humanitārā un sociālā virziena programma, profesionāli orientēta komerczinību virziena programma un dabaszinātņu virziena programma. Katrā no tām tiek iekļautas arī dažādas papildu aktivitātes, kas ir saistītas gan ar kultūras izglītību, sportu, pētniecību, gan reālo uzņēmējdarbību, kas sekmē radošuma un uzņēmējkompetences attīstību. Direktore uzskata, ka visu panākumu pamatā ir tas, ka ģimnāzijā strādā radoši un entuziasma pilni skolotāji, kuri spēj savienot mācīšanas procesu ar reālo dzīvi. Tikai šādā gadījumā mācības ir interesantas un aizraujošas (Bikse 2011, 62).

Arī šajā skolā skolēnu uzņēmējkompetences attīstības koordinatori ir ekonomikas skolotāji un skolas administrācija. Dažādās izglītības programmās ir plānots dažāds ekonomikas stundu skaits (2.8. tabula).

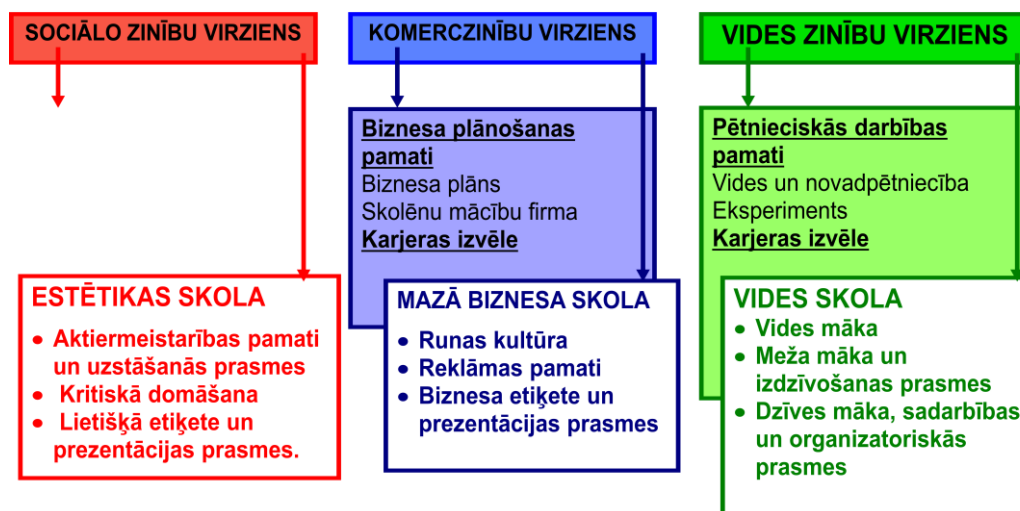
2.8.tabula

Ekonomikas mācību priekšmeta stundu skaits Jelgavas Spīdolas ģimnāzijas vidējās izglītības programmās (stundu skaits nedēļā katrā klasē un kopā 3 gados)

Priekšmets	10.klase	11.klase	12. klase	Kopā 3 gados
Ekonomika	2	2	2	210
Komerczinības	2	2	2	210
Ekonomika humanitārās izglītības programmā	1	1	1	105
Ekonomika vispārīzglītojošā izglītības programmā	-	1	2	105

Avots: Jelgavas Spīdolas ģimnāzijas metodiskie materiāli

Jebkurā Latvijas izglītības iestādē tiek organizēti pasākumi, kas veicina skolēnu uzņēmējkompetenci attīstību. Taču Jelgavas Spīdolas ģimnāzijas skolēniem ir iespēja darboties nevis tradicionālajās, bet gan tikai šai skolai raksturīgajās aktivitātēs, lai tādējādi kļūtu par radošām personībām. Uzņēmējdarbības izglītības saturs atšķirīgās izglītības programmās ir dažāds. Piemēram, ieskatam pamatzglītības otrā posma (7.-9.klase) izglītības plānojums dots 2.4.attēlā.

2.4. attēls. **Pamatzglītības 7.-9. klases uzņēmējdarbības izglītības plānojums Jelgavas Spīdolas ģimnāzijā**

Avots: Jelgavas Spīdolas ģimnāzijas metodiskie materiāli

Jelgavas Spīdolas ģimnāzija arī ir JAL dalībškola. Tāpēc skolēni aktīvi iesaistās JAL programmu aktivitātēs. Taču skolai ir arī savas oriģinālas aktivitātes, piemēram: grāmatu lasīšana, uzņēmumu novērošanas prakse.

Aktivitāte *grāmatu lasīšana* ietver divas daļas: pirmā – noteiktā laika periodā jāizlasa kāda grāmata, kurā ir atspoguļotas naudas problēmas, iesācēju uzņēmēju panākumi, idejas par to, kā kļūt par miljonāru un cita; otra – skolēniem ir jāsaprotavo īss kopsavilkums par izlasīto grāmatu, jāpastāsta publiski klasei tās saturs, un viss paveiktais tiek novērtēts ar atzīmi. Tas, protams, ir interesanti un aizraujoši. Skolēni labprāt lasa grāmatas, iesaka tās izlasīt arī saviem vecākiem, draugiem un paziņām.

Cits pasākums, ar ko lepojas ģimnāzija, ir *uzņēmuma novērošanas prakse*. Tas nav vienkārši uzņēmuma apmeklējums. Skolēniem tiek dots uzdevums iepazīt un izpētīt uzņēmumu, kā arī pašiem veikt noteiktas darbības. Pabeidzot desmito klasi, skolēni dodas uz kādu no Jelgavas pilsētas uzņēmumiem, lai tajā izietu trīs dienu novērošanas praksi un iegūtu reālu priekšstatu par ražošanu. Pēc tam viņiem ir jāuzraksta atskaite par uzņēmumu un to, kas tajā pieredzēts, kādas atziņas gūtas. Turklāt jāsaprotavo arī ziņojums un praksē iegūtā pieredze ir publiski jāaizstāv klasē. Tā ir laba iespēja salīdzināt iegūtās teorētiskās zināšanas ekonomikā ar reālo uzņēmējdarbību praksē. Pieredze liecina, ka vairāki skolēni tiek aicināti strādāt uzņēmumā, kurā viņi bija novērošanas praksē.

Svarīga mācību procesa sastāvdaļa ir *Biznesa plāni*. Latvijas izglītības iestādēs šī aktivitāte ir labi zināma. Taču Jelgavas Spīdolas ģimnāzijā skolēni ar biznesa plāniem sāk iepazīties jau septītajā klasē, uzrakstot pirmo vienkāršoto biznesa plāna variantu. Vēlāk viņi meklē inovatīvas, interesantas un jaunas idejas, ar tām atklāti iepazīstina savus klasesbiedrus, perspektīvākajai no šīm idejām veido finanšu plānu. Tā skolēni soli pa solim darbojas šajā virzienā līdz savas idejas īstenošanai – nodibināt skolēnu mācību uzņēmumu. Šī procesa secība parādīta 2.9. tabulā. Dažiem skolēniem pēc ģimnāzijas absolvēšanas pat izdodas īstenot savus biznesa plānus reālā uzņēmējdarbībā.

2.9. tabula

Biznesa idejas īstenošanas gaita Jelgavas Spīdolas ģimnāzijā

7. klase	Biznesa plāns + citas aktivitātes
8. klase	Skolēnu mācību uzņēmums + citas aktivitātes
9. klase	Ideju meklēšana, finanšu plāna veidošana + citas aktivitātes
10. klase	Pētnieciskā darba rakstīšana + citas aktivitātes
11. klase	Skolēnu mācību uzņēmuma veidošana + citas aktivitātes
12. klase	Biznesa plāna ideju īstenošana + citas aktivitātes

Avots: Jelgavas Spīdolas ģimnāzijas metodiskie materiāli

Sistēmiska un mērķtiecīga procesa pārvaldība dod arī pozitīvu rezultātu – attīstīta skolēnu uzņēmējkompetenci. Būtiskākais, ko skolēns iemācās, ir darbs komandā. Tās nav mācību stundas, kurās skolēni strādā individuāli un dara visu paši, veidojot skolēnu mācību uzņēmumu, tas vienkārši nav iespējams.

Jelgavas Spīdolas ģimnāzijas pieredze liecina, ka skolēnu ieinteresētību darboties iepriekšminētajās aktivitātēs, kas sekmē viņu uzņēmējkompetences attīstību, ir svarīgi motivēt ne tikai skolēnos, bet arī viņu vecākos un skolotājos. Kā organizēt mācību procesu, lai sabalansētu īslaicīgos mērķus – skolēns dara, lai saņemtu vērtējumu, – ar ilgstošajiem mērķiem – ko viņš ir apguvis, ko prot? Bērni, kas ir iestājušies ģimnāzijas 7. klasē un izvēlējušies apgūt komerczinību virziena programmu, mācību gada sākumā tiek iepazīstināti ar izvirzītajām prasībām: viņiem būs jāveido uzņēmums, jāraksta biznesa plāns un jāpiedalās citās aktivitātēs, savukārt paveiktais katrā aktivitātē tiks novērtēts ar atzīmi.

Apkopojot analizēto abu skolu pieredzi, autore secina, ka:

- skolēnu uzņēmējkompetences attīstība notiek galvenokārt saistībā ar ekonomikas apguvi;
- atsevišķās skolās ir izveidota sava uzņēmējdarbības izglītības programma;
- dalība sabiedriskās organizācijas JAL aktivitātēs un skolu organizētajos pasākumos attīsta atsevišķas uzņēmējkompetences prasmes;
- atsevišķu skolu pozitīvā pieredze var kalpot par piemēru un ierosmi uzņēmējkompetences attīstībai, bet nerisina problēmu valstī kopumā.

Apkopojot Latvijas pieredzi uzņēmējdarbības izglītībā un tās pārvaldībā valsts līmenī, autore secina, ka

1. Latvijā nav izstrādāta vienota valstiska mēroga stratēģija uzņēmējdarbības izglītības ieviešanai. Kompetenču attīstība ir viens no prioritātes *Cilvēka drošumspēja* rīcības virzieniem *Nacionālās attīstības plānā 2014.-2020.*
2. Tikai atsevišķi uzņēmējdarbības izglītības elementi ir integrēti mācību saturā, trūkst pārvaldības.
3. Izglītības standartu un mācību priekšmetu standartu analīze pierāda, ka tie neparedz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.
4. Dažu mācību priekšmetu ietvaros mācību priekšmetu standarti paredz atsevišķu uzņēmējprasmju attīstību.
5. Universitāšu beidzēju aptaujas rezultāti pamato, ka skolotāju sagatavotība uzņēmējdarbības izglītībai ir nepietiekama.

6. Atsevišķas uzņēmējprasmes un praktiskas iemaņas uzņēmējdarbības izglītībā skolēni var apgūt piedaloties sabiedriskā organizācijas *Junior Achievement - Young Enterprise Latvia* pasākumos. Taču tie atvērti tikai dalībsskolu skolēniem (~10% no skolām ir dalībsskolas).

Analizējot uzņēmējdarbības īstenošanas jautājumus skolu līmenī, izvērtējot divus labās pieredzes piemērus, autore secina, ka skolās, kur skolu administrācija un skolotāji ir izveidojuši savu plašāku uzņēmējdarbības izglītības programmu, skolēnu uzņēmējkompetences attīstība notiek sekmīgāk.

2.2. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pieredze ārvalstīs

Tāpat kā vienas valsts ietvaros arī pasaulē uzņēmējdarbības izglītības pieredze ir dažāda. Šajā apakšnodaļā autore analizēs Eiropas Savienības dalībvalstu – īpaši Norvēģijas un Lietuvas pieredzi, lai pēc tam veiktu salīdzinošu analīzi.

Eiropas valstu pieredze uzņēmējdarbības izglītībā ir apkopota un analizēta Eiropas Komisijas dokumentos. EK ne tikai izstrādā un sniedz dalībvalstīm rekomendācijas uzņēmējdarbības izglītības ieviešanai un īstenošanai, bet arī analizē dalībvalstu pieredzi un sasniegumus. 2012.gada martā publicētajā ziņojumā par uzņēmējdarbības izglītību Eiropas skolās rakstīts: „Šajā pārskatā apkopotā un analizētā informācija par dalībvalstu pieredzi sakārtota, pamatojoties uz četriem aspektiem:

- 1) valsts stratēģija un rīcības plāni, lai veicinātu uzņēmējdarbības izglītības integrāciju;
- 2) kā uzņēmējdarbības izglītības jautājumi tiek iekļauti valsts izglītības pārvaldes dokumentos;
- 3) konkrēti mācību rezultāti uzņēmējdarbības izglītībā un praktiskas nostādnes skolotāju atbalstam;
- 4) uzņēmējdarbības izglītību veicinošas iniciatīvas un pašreizējās reformas.”

Uzņēmējdarbības izglītība dalībvalstu izglītības stratēģijās nav iekļauta vienlaicīgi. Piemēram, Lietuvas valsts izglītības stratēģijā jau 2003.gadā skaidri minēta uzņēmējdarbības izglītība, Apvienotā Karaliste (Velsa) un Norvēģija izstrādāja uzņēmējdarbības izglītības stratēģijas 2004.gadā. Šīs valstis un arī Nīderlande un Somija šobrīd īsteno jau otrās kārtas pasākumus. Daudzas valstis valsts izglītības stratēģijās iekļāva uzņēmējdarbības izglītību 2007.-2009.gados, bet Ungārija, Portugāle un Rumānija šos jautājumus pašlaik apspriež un varētu drīz uzsākt darbību (Entrepreneurship Education ... 2012, 5-7).

Dažādās valstīs ir atšķirīga pieeja uzņēmējdarbības izglītībai: dažas valstis ir izstrādājušas īpašas stratēģijas tieši uzņēmējdarbības izglītības integrācijai izglītības saturā visos izglītības līmeņos, citas valstis ir iekļāvušas uzņēmējdarbības izglītības mērķus vispārējās izglītības stratēģijās, bet vēl dažas valstis īsteno atsevišķas vai vairākkārtējas iniciatīvas saistībā ar uzņēmējdarbības izglītību.

Autore salīdzinājumam izvēlējās Norvēģiju un Lietuvu. Savu izvēli autore pamato ar to, ka Norvēģijā un Lietuvā tika izstrādātas vienas no pirmajām uzņēmējdarbības izglītības stratēģijām Eiropā, labākās prakses pieredze uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā ir Norvēģija, bet Lietuva ir mūsu kaimiņvalsts.

2.2.1. Norvēģijas pieredze uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā

Norvēģijā tika izveidots pirmais valsts stratēģiskais plāns uzņēmējdarbības izglītībai. 2004.gadā tika izstrādāts *Stratēģiskais plāns Uzņēmējdarbība izglītībā un apmācībā: Saskati iespējas un liec tām strādāt! 2004. - 2008. (See opportunities and make them work!)* Plāna izstrāde notika sadarbojoties Izglītības un zinātnes ministrijai, Tirdzniecības un rūpniecības ministrijai un Reģionālās attīstības ministrijai. Šīs stratēģijas mērķis bija motivēt un iedvesmot izglītības iestādes un pašvaldības plānot un veidot uzņēmējdarbības izglītību sadarbībā ar uzņēmumiem un citiem sadarbības partneriem apkārtējā kopienā. Izstrādājot stratēģiju, tika pārskatīts pamatizglītības un vidējās izglītības saturs, un uzņēmējdarbības izglītības jautājumi tika iekļauti daudzās programmās. Atbildība par stratēģiskā plāna ieviešanu tika uzlikta izglītības iestāžu dibinātājiem, bet koordinatora funkcijas uzņēmās Izglītības un zinātnes ministrija (Entrepreneurship Education in Europe 2006).

Stratēģiskajā plānā uzsvērts, ka uzņēmējkompetences attīstība jāiekļauj kā neatņemama un obligāta sastāvdaļa visos izglītības līmeņos. Katram izglītības posmam jāizvēlas atbilstošas metodes un mācību organizācijas formas. (See the Opportunities ... 2004). Tas nozīmē, ka šis plāns paredz attīstīt uzņēmējkompetenci ikvienam, nevis tikai tiem, kas nolēmuši savu karjeru veidot uzņēmējdarbībā.

Stratēģiskajā plānā skaidri definēti mērķi katram izglītības līmenim:

Galvenais mērķis: izglītības sistēma sekmē produktīvu darbu un inovāciju, veicinot zināšanu apguvi, prasmju attīstību, darba iemaņas, neatkarības un kopienas izjūtu skolēniem, studentiem un skolotājiem visos izglītības līmeņos, un uzņēmējdarbības kultūras attīstību.

Mērķi visiem izglītības līmeņiem:

- Vispusīga un pamatota koncentrēšanās uz uzņēmējdarbību, iekļaujot sabiedrisko un privāto sektoru.

- Paaugstināta sadarbība starp izglītības iestādēm, uzņēmumiem un apkārtējo kopienas dzīvi.
- Uzņēmējdarbība vērsta uz reģionālās attīstības politiku.
- Pilnveidota sadarbība ar citu valstu izglītības sistēmām un starptautiskajiem tīkliem, kā rezultātā skolēniem un studentiem nodrošinātas lielākas iespējas gūt starptautisko pieredzi izglītībā, kas sekmē daudzveidību un izaicinājumus dažādās izglītības jomās.

Mērķi pamatizglītībai un vidējai izglītībai:

- Skolu dibinātāji veicina un nodrošina uzņēmējdarbību vērstu apmācību.
- Sociālo un profesionālo mācību priekšmetu standarti paredz skolēnu prasmju un attieksmju attīstību, kas veicina radošumu un inovāciju.
- Tiek attīstīta skolotāju kompetence, lai nodrošinātu uzņēmējdarbības izglītību.
- Skolās tiek attīstītas un izmantotas dažādas darba formas un jaunas metodes.
- Vairāk vidusskolas skolēnu uzņēmumu, kas piedalās šajā programmā.
- Palielinās partnerības līgumu skaits par sadarbību ar vietējiem uzņēmējiem.

Mērķi skolotāju tālākizglītībai:

- Tiek attīstīta uzņēmējkompetence skolotāju tālāk izglītotājiem.
- Pastiprināts darbs pie vispārējās izglītības skolotāju tālākizglītības programmām uzņēmējdarbības izglītības aspektā.
- Uzlabota sadarbība starp skolotāju tālākizglītību un uzņēmējdarbības dzīvi.
- Palielinās skolotāju, kas ir sagatavoti darbam uzņēmējdarbības izglītībā, skaits (See opportunities ... 2004),

No iepriekš aprakstītajiem uzņēmējdarbības izglītības mērķiem autore secina, ka Norvēģijā izveidotais stratēģiskais plāns paredz sistēmisku, pēctecīgu un daudzpusīgu uzņēmējdarbības izglītību. Norvēģijas valdība ir izvirzījusi skaidri formulētus mērķus tuvākajiem četriem gadiem katrā izglītības līmenī. Īpaši autore vēlas uzsvērt, ka ir formulēti mērķi arī skolotāju tālākizglītībai, turklāt runa ir par vispārīgo mācību priekšmetu skolotāju apmācības programmu pilnveidi. Lai sasniegtu izvirzītos mērķus, nepieciešams pilnveidot arī mācību saturu.

Katram izglītības posmam izveidots īss uzņēmējdarbības izglītības saturs, ko iespējams nedaudz mainīt atkarībā no vietējiem apstākļiem. Norvēģijas izglītības sistēmā Latvijas pamatizglītības un vidējās izglītības posmam atbilst trīs posmi: pamatskolas līmenis 1.-7. klase (*Primary school level*), zemākais vidusskolas līmenis – 8.-10.klase. (*Lower secondary school level*) un augstākais vidusskolas līmenis – izglītojamie 16-21 gadu vecumā (*Upper school level*).

Uzņēmējdarbības izglītības satura aprakstu pa izglītības līmeņiem autore apkopojusi 2.10.tabulā.

2.10.tabula

Uzņēmējdarbības izglītības saturs pa izglītības līmeņiem atbilstoši Norvēģijas valsts stratēģiskajam plānam

Izglītības līmenis	Uzņēmējdarbības izglītības saturs
Pamatizglītības līmenis (1.-7.klase)	Uzņēmējdarbības izglītība šajā posmā galvenokārt vērsta uz skolēnu spēju uzticēties sev un uzņemties atbildību attīstību. Nepieciešams atļaut izmēģināt kļūdīties, attīstīt radošumu un vēlmi meklēt un atrast. Izglītības centrā ir sociālo prasmju attīstība un spēja sadarboties. Skolēni attīsta savu identitāti un kopienas apziņu, izmantojot zināšanas par atšķirīgo un kopīgo. Caur vienkāršu skolēnu uzņēmumu veidošanu un darbību dažādās programmās skolēni iegūst elementāras zināšanas un attīsta izpratni par vietējās kopienas kultūru un resursiem.
Zemākais vidusskolas līmenis (8.-10.klase)	Šajā posmā galvenā uzmanība pievērsta prasmju attīstībai, piemēram, koncepcijas izstrādes prasmes, problēmu risināšanas un lēmuma pieņemšanas prasmes, sistēmas veidošana. Skolēni jāmudina apzināt un izmantot resursus, izmantot iespējas, sajūst atbildību kopīgā darbā vai uzdevumā un iemācīties pieņemt savas izvēles sekas. Palielinot zināšanas un kontaktus ar apkārtējo kopienā, iespējams iegūt labāku pamatu izvēloties nākotnes izglītību un nodarbošanos. Dažādu mācību priekšmetu un programmu apgūvē kā metodi ir dabiski iekļaut skolēnu mācību uzņēmumus.
Augstākais vidusskolas līmenis (izglītojamie vecumā no 16-21 gadam)	Šajā posmā prakses un teorijas attiecībās dominē mācīšanās caur praktisku darbību, piemēram, skolēnu uzņēmumā. Lai nodrošinātu mācību saikni ar reālo dzīvi, nepieciešams visos programmas mācību priekšmetos izmantot vidi ārpus skolas. Nozīmīga mācību procesa sastāvdaļa ir ekonomikas vides teorijas un ētikas zināšanas. Šī posma profesionālajā izglītībā ieteicama proporcija starp skolā un uzņēmumā pavadīto laiku 2:2 gadi. Šeit mācību pamatā ir sadarbība, starptautiskā perspektīva un praktiska darbība kā māceklim.

Avots: Autores veidota tabula, izmantojot, See the Opportunities and Make them Work! – Strategy for entrepreneurship in education and training 2004 – 2008

Izstrādātās reformas modelis sastāv no trim daļām: izglītības programma, kvalitātes sistēma un mācību priekšmetu standarti. Izglītības programmā nav veiktas būtiskas izmaiņas salīdzinājumā ar iepriekšējo. Tajā dots pamats izpratnei par uzņēmējkompetenci. Kvalitātes sistēma dod skaidrus norādījumus par skolas dibinātāja atbildību un nosauc galveno, kas saistīts ar uzņēmējdarbības izglītību. Skolas sadarbībā ar apkārtējo kopienā tiek uzsvērtas skolas un uzņēmumu sadarbība, lai dotu skolēniem ieskatu dažādos darba procesos, praktiskā darba pieredzi un zināšanas par darba dzīvi. Tas veicinās uzņēmējdarbības izglītību skolā.

Kvalitātes sistēmā iekļauta arī *mācību programma*, kas dod norādes izglītības procesam skolā un novērtējumam. Būtiskākās 7 no 11 vadlīnijām ir

- sniegt visiem skolēniem vienādas iespējas attīstīt savas spējas un talantus individuāli un sadarbībā ar citiem;
- veicināt skolēnu vēlmi mācīties, izturību un zinātkāri;
- rosināt skolēnus paplašināt savas mācīšanās stratēģijas un kritiskās domāšanas spējas;
- sekmēt skolēnu personisko attīstību, attīstot ētikas sociālo un kultūras kompetenci un spēju izprast un piedalīties demokrātiskas sabiedrības dzīvē;
- nodrošināt skolēnu spēju veikt izvēli izglītības un nākotnes profesijas aspektā;
- veicināt atbilstošu izglītību un daudzveidīgu metožu lietojumu;
- jēgpilnā veidā iesaistīt izglītībā vietējo sabiedrību (See opportunities ... 2004).

Norvēģijā īstenotais uzņēmējdarbības izglītības modelis paredz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību visos izglītības līmeņos un integrāciju dažādos mācību priekšmetos. Tajā pašā laikā uzņēmējdarbības izglītība nav tikai skolas kompetences jautājums, tajā ir iesaistīti sadarbības partneri dažādos līmeņos (skatīt 2.11.tabulu)

2.11.tabula

Uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītās institūcijas: Norvēģijas piemērs

Sabiedriskais sektors		Privātais sektors	
Vietējais līmenis	Valsts līmenis	Vietējais līmenis	Valsts līmenis
<ul style="list-style-type: none"> • Apgabala pārvalde • Vietējās pašvaldības • Vecāku organizācijas • Vietējais darba tirgus • Vietējās kultūras dzīves organizācija • Norvēģijas uzņēmējdarbības programma 	<ul style="list-style-type: none"> • Izglītības un zinātnes ministrija • Pašvaldību un reģionālās attīstības ministrija • Tirdzniecības un rūpniecības ministrija • Izglītības un apmācības direktorāts • Norvēģijas Pētniecības padome • Norvēģijas inovāciju centrs • Norvēģijas vietējo un reģionālo pašvaldību asociācija 	<ul style="list-style-type: none"> • Sabiedriskā organizācija <i>Junior Achievement – Young Enterprise Norway</i> • Nacionālais tehnoloģiju institūts • Pirmā Lego līga • Riska kauss 	<ul style="list-style-type: none"> • Uzņēmējdarbības sektors • Norvēģijas uzņēmumu konfederācija • Masu saziņas līdzekļi • Norvēģijas arodbiedrību konfederācija

Avots: See opportunities... 2004

Dažādo sadarbības partneru atbalsts nodrošina mācību procesa saikni ar reālo dzīvi, sniedz atbalstu skolēniem karjeras plānošanā, kā arī motivē jauniešus mācībām. Vēlreiz jāuzsver, ka uzņēmējdarbības izglītība tiek integrēta dažādos mācību priekšmetos, kas nozīmē, ka šī sadarbība ar institūcijām aktuāla visu priekšmetu skolotājiem.

Reformas skar arī mācību priekšmetu saturu. Izstrādātā modeļa viena no sastāvdaļām ir arī mācību priekšmetu standartu pilnveide. Stratēģiskajā plānā īpaši uzsvērtas pārmaiņas tādos mācību priekšmetos kā norvēģu valoda, sociālās zinības, māksla, rokdarbi un dizains. Taču tie nav vienīgie mācību priekšmeti, kuru standartos veiktas izmaiņas.

Izstrādātā stratēģiskā plāna ietvaros paredzēti un aprakstīti arī konkrēti pasākumi uzņēmējdarbības izglītības sekmīgai uzsākšanai, piemēram, semināri, konferences u.tml. Stratēģiskajā plānā paredzētas reformas arī profesionālajā un augstākajā izglītībā, bet to autore neanalizē, jo promocijas darbā pētīti uzņēmējdarbības izglītības jautājumi saistībā ar pamatzglītību un vispārējo vidējo izglītību.

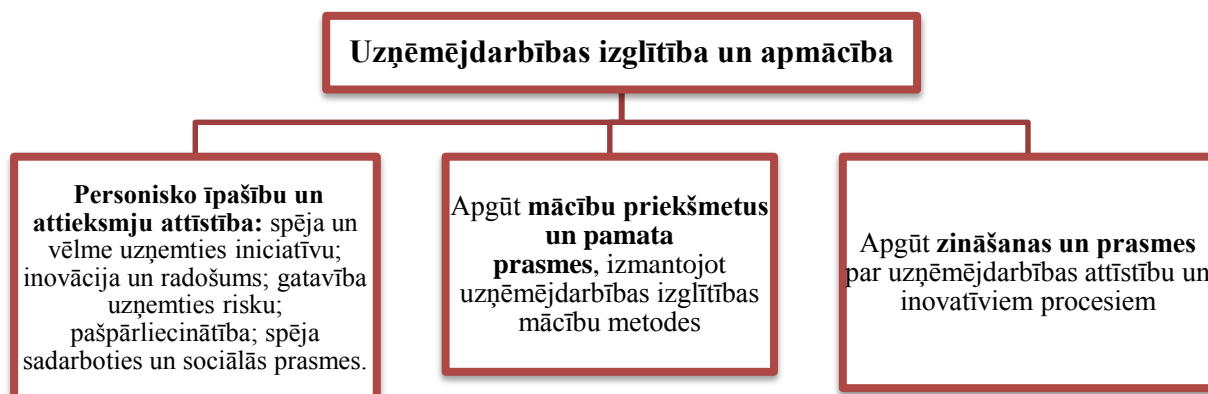
Analizējot Norvēģijas stratēģisko plānu uzņēmējdarbības attīstībai, profesore Ingera Karina (*Inger Karin*) uzsver četrus faktorus, kas būtiski visos izglītības līmeņos:

- 1) **uzņēmējdarbība ir iekļauta izglītībā kā tās daļa.** Uzņēmējdarbība ir definēta kā izglītības mērķis. Tas ir jautājums par vērtībām un attieksmi kopumā;
- 2) **sadarbība ar apkārtējo kopienu.** Uzņēmējdarbības izglītībā nepieciešama cieša saikne starp skolu un vietējo uzņēmējdarbības un sociālo sektoru;
- 3) **skolotāju kompetence.** Skolotājiem ir būtiska loma reformas īstenošanā. Skolēniem veidosies pozitīva attieksme pret uzņēmējdarbību un inovāciju, ja to veidos zinoši skolotāji. Tāpēc ir svarīgi pievērst vajadzīgo uzmanību skolotāju apmācībai un viņu kompetences attīstības kursu pilnveidei;
- 4) **skolu dibinātāju un vadītāju attieksme.** Skolu dibinātājiem nepieciešams sekot uzņēmējdarbības izglītības standartiem un vadības dokumentiem, kā arī attīstīt skolu vadītāju kompetenci šajā jomā. Ir svarīgi, ka izglītības iestādes ir tiesīgas un motivētas īstenot uzņēmējdarbības izglītību (*Inger Karin*).

Izvērtējot 2004.-2008. gada stratēģiskā plāna rezultātus, Norvēģijā tika veidots nākamais stratēģiskās plānošanas dokuments: Uzņēmējdarbība izglītībā un apmācībā – no obligātās izglītības līdz augstskolai 2009.-2014. Arī šis dokuments tika izstrādāts sadarbojoties trim ministrijām: Izglītības un zinātnes ministrijai, Pašvaldību un reģionālas attīstības ministrijai, Tirdzniecības un rūpniecības ministrijai, un tajā aprakstīts rīcības plāns tuvākajiem pieciem gadiem. „ Plāna mērķis ir nostiprināt uzņēmējdarbības izglītības un apmācības kvalitāti visos izglītības sistēmas līmeņos un jomās. Starptautiskā līmenī

Norvēģijai jābūt par vadošo spēku uzņēmējdarbības izglītībā” (Entrepreneurship in education...).

Rīcības plāna ievadā vēlreiz izskaidrots uzņēmējdarbības izglītības ietvars (2.5.att.).

2.5. attēls. Uzņēmējdarbības izglītība dažādos mācību priekšmetos

Avots: *Entrepreneurship in education ...*

Kā redzams no attēla, uzņēmējdarbības izglītība plānota kā ikviena mācību priekšmeta daļa. Uzņēmējkompetence tiek attīstīta mācoties dažādu mācību priekšmetu saturu. Zināšanas un prasmes par uzņēmējdarbību arī plānota apgūt dažādos mācību priekšmetos.

Rīcības plānā uzsvērts, ka sekmīga uzņēmējdarbības izglītības izveide prasa pūles un aktīvu sadarbību dažādos līmeņos: ministriju, pašvaldību, izglītības pārvalžu un iestāžu, sabiedrisko organizāciju, uzņēmumu u.c.

Uzņēmējdarbības izglītības attīstības plāns balstīts uz iepriekšējā uzņēmējdarbības izglītības stratēģiskā plānošanas dokumenta analīzi. 2008.gadā tika izvērtēti iepriekšējā stratēģiskā plāna rezultāti un izstrādātas rekomendācijas turpmākai darbībai. Novērtējuma ziņojumā iekļauti šādi ieteikumi turpmākai darbībai uzņēmējdarbības izglītībā un apmācībā visos izglītības līmeņos:

- 1) nodrošināt uzsākto nepārtrauktību darbā;
- 2) turpināt starpministriju sadarbību un atbildību;
- 3) paaugstināt skolotāju un skolu vadītāju kompetenci uzņēmējdarbībā;
- 4) palielināt skolas dibinātāja atbildību par uzņēmējdarbības izglītību;
- 5) izstrādāt un izplatīt mācību līdzekļus un metodiskus materiālus uzņēmējdarbības izglītībai;
- 6) jāveido resursu banka pieredzes izplatīšanai;
- 7) uzlabot zināšanu bāzi, izmantojot pētniecību;
- 8) turpināt sadarbību ar sabiedrisko organizāciju *Junior Achievement – Young Enterprise Norway*;

9) turpināt centienus rīcības plāna īstenošanā, paredzot tam atsevišķu budžetu (Entrepreneurship in education ...).

2009.-2014.gada rīcības plānā tāpat kā iepriekšējā plānošanas dokumentā paredzēti mērķi, uzdevumi un darbības virzieni katrā izglītības posmā. Lielāks akcents šajā plānā likts uz augstāko izglītību. Attiecībā uz pamatzglītību un vidējo izglītību šajā dokumentā norādīts, ka uzņēmējdarbības izglītības saturs ir izstrādāts jau iepriekš un šobrīd netiek mainīts. Uz dokumenta izstrādes brīdi vēl tiek veikta pētniecība par zināšanu apguvi caur pētniecību, bet pētījuma rezultāti tika apkopoti 2011.gadā. Viennozīmīgs ir secinājums, ka pārmaiņas ir sekmējušas interesi par uzņēmējdarbību: palielinājies uzņēmējdarbības izglītības programmu skaits un skolēnu mācību uzņēmumu skaits. Plānā tiek uzsvērts, ka nepieciešams pētīt un dokumentēt uzņēmējdarbības lomu pamatzglītībā un vidējā izglītībā.

Austrumu Norvēģijas Pētniecības Institūta veiktā pētījuma rezultātā ir iegūti secinājumi par uzņēmējdarbības izglītības lomu reģionālajā attīstībā. Skolēni, kuri ir iesaistījušies uzņēmējdarbības izglītībā caur praktiskām darbībām (visbiežāk, mini-uzņēmums), ir

- 1) vairāk motivēti apmesties uz dzīvi savā kopienā;
- 2) zinošāki un labāk izprot normatīvos aktus, kā arī saskata iespējas;
- 3) gatavi izvēlēties izglītību, kas nepieciešama vietējās uzņēmējdarbības dzīvē (Entrepreneurship in education ...).

Pētījuma rezultāti uzsver uzņēmējdarbības izglītības lomu dažādos aspektos – gan reģionu attīstības, gan uzņēmējdarbības, gan pilsoniskās izglītības aspektā.

Lai īstenotu sekmīgu uzņēmējdarbības izglītību, Norvēģijā lielu uzmanību pievērš skolotāju sagatavošanai. Kopš 2006.gada katru gadu apmēram 2 miljoni Norvēģijas kronu tiek paredzēti, lai pilnveidotu pedagogu uzņēmējkompetenci. Tika izstrādātas dažādu līmeņu pedagogu izglītības programmas, kurās integrēta uzņēmējdarbības izglītība. Atbalstu saņēmušas arī dažādas citas profesionālās pilnveides formas, kas attīsta skolotāju uzņēmējkompetenci. Plānots sagatavot jaunu valsts izglītības programmu skolotāju izglītībai un pamatzglītībai, kurā paralēli uzņēmējkompetences attīstībai paredzēts iekļaut radošumu un inovāciju (Entrepreneurship in education ...).

Kopumā izvērtējot Norvēģijas valdības izstrādāto rīcības plānu, jāuzsver, ka uzņēmējdarbības izglītība Norvēģijā tiek plānota:

- 1) valdības līmenī;
- 2) pēctecīgi visos līmeņos ietverot skolotāju sagatavotību;
- 3) paredzot finansējumu;
- 4) paredzot sadarbību starp izglītības iestādi un apkārtējo kopienu.

Visi šie nosacījumi sekmē skolēnu un skolotāju uzņēmējkompetences attīstību, kas veicina valsts un sabiedrības attīstību kopumā.

Izvērtējot Norvēģijas pieredzi kā labāko Eiropas uzņēmējdarbības izglītībā autore uzskata atbildības sadalījumu starp ministrijām: Rūpniecības ministrija īsteno uzņēmējspēju attīstības jautājumu pārvaldību un koordinēšanu, finansiāla atbalsta sniegšanu; Izglītības un zinātnes ministrija pārvalda pedagogu izglītošanu, kā uzņēmējdarbības izglītību veicinošus pasākumus. Būtiski, uzņēmējdarbības izglītībā tiek iesaistīti dažādi sadarbības partneri (uzņēmēji, pašvaldības, u.c.)

Apkopojot Norvēģijas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pieredzi, autore secina, ka Norvēģijā uzņēmējdarbības izglītības plānošana notiek valdības līmenī, iesaistoties vairākām ministrijām, un uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai ir paredzēts finansējums. Lai sekmīgi īstenotu uzņēmējdarbības izglītību, Norvēģijā lielu uzmanību pievērš skolotāju sagatavotībai. Uzņēmējkompetences attīstības iespējas ir Norvēģijas skolēniem visos izglītības līmeņos, un uzņēmējdarbības izglītības elementi ir integrēti visos mācību priekšmetos.

2.2.2. Lietuvas pieredze uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā

Lietuva bija viena no pirmajām Eiropas Savienības valstīm, kurā valdība izstrādāja stratēģiju uzņēmējdarbības izglītības ieviešanai. Lietuvas Seimā ir apstiprināta Nacionālā izglītības stratēģija 2003.- 2012. (*National Strategy of Education 2003-2012*). Ar šo dokumentu Lietuvas valdība valsts līmenī pievērš uzmanību un uzsver uzņēmējdarbības un finanšu vadības lomu visos ISCED (*The International Standard Classification of Education*) līmeņos. Stratēģijas mērķis ir panākt, ka ikviens vidusskolas skolēns ir ieguvis ekonomikas elementu izpratību (literacy). Kā turpinājums seko 2004.gadā izstrādātā un apstiprinātā *Ekonomikas izpratības un uzņēmējdarbības izglītības stratēģija* un 2008.gadā izstrādātā *Nacionālā programma jauniešu uzņēmējdarbības izglītībai un atbalstam 2008.-2012.gadam*.

Ekonomikas izpratības un uzņēmējdarbības izglītības stratēģijā formulēta valdības vīzija: katrs pamatskolu beigušais skolēns ir ieguvis pamatzināšanas un prot izvērtēt savas personiskās prasmes un īpašības veiksmīgai ekonomiskai darbībai. Viņš prot izmantot iespējas un gūt panākumus (Ekonominio raštingumo... 2004). Dokumentā dots ieskats uzņēmējdarbības izglītībā Eiropas kontekstā un analizēta situācija Lietuvā. Tiek uzsvērts, ka ekonomikas apguve jauniešu vidū gūst arvien lielāku popularitāti – palielinās to skolēnu skaits, kas mācās ekonomiku pēc vairākām programmām: Junior Achievement Lietuva, Ekonomikas mācību standartu projekta programmas, Skolotāju apmācības centra programma, *B. Leonienēs* biznesa pamatu programma. Stratēģiskā dokumenta ietvaros analizēta Lietuvas

ekonomiskā izglītība starptautiskā salīdzinājumā, kā arī raksturoti sasniedzamie rezultāti katrā izglītības līmenī.

Lietuvas uzņēmējdarbības izglītībā, tāpat kā daudzās citās valstīs, kā svarīga mācību satura daļa tiek uzsvērta skolēnu prasmju un spēju attīstības loma. „Nepārtraukti jāveicina skolēnu problēmrisināšanas prasmju attīstība. Tā ietver plānošanas, lēmumu pieņemšanas, komunikācija prasmes un spēju uzņemties atbildību. Šī ir būtībā vadības kompetence. Skolēniem jā mācās sadarboties - jāattīsta sociālā kompetence. Nepieciešams veicināt skolēnu pašapziņu un motivāciju pildīt mērķus. Jāpalīdz iemācīties domāt kritiski. Jāattīsta vēlme un spēja mācīties patstāvīgi. Tas būtībā ir personīgās īpašības. Skolēniem jā mācās un jāspēj pierādīt personīgo iniciatīvu, aktivitāti un jaunradi, kā arī, realizējot idejas, jābūt gataviem uz risku. Tās ir tipiskas uzņēmības īpašības.

Lai attīstītu skolēnu uzņēmējkompetenci, ir jāizstrādā vadlīnijas un standartus atbilstoši labākajai praksei ārvalstīs. Pamatizglītībā uzņēmējkompetenci var attīstīt visos mācību priekšmetos, bet vecāko klašu posmā (vidusskolā), lielāka uzmanība būtu jāpievērš praktiskai darbībai un īpašām zināšanām par biznesu. Personiskās īpašības joprojām ir galvenā prioritāte izglītībā” (*Ekonominio raštingumo... 2004*).

Stratēģiskais plāns izvirza mērķus, veidus un līdzekļus, kā šos mērķus pārvērst konkrētu pasākumu kopumā. Stratēģiskais plāns izšķir četras galvenās jomas. Būtiski veikt saskaņotu darbību visās jomās kopā un katrā atsevišķi, lai veicinātu ilgtspējīgu attīstību visās attiecīgajās jomās un nodrošinātu veiksmīgu stratēģijas vīzijas īstenošanu. Galvenās jomas un uzdevumi apkopoti 2.12. tabulā.

2.12.tabula

Lietuvas uzņēmējdarbības izglītības stratēģiskā plāna vadlīnijas

Galvenās jomas	Galvenie uzdevumi
Cilvēkresursi	<ul style="list-style-type: none"> • Katrā pamatskolā un vidusskolā jābūt skolotājam, kurš ir apguvis sākotnējo kursu ekonomikas mācīšanai. Nepieciešams definēt, ko un cik lielā mērā kursus jāapgūst un kad tie stājas spēkā • Attīstīt ekonomikas skolotāju apmācības sistēmu, kas nosaka minimālās programmas prasības skolotājiem, kuriem jau ir ekonomiskā izglītība • Formulēt prasības vidusskolas ekonomikas un uzņēmējdarbības mācību kursu skolotāju sagatavošanas programmām • Nodrošināt, ka visu mācību priekšmetu skolotāji ir apguvuši saīsinātus ekonomikas kursus augstākajā izglītībā • Sagatavot skolotājus uzņēmējdarbības mācību principiem un programmai
Mācību programmas	<ul style="list-style-type: none"> • Izveidot darba grupu, kas papildus ekonomiskās izglītības programmai un standartam izveido uzņēmējdarbības mācību programmu un standartu • Pārskatīt citu valstu uzņēmējdarbības izglītības programmas un sniegt

Galvenās jomas	Galvenie uzdevumi
	rekomendācijas par Lietuvas izglītības sistēmai atbilstošākajām programmām <ul style="list-style-type: none"> • Izstrādāt apmācību, kā integrēt ekonomisko un uzņēmējdarbības izglītību citos mācību priekšmetos • Izstrādāt un apstiprināt uzņēmējdarbības izglītības programmu un standartu. Izstrādāt rekomendācijas uzņēmējdarbības izglītībai
Mācību līdzekļi	<ul style="list-style-type: none"> • Sagatavot visu nepieciešamo nodarbību un ieteicamo pasākumu sarakstu ekonomiskajā izglītībā • Sagatavot visu klašu ekonomiskajai izglītībai nepieciešamo mācību līdzekļu sarakstu • Veikt ekonomiskos pasākumus, lai varētu publicēt nepieciešamos mācību līdzekļus • Uzsākt nepieciešamo mācību līdzekļu sagatavošanu un publicēšanu
Vide	<ul style="list-style-type: none"> • Sagatavot skolu vadītājus ekonomiskās izglītības mācību sistēmai, izstrādājot saturu, kas varētu būt nepieciešams, lai virzītu skolu vadītāju darbu • Nodrošināt visu skolas skolotāju izpratni par tirgus ekonomikas principiem. Nodrošināt obligāto programmu īstenošanu skolotāju izglītotāju organizācijās • Izstrādāt ekonomiskās un uzņēmējdarbības mācību pasākumus, kas sekmē šo plānu. Veidot pozitīvu sabiedrisko domu par ekonomiskās un uzņēmējdarbības izpratības veidošanos • Sekmēt skolas veidot un īstenot savu biznesa plānu un organizatoriskos pasākumus

Avots: Ekonominio raštingumo..., 2004

No tabulā apkopotajiem uzdevumiem autore secina, ka Lietuvas valdība uzņēmējdarbības izglītību skata plašā daudzpusīgā kontekstā, paredzot gan mācību priekšmetu satura maiņu, mācību līdzekļu izveidi, skolotāju apmācību un arī ekonomiskos pasākumus visa iepriekšējā nodrošināšanai. Vēl kā būtisks fakts jāuzsver, ka uzņēmējdarbības izglītība tiek skatīta ciešā kontekstā ar ekonomisko izglītību.

2008.gadā Lietuvas valdība izstrādāja un apstiprināja Nacionālo programmu jauniešu uzņēmējdarbības izglītībai un atbalstam 2008. - 2012.gadam. Šīs programmas mērķis - izveidot saskaņotu un efektīvi funkcionējošu sistēmu, kas nodrošina jaunatnes uzņēmējdarbības izglītību. Lai sasniegtu šo mērķi, izvirzīti uzdevumi:

- 1) izstrādāt, ieviest un pilnveidot uzņēmējdarbības izglītības pasākumus;
- 2) mudināt jauniešus uzsākt un paplašināt uzņēmējdarbību, t.sk. lauksaimniecībā;
- 3) sekmēt jaunatnes uzņēmējdarbību, veikt uzņēmējdarbības vides novērošanu, informēt valsts iestādes un sabiedrību par uzņēmējdarbību Lietuvā (Nacionalinė jaunimo... 2008).

Katra uzdevuma sekmīgai izpildei plānoti vairāki pasākumi. Autore pievērsīs uzmanību tikai pasākumiem, kas saistās ar pirmo uzdevumu – uzņēmējdarbības izglītības attīstību. Lai veicinātu uzņēmējdarbības izglītību Lietuvas valdība paredz

- sagatavot un izdot mācību programmas un mācību materiālus vispārizglītojošos priekšmetos, kuros ir integrēta uzņēmējdarbības izglītība;
- katru gadu izveidot par 10 skolēnu uzņēmumiem vairāk nekā iepriekš;
- izstrādāt Lietuvas uzņēmējdarbības modeli dažādu veidu un grupu skolām;
- uzsākt 10 darba dienu praktiskās apmācības uzņēmumos dažādu grupu un veidu skolās;
- sagatavot skolotāju uzņēmējdarbības izglītības mācību programmu un nodrošināt apmācību;
- ierosināt un organizēt uzņēmēju dalību uzņēmējdarbības izglītības projektos;
- attīstīt neformālo jauniešu uzņēmējdarbības izglītību sadarbībā ar jaunatnes organizācijām;
- nodrošināt jauniešus ar informāciju par iespējām uzsākt savu uzņēmējdarbību un profesionālās orientācijas pakalpojumiem;
- sagatavot un veikt ikgadējas publikācijas par sekmīgu jauniešu uzņēmējdarbības pieredzi un izplatīt tās ar uzņēmējdarbību veicinošu institūciju atbalstu.

Atbildība par šo pasākumu īstenošanu ir noteikta Izglītības ministrijai, Ekonomikas ministrijai, Zemkopības ministrijai, Jaunatnes lietu departamentam, Lietuvas darba biržai, pašvaldībām un sociālajiem partneriem (Nacionalinė jaunimo... 2008). Tātad arī Lietuvā uzņēmējdarbības izglītības jautājumi tiek risināti valstiskā līmenī, iesaistoties vairākām ministrijām un sadarbības partneriem.

Eiropas Komisijas ziņojumā uzsvērta sabiedriskās organizācijas Junior Achievement - Lietuva (*Lithuanian Junior Achievement*) loma uzņēmējdarbības izglītībā. Šīs sabiedriskās organizācijas programmas tiek īstenotas 40% Lietuvas skolu. 2010./2011. mācību gadā skolēnu mācību uzņēmumu skaits bija dubultojies, salīdzinot ar iepriekšējo gadu.

No satura aspekta Lietuvā uzņēmējdarbības izglītības saturs ir skaidri definēts visos izglītības līmeņos. Sākumskolā daļa tematu ir iekļauta „pasaules atklājumu” jomā. Pamatskolā tas ir daļa no citu priekšmetu sociālās attīstības jomā: pasaules atklāšana, matemātika, ģeogrāfija, tehnoloģijas, vēsture utt. Pamatskolas vecākajās klasēs (pēdējos divus gadus) tiek mācīts obligāts atsevišķs mācību priekšmets – *ekonomika un uzņēmējdarbība*.

Uzņēmējdarbības izglītības saturs ir noteikts Izglītības standartā. Vispārējās pamatizglītības programma tika atjaunināta 2008.gadā, bet vidējai izglītībai – 2011.gadā.

Šajā standartā ir noteikti mācīšanās rezultāti: zināšanas un izpratne, prasmes, attieksmes. Ekonomiskās izpratības un uzņēmējdarbības izglītības galvenais mērķis pamatskolā ir dot skolēniem pamatzināšanas par ekonomiku, attīstīt uzņēmējprasmes, ekonomisko domāšanu, spēju orientēties un veiksmīgi darboties pastāvīgi mainīgā vidē. Uzņēmējdarbības un ekonomikas izglītības mērķis vidusskolās ir attīstīt zināšanas un izpratni par ekonomiskajiem procesiem Lietuvā un pasaulē, paaugstināt prasmi personālo finanšu jomā, uzņēmējkompetenci, mērķtiecīgi mācīties un plānot profesionālo un personīgo dzīvi, izveidot uz akadēmiskām zināšanām balstītu mainīgo ekonomikas apstākļu uztveri. (Entrepreneurship Education... 2012, 57-58).

No Lietuvas izglītības plānošanas dokumentu un Eiropas Komisijas ziņojuma analīzes autore secina, ka Lietuvā pastiprināta uzmanība tiek veltīta uzņēmējdarbībai un finanšu vadībai visos izglītības līmeņos. Turklāt uzņēmējdarbības izglītība ir viena no valdības prioritātēm, tās attīstībai ir izstrādāti valsts mēroga plānošanas dokumenti, un šajos procesos ir iesaistītas vairākas ministrijas un dažādu līmeņu sadarbības partneri.

2.3. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības salīdzinošā analīze

Lai apkopotu un salīdzinātu iepriekš analizēto Norvēģijas un Lietuvas pieredzi uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībā un izvirzītu priekšlikumus Latvijas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveidei, autore izveido salīdzināšanas kritērijus:

- Valsts stratēģija vai rīcības plāns uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai;
- uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītās ministrijas un institūcijas;
- uzņēmējdarbības izglītību reglamentējošie normatīvie dokumenti;
- sociālo partneru iesaistīšanās uzņēmējdarbības izglītībā;
- skolotāju profesionālā pilnveide uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai;
- atbalsts skolotājiem uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā.

Atbilstoši izveidotajiem kritērijiem autore veic Norvēģijas, Lietuvas un Latvijas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības salīdzinājumu un apkopo to 2.13.tabulā.

Norvēģijas, Lietuvas un Latvijas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības salīdzinājums

Salīdzinājuma kritēriji	Norvēģija	Lietuvā	Latvija
Valsts stratēģija vai rīcības plāns uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai	Stratēģiskais plāns uzņēmējdarbībā un apmācībā: <i>saskati iespējas un liec tām strādāt!</i> (2004.-2008.) Stratēģiskais plāns: uzņēmējdarbība izglītībā - no obligātās izglītības līdz augstskolai (2009.-2014.)	<i>Nacionālās izglītības stratēģija 2003.-2012.</i> plāno uzņēmējdarbības izglītības īstenošanu. 2008. gadā izstrādāta <i>Nacionālā programma jauniešu uzņēmējdarbības izglītībai un atbalstam 2008.-2012.gadam</i>	Nav izstrādāts valsts līmeņa stratēģiskais dokuments uzņēmējdarbības izglītības ieviešanai. Kompetenču attīstība ir viens no prioritātes <i>Cilvēka drošumspēja</i> rīcības virzieniem <i>Nacionālās attīstības plānā 2014.-2020.</i>
Uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītās ministrijas un institūcijas	Stratēģiskais plāns izstrādāts, sadarbojoties Izglītības un zinātnes ministrijai, Pašvaldību un reģionālās attīstības ministrijai un Tirdzniecības un rūpniecības ministrijai	Atbildība par uzņēmējdarbības izglītības ieviešanas dažādu pasākumu īstenošanu ir noteikta Izglītības ministrijai, Ekonomikas ministrijai, Zemkopības ministrijai, Jaunatnes lietu departamentam, Lietuvas darba biržai, pašvaldībām un sociālajiem partneriem	Izglītības un zinātnes ministrija ir īstenojusi atsevišķus projektus, kas sekmē uzņēmējdarbības izglītību, bet trūkst sistēmiskuma un pārvaldības. Atsevišķu ar uzņēmējdarbības izglītību saistītu aktivitāšu īstenošanā iesaistījusies Ekonomikas ministrija
Uzņēmējdarbības izglītību reglamentējošie normatīvie dokumenti	Izstrādātajos izglītības standartos paredzēts iekļaut uzņēmējdarbības izglītību visos izglītības līmeņos un visos mācību priekšmetos.	Izveidota darba grupa, kas papildus ekonomiskās izglītības programmai un standartam izveido uzņēmējdarbības mācību programmu un standartu	Nav izstrādāti uzņēmējdarbības izglītības standarti. Esošajos mācību priekšmetu standartos iekļauti daži uzņēmējdarbības izglītības elementi
Sociālo partneru iesaistīšanās uzņēmējdarbības izglītībā	Stratēģiskajā plānā paredzēts iesaistīt izglītībā vietējo sabiedrību. Uzņēmējdarbības izglītībā svarīga loma SO Junior Achievement.	Veidot pozitīvu sabiedrisko domu par ekonomiskās un uzņēmējdarbības izpratības veidošanos	Tā notiek epizodiski, bez noteiktas sistēmas, koordinācijas un pārvaldības
Skolotāju profesionālā pilnveide uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai	Stratēģiskajā plānā paredzēta visu mācību priekšmetu skolotāju profesionālā pilnveide	Paredzēts sagatavot visu mācību priekšmetu skolotājus uzņēmējdarbības mācību principiem un programmai	Uzņēmējdarbības izglītības programmas pamatā paredzētas ekonomikas un sociālo zinību skolotājiem, to ir maz
Atbalsts skolotājiem uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā	2009.-2014.gada plānā paredzēts izstrādāt un izplatīt mācību līdzekļus un metodiskos	Stratēģiskais plāns paredz uzsākt nepieciešamo mācību līdzekļu sagatavošanu	Tikai ekonomikā, sociālajās zinātnēs, dabaszinātnēs un matemātikā ir izstrādāti

Salīdzinājuma kritēriji	Norvēģijā	Lietuvā	Latvijā
	materiālus	un publicēšanu	mācību un metodiskie līdzekļi, kas sekmē atsevišķu uzņēmējdarbības izglītības elementu integrēšanu šo mācību priekšmetu saturā

No apkopotā salīdzinājuma autore secina, ka Norvēģijā un Lietuvā ir izstrādāti valdības plānošanas dokumenti uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. Abās valstīs uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai būtiskos jautājumus koordinē vairākas ministrijas, savstarpēji sadarbojoties. Latvijā nav izstrādātas stratēģijas vai rīcības plāna uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai, *Nacionālajā attīstības plānā 2014.-2020.* ir iekļauts rīcības virziens *kompetenču attīstība*. Latvijā uzņēmējdarbības izglītības jautājumus risina Izglītības un zinātnes ministrija, izņemot atsevišķus projektus, ko koordinē Ekonomikas ministrija. Norvēģijā uzņēmējdarbības izglītības elementi ir integrēti visos mācību priekšmetos un visos izglītības līmeņos, bet Lietuvā izveidota uzņēmējdarbības mācību programma un standarts. Norvēģijā un Lietuvā stratēģiskās plānošanas dokumentos paredzēta un tiek īstenota skolu un sociālo partneru sadarbība uzņēmējdarbības izglītības ietvaros, bet Latvijā ir labās pieredzes piemēri skolu un apkārtējās kopienas sadarbībā, taču sadarbība notiek epizodiski un netiek koordinēta. Norvēģijā un Lietuvā tiek īstenota visu mācību priekšmetu skolotāju profesionālā pilnveide uzņēmējdarbības izglītības kontekstā, un tiek izstrādāti mācību līdzekļi atsevišķos mācību priekšmetos, kas sekmē uzņēmējdarbības izglītības elementu integrāciju šajos mācību priekšmetos. Latvijā nav izstrādātas skolotāju tālākizglītības kursu programmas atbilstoši uzņēmējdarbības izglītības nostādņiem, atsevišķi elementi integrēti dažādu mācību priekšmetu skolotāju pedagoģisko kompetenču pilnveidesursos. Latvijas skolās izmantojamie mācību līdzekļi nodrošina tikai atsevišķu uzņēmējdarbības elementu integrēšanu mācību procesā.

Uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā būtiska loma ir valsts līmenī izstrādātai stratēģijai vai plānam, kas paredz kompleksu un plānveidīgu rīcību. Tas nodrošina vienotu izglītības satura maiņu, tam atbilstošu skolotāju sagatavošanu un mācību līdzekļu izstrādi, kā arī sekmē apkārtējās kopienas sadarbību ar skolu uzņēmējdarbības izglītības kontekstā. Kā ne mazāk svarīgs faktors jāmin arī nepieciešamā finansējuma piešķiršana uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai.

Secinājumi par 2.nodaļas saturu

1. Izvērtējot uzņēmējdarbības izglītības īstenošanu un pārvaldību valsts līmenī, var secināt, ka Latvijā ir veikti atsevišķi Izglītības un zinātnes ministrijas, Latvijas

Izglītības Attīstības aģentūras organizēti pasākumi. Latvijas valdības plānošanas dokumentos nav skaidri izstrādāta plāna vai stratēģijas kompleksai uzņēmējdarbības izglītības attīstībai. *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam* un *Nacionālās attīstības plāns 2014.-2020.* iezīmē rīcības virzienus un norāda iespējamus risinājumus uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai un pārvaldībai. Plānveidīgi un kompleksi īstenojot šo stratēģiju, iespējama skolēnu uzņēmējkompetences attīstība.

2. Latvijā tradicionāli tiek uzskatīts, ka uzņēmējkompetence tiek attīstīta ekonomikas mācību priekšmeta ietvaros. 2011./2012.mācību gadā – tikai 44,2% no kopējā vidusskolēnu skaita to apguva. Ekonomikas mācību priekšmeta saturā ir iekļauti tikai atsevišķi uzņēmējdarbības izglītības elementi.
3. Atsevišķos pamatizglītības priekšmetos paredzēts attīstīt prasmes sakārtot un analizēt datus, veidot pamatotus spriedumus, prasmi lietot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, apzināties un risināt problēmas, izvērtēt savas spējas un prasmes. Vidējās izglītības mācību priekšmetos paredzēts attīstīt prasmes sadarboties, formulēt spriedumus, paust argumentētu viedokli, pieņemt lēmumu, analizēt un izvērtēt informāciju, radoši un kritiski domāt. Atsevišķu mācību priekšmetu uzdevumos plānots attīstīt problēmrisināšanas prasmes. Nav plānots attīstīt prasmes organizēt, strādāt individuāli un komandā, novērtēt un pieņemt risku.
4. Mācību priekšmetu standartos paredzēts attīstīt līdzatbildību, motivāciju īstenot savas ieceres un attīstīt savas spējas, apzināties vērtības, paust vērtējošu attieksmi. Mākslas jomas priekšmetos plānots attīstīt radošumu. Mācību priekšmetu standartos nav paredzēts attīstīt tādas personas īpašības un spējas kā iniciatīva, aktivitāte, apņēmība sasniegt mērķus, neatkarība un spēja uzņemties līdera lomu. Vidējās izglītības mācību priekšmetos paredzēts attīstīt radošumu, sekmēt indivīda līdzdalību sabiedrības dzīvē un apzināties vērtības. Ekonomikas mācību priekšmeta standarts paredz veidot konkurētspējīgu un uzņēmīgu indivīdu.
5. Pedagogi, studējot universitātē, neapgūst pietiekamā līmenī zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas, lai viņi varētu savos mācību priekšmetos integrēt uzņēmējdarbības izglītības elementus.
6. Sabiedriska labuma organizācijas *Junior Achievement – Young Enterprise Latvija* programmu ietvaros veiktās aktivitātes sekmē skolēnu uzņēmējkompetences attīstību, bet ir virkne problēmu: JAL organizētajos pasākumos, konkursos un programmās ir par samaksu; JAL aktivitātes ir iesaistītas 10-11% vispārīzglītojošo skolu un ~7% no vispārīzglītojošo skolu skolēniem; uzņēmējspēju attīstība pamatā

tiek saistīta ar ekonomikas mācību priekšmeta apguvi, netiek veicināta kompetences integrēta attīstība; netiek nodrošināta pietiekama skolotāju sagatavotība, jo paši skolotāji atzīst, ka viņiem pietrūkst zināšanu un informācijas.

7. Skolās, kur skolu administrācija un skolotāji ir izveidojuši savu plašāku uzņēmējdarbības izglītības programmu, skolēnu uzņēmējkompetences attīstība notiek sekmīgāk.
8. Norvēģijā uzņēmējdarbības izglītības plānošana notiek valdības līmenī, iesaistoties vairākām ministrijām, un uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai ir paredzēts finansējums. Lai sekmīgi īstenotu uzņēmējdarbības izglītību, Norvēģijā lielu uzmanību pievērš skolotāju sagatavotībai. Uzņēmējkompetences attīstības iespējas Norvēģijas skolēniem visos izglītības līmeņos, un uzņēmējdarbības izglītības elementi ir integrēti visos mācību priekšmetos.
9. Lietuvā pastiprināta uzmanība tiek veltīta uzņēmējdarbībai un finanšu vadībai visos izglītības līmeņos. Turklāt uzņēmējdarbības izglītība ir viena no valdības prioritātēm, tās attīstībai ir izstrādāti valsts mēroga plānošanas dokumenti, un šajos procesos ir iesaistītas vairākas ministrijas un dažādu līmeņu sadarbības partneri.
10. Uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā būtiska loma ir valsts līmenī izstrādātai stratēģijai vai plānam, kas paredz kompleksu un plānveidīgu rīcību. Tas nodrošina vienotu izglītības satura maiņu, tam atbilstošu skolotāju sagatavošanu un mācību līdzekļu izstrādi, kā arī sekmē apkārtējās kopienas sadarbību ar skolu uzņēmējdarbības izglītības kontekstā. Kā ne mazāk svarīgs faktors jāmin arī nepieciešamā finansējuma piešķiršana uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai.

3. PĒTĪJUMS PAR SKOLĒNU UZŅĒMĒJKOMPETENCES ATTĪSTĪBU VEICINOŠU UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS ELEMENTU INTEGRĀCIJAS IESPĒJĀM DABASZINĀTNĒS UN MATEMĀTIKĀ

Balstoties uz teorētiskām atziņām un autores līdzdalību Eiropas Savienības (ES) Sociālā Fonda (SF) un Latvijas IZM Valsts Izglītības un Satura centra līdzfinansētā projektā *Dabaszinātnes un matemātika*, šajā nodaļā tiks analizēti un interpretēti veiktā pētījuma rezultāti par iespējām uzņēmējdarbības izglītības elementus (prasmes un personas īpašības un spējas) integrēt fizikas, ķīmijas, bioloģijas un matemātikas mācību priekšmetu saturā, lai sekmētu skolēnu uzņēmējkompetences attīstību. Nodaļā tiks raksturota pētījuma organizācija un metodoloģija, analizēti un interpretēti pētījumā iegūtie rezultāti, izvērtēta ESF projekta „Dabaszinātnes un matemātika” izstrādātā metodika un metodiskie materiāli, noskaidrojot skolēnu un skolotāju viedokli par tiem uzņēmējdarbības izglītības kontekstā.

3.1. Pētījuma organizācija un metodoloģija

Latvijā laikā no 2005. – 2011. gadam darbojās Eiropas Savienības Sociālā Fonda un Latvijas IZM Valsts Izglītības un Satura centra līdzfinansēts projekts *Dabaszinātnes un matemātika* (turpmāk Projekts), kura ietvaros ir izstrādāts un aprobēts mūsdienīgs mācību saturs dabaszinātnēs (bioloģija, fizika, ķīmija) un matemātikā, sagatavota metodisko materiālu un skolotāja un skolēna atbalsta materiālu sistēma, izstrādātas atbilstošas skolotāju tālākizglītības programmas un sagatavoti nodarbību vadītāji skolotāju tālākizglītības kursiem. Šī metodika dod iespēju attīstīt skolēnu uzņēmējkompetenci iepriekšminētajos četros priekšmetos. Metodika izstrādāta, balstoties uz izglītības paradigmu (Tildseps), kas ir orientēta uz dabaszinātniski un matemātiski izpratīgas personības veidošanos. Dabaszinātniskā izpratība ietver spēju pārnest mācību procesā apgūtās zināšanas un prasmes uz dažādām dzīves situācijām. Tā izkopjama, padarot mācību saturu un procesu skolēnam nozīmīgu, aktualizējot skolēna pieredzi, kas ir iespējams, ja saturu un procesu saista ar dzīvi (Mācību satura ... 2008,10). Visi projekta ietvaros izstrādātie materiāli ir pieejami ikvienā Latvijas skolā un arī Latvijas Universitātes Dabaszinātņu un matemātikas izglītības centra interneta vietnē.

Pētījums veikts ar *mērķi* izvērtēt, kā projekta *Dabaszinātnes un matemātika* izstrādātā mūsdienīgā mācību metodika sekmē uzņēmējdarbības izglītības elementu integrāciju dabaszinātņu un matemātikas apguves procesā, lai attīstītu skolēnu uzņēmējkompetenci. Pētījuma rezultātā būs iegūtas atbildes uz sekojošiem *jautājumiem*:

- Kā projekta izstrādātā metodika paredz iekļaut uzņēmējdarbības elementus, lai attīstītu skolēnu uzņēmējkompetenci?
- Kādas mācību metodes un darba organizācijas un sadarbības formas plānots izmantot mācību procesā, lai sekmētu skolēnu uzņēmējkompetences attīstību?
- Kā jauno dabaszinātņu un matemātikas metodiku vērtē skolotāji?
- Kā jauno dabaszinātņu un matemātikas metodiku vērtē skolēni?
- Kādas ir dabaszinātņu un matemātikas metodikas priekšrocības, salīdzinot ar citiem mācību priekšmetiem, uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā?

Teorētiskās nostādnes

Skolēnu uzņēmējkompetences attīstības iespēju izvērtējumu autore balsta uz uzņēmējdarbības izglītības teorijām, kas raksturotas dažādu zinātnieku darbos. Uzņēmējdarbības izglītību pētījuši: P. Drucker, D. F.Kuratko, A. Gibb, U. Hytti, J. Kickule & A. Fayole, D. Kirbi, V. Bikse, u.c. autori.

Uzņēmējdarbības izglītība jāskata saistībā ar paradigmas maiņu izglītībā. To pētījuši: J. Rifkins, R. Fišers, I. Lazovskis, A. Šmite, A.J Roterdams, M.C. Wang, M. Treadwels u.c. autori.

Uzņēmējdarbības izglītības mērķis ir attīstīt skolēnu uzņēmējkompetenci, kas ir viena no astoņām mūžizglītības pamatkompetencēm. Atbilstoši darba autores izveidotajai definīcijai: uzņēmējkompetence ir zināšanu, prasmju un personas īpašību, spēju un attieksmju kopums, kas dod iespēju realizēt savas radošās idejas, lai sasniegtu izvirzītos mērķus, veicot sociālo darbību vai uzņēmējdarbību.

Uzņēmējkompetence ietver

- **zināšanas** par uzņēmuma veidošanu un vadīšanu, pamatzināšanas par ekonomikas darbības principiem; zināšanas par grāmatvedību, tirgzinībām un personāla vadību; zināšanas konkrētajā darbības jomā; svešvalodu zināšanas un zināšanas par citu valstu kultūru un tradīcijām;
- **prasmes**: ar projektu un uzņēmuma vadību saistītās prasmes, sadarbības prasmes, komunikatīvās prasmes, analītiskās prasmes, prasmes darbā ar informāciju tehnoloģijām, prasmes izvērtēt savas stiprās un vājās puses un veiksmju un neveiksmju cēloņus;
- **personas īpašības, spējas un attieksmes**: spēja un vēlēšanās uzņemties atbildību, patstāvība, spēja izvērtēt alternatīvas un izvirzīt prioritātes, spēja pārorientēties un uzsākt jaunu darbību; empātija, iekļautība, kolektīvā atbildība; kritiska un neatkarīga domāšana, novatorisms, vēlme un spēja mācīties patstāvīgi visa mūža garumā; motivācija, neatkarība un pašpaļāvība, vēlme uzņemties iniciatīvu, spēja riskēt, lai īstenotu savu ideju, spēja izvirzīt reālus mērķus, apņēmties sasniegt izvirzītos mērķus un novest līdz

rezultātam uzsāktos projektus, neveiksmju gadījumā spēja izvērtēt neveiksmju cēloņus un uzsākt darbu pie nākamā projekta.

Zināšanu apguve iekļaujama konkrētu mācību priekšmetu, piemēram, ekonomikas un svešvalodu apgūvē. Taču prasmju, spēju un īpašību attīstība iekļaujama visos mācību priekšmetos, tādējādi integrējot uzņēmējdarbības izglītības elementus.

Pētījuma organizācija un metodoloģija

Lai veiktu pētījumu, tika formulēti pētījuma uzdevumi:

1. Pamatojoties uz teorētiskām nostādnēm, pētīt un analizēt izstrādātās mācību priekšmetu programmas, metodiskos materiālus un skolēnu un skolotāju atbalsta materiālus, to lomu uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā.
2. Veikt respondentu raksturojumu.
3. Atlasīt, apkopot, analizēt un izvērtēt projekta *Dabaszinātnes un matemātika* veiktos aptaujas datus.
4. Izvērtējot aptaujas rezultātus, noskaidrot skolotāju viedokli par projektā izstrādāto metodiku uzņēmējdarbības izglītības kontekstā.
5. Izvērtējot aptaujas rezultātus, noskaidrot skolēnu viedokli par projekta izstrādāto metodiku uzņēmējkompetences attīstības aspektā.
6. Noskaidrot dabaszinātņu un matemātikas priekšrocības uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā salīdzinājumā ar citiem mācību priekšmetiem.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi un veiktu izvirzītos uzdevumus, tika izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās datu iegūšanas metodes. Izveidoto mācību priekšmetu programmu, metodiskos materiālu un skolēnu un skolotāju atbalsta materiālu analīze veikta, izmantojot dokumentu analīzes metodes, aptaujas rezultātā iegūto datu analīzei un interpretācijai tika izmantota aprakstošā statistika un sakarību analīze.

Skolotāju un skolēnu vērtējuma par aprobēto metodiku ieguvei izmantotas aptaujas metodes un fokusgrupu intervijas. Informācija par mācību procesu iegūta arī ar novērošanas metodes, klātienē piedaloties mācību stundās. Tā kā autore izmantoja Projekta darbības laikā veiktās aptaujas, kuru veidošanā un datu apstrādē autore piedalījies, strādājot šajā projektā, tad tika izmantoti jau gatavi pētījuma instrumenti. Aptaujas rezultātā iegūto datu apstrādē izmantotas Microsoft Excel un SPSS for Windows v.16 datu apstrādes programmas. Aptaujas datu ieguve un apstrāde tika veikta ar kompānijas Solid Data SIA aptauju portāla visidati.lv starpniecību. Autores uzdevums bija izvērtēt un atlasīt šim pētījuma nepieciešamos datus.

Pētījuma respondentu raksturojums

Veikto pētījumu respondenti ir Projekta sadarbības skolu skolēni, skolotāji un skolu komandu koordinatori. Projekta pirmajā posmā (2005.-2008.) tika izstrādāta metodika

dabaszinātnēs un matemātikā 10.-12.klasei. Tāpēc izmēģinājumskolas ir vidējās izglītības iestādes (skolu nosaukumi apkopoti 8. pielikumā). Projekta izstrādāto materiālu aprobācijai izmēģinājumskolas tika izvēlētas divās kārtās. Pirmās kārtas izmēģinājumskolas tika izvēlētas, lai veidotu pētījuma vajadzībām valsts skolu modeli – iekļaujot vidusskolas no visiem novadiem, gan lielu pilsētu vidusskolas, gan mazu apdzīvotu vietu vidusskolas, gan ģimnāzijas, gan nelielas vidusskolas, gan profesionālās izglītības iestādes. Otrās kārtas izmēģinājumskolas tika izvēlētas konkursa kārtībā, lai projekta aktivitātēs iekļautu no katras Latvijas rajona un/vai pilsētas administratīvās teritorijas vienu vidējās izglītības iestādi, perspektīvā sekmējot metodiski konsultatīvā centra veidošanos katrā minētajā administratīvajā teritorijā.

Projekta pirmajā posmā modernizētais saturs un izstrādātie materiāli tika aprobēti 50 izmēģinājumskolās. Izstrādņu izvērtēšanā, ieviešanā un pilnveidē tika iesaistīti 213 skolotāji, kas māca fiziku, ķīmiju, bioloģiju, dabaszinības vai matemātiku, un vairāk nekā 6000 skolēni.

Projekta otrajā posmā (2009.-2011.) tika izstrādāta metodika matemātikā un dabaszinātnēs 7.-9.klasēm. Šajā realizācijas kārtā modernizētais saturs un izstrādātie materiāli tika aprobēti 26 skolās – 12 skolas ar aprobācijas pieredzi (sadarbojušās ar projektu jau 1.posmā) un 14 skolas bez aprobācijas pieredzes. Skolu atlasē ievērots reģionalitātes princips, skolu atrašanās vieta (pilsēta, lauki) un skolēnu skaits, skolotāju kvalifikācija, vietējās pašvaldības atbalsts, mācību valoda, skolu rezultāti valsts pārbaudes darbos u.c. Skolu saraksts 9. pielikumā.

Izstrādāto materiālu aprobācijā un dažādās aptaujās piedalījās 270 skolotāji un ~8970 skolēni no 64 Latvijas skolām.

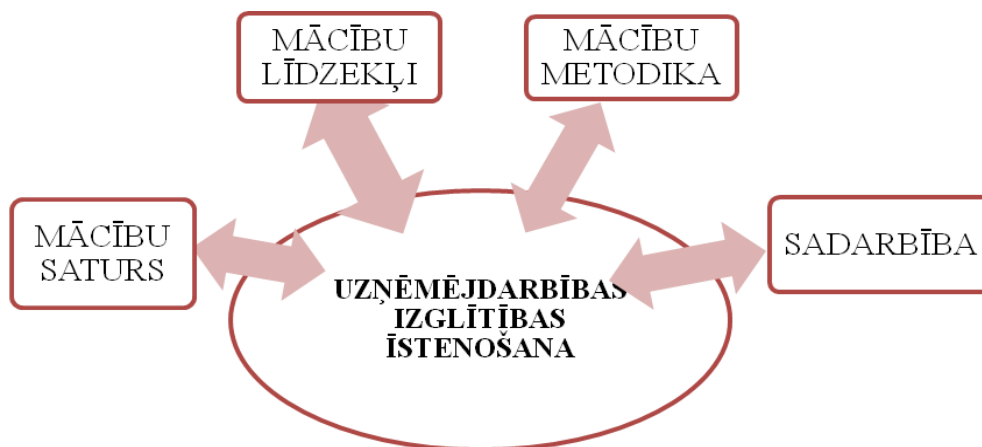
Ņemot vērā to, ka dažādas aptaujas veiktas dažādos laikos un respondentu skaits ir atšķirīgs, tad aptaujas laiks un respondentu skaits katrā gadījumā tiek norādīts atsevišķi.

3.2. Pētījuma datu analīze un interpretācija

Projekta *Dabaszinātnes un matemātika* darbības rezultātā tika īstenotas šādas aktivitātes:

- Pilnveidots mācību saturs dabaszinātnēs (bioloģijā, fizikā, ķīmijā) un matemātikā un izstrādātas mācību priekšmetu programmas šajos mācību priekšmetos.
- Izstrādāti un nodoti lietošanai skolām skolotāju atbalsta materiāli, skolotāju un skolēnu vizuālie materiāli, uzskates līdzekļi, spēles un mācību filmas.
- Izstrādātas metodikas rokasgrāmatas dabaszinātņu un matemātikas skolotājiem un metodiskais materiāls: *Skolēnu intereses veicināšana par dabaszinātnēm un matemātiku.*

Atbilstoši uzņēmējdarbības izglītības teorētiskajām nostādnēm un izveidotajam uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajam ietvaram, autore secina, ka, lai attīstītu skolēnu uzņēmējkompetenci, uzņēmējdarbības izglītības elementus var iekļaut dažādu mācību priekšmetu mācību saturā, mācību līdzekļos, mācību metodikā un darba organizācijas formās, sadarbībā ar apkārtējo kopienu. (skatīt 3.1.attēlu).

3.1.attēls. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību procesā

Avots: Autores veidots

Autore izvērtēs iespējas integrēt uzņēmējdarbības elementus dabaszinātņu un matemātikas apguves procesā, izmantojot izstrādāto metodiku, atbilstoši šiem četriem aspektiem, izmantojot projekta darbības laikā veiktās aptaujas rezultātus, pārskata ziņojumus un autores veiktu projektā izstrādāto materiālu un metodikas analīzi. Autore ir strādājusi Projektā kā vecākais eksperts un piedalījies minēto materiālu izstrādē, aprobācijas rezultātu analīzē.

3.2.1. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību saturā

Uzņēmējdarbības izglītības procesā svarīgi attīstīt prasmes. Tās jāattīsta integrēti visos mācību priekšmetos. Projekta filozofija balstās uz zinātņu paradigmu (skatīt 3.2.attēlu), kas sekmē sasniegt dabaszinātņu (fizikas, ķīmijas, bioloģijas) mācību priekšmetu mērķi – dabaszinātniskā un tehnoloģijas izpratība (literacy) – un matemātikas mērķi – matemātiskā izpratība.

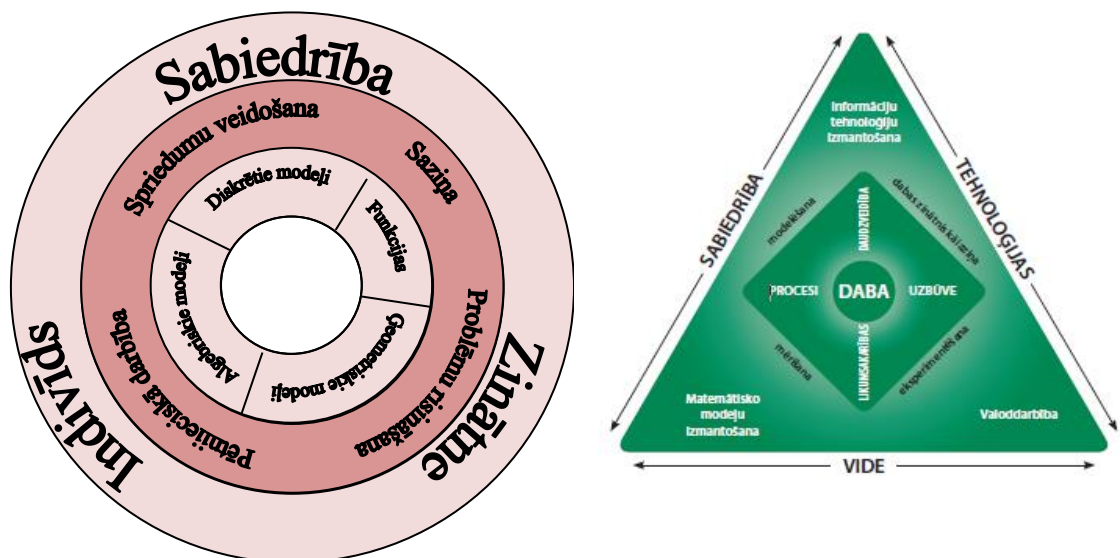

3.2.attēls. **Zinātņu izglītības paradigma** (adaptēts pēc A. Tildsepa)

Avots: Mācību saturs..., 2008, 11

Kā redzams no attēla, jau dabaszinātņu un matemātikas apguves pamatā esošā filozofija paredz radošumu (ideju ģenerēšana) problēmrisināšanu, lēmuma pieņemšanu un kritisko domāšanu, kas iekļautas ikvienā no iepriekš aprakstītajiem uzņēmējdarbības izglītības ietvariem.

Projekta mācību priekšmetu apguves metodika izstrādāta, balstoties uz procesu orientētu pieeju, tas nozīmē, ka zinātne tiek apgūta tādā veidā, kā tā tiek praktizēta. Darbojoties kā pētniekiem, skolēni attīsta dažādas prasmes, piemēram, jautāšanu, pieņēmumu (hipotēžu) izvirzīšanu, novērošanu, eksperimentēšanu, secināšanu un izvērtēšanu. Pašatklājumu veicinošās pieejas ļauj izprast zinātni kā procesu (Mācību saturs..., 2008, 11). Balstoties uz šo pieeju, veidoti arī dabaszinātņu un matemātikas konceptuālie modeļi (3.3.att.).

3.3.attēls. **Mācību satura konceptuālie modeļi matemātikā un dabaszinātnēs**

Avots: Mācību saturs..., 2008, 12-13

Mācību satura konceptuālie modeļi ietver trīs blokus: pirmajā blokā (centrā) – *matemātiskie modeļi vai Daba un tehnika* akcentē zināšanas par matemātiskajiem modeļiem, to daudzveidību, matemātikas metožu pārzināšanu un prasmes tās lietot (matemātikas modelī), un atbilstoši dabaszinātnēs aplūkota daudzveidība un vienotība dabā, uzbūve, dabā un tehnikā noteicošie procesi un likumsakarības. Otrais bloks *Pētnieciskā darbība* strukturēts atbilstoši pētnieka darbības virzieniem; prognozēšana un plānošana, eksperimentālo prasmju attīstīšana, rezultātu analīze un izvērtēšana, darbs ar informācijas avotiem. Tas vērsts uz izziņas un komunikatīvo prasmju pilnveidi caur pētniecisko darbību, problēmrisināšanu, spriedumu veidošanu, saziņu, sadarbību. Trešais bloks veido kontekstu un palīdz skolēnam saprast dabaszinātņu un matemātikas izpratnes nozīmi ikdienas dzīvē.

Uzņēmējdarbības izglītības elementus iespējams iekļaut matemātikas un dabaszinātņu saturā galvenokārt otrajā konceptuālā modeļa blokā, jo tajā ir iekļauta prasmju attīstība, kas sekmē arī uzņēmējkompetences attīstību. Autore salīdzina prasmes un attieksmes, ko attīsta pētnieciskā darbība ar uzņēmējprasmēm. Salīdzinājuma kopsavilkums dots 3.1.tabulā.

3.1.tabula

Pētnieciskā darbībā matemātikā un dabaszinātnēs iegūtās uzņēmējprasmes

Pētnieciskās darbības soļi	Pētnieciskās prasmes matemātikā un dabaszinātnēs	Uzņēmējkompetencē ietvertās prasmes
Plānošana un prognozēšana	<ul style="list-style-type: none"> - Saskata un formulē pētāmo problēmu - Saskata un klasificē lielumus - Iegūst un apstrādā informāciju - Formulē pieņēmumu/hipotēzi - Plāno darba gaitu - Izvēlas atbilstošos darba piederumus un vielas 	<ul style="list-style-type: none"> - Spēja saskatīt (atrast) noteiktu problēmu - Plānot, organizēt - Patstāvība - Strādāt individuāli un komandā
Eksperimentālā darbība/pierādīšana	<ul style="list-style-type: none"> - Veic pierādījumu - Novēro, mēra un reģistrē datus - Lieto darba piederumus un vielas - Apstrādā datus 	<ul style="list-style-type: none"> - Spēja radoši darboties - Analizēt - Izvērtēt - Pamatot savu viedokli
Rezultātu analīze, izvērtēšana un prezentēšana	<ul style="list-style-type: none"> - Analizē, izvērtē rezultātus, secina - Prezentē darba rezultātus 	<ul style="list-style-type: none"> - Lēmuma pieņemšana - Kritiska domāšana - Analizēt - Izvērtēt - Pārstāvēt savu vai komandas viedokli

Avots: Autores veidots, izmantojot projekta pētnieciskās darbības raksturojumu (Mācību satura..., 2008, 15)

Visas prasmes attīstāmas pakāpeniski, vispirms rādot paraugu un pakāpeniski nododot iniciatīvu skolēniem. Tas ir iespējams, ja prasmju attīstība notiek plānveidīgi ilgākā laika posmā. Mācību satura apguves secību nosaka mācību priekšmeta programma, kurā tiek formulēts skolēnam sasniedzamais rezultāts (learning outcome) temata beigās. Autore pētīja projekta izveidotās mācību priekšmetu programmas matemātikā un dabaszinātnēs, lai noskaidrotu, cik tematos katrā klašu grupā paredzēts skolēnam sasniedzamais rezultāts, kas ietver apskatāmo prasmju attīstību. Pētījuma rezultāti apkopoti 3.2.tabulā.

Kā redzams no tabulas, visos četros priekšmetos jau mācību priekšmeta programmas līmenī paredzēts attīstīt uzņēmējprasmes. Visvairāk ir tematu, kuros tiek attīstītas skolēnu prasmes darbā ar informāciju (82 temati), prasmes saskaņāt un formulēt problēmu un pieņēmumu (44 temati) un prasmes secināt (44 temati).

3.2. tabula

**Dabaszinātņu un matemātikas mācību priekšmetu tematos 7. – 12. klasē apgūtās
uzņēmējprasmes**

	Mācību priekšmets	Fizika		Ķīmija		Bioloģija		Matemātika	
		7.-9.*	10.-12.	7.-9.*	10.-12.	7.-9.	10.-12.	7.-9.	10.-12.
	Klašu grupa								
	Kopējais tematu skaits klašu grupā	11	18	12	19	22	16	28	23
Tematu skaits atbilstoši prasmēm									
Prasmes	Plāno	4	6	5	4	2	5	9	5
	Sadarbojas pāri/ grupā	0	4	0	4	5	3	4	2
	Saskata un formulē problēmu, izvirza hipotēzi (pieņēmumu)	4	9	5	6	6	4	7	3
	Izvērtē, izdara secinājumus, prognozē	1	8	1	8	9	6	4	7
	Atrod informāciju, izvērtē un analizē to	2	13	3	11	10	13	11	8
	Izsaka un pamato savu viedokli	1	3	0	3	6	4	3	8
	Iepazīstina citus ar pētījuma rezultātiem, prezentē	5	9	2	3	2	2	5	4

* Fizika un ķīmija – 8.-9. klase.

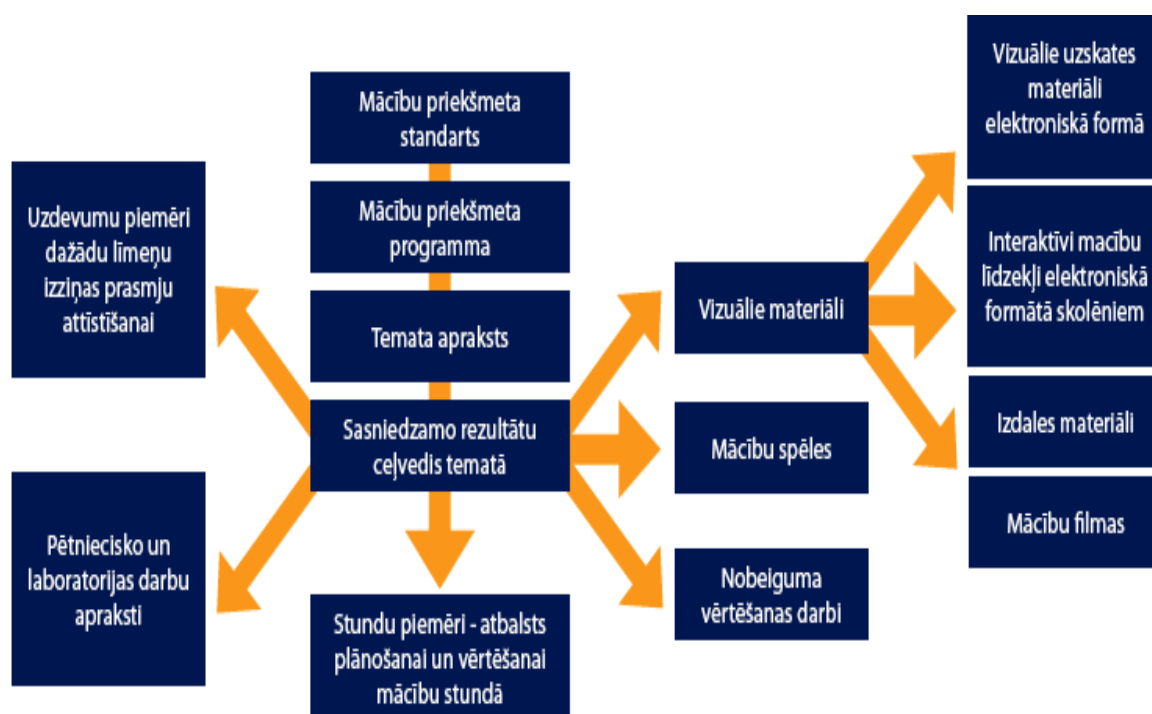
Avots: Autores veidota tabula, analizējot projekta izveidotās mācību priekšmetu programmas (pieejamas: www.dzm.lu.lv)

No iepriekš apkopotā var secināt, ka Projekta izveidotā dabaszinātņu un matemātikas satura apguve veicina skolēnu prasmju: plānot, sadarboties, saskatīt un formulēt problēmu, izvirzīt pieņēmumu, izvērtēt, secināt, izteikt un pamatot viedokli, prezentēt, kā arī atrast, izvērtēt un analizēt informāciju – attīstību. Šo mācību priekšmetu saturā tiešā veidā nav iekļauta prasmju: uzņemt līdera lomu, vadīt, sniegt norādījumus, vadīt sarunas, izvērtēt savas stiprās un vājās puses kā arī prasmes novērtēt un pieņemt risku attīstība. Tātad Projekta izstrādātais matemātikas un dabaszinātņu (fizikas, ķīmijas un bioloģijas) un matemātikas mācību saturs veicina virknes uzņēmējprasmju attīstību, kas savukārt sekmē skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.

3.2.2. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību līdzekļos

Dabaszinātņu un matemātikas mācību priekšmetu programmas ietver ne tikai mācību priekšmeta satura un tā apguves secības plānojumu. Tajās ir arī izmantojamo mācību metožu un mācību organizācijas formu skaidrojums un ieteikumi skolēnu mācību sasniegumu novērtēšanai.

Mūsdienīga mācību procesa īstenošanai fizikā ķīmijā, bioloģijā un matemātikā ir izstrādāta, aprobēta, un visām Latvijas skolām nodoti metodiskie materiāli (skatīt 3.4.att.). Tie ir veidoti vienotā sistēmā un ir savstarpēji saistīti.

3.4.attēls. Metodisko materiālu sistēma

Avots: Projekta „Dabaszinātnes un matemātika” materiāli

Jaunums Latvijas izglītībā ir metodisko materiālu sistēmas izveide. Pirmkārt, materiāli ir sakārtoti sistēmā viena priekšmeta ietvaros 7. – 12.klašu posmā, otrkārt – ir nodrošināta starp priekšmetu saikne un atbilstība visos četros mācību priekšmetos – matemātikā, bioloģijā, fizikā un ķīmijā. Līdz ar to vairāki metodiskie materiāli ir izmantojami vairākos mācību priekšmetos. Tās, piemēram, ir mācību filmas.

Atbilstoši mācību priekšmeta standartam ir Projekta ietvaros izstrādāta mācību priekšmeta programma. Tajā norādīti skolēnam sasniedzamie rezultāti katrā tematā. Proporcionāli sasniedzamajiem rezultātiem izveidoti uzdevumu piemēri, pētniecisko darbu apraksti, vizuālie materiāli, mācību spēles, nobeiguma vērtēšanas darbi un vizuālie materiāli. Vizuālo materiālu klāstā ir vizuālie uzskates materiāli elektroniskā formā - interaktīvās tāfeles materiāli, animācijas, video, interaktīvi mācību līdzekļi elektroniskā formātā skolēniem, izdales materiāli un mācību filmas. Katrā tematā izveidots arī viens mācību stundas piemērs, lai palīdzētu skolotājam izprast mūsdienīgas mācību stundas plānošanas pamatprincipus.

Projekta īstenošanas laikā sadarbībā ar Latvijas uzņēmējiem tika uzņemtas, piegādātas skolām un ievietotas e-vidē 27 mācību filmas (sarakstu skatīt 10.pielikumā). Mācību filmas ļauj padarīt mācību procesu mūsdienīgāku, tuvāku reālai dzīvei. Ieteikumus mācību filmu iekļaušanai mācību procesā skolotāji var atrast metodiskajos materiālos.

Otrs jaunums ir didaktisko spēļu izveide mācību satura apguvei. Projektā izstrādātās mācību galda spēles bija pieejams visās Latvijas vidusskolās jau pēc projekta pirmā posma: trīs spēles ķīmijā, viena fizikā un dabaszinībās, trīs - bioloģijā un viena matemātikā.

Uzsākot 2010./2011. mācību gadu visās skolās, kurās tiek realizēta pamatizglītības programma, ir pieejamas 8 jaunas mācību mazās galda spēles 7. – 9. klašu skolēniem (vēl piecas spēles tiek piedāvātas elektroniskā formātā).

Mazās galda spēles veidotas tā, lai mācību stundā skolēni varētu sasniegt kādu konkrētu sasniedzamo rezultātu. Šīs spēles palīdz skolēniem apgūt jēdzienus, lielumu lietojumu, nomenklatūru, vielu klasifikāciju un citas dabaszinātņu un matemātikas priekšmetu specifiskās prasmes. Mazās galda spēles var izmantot zināšanu aktualizācijā, ierosināšanā, atkārtotā un nostiprināšanā.

Ar 2011./2012. mācību gadu katrā Latvijas pamatskolā nonāca 11 didaktiskās galda spēles, kas izveidotas VISC projektā „Dabaszinātnes un matemātika” sadarbībā ar Nordic Training International. Tās ir spēles: ķīmijā – „Skapis”, „Mendeļejeva sapnis”, „Latvijas fabrikants”, fizikā – „Siltums”, „Elektriķi”, matemātikā - „Jumiķis”, „Medības”, „Spriedumi”, bioloģijā – „Bon apetit”, „Zaļā fabrika”, „Mežs” (Projekta galaziņojums, 2011).

Mācīšanās, izmantojot spēli, ir lielisks veids, kā paaugstināt mācību rezultātus, saskaņot apgūstamā mācību satura jēgu un nozīmi, apgūt prasmes sadarboties, iegūt daudzveidīgu

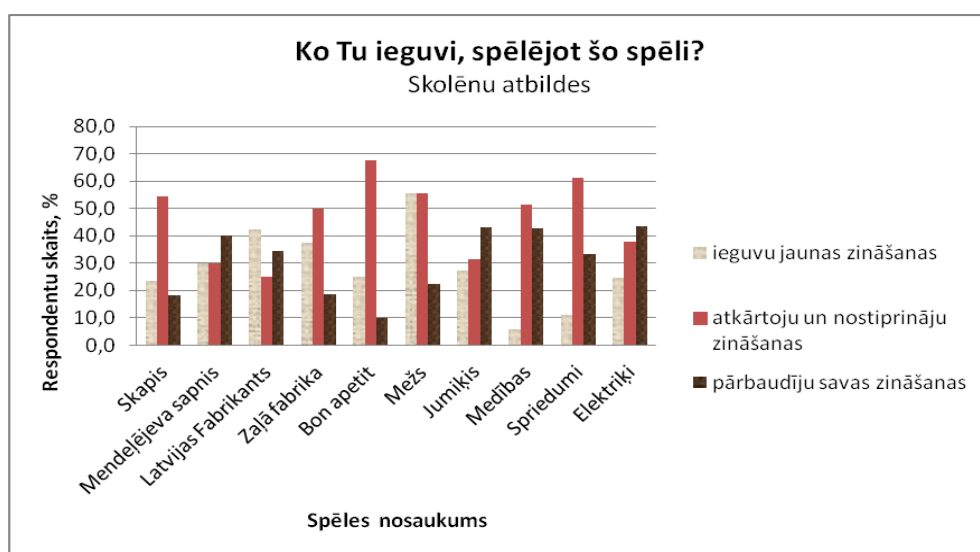
pieredzi, kā arī veicināt interesi. Spēles var izmantot kā cita veida mācību līdzekli tiem skolēniem, kuriem ir grūtības mācībās un tradicionālā veidā neizdodas apgūt konkrētu mācību vielu. Ārpusstundu nodarbībās un pasākumos spēlējot spēles, skolēniem ir iespēja izmēģināt dažādus sadarbības modeļus, iekšēji atraisīties, būt drosmīgiem un radošiem, kā arī attīstīt dzīvei nepieciešamās prasmes:

- risināt problēmas,
- būt iecietīgam pret atšķirīgu viedokli,
- pieņemt lēmumu konkrētā situācijā,
- veidot jaunas stratēģijas,
- strādāt komandā,
- darboties praktiski,
- prezentēt (Virzīsim skolēnu ...2.grāmata, 2011, 24).

Galda spēlēs jāsaskaņo - izziņas interese ar spēles mehānismu. Uzsākot spēli, skolēnu interese ir piesaistīta spēles darbībām, spēles gaitā nemanot „ieslēdzas” mācību materiāla izzināšanas process, kā rezultātā interese par spēli pakāpeniski pāraug mācīšanās procesā. Projektā izstrādātās didaktiskās spēles ne tikai palīdz iegūt un nostiprināt zināšanas un dažādas prasmes, bet arī dod iespēju skolēniem radoši darboties, veidot jaunas stratēģijas un sadarboties. (Projekta galaziņojums).

Tāpat kā visi izveidotie mācību līdzekļi arī spēles tika aprobētas. Aprobācijas laikā, pēc spēles, skolēni aizpildīja anketu (11. pielikums).

Izvērtējot 368 skolēnu anketu rezultātus, var secināt, ka skolēni, spēlējot spēles, pārsvarā atkārti, nostiprina un pārbauda savas zināšanas un prasmes gan dabaszinātņu priekšmetos, gan matemātikā (3.5.attēls).

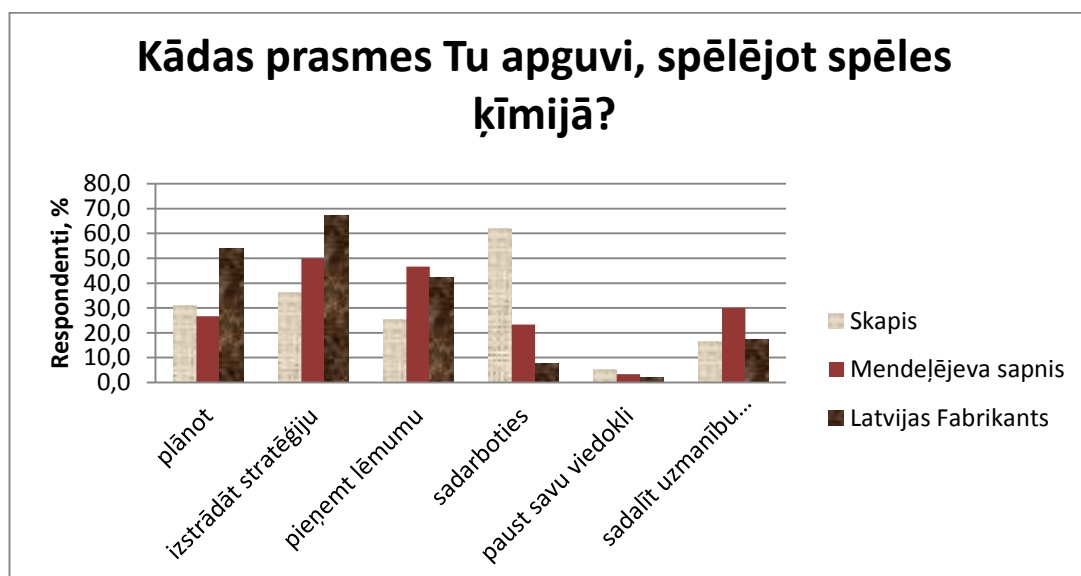

3.5.attēls. Skolēnu ieguvumi, spēlējot didaktiskās spēles (īpatsvars, %)

Avots: Autores veidots, izmantojot Projekta aptaujas datus

Anketā tika iekļauts jautājums: *Kādas prasmes tu apguvi, spēlējot šo spēli?* Spēlējot spēles, skolēni ne tikai interesantā veidā apgūst vai atkārtoti mācību priekšmeta saturu, bet arī apgūst dažādas prasmes: sadarbības, lēmuma pieņemšanas, stratēģiskās plānošanas un citas.

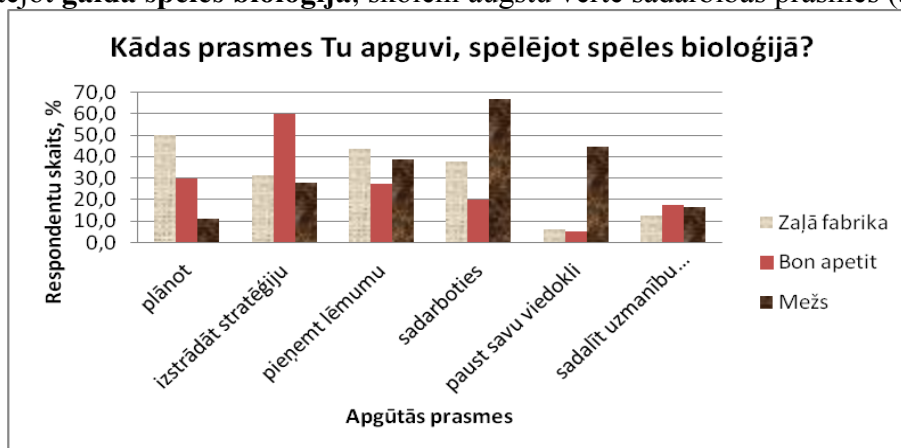
Piemēram, **galda spēles ķīmijā**: spēlē *Latvijas fabrikants* 54% aptaujāto skolēnu atzīmē iespēju apgūt prasmi plānot, jo katram spēlētājam ir jāizlemj, ko ražos, kādus karjerus būs nepieciešams apmeklēt izejvielu ieguvei; 68% radās iespēja izstrādāt jaunas stratēģijas, jo citu spēlētāju spēles gaitas ietekmē jāveic korekcijas izstrādātajā plānā, tāpēc 42% aptaujāto kā svarīgu atzīmē prasmi pieņemt lēmumu. Spēlē *Skapis* ir visaugstākais rādītājs sadarbībai 62%, jo skolēniem ir dota iespēja mainīties ar kartītēm, papildot laboratorijas skapi, bet spēlē *Mendeļejeva sapnis* līdz ar plānošanas, stratēģijas izstrādāšanas, lēmuma pieņemšanas prasmes attīstīšanu, skolēni atzīmē arī prasmi sadalīt uzmanību, darbojoties ar vairākām lietām vienlaicīgi (30%) (3.6.attēls).

3.6.attēls. **Ķīmijas spēles spēlējot, apgūtās prasmes (īpatsvars, %)**

Avots: *Autores veidots, izmantojot Projekta aptaujas datus*

Izvērtējot **galda spēles bioloģijā**, skolēni augstu vērtē sadarbības prasmes (3.7.attēls).

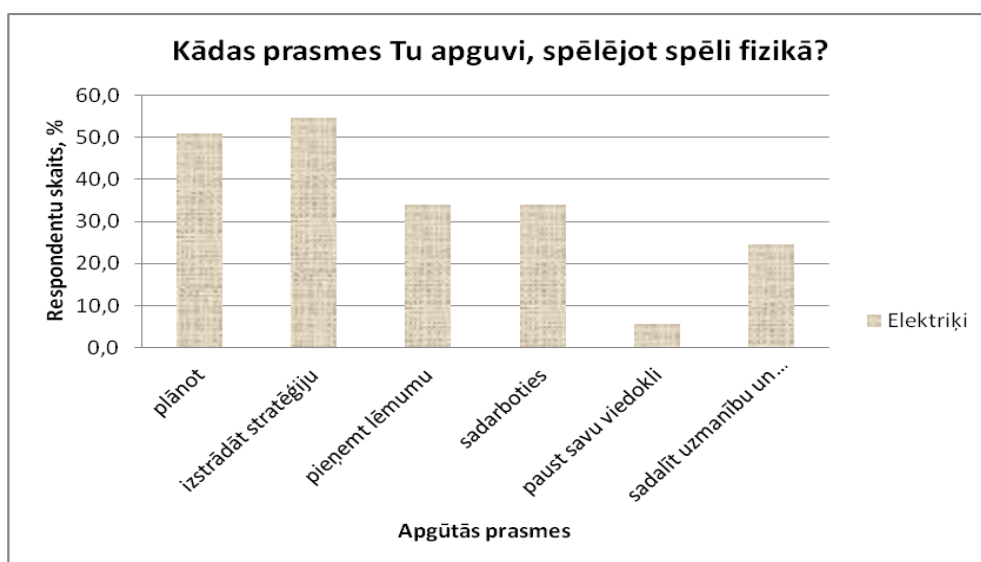

3.7.attēls. **Bioloģijas spēles spēlējot apgūtās prasmes (īpatsvars, %)**

Avots: *Autores veidots, izmantojot Projekta aptaujas datus*

Īpaši spēlējot spēli *Mežs*, sadarbības prasmju apguvi skolēni vērtē visaugstāk (68,5%), jo spēles noteikumos ir iestrādāts tas, ka visiem kopā jāizvērtē uz spēles laukuma izliktā sprieduma ķēdīte, tā jāatzīst par patiesu vai gluži pretēji jāpierāda, ka tā nav patiesa. Tāpēc arī diagrammā redzam, ka skolēni vērtē prasmi paust savu viedokli spēles laikā (43,5%). Kā ļoti būtisku skolēni novērtē prasmi - izstrādāt stratēģiju, spēlējot spēli *Bon Appetit!*, jo spēles laikā skolēnam jādomā, vai ir izdevīgi izlikt savu kartiņu vai labāk nogaidīt un izlikt pēc tam, tādejādi iegūstot vairāk punktu. Prasmi plānot skolēni vērtē visaugstāk, spēlējot spēli *Zaļā fabrika* (50%), jo spēles laikā skolēnam jāplāno, kuras kartiņas izdevīgi sakrāt, kuru augu izdevīgi pirkt, kuras kartiņas apmainīt. Zemāk skolēni vērtē prasmi sadalīt uzmanību un darboties ar vairākām lietām vienlaicīgi (vidēji 15% visās spēlēs), jo lielajās galda spēlēs skolēniem vairāk jāapdomā, jāizvērtē un tikai tad jāveic gājiens, savukārt mazajās galda spēlēs bieži viens skolēnam ātri jāpieņem lēmums, ātri jāreaģē, u.tml.

Ieskatam 3.8. attēls: kādas prasmes apgūtas **galda spēli fizikā** norises laikā (katrs skolēns varēja atzīmēt vairākus atbilžu variantus).

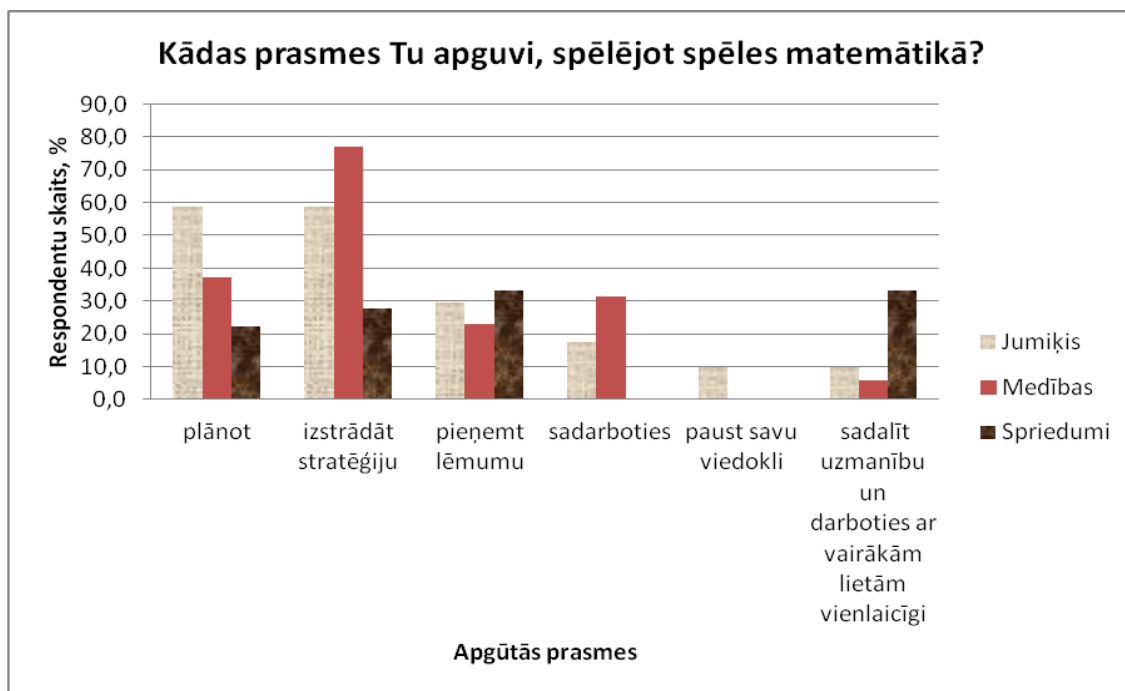
3.8. attēls. **Fizikas spēli spēlējot, apgūtās prasmes (īpatsvars, %)**

Avots: *Autores veidots, izmantojot Projekta aptaujas datus*

Vairāk kā 50% skolēnu norāda, ka apgūtas plānošanas un stratēģijas izstrādāšanas prasmes, vismazāk apgūta prasme - paust savu viedokli. Spēlējot spēli *Elektriķi*, jāprot pareizi saplānot saslēdzamos strāvas patērētājus un tiem nepieciešamo jaudu, šajā spēlē argumentācija veicama, pamatojoties uz aprēķiniem, šeit nav iespējama situācijas interpretācija. Savukārt tas, ka vairāk kā 50% skolēni norādījuši uz apgūtu prasmi izstrādāt stratēģiju, atbilst spēles autoru idejai, ka, skolēniem spēlējot, jāmacās vadīt mainīgu procesu, jo situācija uz spēles laukuma katrā gājienā mainās.

Apmēram 25% skolēnu norāda, ka iemācījušiem sadalīt uzmanību un darboties ar vairākām lietām vienlaicīgi; arī tas norāda, ka ir spēles autori ir sasnieguši didaktisko mērķi, jo, paralēli tam, ka skolēnam jāveido savs slēgums, viņam jāseko arī pārējo spēlētāju darbībām un jākontrolē situācija, lai nepieļautu, ka, izdarot noteikumiem neatbilstošas darbības, izveidojot noteikumiem neatbilstošus slēgumus, kāds cits skolēns varētu spēlē uzvarēt.

Izvērtējot prasmes, kas tiek pilnveidotas spēlējot **galda spēles matemātikā**, skolēni augstu novērtē prasmes – plānošanu, stratēģijas izstrādi (3.9.attēls).

3.9. attēls. **Matemātikas spēli spēlējot, apgūtās prasmes (īpatsvars, %)**

Avots: *Autores veidots, izmantojot Projekta aptaujas datus*

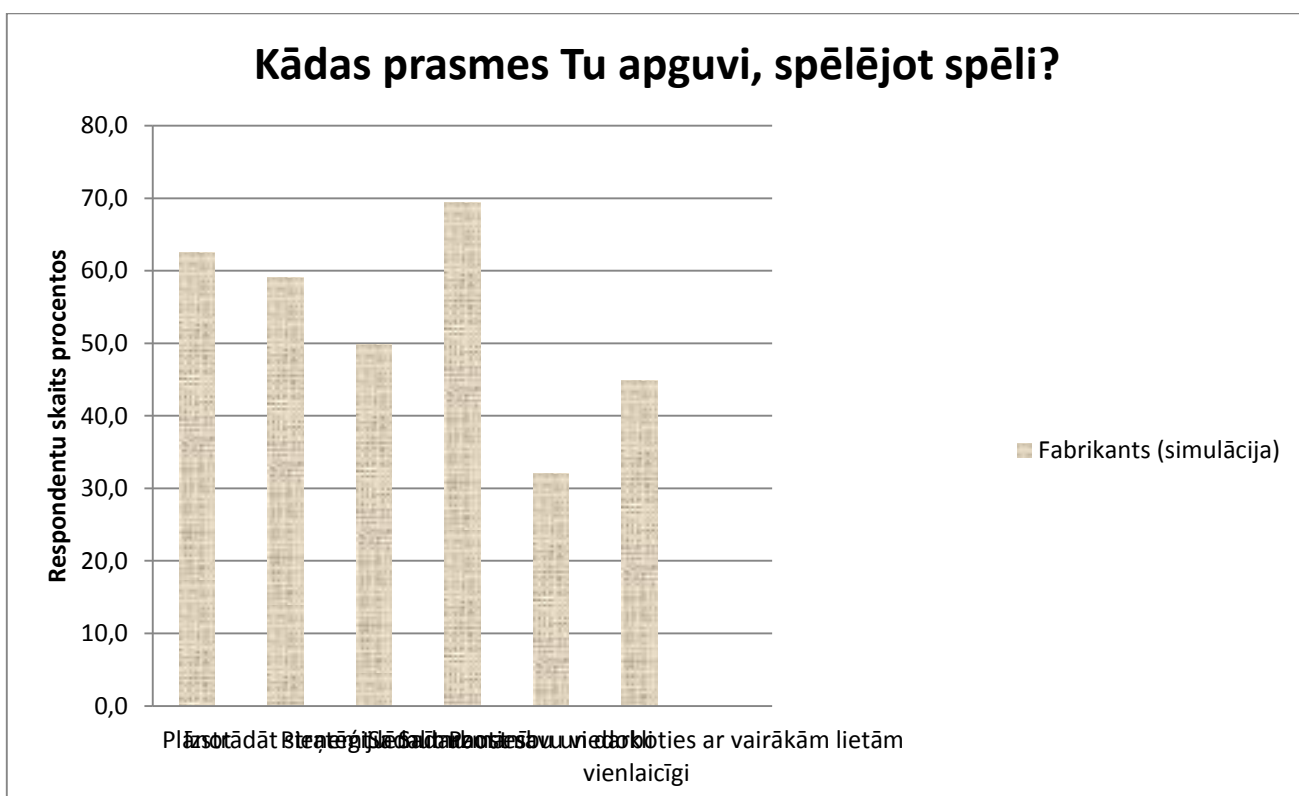
Spēlei *Spriedumi* attiecībā uz šīm prasmēm plānot un izstrādāt stratēģiju ir zemāki vērtējumi, bet tas nenozīmē, ka tajā „mazāk jādomā”. Spēlē *Spriedumi* uzsvars ir uz citām situācijas analīzes prasmēm un komunikatīvajām (informācijas pārveidošana no viena veida citā) prasmēm. Skolēni atzīmē, ka, spēlējot šo spēli, tiek pilnveidotas prasmes sadalīt uzmanību, darboties ar daudzveidīgu informāciju vienlaicīgi. Attiecībā uz prasmi pieņemt lēmumu vērtējumi visām spēlēm ir līdzīgi, vidēji nedaudz zemāki kā dabaszinātņu priekšmetos.

Apkopojot datus par visu mācību priekšmetu spēlēm, autore secina, ka spēles veiksmīgi attīsta prasmes plānot, izstrādāt stratēģiju, pieņemt lēmumu un sadarboties, kas ir svarīgas arī uzņēmējkompetences attīstībai.

Projekta sadarbībā ar Nordic Training International tika izveidota arī zinātņu ietilpīgas ražošanas **simulācija *Fabrikants***. Tajā piedalās vidusskolēni, kuri apguvuši ekonomikas pamatus un eksperimentālās prasmes ķīmijā. Simulācija palīdz skolēniem saprast, kā uz eksakto zinātņu bāzes veidot uzņēmējdarbību un kā attīstīt uzņēmējam nepieciešamās prasmes.

Simulācijas laikā, kļūstot par finanšu vai mārketinga direktoru, skolēns veic matemātiskus aprēķinus, pielieto ekonomikas zināšanas, plānojot un organizējot sava uzņēmuma darbību. Iejūtoties ražotāja lomā, skolēns izmanto ķīmijas stundās apgūtās prasmes – veic vielu šķīdināšanu, karsēšanu, filtrēšanu, svēršanu, žāvēšanu u.c., lai reāli saražotu pasūtītos produktus. Simulācija palīdz skolēnam nostiprināt zināšanas un konkrētas prasmes, dod iespēju radoši darboties, visu izmēģināt praktiski, izstrādāt produkta ekonomiski izdevīgāko ražošanas stratēģiju un veiksmīgi to realizēt.

Paredzētā rezultāta sasniegšanu apliecina skolēnu atbildes uz anketas jautājumiem. Analizējot 425 skolēnu izvērtējuma anketas, var secināt par skolēnu ieguvumiem pēc spēles „Fabrikants”. 80% aptaujāto atzīmē, ka spēlē ieguva jaunas zināšanas. (3.10. attēls)

3.10. attēls. Simulācijas *Fabrikants* laikā apgūtās prasmes (īpatsvars, %)

Avots: *Autores veidots, izmantojot Projekta aptaujas datus*

Skolēni atzīmē, ka simulācija palīdz nostiprināt zināšanas un prasmes, dod iespēju radoši darboties – plānot, izstrādāt stratēģiju, pieņemt lēmumus, visu izmēģināt praktiski. Skolēni īpaši uzsver sadarbības iespējas, kas ļauj pašiem izpausties tajā jomā, kurā viņš jūtas spēcīgāks, izteikt savu viedokli un uz klausīt citus, lai izstrādātu produkta ekonomiski izdevīgāko ražošanas stratēģiju un veiksmīgi to realizētu spēles gaitā.

Projekta izstrādāto mācību saturu un atbalsta materiālu sistēmu autore izvērtēja arī pēc vairākiem kritērijiem, kas apkopoti 3.3.tabulā.

Uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācija dabaszinātņu un matemātikas apguves procesā

Uzņēmējdarbības izglītības elementi	Izstrādātā metodika
Interaktīva uz mācīšanos centrēta pedagogija	Mācību process balstīts uz pašatklājumu veicināšanu – problēmrisināšana, atklājošā un pētnieciskā mācīšanās
Starppriekšmetu programmas un projekti	Mācību saturs veidots tā, lai vienā priekšmetā apgūtās zināšanas tiktu izmantotas citā Prasmju attīstība plānota starp priekšmetiem, pakāpeniski pieaugot skolēnu patstāvībai un atbildībai
Gadījumu izpēte un simulācijas	Projekta ietvaros izstrādātas didaktiskās spēles bioloģijā, fizikā, ķīmijā un matemātikā Izveidota viena ražošanas simulācija <i>Fabrikants</i> , kura palīdz skolēniem saprast, kā uz eksakto zinātņu bāzes veidot uzņēmējdarbību un kā attīstīt uzņēmējam nepieciešamās prasmes
Plaša vizuālo, digitālo un multimediju izmantošana	Visos četros priekšmetos katram tematam 7.-12.klasē izveidots skolotāja vizuālo materiālu komplekts un skolēnu pašmācības disks, kas ietver interaktīvus uzdevumus, animācijas un videofragmentus Sagatavotas 27 mācību filmas
Pieredzes mācīšanās, laboratorijas darbi	Bioloģijā, ķīmijā un fizikā katrā tematā ieplānoti vairāki laboratorijas darbi, matemātikā – pētnieciskie darbi, izveidoti šo darbu apraksti un metodiski ieteikumi skolotājam darba vadīšanai
Aktivitātes ar uzņēmējiem	Izstrādāta metodika skolēnu semināru organizēšanai, tai skaitā nodarbības <i>tikšanās ar uzņēmēju</i> un <i>tikšanās ar zinātnieku</i> . Izveidota interaktīva karte, kurā atzīmēti skolām „atvērtie” uzņēmumi, izstrādāti maršruti un sagatavotas darba lapas mācību ekskursijām

Avots: Autores izveidota tabula, izmantojot *Educating the Next Wave of Entrepreneurs* (2009)

Iepriekš veiktā analīze ļauj secināt, ka Projekta ietvaros izveidotā atbalsta materiālu un mācību līdzekļu sistēmā ir integrēti un pielietoti uzņēmējdarbības izglītības elementi nodrošina tā īstenošanu. Atsevišķu mācību līdzekļu, piemēram, didaktisko spēļu iekļaušana mācību procesā, veicina prasmju pieņemto lēmumu, izstrādāt stratēģiju, sadarboties attīstību. Spēlējot simulāciju *Fabrikants*, tiek īstenota pieeja „mācīties darot”.

3.2.3. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību metodikā

Piedāvājot skolām mūsdienīgus mācību materiālus, Projekts ir rosinājis arī mūsdienīgu mācību metožu lietošanu, piemēram, spēles, mācību ekskursijas, laboratorijas darbi un citas. Mācību procesā metožu izvēle ir skolotāja ziņā. Lai iedrošinātu skolotājus lietot mūsdienīgas mācību metodes, Projekts īpašu uzmanību pievērta skolotāju tālākizglītībai. Profesionālās pilnveides kursu tematika iedalāma četros blokos:

- mūsdienīga mācību procesa vispār didaktiskās nostādnes;
- pētnieciskā darbība mācību procesā;
- daudzveidīga un skolēnu izziņas aktivitāti veicinoša mācību procesa metodika mācību priekšmetā;
- informācijas tehnoloģiju lietošana mācību procesā.

Skolotājiem tika organizētas arī vairākas publiskās lekcijas, kurās bija iespēja uz klausīt Latvijas, Kanādas, Izraēlas, Lielbritānijas un citu valstu lektoru ieteikumus. Īpaša uzmanība projekta laikā tika veltīta to skolu pedagogu profesionālajai pilnveidei, kas piedalījās izstrādātās metodikas aprobācijā. Viņu aktuālās vajadzības tika regulāri apzinātas un atbilstoši tām tika veidoti semināri, kā arī tika organizēta savstarpēja stundu vērošana un analīze, ko skolotāji atzina kā svarīgu iespēju mācīšanos saistīt ar praksi un nekavējoties izmēģināt gūtās atziņas.

Projekta bukletā uzsvērtā projekta komandas pārlicība, ka pārmaiņas eksaktajos mācību priekšmetos tiks īstenotas katrā skolā un katrā klasē, ja dalību pārmaiņu procesā ņems sekojoši pārmaiņu ieviesēji skolā, pašvaldībā un valstī. Projekta komandas atziņas apkopotas 3.4.tabulā.

3.4.tabula

Kā panākt, lai pārmaiņas eksaktajos mācību priekšmetos tiek īstenotas katrā skolā, katrā klasē?

	Pārmaiņu ieviesēji	Kas nosaka pārmaiņas?
SKOLA	<p>Skolotāji</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mērķtiecīgi plāno stundas uz skolēnam sasniedzamo rezultātu - Efektīvi izmanto daudzveidīgas mācību metodes un mūsdienīgas tehnoloģijas - Sadarbojas ar kolēģiem, lai uzlabotu mācīšanu - Iesaista skolēnu vecākus 	Reālas pārmaiņas sākas tad, kad katrs skolotājs ir gatavs jauno pieņemt un atbilstoši rīkoties. Nereti tas prasa no skolotāja pārvērtēt un mainīt savus mācīšanas paradumus.
	<p>Skolu vadītāji</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vada skolas komandu kopīgo mērķu izvirzīšanā un sasniegšanā - Ir mācīšanās līderi - Iesaista apkārtējo kopienu skolas mērķu sasniegšanā 	Augstākos rezultātus sasniedz tās skolas, kurās skolu direktori mērķtiecīgi un efektīvi vada pārmaiņu īstenošanu skolā un mācās ne tikai skolēni, bet arī skolotāji un skolas vadība..
PAŠVALDĪBA	<p>Izglītības pārvalde</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nodrošina mērķtiecīgu atbalstu skolām - Veicina komunikāciju starp skolu un IZM - Sekmē sadarbību starp skolām pilsētās, novados - Veicina apkārtējā kopienas izpratni par pārmaiņām skolā 	Projekts īstenots ciešā sadarbībā ar iesaistīto skolu pašvaldībām. Izmēģināts inovatīvas profesionālās pilnveides modelis Gulbenes, Smiltenes, Siguldas un Vecumnieku novados. Iegūta pozitīva pieredze, kā projekta skolas sadarbībā ar ekspertiem strādā ar citām skolām inovatīvās pieredzes nodošanā.

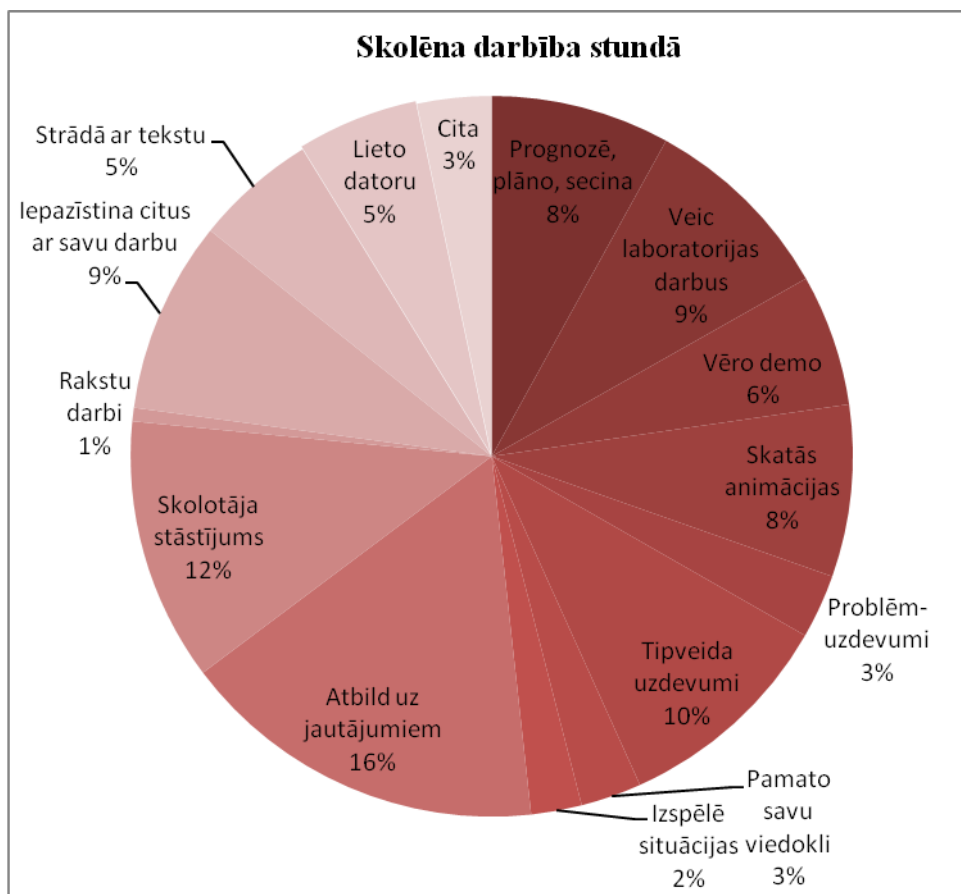
	Pārmaiņu ieviesēji	Kas nosaka pārmaiņas?
VALSTS	IZM, VISC, DZM <ul style="list-style-type: none"> - Īsteno vienotu dabaszinātņu un matemātikas metodisko sistēmu - Nodrošina visa veida atbalstu skolotājiem - Informē un veido apkārtējās kopienas izpratni par pārmaiņām - Nepārtraukti paaugstina nozares ekspertu profesionalitāti 	Pārmaiņu ieviešanai un uzturēšanai ilgtermiņā nepieciešama valsts atbalstīta sistēma, kas apvieno labākos nozares ekspertus, kuri spēj sniegt atbalstu katram skolotājam katrā skolā un katrā klasē.

Avots: Mācību sistēma ...2011, 10-11)

Projekta ietvaros tika izveidotas skolotāju tālākizglītības programmas un sagatavoti nodarbību vadītāji 54 stundu un 36 stundu programmās matemātikā, ķīmijā, bioloģijā, fizikā, ķīmijā un bioloģijā, fizikā un matemātikā. Kursu nodarbības plānotas 3 semināros ar starplaikiem patstāvīgā darba veikšanai.

Profesionālās pilnveides kursos laikā, no 2006.-2008.gadam, darbam ar jaunajiem materiāliem tika sagatavoti 2950 vidusskolas skolotāji, bet laika posmā (2008.- 2011.) – 1000 skolotāji un nozares eksperti. Skolotāju profesionālā pilnveide, izmantojot Projekta darbības laikā izstrādātās tālākizglītības programmas, plānots turpināt līdz 2013.gada 31.augustam. Projekta materiālu aprobācijā iesaistīto skolu skolotājiem tika piedāvāta arī iespēja pilnveidot savas prasmes, savstarpēji vērojot un ekspertu vadībā analizējot mācību stundas. Laika posmā (2007. -2011.) skolotāju mācīšanās ietvaros vadītas un vērotas 199 mācību stundas.

Radot iespēju skolotājiem pilnveidot zināšanas un prasmes metodikā un iedrošinot izvēlēties mūsdienīgas mācību metodes, projekta komanda uzskata, ka pārmaiņas Latvijas skolās notiek. Tika apkopoti novērojumu dati par 157 dažādu skolu un dažādu mācību priekšmetu stundām (3.11.attēls).

3.11.attēls. Skolēna darbība stundā

Avots: Projekta materiāli

No stundu vērojumu datiem var secināt, ka mācību stundās tiek lietotas mūsdienu izglītībai atbilstošas mācību metodes.

Mācību metožu izvēle, vērotajās dabaszinātņu un matemātikas stundās, dod iespēju skolēnam attīstīt prasmes, kas būtiskas uzņēmējkompetences attīstībai, piemēram, prognozēšanas, secināšanas un plānošanas prasmes.

3.2.4. Uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušana mācību procesā, sadarbojoties ar uzņēmējiem

Lai izveidotu iepriekš analizētos mācību līdzekļus, atbalsta materiālus un metodiku, projektam bija nepieciešami sadarbības partneri – uzņēmēji.

Projekta un uzņēmēju sadarbības rezultātā tika izveidotas mācību filmas, didaktiskās spēles, modernizēts mācību saturs un veidots ar reālo dzīvi saistīts uzdevumu un mācību situāciju konteksts. Taču projektā izstrādātā metodika paredz arī skolu sadarbību ar uzņēmumiem, īstenojot izstrādāto metodiku.

Pirmkārt, lai organizētu mūsdienu mācību procesu, kas atklāj dabaszinātņu un matemātikas praktisko pielietojumu dzīvē, projekta eksperti sadarbībā ar uzņēmējiem veidoja mācību

ekskursiju aprakstus un skolēna darba lapas ekskursijām. Projekta izstrādātajos metodiskajos materiālos ir pieejami vairāki mācību ekskursiju apraksti un darba lapas, kā arī mācību stundu piemēri, lai sagatavotos ekskursijai un lai apkopotu ekskursijā gūtās atziņas. Mācību ekskursijas kā svarīgu mācību organizācijas formu Projekta eksperti un autore uzsver, jo: „mācību ekskursijas mērķis – radīt interesi, motivāciju, paplašināt redzesloku. Tas ir saistīts ne tikai ar kāda noteikta mācību priekšmeta satura apguvi, bet tā ir iespēja integrēt mācību priekšmetus, parādīt skolēniem vajadzību pēc daudzpusīgām zināšanām un prasmēm.

Mācību ekskursijā skolēni var

- ieraudzīt skolā iegūto zināšanu un prasmju pielietojumu reālās dzīves situācijās;
- iepazīt dabaszinātņu un matemātikas apakšnozares, to pētniecības virzienus, dažādu zinātņu nozaru sadarbības nepieciešamību – sabiedrībai nozīmīgu praktisku problēmu risināšanā;
- analizēt dažādu faktoru (sociālo, ekonomisko, vides) ietekmi uz zinātnes pamatotu tehnoloģiju attīstību;
- mācību uzdevuma veikšanai mainīt ierasto mācību vidi;
- izprast parādības, procesus, ko klasē nevar ieraudzīt;
- gūt pozitīvas emocijas.

Mācību ekskursijas var organizēt uz uzņēmumu, institūtu, zinātnisku laboratoriju, kultūrvēsturisku vietu vai objektu u.c. (Virzīsim skolēnu ... 2011, 5). Mācību ekskursijas dod arī būtisku ieguldījumu skolēna karjeras izvēlē.

Uzņēmēju un Projekta sadarbības rezultātā pirmo reizi Latvijā tika izveidota interaktīva karte, kas pieejama ikvienam interneta vietnē www.dzm.lu.lv sadaļā pedagogiem – metodiskie materiāli – mācību ekskursiju maršruti. Atverot šo sadaļu, Latvijas kartē var apskatīt tos uzņēmumus, kuri ir atvērti sadarbībai ar skolām un aicina pie sevis skolēnus mācību ekskursijās. Turpat pieejami arī uzņēmumu kontakti un saites uz uzņēmumu mājas lapām.

Lai, integrējot uzņēmējdarbības izglītību mācību procesā, nodrošinātu tā saistību ar reālo dzīvi, nepieciešams uzņēmēju atbalsts mācību filmu izveidei vai mācību ekskursiju organizēšanai. Tikšanās ar uzņēmējiem motivē skolēnus saistīt savu nākotnes nodarbošanos ar uzņēmējdarbību vai pašnodarbinātību.

3.2.5. Izveidotās metodikas vērtējums izmēģinājumskolu skolotāju un skolēnu skatījumā

Projekta darbības laikā tika veiktas vairākas aptaujas, lai noskaidrotu izveidotās metodikas efektivitāti, lomu mūsdienīga mācību procesa veidošanai un skolēnu kompetenču attīstībā. Lai raksturotu skolēnu uzņēmējkompetences attīstības iespējas dabaszinātņu un matemātikas mācību procesā, autore izmanto projekta aptauju datus.

Projekta pirmā darbības posma noslēgums bija 2008.gada pavasarī, kad Latvijas skolām tika nodoti vienotā sistēmā sakārtoti metodiskie un atbalsta materiāli dabaszinātņu un matemātikas apguvei 10.-12.klasēs. Šī posma noslēgumā arī tika analizēti izmēģinājumskolu skolēnu mācību sasniegumi, skolēnu un skolotāju un viedokļi par aprobēto metodiku.

2008. gada pavasarī Projektā tika izveidota un izsūtīta aptaujas anketa 12. klašu skolēniem ar mērķi noskaidrot skolēnu attieksmi pret dabaszinātņu un matemātikas mācību priekšmetiem un to mācīšanu, lai novērtētu izmaiņas mācību priekšmeta mācīšanā – daudzveidīgu mācību metožu izmantošanu, tehnoloģiju lietošanu, stundās iegūto zināšanu un prasmju noderīgumu ikdienas situāciju risināšanā (skat. 9. pielikumu). Rezultātu analīzei tika izmantotas 613 aizpildītas anketas. Apkopojot datus, iegūti šādi rezultāti:

- 106 (17%) skolēni savās anketās norāda, ka saikne ar dzīvi atvieglo un padara interesantāku mācību procesu. Skolēni, izvērtējot mācību procesu, atzīmē, ka zināšanu kvalitāte ir cēlusies.
- 220 (36%) skolēni kā vienu no būtiskākajiem ieguvumiem savās anketās atzīmē to, ka trīs gadus, mācoties pēc projekta piedāvātās programmas, izmantojot projektā izveidotos mācību materiālus un piedāvātos metodiskos paņēmienus, mācīties bija vieglāk, labāk varēja izprast teoriju par dabas procesiem un likumsakarībām.
- 180 (29%) skolēni atzīmē, ka mācību process kļuvis interesantāks un palielinājusies viņu interese par to un par zinātņi kā tādu.

Lai izvērtētu paveikto projekta laikā izmēģinājumskolu skolotāji projekta noslēgumā aizpildīja anketas (skatīt 10. pielikumu) par to, kā skolēniem veicās ar modernizētā mācību satura apguvi, kā mainījās mācību process klasē, skolēnu sekmes un interese par mācību priekšmetiem, kā izdevās organizēt pētniecisko darbību un izmantot piegādāto aprīkojumu un informācijas tehnoloģijas. Kopumā aizpildītas 160 skolotāju anketas. Autore, izmantojot Projektā veikto anketu apkopojumu, izveidojusi īsu rezultātu pārskatu.

Komentējot, kā skolēniem veicas **modernizētā mācību satura apguve**, 36% skolotāju apgalvo, ka projekta laikā skolēniem veidojusies padziļināta izpratne par procesiem un likumsakarībām dabā.

- 25% skolotāju atzīst, ka modernizētais mācību saturs veicina skolēnu izziņas intereses palielināšanos pozitīvas attieksmes veidošanos.
- 17% skolotāju uzskata, ka modernizētais mācību saturs veicina skolēnu domāšanas un pētniecisko prasmju attīstīšanu.
- 8% skolotāju kā ļoti nozīmīgu min to, ka saturiski dabaszinātņu mācību priekšmeti ir saskaņoti. Tas ļauj skolēniem veiksmīgāk apgūt mācību saturu, izprast vispārējās likumsakarības dabā.
- Tomēr 6% skolotāju uzsver, ka modernizētā mācību satura apguve daļai skolēnu sagādā grūtības, jo šāda pieeja mācību procesam salīdzinājumā ar pamatskolu viņiem ir pilnīgi jauna un neierasta.
- 12% matemātikas skolotāju ir norūpējušies par to, ka, realizējot modernizēto saturu, zūd matemātikas dziļums – akadēmiskums – tā kļūst virspusēja.
- 5% skolotāju savukārt ir noraizējušies par to, ka skolēniem bieži tika konstatētas grūtības matemātisko modeļu izmantošanā.
- 2% skolotāju uzskata, ka modernizētā satura apguvi apgrūtina arī atbilstošu mācību grāmatu trūkums.

Raksturojot **mācību procesu klasē**,

- skolotāji novērojuši, ka tā laikā ir mainījušies skolēnu un skolotāju darbības akcenti:
 - 1) mācību procesā tiek izmantoti daudzveidīgi sadarbības modeļi – 45%,
 - 2) skolēni mācību procesā kļuvuši aktīvāki – 28%,
 - 3) skolotāji darbojas kā mācību procesa organizētāji, konsultanti – 10%.
- 35% skolotāju uzsver, ka liela loma mācību procesa izmaiņu veicināšanā ir jaunu tehnoloģiju un aprīkojuma izmantošanai.
- Jaunais aprīkojums, metodiskie materiāli ļāvuši mācību procesā iekļaut vairāk pētnieciskās darbības. Tā uzskata 21% skolotāju.
- Skolotāji atzīst, ka pašiem vēl daudz jāmācās, lai mācību process klasē būtu optimāls, lai skolēnu sasniegumi būtu labāki. Piemēram, 14% skolotāju apgalvo, ka mācību procesu apgrūtina viņu neprasme organizēt grupu darbu, diskusiju, kooperatīvo mācīšanos.
- Savukārt 6% skolotāju mācību procesu apgrūtina neprasme organizēt un vadīt laboratorijas un pētnieciskos darbus.

Raksturojot savu **skolēnu sekmes** un komentējot, kā tās mainījušās, skolotāji uzsver, ka tās ir atkarīgas no dažādiem faktoriem:

- 1) skolēnu ieguldītā darba, attieksmes, motivācijas - 24%,
- 2) skolēnu kontingenta – 11%,
- 3) apgūstamās tēmas – 4%.

- Skolotāji uzsver, ka projekta laikā skolēniem:
 - 1) palielinājusies interese par matemātiku un dabaszinātnēm, mācīšanās motivācija un pārliecība saviem spēkiem – 15%,
 - 2) augušas prasmes argumentēt, risināt problēmas, secināt, analizēt - 14%,
 - 3) paaugstinājušās pētnieciskās iemaņas un prasmes – 7%.
- 36% skolotāju novērojuši, ka skolēniem, kam nepadodas eksaktie priekšmeti, sekmes ir uzlabojušās, vieglāk saņemt pietiekamu vērtējumu.
- Savukārt 6% skolotāju novērojuši, ka tikai ar reproduktīvu darbību vien var saņemt salīdzinoši zemāku vērtējumu, grūtāk saņemt augstu vērtējumu:
- Kā zīmīgs rādītājs minams tas, ka 8% skolotāju norāda, ka labāk veicas skolēniem, kuriem attīstītas loģiskās spriešanas prasmes, jo izmainījies mācību process.

Raksturojot, kā projekta gaitā pilnveidojušās prasmes un pieredze **informāciju tehnoloģiju izmantošanā**,

- 57% skolotāju uzsver, ka projekta laikā viņiem pilnveidojušās IT izmantošanas prasmes.
- 74% skolotāju apgalvo, ka mācību procesā regulāri izmanto projektā piedāvātos IT materiālus.
- Projekta piedāvātie IT materiāli rosinājuši skolotājus gatavot savus materiālus vai meklēt tos internetā u.c. avotos. Tā raksta 15% skolotāju.
- 7% skolotāju norāda, ka mācību procesu atvieglo skolēnu pašmācības CD.
- 5% skolotāju kā ieguvumu min to, ka arī skolēni piedalās IT materiālu veidošanā, kurus var izmantot mācību procesā klasē.
- 25% skolotāju uzsver, ka IT izmantošana ļauj dažādēt mācību procesu klasē.
- Savukārt 5% skolotāju kā svarīgu ieguvumu min projekta laikā modernizētos mācību kabinetus, aprīkojot tos ar IT.
- 15% skolotāju atzīst, ka viņu informāciju tehnoloģiju izmantošanas prasmes vēl ir nepietiekamas, tās nepieciešams pilnveidot.

Skolotāji norāda, ka IT materiālu izmantošanu ietekmē arī tas, ka

- 1) bieži ir grūtības piekļūt datorklasēm, jo tās vienmēr ir noslogotas - 8% ,
- 2) darbu apgrūtina tehniskas problēmas (nepilnības programmatūrā, sensori, interneta pieslēgums) - 20%.

Secinājumi no skolotāju aptaujas:

Kā ieguvumus skolotāji minējuši:

- + jaunais mācību saturs attīsta domāšanas un pētnieciskās prasmes, veicina interesi par eksaktajiem priekšmetiem un veido pozitīvu attieksmi;

- + mācību process kļuvis daudzveidīgāks;
- + mainījušies sadarbības modeļi – skolēni kļuvuši aktīvāki, skolotāji darbojas kā konsultanti;
- + mācību procesā vairāk pētnieciskās darbības;
- + palielinājusies skolēnu interese par dabaszinātnēm un matemātiku;
- + pilnveidotas prasmes argumentēt, risināt problēmas, analizēt, secināt;
- + uzlabojušās pētnieciskās prasmes;
- + skolēnu pētnieciskajā darbībā vērojams progress;
- + skolēniem patīk praktiski darboties;
- + mācību procesu atvieglo vienota pieeja pētnieciskajai darbībai visos dabaszinātņu priekšmetos;
- + jaunais aprīkojums palielina skolēnu interesi un vēlmi darboties;
- + jaunais aprīkojums veicina skolotāju sadarbību;
- + jaunais aprīkojums ļauj labāk sagatavot un organizēt laboratorijas un pētnieciskos darbus;
- + uzlabojušās skolotāju prasmes darbā ar IT;
- + skolotāji regulāri izmanto piedāvātos IT materiālus un veido tos arī paši.

Skolotājpūrāt, par nepilnībām uzskatāms tas, ka

- samazinās eksakto priekšmetu akadēmiskums, jaunā pieeja daļai skolēnu ir neierasta, un tas rada grūtības, trūkst mācību grāmatu, kas atbilst jaunajai pieejai;
- grūtības rada laika trūkums;
- nav pietiekama skolotāju sagatavotība mācību procesa organizācijai;
- ar reproduktīvu darbību vien nevar saņemt augstu novērtējumu;
- grūtības sagādā hipotēzes formulēšana un pierādīšana, secinājumu formulēšana un rezultātu izvērtēšana;
- skolēniem un skolotājiem trūkst pieredzes darbā ar jauno aprīkojumu.

Projekta otrā posma laikā no 2009. – 2011.gadam, kad tika izstrādāti metodiskie un atbalsta materiāli 7.- 9. klasēm, arī tika veiktas vairākas skolēnu un skolotāju aptaujas. 3.5. tabulā autore apkopojusi Projekta otrā posma pilotskolu skolotāju (kopā aptaujāti 97 skolotāji no 26 izmēģinājumskolām) aptaujas rezultātus. (Matemātikas skolotāju anketa pievienota 12.pielikumā. Pārējo mācību priekšmetu skolotāju anketas bija līdzīgas).

Izmēģinājumskolu skolotāju aptaujas (2011.gada jūnijs) rezultāti, atbilžu skaits

Kā Jūsu skolēniem veicas izziņas darbības, komunikatīvā darbības un sadarbības apguve	Mācību priekšmets (respondentu skaits mācību priekšmetā)							
	Matemātika (26)		Fizika (25)		Ķīmija (23)		Bioloģija (23)	
	Ļoti labi, labi	Drīzāk nē, nē	Ļoti labi, labi	Drīzāk nē, nē	Ļoti labi, labi	Drīzāk nē, nē	Ļoti labi, labi	Drīzāk nē, nē
Formulē pētāmo jautājumu	22	4	20	5	20	3	21	2
Formulē pieņēmumu	21	5	20	5	18	5	20	3
Plāno	16	10	17	8	15	8	15	8
Iegūst un apstrādā informāciju/datus	26	0	25	0	22	1	20	3
Veic pierādījumu vai pamatojumu/apstrādā datus	9	17	24	1	18	5	19	4
Analizē un izvērtē datus un rezultātus	16	10	19	6	16	7	14	9
Prezentē darba rezultātus	26	0	24	1	23	0	23	0
Sadarbojas	26	0	25	0	23	0	21	2

Avots: Autores veidota tabula izmantojot Projekta aptaujas rezultātus

No tabulā apkopotajiem datiem var secināt, ka pēc skolotāju vērtējuma matemātikā visveiksmīgāk izdodas attīstīt prasmes darbā ar informāciju, sadarbības prasmes un prezentēšanas prasmes – visi aptaujātie skolotāji devuši vērtējumu *ļoti labi* un *labi*. Var uzskatīt, ka nepietiekami tiek attīstītas prasmes plānot un analīzes un izvērtēšanas prasmes – 10 vērtējumi *drīzāk nē* un *nē*. Viszemāk, pēc skolotāju vērtējuma, skolēniem veicas ar pierādīšanas un pamatošanas prasmju apguvi – 17 vērtējumi *drīzāk nē* un *nē*. Dabaszinātņu priekšmetos – fizikā, ķīmijā un bioloģijā, arī visaugstāk novērtētas prezentēšana un sadarbības prasmes. Samērā zemu skolotāji vērtē skolēnu prasmi plānot – katrā priekšmetā 8 atbildes *drīzāk nē* un *nē*. Otru, pēc skolotāju domām, zemāko vērtējumu saņem skolēnu prasme analizēt un izvērtēt datus un rezultātus – 6-9 vērtējumi *drīzāk nē* un *nē*.

Jāatzīmē, ka arī 2008. gadā veiktajā aptaujā skolotāji atzina, ka labi attīstītas skolēnu prasmes sadarboties, bet norādīja, ka skolēniem grūtības sagādā pierādījumu un pamatojumu veikšana un rezultātu izvērtēšana. Tātad dabaszinātņu un matemātikas apguves procesā skolēni attīsta sadarbības un prezentēšanas prasmes, kas, savukārt sekmē uzņēmējkompetences attīstību.

Lai noskaidrotu projekta izmēģinājumskolu skolēnu viedokli par uzņēmējkompetences attīstību dažādos mācību priekšmetos, autore Projekta darbības ietvaros 2011. gada pavasarī

izveidoja anketu (13. pielikumā) un aicināja atbildēt uz jautājumiem divpadsmito klašu skolēnus. Atbildot uz anketas jautājumiem, skolēniem vajadzēja nosaukt 1-3 mācību priekšmetus, kuros, viņaprāt, visbūtiskāk tika attīstītas atbilstošās prasmes. Aptaujas rezultāti apkopoti 3.6.tabulā. Treknrakstā izcelti 2-3 lielākie atbilžu skaiti atbilstoši katrai prasmei.

3.6.tabula

Uzņēmējkompetences attīstība Latvijas skolēniem dažādos mācību priekšmetos
(respondentu atbilžu skaits, 402 respondenti)

Prasmes	Latviešu val. literatūra	Svešvaloda	Matemātika	Fizika	Ķīmija	Bioloģija	Sports	Ekonomika	Vēsture	Mūzika	Šo prasmi nepilnveidoju
Prasmi mācīties un patstāvīgi darboties	79	93	190	141	98	86	25	49	57	3	16
Izvirzīt mērķus un radoši darboties	153	91	92	100	73	101	51	53	64	26	28
Izvērtēt savu darbu, analizēt neveiksmju cēloņus un plānot tālāko darbību	97	78	187	162	124	93	24	41	28	5	23
Uzņemties iniciatīvu un atbildību	96	75	101	86	82	69	91	53	46	7	55
Sadarboties un strādāt komandā	163	80	84	99	109	125	181	50	86	12	7
Izvērtēt, sakārtot un strukturēt informāciju	108	58	205	151	102	117	9	77	104	1	11
Saskatīt problēmu un plānot tās risinājumu	88	52	263	194	110	143	23	114	62	4	8

Avots: autore veidota tabula, izmantojot aptaujas rezultātus

Pētījumā iegūtie dati liecina, ka skolēni, apgūstot dabaszinātnes un matemātiku pēc jaunā satura un mācību metodikas, attīstīta prasmes mācīties un patstāvīgi darboties, izvirzīt mērķus un darboties radoši, izvērtēt savu darbu, analizēt neveiksmju cēloņus un plānot turpmāko darbību, sadarboties un strādāt komandā, izvērtēt, sakārtot un strukturēt informāciju, saskatīt problēmu, plānot tās risinājumu. Nepietiekami tiek attīstītas prasmes uzņemties iniciatīvu un atbildību. Arī prasmēm izvirzīt mērķus, darboties radoši un izvērtēt savu darbu jāpievērš lielāka uzmanība. Pēc skolēnu vērtējuma tabulā minētās prasmes visvājāk attīsta tādos mācību priekšmetos kā ekonomikā, vēsturē un mūzikā.

Tabulas dati ļauj izdarīt secinājumu, ka dabaszinātņu un matemātikas apguves procesā skolēnu uzņēmējkompetence tiek attīstīta veiksmīgāk nekā citos mācību priekšmetos. Autore to izskaidro ar to, ka šajos mācību priekšmetos tika izstrādāta jauna metodika un mācību materiāli,

kuri tika veidoti ar mērķi padarīt mācību procesu mūsdienīgu, skolēnam interesantu un saistītu ar reālo dzīvi. Lai izveidotu šādu materiālu, tika dibināta cieša sadarbība ar uzņēmējiem. Kā arī tika veikta skolotāju izglītošana

Balstoties uz iepriekš veikto dokumentu analīzi un pētījumu, autore izveidojusi tabulu, kurā apkopotas uzņēmējkompetences elementu – prasmju, personas īpašību, spēju un attieksmju, attīstības iespējas uzņēmējdarbības izglītībā dabaszinātnēs un matemātikā (skatīt 3.7.tabulu). Šajā tabulā netiek iekļautas tādas zināšanas kā uzņēmējkompetences elements, jo matemātikā un dabaszinātnēs tiek apgūtas tikai šo priekšmetu specifiskās zināšanas, kas ir būtiskas uzņēmējkompetences aspektā tikai tad, ja indivīda darbības sfēra ir tieši saistīta ar šīm zinātnēm, un atsevišķas matemātikas zināšanas varētu veicināt grāmatvedības apguvi. Lielāku uzmanību autore pievērš prasmju un personas īpašību, spēju un attieksmju attīstīšanai.

3.7.tabula.

Uzņēmējkompetences attīstība uzņēmējdarbības izglītībā dabaszinātnēs un matemātikā

Uzņēmējkompetences elementi	Uzņēmējkompetences attīstības iespējas dabaszinātnēs un matemātikā
Prasmes	
Plānot, izstrādāt stratēģiju	Prasmju apguve iekļauta mācību priekšmetu programmu 20 tematos pamatskolā un 20 tematos vidusskolā Prasmes attīsta spēles bioloģijā, fizikā, matemātikā Prasmes attīsta simulācija Fabrikants Par prasmes attīstības iespējām liecina stundu vērojumi Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi Skolēni apgalvo, ka matemātikā, ķīmijā un fizikā attīstītas šīs spējas
Vadīt	
Organizēt	
Uzņemt vadību	
Pieņemt lēmumu	Prasmes attīsta spēles fizikā, matemātikā Prasmes attīsta simulācija Fabrikants
Strādāt individuāli un komandā, sadarboties	Prasmju apguve iekļauta mācību priekšmetu programmu 10 tematos pamatskolā un 13 tematos vidusskolā Prasmes attīsta spēles bioloģijā Prasmes attīsta simulācija Fabrikants Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi Skolēni apgalvo, ka ķīmijā un bioloģijā attīstītas šīs spējas
Vadīt sadarbību	
Argumentēti paust savu viedokli	Prasmes attīsta spēles bioloģijā Prasmes attīsta simulācija Fabrikants Par prasmes attīstības iespējām liecina stundu vērojumi
Prezentēt	Prasmju apguve iekļauta mācību priekšmetu programmu 14 tematos pamatskolā un 18 tematos vidusskolā Par prasmes attīstības iespējām liecina stundu vērojumi Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi
Uzklausīt un pieņemt citu viedokli	
Vadīt sarunas	
Iegūt un apstrādāt informāciju	Prasmju apguve iekļauta mācību priekšmetu programmu 10 tematos pamatskolā un 45 tematos vidusskolā

Uzņēmējkompetences elementi	Uzņēmējkompetences attīstības iespējas dabaszinātnēs un matemātikā
	Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi Skolēni apgalvo, ka matemātikā un fizikā attīstītas šīs spējas
Saskatīt un formulēt problēmu	Prasmju apguve iekļauta mācību priekšmetu programmu 22 tematos pamatskolā un 22 tematos vidusskolā. Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi Skolēni apgalvo, ka matemātikā un fizikā attīstītas šīs spējas
Risināt problēmu	Par prasmes attīstības iespējām liecina stundu vērojumi Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi Skolēni apgalvo, ka matemātikā un fizikā attīstītas šīs spējas
Darbs ar informāciju tehnoloģijām	Par prasmes attīstības iespējām liecina stundu vērojumi Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi
Izvērtēt, secināt, analizēt	Prasmju apguve iekļauta mācību priekšmetu programmu 15 tematos pamatskolā un 29 tematos vidusskolā Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi Skolotāju aptaujas rezultāti liecina par skolēnu prasmju pilnveidi
Personas īpašības, spējas un attieksmes	
Atbildība	Skolēni apgalvo, ka matemātikā attīstītas šīs spējas
Patstāvība	
Empātija	
Kolektīvā atbildība	
Radošums	Skolēni apgalvo, ka bioloģijā, matemātikā un fizikā attīstītas šīs spējas.
Novatorisms	
Vēlme un spēja patstāvīgi mācīties	Skolēni apgalvo, ka matemātikā, ķīmijā un fizikā attīstītas šīs spējas.
Motivācija	
Neatkarība un pašpaļāvība	
Vēlme uzņemties iniciatīvu	Skolēni apgalvo, ka matemātikā attīstītas šīs spējas.
Spēja riskēt	
Spēja izvērtēt un analizēt neveiksmju cēloņus	Skolēni apgalvo, ka matemātikā, ķīmijā un fizikā attīstītas šīs spējas.
Spēja izvirzīt reālus mērķus un apņēmt tos sasniegt	Skolēni apgalvo, ka matemātikā un fizikā attīstītas šīs spējas.

Avots: Autores veidots, apkopojot pētījumu rezultātu.

No tabulā dotā apkopojuma autore secina, ka, izmantojot projekta *Dabaszinātnes un matemātika* izstrādāto metodiku, tiek attīstītas skolēnu **prasmes**: plānot un izstrādāt stratēģiju, pieņemt lēmumu, strādāt individuāli un komandā, sadarboties, argumentēti paust savu viedokli, prezentēt, iegūt un apstrādāt informāciju, saskatīt un formulēt problēmu, risināt problēmu, izmantot informācijas tehnoloģijas, izvērtēt, analizēt un secināt. Tāpat pētījumi rāda, ka tiek attīstītas arī šādas skolēnu **spējas, īpašības un attieksmes**: radošums, vēlme un spēja patstāvīgi mācīties, vēlme uzņemties iniciatīvu, spēja izvērtēt neveiksmju cēloņus, spēja izvirzīt reālus mērķus un apņēmt tos sasniegt.

Pētījumā netika iegūta informācija par iespējām attīstīt prasmes vadīt un organizēt, vadīt sadarbību, uz klausīt un pieņemt citu viedokli, vadīt sarunas, kā arī par skolēnu patstāvību, spēju

izvērtēt alternatīvas un izvirzīt prioritātes, spēju pārorientēties un uzsākt jaunu darbību, empātiju, kolektīvo atbildību, motivāciju, novatorismu, neatkarību un pašpaļāvību, spēju riskēt.

Secinājumi par 3.nodaļas saturu

- Uzņēmējdarbības izglītības elementus iespējams integrēt vispārizglītojošos mācību priekšmetos, iekļaujot tos mācību saturā, izveidojot atbilstošus mācību līdzekļus, izvēloties atbilstošas mācību metodes un darba organizācijas formas. Būtisks sekmīgas uzņēmējdarbības izglītības īstenošanas priekšnosacījums ir skolu sadarbība ar sabiedriskajām organizācijām un uzņēmējiem.
- Izpētot izveidotās dabaszinātņu (bioloģijas, fizikas, ķīmijas) un matemātikas mācību priekšmetu programmas 7.-12.klasei, autore secina, ka mācību saturā paredzēts attīstīt: prasmi plānot - 40 tematu ietvaros, sadarbības prasmes 21 – tematā, prasmes saskatīt un formulēt problēmu, izvirzīt pieņēmumu, kā arī prasmes izvērtēt, secināt un prognozēt – 44 tematos, prasmes darbā ar informāciju (atrast, izvērtēt, analizēt) – 71 tematā, prasmi izteikt un pamatot savu viedokli – 28 tematos, prezentēt sava darba rezultātu – 32 tematos.
- Sadarbībā ar kompāniju *Nordic Training International* projekts izstrādāja ražošanas simulāciju *Fabrikants*. Skolēni, kuri spēlēja simulāciju (425 respondenti) uzsver, ka simulācija palīdz nostiprināt zināšanas un prasmes (80%), dod iespēju radoši darboties – plānot (62%), izstrādāt stratēģiju (59%), pieņemt lēmumus(50%), visu izmēģināt praktiski. Skolēni īpaši uzsver sadarbības iespējas (69%), kas ļauj pašiem izpausties tajā jomā, kurā viņš jūtas spēcīgāks, izteikt savu veidoli (32%) un uzklaut citus, lai izstrādātu produkta ekonomiski izdevīgāko ražošanas stratēģiju un veiksmīgi to realizētu spēles gaitā.
- Skolotāju vērtējumā (97 skolotāji no 26 skolām) matemātikā visveiksmīgāk izdodas attīstīt prasmes darbā ar informāciju, sadarbības prasmes un prezentēšanas prasmes – visi aptaujātie skolotāji devuši vērtējumu *ļoti labi* un *labi*. Dabaszinātņu priekšmetos – fizikā, ķīmijā un bioloģijā, arī visaugstāk novērtētas prezentēšana un sadarbības prasmes. Samērā zemu skolotāji vērtē skolēnu prasmi plānot – katrā priekšmetā 8 atbildes *drīzāk nē* un *nē*. Otru, pēc skolotāju domām, zemāko vērtējumu saņem skolēnu prasme analizēt un izvērtēt datus un rezultātus – 6-9 vērtējumi *drīzāk nē* un *nē*.
- Vadoties no veiktā pētījuma autore uzskata, ka projekta Dabaszinātnes un matemātika izstrādātā metodika var kalpot par paraugu citu mācību priekšmetu metodikas pilnveidei, lai sekmētu skolēnu uzņēmējkompetences attīstību integrējot uzņēmējdarbības izglītības elementus vispārizglītojošos mācību priekšmetos.

4. UZŅĒMĒJDARBĪBAS IZGLĪTĪBAS PĀRVALDĪBAS IETVARA IZVĒRTĒJUMS UN PILNVEIDOŠANAS VIRZIENI

Promocijas darba 1.4. nodaļā autore izveidoja uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru. Tas tika veidots, balstoties uz uzņēmējdarbības izglītības teorētisko aspektu un mūsdienu izglītības teoriju analīzi. Šajā nodaļā autore veiks izveidotā modeļa izvērtējumu, izmantojot ekspertatzinumu metodi un SVID analīzi. Atbilstoši izvērtējuma rezultātiem un promocijas darbā veiktajiem pētījumiem tiks veikts esošās situācijas un vēlamā modeļa salīdzinājums un izstrādāti priekšlikumi uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveidei Latvijā.

4.1. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara izvērtējuma metodika

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara izvērtējumam tika izmantota ekspertatzinumu metode un Dz. Albrehtas izstrādātā metodika (*Albrehta* 1998, 83).

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ekspertu atlases kritēriji:

- ieņemamais amats - augstskolu docētāji, Izglītības un zinātnes ministrijas darbinieki, izglītības iestāžu vadītāji, izglītības eksperti
- pieredze – izglītības vadības un pedagoģiskajā darbā, skolotāju tālākizglītībā;
- atbilstoša kvalifikācija;
- zinātniskie pētījumi izglītības vadības jomā.

Lai izvērtētu eksperta kompetences līmeni, tika veidota eksperta anketa (skatīt 14.pielikumā), pēc kuras tika aprēķināts eksperta kompetences koeficients, izmantojot formulu:

$$K = \frac{A}{\max A},$$

kur A- ballu summa, kas aprēķināta pēc ekspertu aizpildītās anketas datiem;

max A – maksimāli iespējamā ballu summa.

Tas nozīmē, ka jo skaitliski lielāks ir eksperta koeficients, jo augstāka viņa kompetence un nozīmīgāks viņa vērtējums.

Ekspertu pedagoģiskā darba stāžu un zinātniskā darba stāžu vērtē (maksimālais vērtējums 3+3=6 balles):

- līdz 3 gadiem – 1 balle;
- 3-10 gadi - 2 balles;
- vairāk nekā 10 gadi – 3 balles.

Katrs eksperts anketā atzīmē arī savu zinātnisko grādu, nosaukumu. To vērtē šādi (maksimālais vērtējums – 3 balles):

- doktors – 3 balles;
- maģistrs – 2 balles;
- bakalaurs un profesionālā augstākā izglītība – 1 balle.

Katrs eksperts anketā atzīmē, kādas viņam ir publikācijas vai citas aktivitātes par pētāmo jautājumu, kas tiek vērtēts šādi (maksimālais vērtējums 36 balles):

- monogrāfijas - 8 balles;
- mācību līdzekļi - 7 balles;
- izstrādātas studiju programmas – 6 balles;
- izstrādāti un docēti studiju kursi – 5 balles;
- raksti un/vai metodiski ieteikumi – 4 balles;
- izstrādāti izglītības politikas plānošanas dokumenti un/vai to projekti – 3 balles;
- izstrādātas un/vai īstenotas pedagoģisko darbinieku tālākizglītības programmas – 2 balles;
- referāti konferencēs – 1 balles;
- nav publikāciju – 0 balles.

Eksperti savu viedokli par pētāmo jautājumu pamato (maksimālais vērtējums – 6 balles):

- ar pētījumiem dotajā jomā – 3 balles;
- ar pedagoģisko pieredzi – 2 balles;
- ar intuitīvu priekšstatu palīdzību – 1 balle.

Katrs eksperts anketā norāda, cik lielā mērā viņš pārzina novērtējamo jautājumu maksimālais vērtējums – 3 balles):

- zina visus galvenos novērtējamā jautājuma pedagoģiskos un speciālos aspektus – 3 balles;
- zina lielāko daļu novērtējamā jautājuma pedagoģiskos un speciālos aspektus – 2 balles;
- daļēji pārzina novērtējamo jautājumu – 1 balle.

Rezultātā eksperta kompetences vērtējuma maksimālā ballu summa tādējādi ir

$$\max A = 6 + 3 + 36 + 6 + 3 = 54$$

Eksperti elektroniski saņēma anketu, uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara aprakstu un darba lapu (15.pielikums), kurā ir informācija par vērtēšanas sistēmu un vērtējumu atšifrējumi, kā arī lūgums sniegt komentārus, lai autore tos pēc analīzes varētu izmantot uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara pilnveidei. Eksperti teorētisko ietvaru izvērtēja sešu ballu skalā pēc septiņiem kritērijiem un uzrakstīja, un nosūtīja darba autorei vērtējumus, komentārus un iebildumus darba lapas tabulā.

4.2. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara izvērtējums

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru vērtēja pieci eksperti. Apkopojot ekspertu anketu datus un aprēķinot ekspertu kompetences koeficientus, redzams, ka ekspertu kompetences koeficienti ir robežās no 0,22 līdz 0,70, kas liecina par pietiekamu ekspertu kompetenci vērtējamā jautājumā.

4.1.tabula

Ekspertu anketu apkopojums

Eksperts	A	B	C	D	E
Pedagoģiskais stāžs	3	3	3	3	3
Zinātniskais grāds, nosaukums	3	3	3	3	2
Zinātniskais stāžs	2	3	3	2	0
Publikācijas vai citas aktivitātes	22	10	10	8	3
Viedokļa pamatojums	5	5	5	5	2
Kompetence novērtējamajā jautājumā	3	2	2	2	2
Kompetences koeficients	0,7	0,48	0,48	0,43	0,22

Avots: Autores veidots

Analizējot ekspertu anketu datus, var secināt, ka

- 1) no pieciem ekspertiem divi ir vīrieši un trīs ir sievietes;
- 2) četriem no ekspertiem ir doktora grāds;
- 3) diviem ekspertiem zinātniskā darba stāžs ir vairāk nekā 10 gadi;
- 4) visiem ekspertiem pedagoģiskā darba stāžs pārsniedz 10 gadus.

Par novērtējamo jautājumu – uzņēmējdarbības izglītība, izglītības pārvaldība –

- vienam ekspertam ir monogrāfija;
- viens no ekspertiem ir izstrādājis mācību līdzekļus;
- viens no ekspertiem ir izstrādājis un docējis studiju kursus;
- četriem ekspertiem ir raksti un/vai metodiski ieteikumi;
- trīs eksperti ir izstrādājuši izglītības politikas plānošanas dokumentus un/vai to projektus;
- trīs eksperti ir izstrādājuši un/vai īstenojuši pedagoģisko darbinieku tālākizglītības programmas;
- četri eksperti piedalījušies konferencēs ar referātiem.

Savu viedokli eksperti pamato ar pašu veiktiem pētījumiem vai pedagoģisko pieredzi.

Pašnovērtējumā par to, cik lielā mērā viņi pārzina novērtējamo jautājumu, tikai viens eksperts

norāda, ka zina visus galvenos novērtējamā jautājuma pedagoģiskos un speciālos aspektus. Pārējie četri eksperti novērtē, ka viņi zina lielāko daļu novērtējamā jautājuma pedagoģiskos un speciālos aspektus.

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru eksperti vērtēja pēc sešiem kritērijiem:

1. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars atbilst Latvijas izglītības sistēmas un valsts izglītības politikas prioritātēm.
2. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars ir nepieciešams, lai nodrošinātu vienas no astoņām pamatkompetencēm – uzņēmējkompetences attīstību Latvijas pamatizglītības un vidējās izglītības iestāžu skolēniem.
3. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara struktūra ir optimāla uzņēmējdarbības izglītības nodrošināšanai.
4. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā paredzētā plānošana un koordinēšana vairākos līmeņos ir nepieciešama.
5. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara visi komponenti ir būtiski un nepieciešami.
6. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācija visos mācību priekšmetos ir nepieciešama.

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvara vērtēšanai, pēc minētajiem autores izstrādātajiem kritērijiem, eksperti izmantoja autores izstrādāto sešu ballu skalu, kurā

6 balles - atbilst pilnībā;

5 balles – atbilst, ar nelieliem iebildumiem;

4 balles – atbilst ar iebildumiem;

3 balles – ir daudz nopietnu iebildumu, bet kopumā atbilst;

2 balles – neatbilst, ir būtiski iebildumi;

1 balle – pilnīgi neatbilst.

Ekspertu iesūtītos vērtējumus autore apkopo 4.2.tabulā.

Ekspertu vērtējuma apkopojums

Eksperts	Eksperta kompetences koeficients k	Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ekspertu vērtējumi (ballēs par kritēriju)						Vidējais ballu	Balles kopā	% no max
		1.	2.	3.	4.	5.	6.			
A	0,7	6	6	5	6	6	6	5,8	35	97,2
B	0,48	6	6	4	5	6	5	5,4	32	88,8
C	0,48	6	6	5	5	5	6	5,6	33	91,6
D	0,43	6	6	5	5	6	6	5,6	34	94,4
E	0,22	4	4	4	5	6	5	4,7	28	77,7
Vērtējumu aritmētiskai vidējais		5,6	5,6	4,6	5,2	5,8	5,6	5,42	32,4	89,9

Avots: Autores veidota

No tabulas datiem var secināt, ka darba autores izstrādātais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars kopumā ir saņēmis augstu novērtējumu. Ietvara izvērtējuma kopējais ballu skaits ir no 77,7% līdz 97,2% no maksimāli iespējamā. Augstākais novērtējums 6 balles (atbilst pilnībā) dots kopumā 16 gadījumos no 30, tas ir vairāk nekā puse visu vērtējumu. Vērtējums 5 balles (atbilst, ar niecīgiem iebildumiem) izmantots 10 reizes, bet vērtējums 4 balles (atbilst ar iebildumiem) – dots 4 gadījumos. Vērtējumi: 3 balles (ir daudz nopietnu iebildumu, bet kopumā atbilst), 2 (balles neatbilst, ir būtiski iebildumi), un 1 balle (pilnīgi neatbilst) vērtējumā nav izmantoti.

Turpmāk autore analizēs katru kritēriju atsevišķi, izvērtējot ekspertu komentārus un iebildumus.

1.kritērijs: Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars atbilst Latvijas izglītības sistēmas un valsts izglītības politikas prioritātēm.

Kritērija vidējais vērtējums ir 5,6 balles. Ekspertu komentāri un iebildumi par šo kritēriju apkopoti 4.3.tabulā.

Ekspertu komentāri un iebildumi par 1.kritēriju

Kritērijs	Novērtējuma komentārs, iebildumi
Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars atbilst Latvijas izglītības sistēmas un valsts izglītības politikas prioritātēm	<p>B: Būtu vērts, sadaļā Izglītības politikas veidotāji, aplūkot jautājumus, kas tiek plānoti iekļaut Nacionālās Attīstības plānā 2020.gadam, piemēram, metodiskā centra izveide u.c.</p> <p>C: Ietvars paver pat tālāku perspektīvu nekā Latvijas izglītības politikas nostādnes.</p> <p>E: Pašreizējās situācijas analīzē redzams, ka Latvijas izglītību regulējošie dokumenti nenorāda uz uzņēmējkompetences un citu pamatkompetenču attīstīšanu, bet nav atrodamā argumentācija šādam apgalvojumam. Nav īsti skaidrs jēdzienu „uzņēmējdarbības izglītība” un „uzņēmējkompetence” lietojums. Ietvarā atsevišķi ir nodalīti izglītības politikas veidotāji, tomēr pieredze rāda, ka tā nav labā prakse, jo neapšaubāmi, ka izglītības politika būtu jāveido ciešā sadarbībā augstskolām, ierēdniecībai un uzņēmējiem.</p>

Avots: Autores veidota

Autore kopumā piekrīt eksperta **B** ieteikumam par Nacionālā attīstības plāna aktivitātēm, taču šajā dokumentā ir tikai vispārēji darbības virzieni, bet nav norādītu konkrētu uzdevumu un atbildīgo institūciju uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. Atbilstoši izveidotajam uzņēmējdarbības izglītības teorētiskajam ietvaram autore paredz, ka metodikas un atbilstošu mācību līdzekļu izstrāde ir izglītības politikas un skolotāju tālāk izglītotāju kompetencē, bet ar metodiskā darba koordinēšanu nodarbojas reģionu izglītības pārvaldes un/vai metodiskie centri.

Autore pilnībā nepiekrīt eksperta **E** komentāram, jo uzņēmējdarbības izglītība ir definēta gan zinātniskajā literatūrā, gan Eiropas Komisijas rekomendācijās dalībvalstu izglītības sistēmām. Attiecībā uz izglītības politikas veidošanu autore arī iesaka sadarboties ministrijām, sociālajiem partneriem un izveidot uzņēmējdarbības izglītības ieviešanas stratēģisko plānu līdzīgi kā tas ir Norvēģijā, Lietuvā un nu jau lielākajā daļā Eiropas Savienības dalībvalstu.

2.kritērijs: Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars ir nepieciešams, lai nodrošinātu vienas no astoņām pamatkompetencēm – uzņēmējkompetences attīstību Latvijas pamatizglītības un vidējās izglītības iestāžu skolēniem.

Kritērija vidējais vērtējums ir 5,6 balles. Ekspertu komentāri un iebildumi par šo kritēriju apkopoti 4.4.tabulā.

Ekspertu komentāri un iebildumi par 2.kritēriju

Kritērijs	Novērtējuma komentārs, iebildumi
Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars ir nepieciešams, lai nodrošinātu vienas no astoņām pamatkompetencēm– uzņēmējkompetences attīstību Latvijas pamatizglītības un vidējās izglītības iestāžu skolēniem.	E: Principā var piekrist šādam ietvaram, tomēr būtībā tas ir attiecināms uz jebkuru izglītības pārvaldību, tajā skaitā arī uzņēmējdarbības izglītību. Līdz ar to ir bažas, ka, ieviešot tādu nesaistīti ar citu kompetenču vai citu jomu izglītību, tā ieviešana būs apgrūtināta.

Avots: Autores veidota

Autore pilnībā piekrīt eksperta komentāram, ka uzņēmējkompetences attīstība jāsaista ar citu pamatkompetenču attīstību, bet šī promocijas darba ietvaros netiek analizēta visu kompetenču iekļaušana izglītības saturā. To autore atstāj izglītības politikas plānotāju ziņā.

3.kritērijs: Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara struktūra ir optimāla uzņēmējdarbības izglītības nodrošināšanai.

Kritērija vidējais vērtējums ir 4,6 balles. Atbilstoši šim kritērijam eksperti uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru ir novērtējuši viszemāk. Ekspertu komentāri un iebildumi par šo kritēriju apkopoti 4.5.tabulā.

Ekspertu komentāri un iebildumi par 3.kritēriju

Kritērijs	Novērtējuma komentārs, iebildumi
Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara struktūra ir optimāla uzņēmējdarbības izglītības nodrošināšanai.	<p>A: Vēlams vēl konkrētāk skaidrot, kā attīstīt skolotāju uzņēmkompetenci.</p> <p>B: Ieteikums precizēt – detalizētāk skaidrot pārvaldības modeli, piemēram, 4.1. attēlu, kā tas tieši darbojas uz uzņēmējdarbības izglītību un ar ko tas atšķiras vai neatšķiras vispār no izglītības pārvaldības modeļa, tas pats sadaļā Mācību organizācijas formas.</p> <p>C: Tai nepieciešams tiesiskais un finansiālais pamats.</p> <p>D: Iesaku šo pārvaldības ietvaru salīdzināt ar aktuālu, dr. Paed. K.Oganisjanas izstrādātu „Holistisko uzņēmības strukturāli funkcionālo modeli”, izvērtējot pārvaldības atbilstību uzņēmības attīstības principiem.</p> <p>E: Grūti ko iebilst pret struktūru, jo, kā jau iepriekš minēju, tad tā ir attiecināma uz visu izglītības sistēmu kopumā, tomēr katra mācību procesa komponentu apraksts rada vairākus jautājumus, uz ko atbildes nav. Piemēram, nav noliedzams, ka mācību līdzekļi ir viens no būtiskiem mācību procesa elementiem, tomēr nav apskatīts jautājums ne par to pieejamību, ne arī izstrādi. Nav īsti pārliecības, ka tieši Pasaules ekonomikas foruma nodefinētie 12 jautājumu loki var būt satura pamatā.</p>

Avots: Autores veidota

Autore pilnībā piekrīt eksperta **C** komentāram, bet, paredzot valdības līmeņa plānošanas dokumentus, autore par pašsaprotamu uzskata arī atbilstoša finansējuma izdalīšanu un normatīvo dokumentu izstrādi. Ekspertu **A** un **B** ieteikumus autore ņems vērā papildinot izstrādāto ietvaru 4.3.nodaļā. Eksperta **D** ieteikumam autore piekrīt daļēji, jo minētajā modelī analizētas uzņēmīguma attīstības iespējas. Darba autorei veiktais K. Oganisjanas analizētās kategorijas *uzņēmējspēja un uzņēmīgums* un *uzņēmējkompetences* salīdzinājums (skat. 2.pielikumu) ļauj secināt, ka šīm kategorijām ir daudz kopīga, bet ir arī daudz atšķirību.

Atbildot uz eksperta **E** iebildumiem, autore par piemēru var minēt 3.nodaļa aprakstītā projekta „Dabaszinātnes un matemātika” pieredzi, kad salīdzinoši īsā laikā tiek izstrādāti un nodoti visām skolām mācību materiāli. Kas attiecas uz uzņēmējdarbības izglītības satura jautājumiem, ko iesaka Pasaules foruma pētnieki – līdzīgas uzņēmējdarbības izglītības vadlīnijas ir praktiski visos autorei zināmajos uzņēmējdarbības izglītības ietvaros.

4.kritērijs: Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā paredzētā plānošana un koordinēšana vairākos līmeņos ir nepieciešama.

Kritērija vidējais vērtējums ir 5,2 balles. Tas ir otrais zemākais vērtējums. Ekspertu komentāri un iebildumi par šo kritēriju apkopoti 4.6.tabulā.

4.6.tabula

Ekspertu komentāri un iebildumi par 4.kritēriju

Kritērijs	Novērtējuma komentārs, iebildumi
Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā paredzētā plānošana un koordinēšana vairākos līmeņos ir nepieciešama.	<p>B: Vairāku līmeņu plānošana un koordinēšana ir nepieciešama, tāpēc priekšlikums attiecas uz sadaļu Uzņēmējdarbības izglītībā iesaistītie sadarbības partneri, kur iespējams precizēt avotus vai bāzi priekšlikumiem, piemēram, par pašvaldībām – interneta pieslēgums jau ir visās bibliotēkās; runājot par uzņēmējiem – ‘’ēnu dienās” – tie jau piedalās varbūt ne pietiekošā mērā?</p> <p>D: Viss ietvara izklāstā minētais ir atbalstāms, bet, pirmkārt, standartu pārstrāde veicama kompleksi, t.i., ne tikai uz šo kompetenci orientējoties; otrkārt, iespējams, būtu vērts kaut kādā mērā pārņemt jau esošo iniciatīvu pieredzi (JAL u.c.), izklāstā parādot, kur tā nonāk.</p> <p>E: Jā, ir nepieciešama, tomēr būtu labi, ja būtu pievērsta uzmanība arī mehānismam, kā šo koordinēšanu un plānošanu vissekmīgāk nodrošināt.</p>

Avots: Autores veidota

Autorei nav būtisku iebildumu pret ekspertu komentāriem. Protams, standartu pārskatīšana jāveic kompleksi integrējot visu pamatkompetenču attīstību. Par minēto aktivitāti

Ēnu diena un citām JAL aktivitātēm – autore jau 2.nodaļas ietvaros ir analizējusi, ka tikai ~ 10% Latvijas skolu ir JAL dalībiskolas, kuru skolēniem šīs aktivitātes ir pieejamas. 4.3.nodaļā autore precīzāk raksturo plānošanas un koordinēšanas aspektus.

5.kritērijs: Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara visi komponenti ir būtiski un nepieciešami.

Kritērija vidējais vērtējums ir 5,8 balles. Pēc šī kritērija autores izveidoto ietvaru eksperti ir novērtējuši visaugstāk. Ekspertu komentāri un iebildumi par šo kritēriju apkopoti 4.7.tabulā. Autore pilnībā piekrīt ekspertu ieteikumiem un komentāriem.

4.7.tabula

Ekspertu komentāri un iebildumi par 5.kritēriju

Kritērijs	Novērtējuma komentārs, iebildumi
Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara visi komponenti ir būtiski un nepieciešami.	<p>A: Rakstot par skolotāju sagatavošanas uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai iekļaušanu augstskolu mācību programmās, vēlams lietot jēdzienu „studiju programmās” un/vai „studijuursos”. Shematiskajā modelī tas nav iespējams, taču modeļa raksturojumā varētu ietvert norādes, kādās skolotāju studiju programmās un/vai studijuursos.</p> <p>C: Par to labāk varētu spriest, ja modelis jau darbojies kādu laiku.</p>

Avots: Autores veidota

6.kritērijs: Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācija visos mācību priekšmetos ir nepieciešama.

Kritērija vidējais vērtējums ir 5,6 balles. Ekspertu komentāri un iebildumi par šo kritēriju apkopoti 4.8.tabulā.

4.8.tabula

Ekspertu komentāri un iebildumi par 6.kritēriju

Kritērijs	Novērtējuma komentārs, iebildumi
Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācija visos mācību priekšmetos ir nepieciešama.	<p>A: Vēlams tomēr akcentēt, kuri ir galvenie mācību priekšmeti, kuros minētā integrācija dotu lielāku lietderīgumu.</p> <p>B: Būtu vēlams atsegt autores ideju, cik lielā mērā un kā visos priekšmetos šai nepieciešamībai vajadzētu tikt realizētai, pretējā gadījumā tas drusku skan kā lozung.</p> <p>E: Jā, tas ir nepieciešams, tomēr līdz galam šajā piedāvājumā nav skaidrs. Kā saprotams, tad uzņēmējdarbības izglītības zināšanu sadaļa tiek nodalīta atsevišķos mācību priekšmetos „Sociālās zinības” un ‘Ekonomika’, bet prasmes un attieksmes – pārējos mācību priekšmetos. Nez vai tas ir īsti pareizi.</p>

Avots: Autores veidota

Autore kopumā nepiekrīt ekspertu iebildumiem, jo katrā mācību priekšmetā tiek attīstītas dažādas prasmes. Daudzas no tām ir uzņēmējdarbības izglītības elementi. Autore uzskata, ka uzņēmējkompetences attīstībai nepieciešamās zināšanas apgūstamas mācoties sociālās zinības un ekonomiku (kurai tādā gadījumā būtu jābūt obligātam mācību priekšmetam), bet prasmes un attieksmes attīstāmas gan šajos, gan visos citos mācību priekšmetos, nodrošinot starppriekšmetu saikni un skolotāju komandai savstarpēji sadarbojoties, un plānojot mācību procesu skolas un klases ietvaros.

Apkopojot ekspertu komentārus un vērtējumus, autore secina:

- Kopumā izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars atbilst Latvijas izglītības sistēmas un valsts izglītības politikas prioritātēm, tas ir nepieciešams, lai nodrošinātu uzņēmējkompetences attīstību Latvijas pamatizglītības un vidējās izglītības iestāžu skolēniem.
- Pēc ekspertu vērtējuma uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība teorētiskā ietvara struktūra ir optimāla, un tajā ietvertā vairāku līmeņu plānošana ir nepieciešama.
- Kopumā eksperti pozitīvi vērtē uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušanu visos mācību priekšmetos. Taču iesaka precīzāk izskaidrot, kādā veidā tas notiek.
- Eksperti norāda, ka izveidotajam uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajam ietvaram atbilstošas uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai nepieciešams tiesiskais un finansiālais atbalsts.

4.3. SVID analīze un uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveide

Latvijā

Lai izvērtētu uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara un tā īstenošanas iespēju stiprās un vājās puses, iespējas un draudus, autore ir veikusi SVID analīzi, vadoties no ekspertu vērtējumiem un autores pētījumiem (skat. 4.9.tabulu).

4.9.tabula

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara īstenošanas SVID analīze

Stiprās puses	Vājās puses
<ol style="list-style-type: none"> 1. Izstrādātais teorētiskais ietvars atbilst Latvijas izglītības sistēmai un valsts izglītības politikas prioritātēm un mūsdienu izglītības teorētiskajām nostādņēm. 2. Atbilstoši izstrādātajam ietvaram, īstenotās uzņēmējdarbības izglītības nostādnes ir atbilstošas paradigmas maiņai izglītībā un dod skolēniem iespēju attīstīt uzņēmējkompetenci, nepalielinot skolēnu mācību slodzi. 3. Ir izstrādāta metodika uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušanai dabaszinātnēs un matemātikā, kuru var izmantot, lai pilnveidotu citu mācību priekšmetu saturu un metodiku. 4. Latvijas skolās ir labas prakses piemēri uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai, kuru pieredzi var pārņemt. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lai īstenotu izstrādātajam ietvaram atbilstošu uzņēmējdarbības izglītību ir nepieciešams tiesiskais un finansiālais atbalsts. 2. Nepieciešama skolu, sabiedrisko organizāciju un uzņēmēju sadarbība kopīgu projektu īstenošanā. 3. Ārpusstundu aktivitātes, kas sekmē uzņēmējkompetences attīstību, nav iekļautas mācību procesā, bet rada papildus slodzi skolēniem un skolotājiem. 4. Nepietiekama skolu vadītāju un skolotāju izpratne par uzņēmējdarbības izglītības būtību.
Iespējas	Draudi
<ol style="list-style-type: none"> 1. Paredzamā visu mācību priekšmetu standartu kompleksa pārskatīšana ļaus iestrādāt arī pārējo pamatkompetenču elementus vispārizglītojošo mācību priekšmetu saturā. 2. Atbilstoši izstrādātajam ietvaram īstenotā uzņēmējdarbības izglītība veicinās skolotāju komandas darbu. 3. Paredzamā visu mācību priekšmetu standartu kompleksa pārskatīšana ļaus novērst satura pārklāšanos dažādos mācību priekšmetos. 4. Atbilstoši izstrādātajam ietvaram īstenotā uzņēmējdarbības izglītība veicinās skolu un uzņēmēju sadarbību. 5. Izstrādājot uzņēmējdarbības izglītības stratēģiju, Latvijā ieteicams izmantot autores izveidoto uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Latvijas izglītības plānošanas dokumentos nav izstrādāta stratēģiskā plāna uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. 2. Uzņēmējdarbības izglītības jautājumu risināšana atstāta tikai Izglītības un zinātnes ministrijas kompetencē. 3. Skolēnu uzņēmējkompetences attīstībai nepieciešamo ārpusstundu pasākumu reģionu līmenī nepieciešamo pārvaldību apgrūtina būtiskās reģionu atšķirības (piem., skolu skaits reģionā, attālumi līdz reģiona centram u. tml). 4. Skolotāju tālākizglītība nenodrošina skolotāju sagatavošanu uzņēmējdarbības izglītības jautājumos. 5. Latvijā uzņēmējdarbības izglītība tiek saistīta galvenokārt ar ekonomikas mācību priekšmeta apguvi.

Avots: Autore veidota, izmantojot autores pētījumus un ekspertu vērtējumus

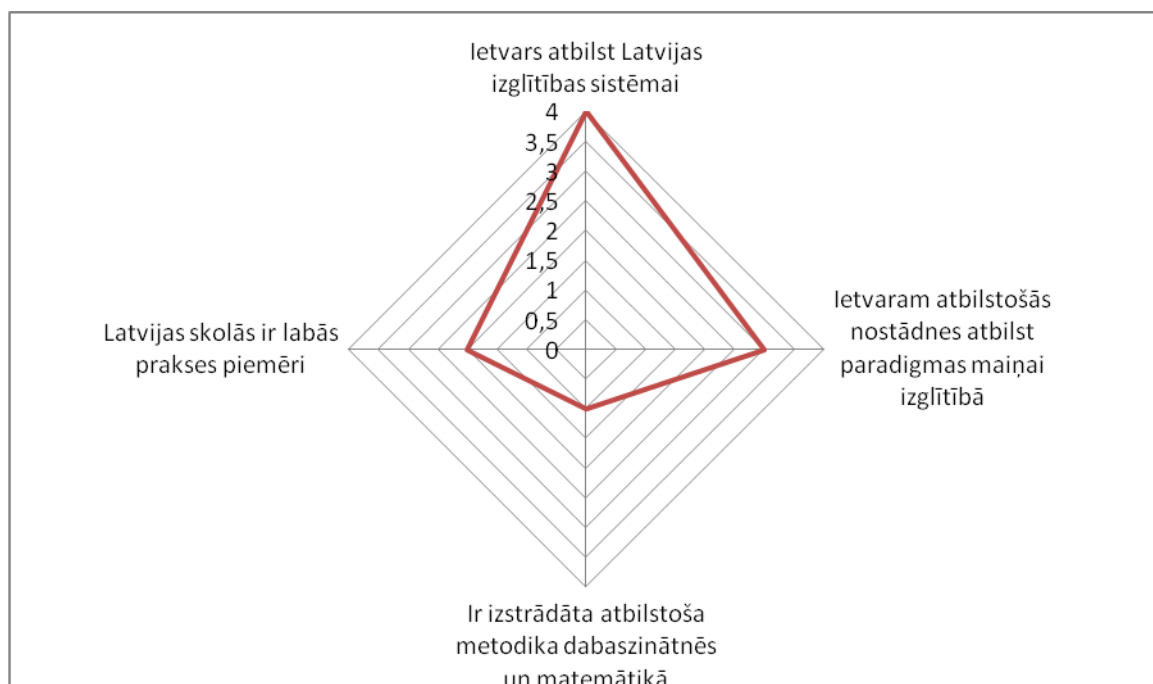
Pēc veiktās SVID analīzes var secināt, ka uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanai ir daudz priekšrocību un stipro pušu, kas pamato nepieciešamību

iekļaut uzņēmējdarbības izglītības elementus vispārizglītojošo mācību priekšmetu saturā. Izveidotais teorētiskais ietvars atbilst Latvijas izglītības sistēmai un izglītības politikas prioritātēm. Tādējādi atbilstoši tam īstenota, uzņēmējdarbības izglītība ir piemērota paradigmas maiņai izglītībā. Īstenojot uzņēmējdarbības izglītību, skolēnu mācību slodze netiek palielināta, jo uzņēmējdarbības izglītības elementi tiek integrēti vispārizglītojošo mācību priekšmetu apgūvē. Taču mācību process kļūst daudzveidīgāks un tuvāks reālai dzīvei. Uzņēmējdarbības izglītības ieviešanas sākuma posmā var balstīties uz labās pieredzes piemēriem Latvijas skolās.

Kā galvenās vājās puses jāmin nepietiekama skolotāju un skolu administrācijas izpratne par uzņēmējdarbības izglītības būtību. Tā kā uzņēmējdarbības izglītības īstenošana nav iespējama bez starppriekšmetu projektiem, kas aizņem laiku ārpus mācību stundām, tad jāveic mācību plānu pārskatīšana, lai projekti neaizņemtu skolēnu un skolotāju brīvo laiku.

Lai noteiktu un atspoguļotu svarīgākos no SVID analīzē minētajiem faktoriem, autore izmantoja pāru metodi un izveidoja tīkla grafikus stiprajām un vājajām pusēm, iespējām un draudiem. Tīkla grafikos formulēti saīsināti stipro pušu, vājo pušu iespēju un draudu formulējumi (precīzus formulējumus skatīt 4.9.tabulā)

Tīkla grafiks *stiprajām pusēm* attēlots 4.1. attēlā.

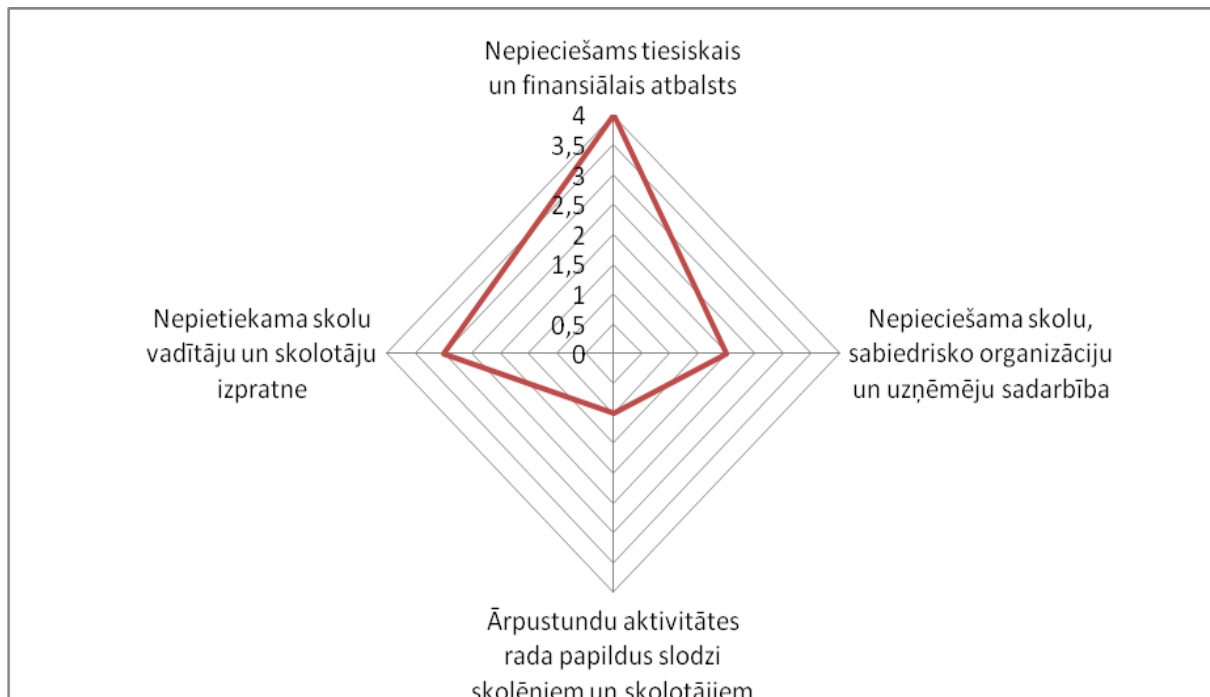
4.1 attēls. **Tīkla grafiks uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas stiprajām pusēm**

Avots: Autore veidots attēls balstoties uz SVID analīzi

No grafika redzams, ka uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas stiprās puses svarīgākie faktori ir – īstenošanās uzņēmējdarbības izglītības nostādnes ir atbilstošas Latvijas izglītības sistēmai un valsts izglītības politikas prioritātēm; atbilstošas

paradigmas maiņai izglītībā. Turklāt modelim atbilstoša uzņēmējdarbības izglītība dod skolēniem iespēju attīstīt uzņēmējkompetenci, nepalielinot skolēnu mācību slodzi.

Tīkla grafiks *vājo pušu* faktoriem attēlots 4.2.attēlā.

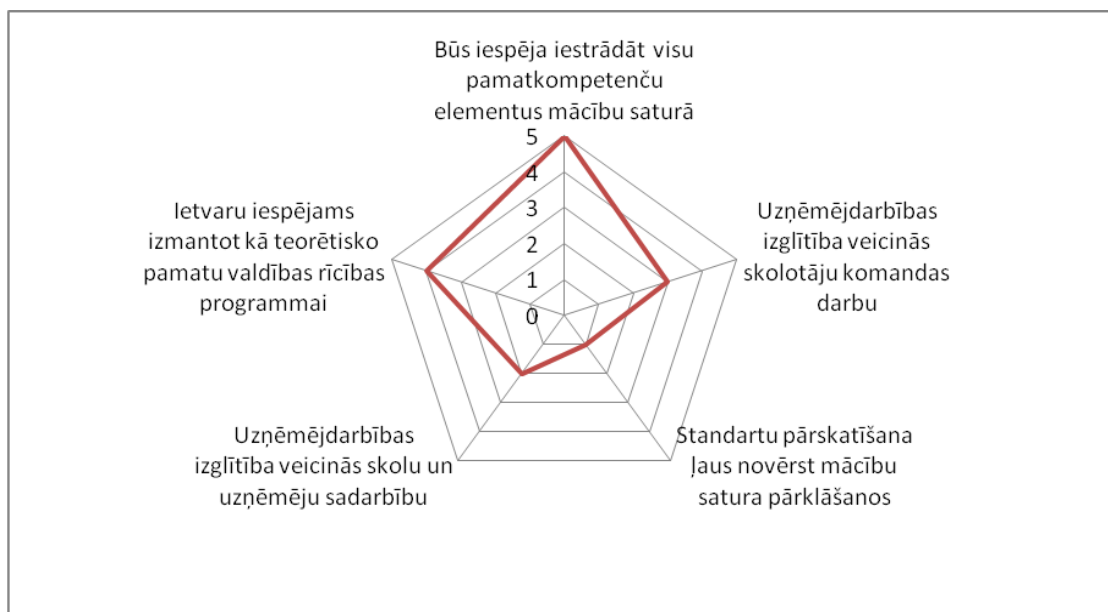

4.2 attēls. **Tīkla grafiks uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas *vājajām pusēm***

Avots: Autores veidots attēls balstoties uz SVID analīzi

Uzņēmējdarbības izglītība ir komplicēts process, kurā ir daudzi elementi. Tas nozīmē, ka nepieciešama šī procesa koordinēšana, pārvaldība un finansiālais un tiesiskais atbalsts. Šis ir svarīgākais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas vājās puses faktors. Otrs būtisks vājo pušu faktors ir nepietiekamā skolotāju un skolu vadītāju izpratne par uzņēmējdarbības izglītības jautājumiem, bet pārmaiņas izglītībā nav iespējamās bez skolotāju un skolu vadītāju līdzdalības.

4.3.attēlā tīkla grafikā atspoguļotas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas *iespējas*.

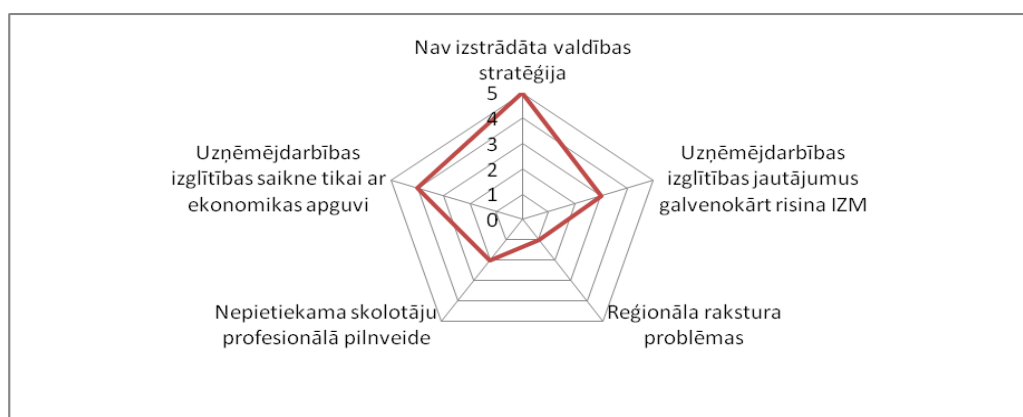

4.3 attēls. **Tīkla grafiks uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas iespējām**

Avots: Autores veidots attēls balstoties uz SVID analīzi

Par svarīgāko uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas iespēju faktoru atzīts – paredzamā visu mācību priekšmetu standartu kompleksa pārskatīšana ļaus iestrādāt arī pārējo pamatkompetenču elementus vispārīzglītojošo mācību priekšmetu saturā (skatīt 4.3. attēlu). Tas izskaidrojams ar pamatkompetenču attīstības aktualitāti un šo kompetenču savstarpējo saistību. Kā otrs svarīgākais faktors minēts izveidotā uzņēmējdarbības izglītības teorētiskā ietvara izmantošana, lai veidotu valdības rīcības programmu vai vadlīnijas uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai Latvijā.

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara īstenošanas iespējām ir arī vairāki draudi. Tīkla grafiks **draudiem** attēlots 4.4.attēlā.

4.4 attēls. **Tīkla grafiks uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanas draudiem**

Avots: Autores veidots attēls balstoties uz SVID analīzi

Lielākos draudus uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanai rada faktors: *Latvijas izglītības plānošanas dokumentos nav izstrādāta stratēģiskā plāna uzņēmējdarbība izglītības īstenošanai.* Tas nozīmē, ka mērķtiecīga uzņēmējdarbības izglītība vispārējā izglītībā ir īstenojama, izveidojot vienotu valdības stratēģiju, jo tā skar gan finansiālos, gan likumdošanas aspektus, kā arī izglītības iestāžu, sabiedrisko organizāciju un uzņēmēju sadarbību. Otrs lielākais drauds ir saistīts ar uzņēmējdarbības izglītības būtības neizpratni, proti, ka tā tiek skatīta šaurākajā aspektā, saistot uzņēmējkompetences attīstību tikai ar ekonomikas priekšmeta apguvi un jauniešu sagatavošanu uzņēmējdarbībai.

Lai pilnveidotu izveidoto uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru un izstrādātu ieteikumus uzņēmējdarbības izglītības pārvaldes pilnveidei Latvijā, autore, vadoties no Latvijas un ārvalstu uzņēmējdarbības pārvaldības pieredzes analīzes, veiktajiem pētījumiem par uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācijas iespējām dabaszinātnēs un matemātikā, projekta „Dabaszinātnes un matemātika” ietvaros izstrādātās metodikās, ekspertu vērtējuma un SVID analīzes autore ir veikusi esošās situācijas un vēlamās situācijas apkopojumu 4.10.tabulā.

4.10.tabula

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveide skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā

	Esošā situācija	Vēlamais modelis
Valsts izglītības politika	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Nacionālā attīstības plāna</i> 2014.-2020. prioritātē <i>Cilvēka drošumspēja</i> rīcības virziens <i>Kompetenču attīstība</i> paredz risināt jautājumus, kas skar uzņēmējdarbības izglītības īstenošanu un pārvaldību. • Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam iezīmē rīcības virzienus un norāda iespējamus risinājumus, kas skar uzņēmējdarbības izglītības īstenošanu un pārvaldību. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sadarbojoties Izglītības un zinātnes ministrijai, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai un Ekonomikas ministrijai ir izstrādāta stratēģija uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. • Izveidots metodiskais centrs uzņēmējdarbības izglītības pārvaldībai.
Izglītības un zinātnes ministrijas kompetence	<ul style="list-style-type: none"> • Atbilstoši mācību priekšmetu standartiem vispārējā izglītībā paredzēts apgūt atsevišķas prasmes, kas veido uzņēmējkompetenci. • ESF un VISC līdzfinansētā 	<ul style="list-style-type: none"> • Pamatizglītības, vidējās izglītības un mācību priekšmetu standarti pilnveidoti, iekļaujot vispārizglītojošo mācību priekšmetu saturā uzņēmējdarbības izglītības elementus.

	Esošā situācija	Vēlamais modelis
	projekta <i>Dabaszinātnes un matemātika</i> ietvaros izstrādāta metodika, kas veicina skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.	<ul style="list-style-type: none"> Izveidotas darba grupas, kas izvērtē un izstrādā metodiskus materiālus uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. Izveidotas tālākizglītības programmas skolotāju profesionālās kompetences pilnveidei, lai viņi uzņēmējdarbības izglītības elementus integrētu savos mācību priekšmetos. Jebkura mācību priekšmeta pedagogu izglītības programmās iekļauti studiju kursi, kas dod iespēju apgūt uzņēmējdarbības izglītības metodiku.
Reģionu izglītības pārvaldes		<ul style="list-style-type: none"> Reģionālās izglītības pārvaldes koordinē uzņēmējdarbības izglītību reģiona līmenī, nepieciešamības gadījumā sniedz metodisku atbalstu skolotājiem un organizē skolotāju tālākizglītības kursus, seminārus, savstarpējas stundu vērošanas u.c. metodiskus pasākumus. Reģionālās izglītības pārvaldes sadarbībā ar uzņēmējiem organizē pasākumus skolēniem – konkursus, tikšanās ar uzņēmējiem.
Sabiedrisko organizāciju un uzņēmēju aktivitātes	<ul style="list-style-type: none"> SO Junior Achievement –Young Enterprise dod iespēju attīstīt uzņēmējkompetenci dalībsskolu skolēniem, piedāvājot dalību savās programmās un organizējot konkursus. Atsevišķas ar uzņēmējdarbības izglītību saistītas aktivitātes īsteno Latvijas izglītības attīstības aģentūra. Sadarbībā ar ESF projektu <i>Dabaszinātnes un matemātika</i> atsevišķi Latvijas uzņēmēji piedāvā skolām mācību ekskursijas. 	<ul style="list-style-type: none"> Uzņēmumi ir atvērti sadarbībai ar skolu mācību ekskursiju, skolēnu konkursu un citu pasākumu un projektu īstenošanai. Pašvaldības atbalsta skolas, nodrošinot skolēnu un skolotāju nokļūšanu reģionālo pasākumu vietās un nodrošinot skolas materiālo bāzi. Pašvaldības veicina skolas un vietējo uzņēmēju sadarbību.
Skolas līmenis	<ul style="list-style-type: none"> Atsevišķās skolās ir izveidota 	<ul style="list-style-type: none"> Skolas administrācija iedrošina

	Esošā situācija	Vēlamais modelis
	<p>uzņēmējdarbības izglītības programmas komerczinību virziena skolēniem.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Latvijas skolu skolotājiem un skolēniem ir iespēja izmantot jauno mācību metodiku, kas veicina uzņēmējkompetences attīstību dabaszinātņu un matemātikas apguves procesā. • Uzņēmējdarbības izglītība tiek saistīta ar ekonomikas mācību priekšmeta apguvi. 	<p>skolotājus uzņēmējdarbības izglītībai.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Skolotāju komanda kopīgi plāno un īsteno uzņēmējdarbības izglītības elementu integrāciju savos mācību priekšmetos un organizē starp priekšmetu projektus, kas sekmē skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.

Avots: Autores veidota

Promocijas darbā veikto pētījumu rezultātā autore ir secinājusi, ka Latvijā netiek īstenota mērķtiecīga uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība, lai sekmētu skolēnu uzņēmējkompetences attīstību. Lai situāciju uzlabotu, autore ir izstrādājusi ieteikumus izglītības politikas veidotājiem, Izglītības un zinātnes ministrijai, izglītības pārvaldēm, augstskolām, pašvaldībām, skolu vadītājiem un uzņēmējiem, lai pilnveidotu uzņēmējdarbības izglītības pārvaldību Latvijā.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Pamatojoties uz promocijas darba izstrādes laikā veiktajiem teorētiskajiem un praktiskajiem pētījumiem, autore secina, ka pētījumam izvirzītie uzdevumi ir izpildīti, darba mērķis ir sasniegts un izvirzītā hipotēze ir apstiprināta – *mērķtiecīga uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība Latvijā veicina skolēnu uzņēmējkompetences attīstību mācību procesā* ir pierādīta.

Promocijas darba ietvaros veikto pētījumu kopsavilkums.

1. Autores veiktie pētījumi ir teorētiski un praktiski nozīmīgi, ar iegūtajiem rezultātiem būtiski paplašināta izglītības vadības un uzņēmējdarbības izglītības teorētiskā bāze – izvērtēta un zinātniski pamatota uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības nepieciešamība.
2. Padziļināti izpētīta un analizēta uzņēmējdarbības izglītības būtība uzņēmējkompetences attīstības kontekstā, vienotībā ar uzņēmēja funkciju un lomas maiņu vēsturiskā skatījumā līdz mūsdienām.
3. Pētījuma ietvaros pirmo reizi praktiski analizēta un novērtēta uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība Latvijā un ārvalstīs, veikta tās salīdzinošā analīze.
4. Pirmo reizi Latvijā veikts pētījums par uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācijas iespējām vispārīzglītojošo mācību priekšmetu fizikas, ķīmijas, bioloģijas un matemātikas apgūvē.
5. Pētījuma rezultāti pierāda, ka uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācija vispārīzglītojošo mācību priekšmetu apgūvē sekmē skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.
6. Pētījumu rezultātā izveidots uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars, veikts tā izvērtējums, izmantojot ekspertatzinumu metodi un SVID analīzi. Noteiktas problēmas un izstrādāti priekšlikumi to risināšanai, kuru izpilde veicinās mērķtiecīgu uzņēmējdarbības izglītības pārvaldību Latvijā skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā.

Pamatojoties uz promocijas darbā veiktajiem teorētiskajiem un praktiskajiem pētījumiem, autore **secina**:

1. Galvenie teorētiskie aspekti uzņēmējdarbības izglītības kontekstā saistīti ar uzņēmēja funkciju un lomas maiņu ražošanā. Analizējot zinātnisko literatūru, autore secina, ka sākotnēji par *uzņēmēju* tika uzskatīta neatkarīga persona, kas uzņemas risku, pārvalda sev piederošus resursus un vada uzņēmumu, par to saņemot peļņu. 20.gs. šī jēdziena

izpratne paplašinās – uzņēmējs ir uzņēmuma vadītājs ar īpašām spējām, radoša personība un jaunievedumu iniciators, ražošanas virzošais spēks, kurš uzņemas iniciatīvu un par patērēto laiku, ieguldītām pūlēm un uzņēmējspējām saņem peļņu vai zaudējumus. Līdz pat 20.gs. otrajai pusei jēdziena uzņēmējs skaidrojumā tika akcentētas vadītāja funkcijas. 21.gadsimta raksturojums ir jau daudz plašāks un komplicētāks nekā iepriekš izveidotie, tas tiek paplašināts līdz nepieciešamo kompetenču apkopojumam. Mūsdienās, lai veidotu sekmīgu uzņēmējdarbību, nepieciešams attīstīt uzņēmējkompetenci, jo viena un tā pati persona kļūst par uzņēmuma īpašnieku, pārvaldnieku, tiešā darba veicēju.

2. Uzņēmējkompetence ir zināšanu, prasmju un personas īpašību, spēju un attieksmju kopums, kas dod iespēju realizēt savas radošās idejas, lai sasniegtu izvirzītos mērķus, veicot sociālo darbību vai uzņēmējdarbību. Zinātniskās literatūras izpētes rezultātā autore lieto terminu *uzņēmējkompetence* līdz šim latviešu valodā lietotās *kompetences uzņēmējspējas* vietā un paplašina uzņēmējkompetences skaidrojumu uzsverot svešvalodu zināšanu, zināšanu par citu valstu kultūru un tradīcijām nepieciešamību. Uzņēmējkompetences elementu uzskaitījums tika papildināts arī ar vairākām personas īpašībām, spējām un prasmēm: spēja izvērtēt alternatīvas un izvirzīt prioritātes, empātija, iekļūtība, kolektīvā atbildība, apņēmība sasniegt izvirzītos mērķus un novest līdz rezultātam uzsāktos projektus, neveiksmju gadījumā spēja izvērtēt neveiksmju cēloņus un uzsākt darbu pie nākamā projekta.
3. Uzņēmējkompetence tiek attīstīta uzņēmējdarbības izglītības procesā. Uzņēmējdarbības izglītība tiek skatīta, *pirmkārt*, plašākā nozīmē, tā ir orientēta uz noteiktu cilvēka personisko īpašību kopuma un prasmju attīstību, kas ir svarīgas jebkurā darbības jomā un dzīvē, tieši nesaistot to ar jaunu uzņēmumu veidošanu. *Otrkārt*, šaurākā nozīmē, lai nodrošinātu specifisko biznesa prasmju attīstību un zināšanu apguvi par to, kā uzsākt un sekmīgi attīstīt uzņēmējdarbību. *Treškārt*, to īstenojot savstarpējā mijiedarbībā ar profesionālo interešu veidošanu, pastāvīgi motivējot jauniešus apzināties, ka pašnodarbinātība un uzņēmējdarbība varētu kļūt par nākamās karjeras izvēli.
4. Jaunā laikmeta izaicinājumi uzņēmējam un paradigmas maiņa izglītībā būtiski maina arī *uzņēmējdarbības izglītības* saturu. Mūsdienās tam ir daudz plašāka nozīme, jo ietver ne tikai teorētisko zināšanu apguvi, bet tās mērķis ir veicināt radošumu, inovācijas un pašnodarbinātību. Papildus zināšanām jārada iespēja jauniešiem attīstīt arī jaunas prasmes un kompetences. Turklāt tās ir jāveido cilvēkā jau no mazotnes, īstenojot dažādas uzņēmējdarbības izglītības programmas visos izglītības sistēmas

līmeņos, kā arī mācoties mūža garumā. Uzņēmējdarbības izglītības uzdevums nav tikai jaunu uzņēmumu veidošana, bet galvenais – uzņēmējkompetences attīstīšana, kas palīdzētu jauniešiem būt radošiem, rīkoties sociāli atbildīgi jebkurā dzīves situācijā.

5. Mūsdienās uzņēmējdarbības izglītības uzdevums vispārīzglītojošajā skolā ir to īstenot plašākajā nozīmē, proti, attīstīt skolēniem personisko īpašību kopuma, spējas un prasmes, kas ir svarīgas jebkurā darbības jomā un dzīvē, integrējot tās elementus visos mācību priekšmetos un iekļaujot to dažādos izglītības līmeņos. Tādējādi dodot iespēju attīstīt uzņēmējkompetenci katram skolēnam. Uzņēmējkompetences sekmīgai attīstībai nepieciešams izvēlēties aktīvās mācību metodes, kuras nodrošina aktīvu skolēna izzināšanu darbību, izmantot mūsdienīgus mācību līdzekļus, moderno tehnoloģiju iespējas un dažādas sadarbības formas, mācību procesā iesaistot praktizējošus uzņēmējus.
6. Uzņēmējdarbības izglītība ir komplekss pasākumu kopums, kas skar visus izglītības līmeņus, ieskaitot skolotāju sagatavošanu, visus mācību priekšmetus, visas izglītībā iesaistītās puses – izglītības politikas veidotājus, izglītības pārvaldes, skolas administrāciju, pedagogus, skolēnus, apkārtējo kopienas utt. Tas nozīmē, ka nepieciešama šī procesa pārvaldība.
7. Pētījumā autores izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars iekļauj valsts stratēģiskā plāna izveidi, skolotāju sagatavošanu, mācību satura izveidi, mācību līdzekļu izstrādi un mūsdienīga mācību procesa organizāciju. Ietvars veido teorētisko pamatojumu katra pārvaldības ietvara elementa analīzei un to ietekmes uz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību izvērtējumam.
8. Uzņēmējdarbības izglītības īstenošanas un pārvaldības izpēte valsts līmenī, liecina, Latvijas valdības plānošanas dokumentos nav skaidri izstrādātas vadlīnijas vai stratēģijas kompleksai uzņēmējdarbības izglītības attīstībai. *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam* un *Nacionālās attīstības plāns 2014.-2020.* iezīmē rīcības virzienus un norāda iespējamus risinājumus uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai un pārvaldībai.
9. Latvijā ir veikti atsevišķi Izglītības un zinātnes ministrijas, Latvijas Izglītības Attīstības aģentūras organizēti pasākumi. Mācību priekšmetu standartu analīze liecina, ka 11 pamatizglītības priekšmetos un 16 vidējās izglītības priekšmetos paredzēts integrēt atsevišķus uzņēmējdarbības izglītības elementus.
10. Atsevišķas aktivitātes skolēnu uzņēmējkompetences attīstībai īsteno sabiedriska labuma organizācijas *Junior Achievement – Young Enterprise Latvija*. Šajās

programmās piedalās tikai ~10% Latvijas vispārizglītojošo skolu un ~7% vispārizglītojošos skolu skolēni, jo tās pieejamas tikai dalīb skolām un par samaksu. Latvijā ir arī labās pieredzes piemēri skolās, kur skolu administrācija un skolotāji ir izveidojuši savu plašāku uzņēmējdarbības izglītības programmu, piemēram, Rīgas Valsts 3.ģimnāzija un Jelgavas Spīdolas ģimnāzija.

11. Ārvalstu pieredzes analīze ļauj secināt, ka uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā, būtiska loma ir valsts līmenī izstrādātām vadlīnijām kas paredz kompleksu un plānveidīgu rīcību. Tas nodrošina vienotu izglītības satura maiņu, tam atbilstošu skolotāju sagatavošanu un mācību līdzekļu izstrādi, kā arī sekmē sabiedrisko organizāciju un uzņēmēju sadarbību ar skolu uzņēmējdarbības izglītības kontekstā. Kā ne mazāk svarīgs faktors jāmin arī nepieciešamā finansējuma piešķiršana uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai. Piemēram, Norvēģijā uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības īstenošanā iesaistījušās vairākas ministrijas, un ir izstrādāts valdības rīcības plāns un tai paredzēts finansējums. Lai sekmīgi īstenotu uzņēmējdarbības izglītību, Norvēģijā lielu uzmanību pievērš skolotāju sagatavotībai. Uzņēmējkompetences attīstības iespējas Norvēģijas skolēniem visos izglītības līmeņos, un uzņēmējdarbības izglītības elementi ir integrēti visos mācību priekšmetos. Savukārt Lietuvā pastiprināta uzmanība tiek veltīta uzņēmējdarbībai un finanšu vadībai visos izglītības līmeņos. Uzņēmējdarbības izglītība ir viena no valdības prioritātēm, tās attīstībai ir izstrādāti valsts mēroga plānošanas dokumenti, un šajos procesos ir iesaistītas vairākas ministrijas un dažādu līmeņu sadarbības partneri.
12. ESF un VISC līdzfinansēta projekta *Dabaszinātnes un matemātika* izstrādātās metodikas skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā analīze liecina, ka uzņēmējdarbības izglītības elementus iespējams integrēt vispārizglītojošos mācību priekšmetos, iekļaujot tos mācību saturā, izveidojot atbilstošus mācību līdzekļus, izvēloties atbilstošas mācību metodes un darba organizācijas formas. Būtisks sekmīgas uzņēmējdarbības izglītības īstenošanas priekšnosacījums ir skolu sadarbība ar sabiedriskajām organizācijām un uzņēmējiem.
13. Projekta *Dabaszinātnes un matemātika* izstrādātā metodika balstās uz filozofiju, kas paredz radošuma, problēmrisināšanas, kritiskās domāšanas un citu pētniecisko prasmju attīstību. Veicot salīdzinājumu, redzams, ka pētnieciskās prasmes ir arī uzņēmējprasmes. Tas nozīmē, ka apgūstot bioloģiju, fiziku, ķīmiju un matemātiku pētnieciskā ceļā skolēni attīsta uzņēmējprasmes.

14. Izveidoto dabaszinātņu (bioloģijas, fizikas, ķīmijas) un matemātikas mācību priekšmetu programmas 7.-12.klasei izpēte liecina, ka mācību saturā paredzēts attīstīt: prasmi plānot - 40 tematu ietvaros, sadarbības prasmes 21 – tematā, prasmes saskatīt un formulēt problēmu, izvirzīt pieņēmumu, kā arī prasmes izvērtēt, secināt un prognozēt – 44 tematos, prasmes darbā ar informāciju (atrast, izvērtēt, analizēt) – 71 tematā, prasmi izteikt un pamatot savu viedokli – 28 tematos, prezentēt sava darba rezultātu – 32 tematos. Dabaszinātņu un matemātikas mācību saturā programmu līmenī ir iekļautas uzņēmējprasmes.
15. Projekta darbības rezultātā, visas Latvijas skolas, kuras īsteno pamatizglītības un/vai vidējās izglītības programmas saņēma mācību un metodiskos materiālus, kas izveidoti vienotā sistēmā. Tai skaitā arī 27 mācību filmas, kas padara mācību procesu mūsdienīgu un daudzveidīgu, kā arī dod iespējas skolēniem saskatīt apgūto zināšanu un prasmju pielietojuma iespējas dažādos uzņēmumos un rosina domāt par savu karjeras izvēli. Visi materiāli skolām pieejami arī e-vidē, piemēram, Mykoob, e-klase.
16. Projekta ietvaros skolas tika nodrošinātas ar 11 dažādas didaktiskās spēles, kas sekmē gan dabaszinātņu un matemātikas apguvi, gan uzņēmējprasmju attīstību. Skolēnu aptaujas rezultāti (368 respondenti) liecina, ka spēlējot dažādas spēles skolēni attīsta prasmi plānot, izstrādāt stratēģiju, sadarbības prasmes, prasmi pieņemt lēmumu, paust savu viedokli prasmi sadalīt uzmanību un darboties ar vairākām lietām vienlaikus. Tātad spēles izmantošana mācību satura apgūvē attīsta uzņēmējprasmes.
17. Sadarbībā ar kompāniju *Nordic Training International* projekta izstrādātā ražošanas simulācija *Fabrikants* arī sekmē uzņēmējprasmju attīstību. Skolēnu aptaujas rezultāti (425 respondenti) liecina, ka simulācija palīdz nostiprināt zināšanas un prasmes (80%), dod iespēju radoši darboties – plānot (62%), izstrādāt stratēģiju (59%), pieņemt lēmumus(50%), visu izmēģināt praktiski. Skolēni īpaši uzsver sadarbības iespējas (69%), kas ļauj pašiem izpausties tajā jomā, kurā viņš jūtas spēcīgāks, izteikt savu viedokli (32%) un uzklaut citus, lai izstrādātu produkta ekonomiski izdevīgāko ražošanas stratēģiju un veiksmīgi to realizētu spēles gaitā.
18. Projekta *Dabaszinātnes un matemātika* ietvaros īstenotā skolotāju profesionālā pilnveide sekmē uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušanu mācību stundās. Stundu vērojumu rezultāti liecina (157 vērotas mācību stundas dabaszinātnēs un matemātikā), ka skolotāji bioloģijas, fizikas, ķīmijas un matemātikas stundās lieto tādas mācību metodes un paņēmienus, lai skolēni stundās attīstītu daudzveidīgas prasmes: prognozē, plāno, secina, veic laboratorijas darbus, risina problēmu uzdevumus, pamato savu viedokli, iepazīstina citus ar savu darbu.

19. Skolotāju aptaujas dati (97 skolotāji no 26 skolām) liecina, ka matemātikā visveiksmīgāk izdodas attīstīt prasmes darbā ar informāciju, sadarbības prasmes un prezentēšanas prasmes – visi aptaujātie skolotāji devuši vērtējumu *ļoti labi* un *labi*. Var uzskatīt, ka nepietiekami tiek attīstītas prasmes plānot un analīzes un izvērtēšanas prasmes – 10 vērtējumi *drīzāk nē* un *nē*. Viszemāk, pēc skolotāju vērtējuma, skolēniem veicas ar pierādīšanas un pamatošanas prasmju apguvi – 17 vērtējumi *drīzāk nē* un *nē*. Dabaszinātņu priekšmetos – fizikā, ķīmijā un bioloģijā, arī visaugstāk novērtētas prezentēšana un sadarbības prasmes. Samērā zemu skolotāji vērtē skolēnu prasmi plānot – katrā priekšmetā 8 atbildes *drīzāk nē* un *nē*. Otru, pēc skolotāju domām, zemāko vērtējumu saņem skolēnu prasme analizēt un izvērtēt datus un rezultātus – 6-9 vērtējumi *drīzāk nē* un *nē*.
20. Aptaujājot 402 divpadsmitās klases skolēnus, kuri trīs gadu mācījās dabaszinātnes un matemātiku atbilstoši projekta izstrādātajai metodikai, autore secina, ka matemātikā vissekmīgāk tiek attīstītas prasmes saskatīt problēmu un plānot tās risinājumu, izvērtēt, sakārtot un strukturēt informāciju, kā arī prasmi patstāvīgi mācīties. Fizikas apguve sekmē prasmes saskatīt problēmu un plānot, izvērtēt savu darbu un analizēt neveiksmju cēloņus, izvērtēt un sakārtot informāciju attīstību. Bioloģijas apguvē sekmīgāk attīstītas prasmes izvirzīt mērķus un radoši darboties, sadarbības prasmes. Ķīmijas apguve sekmējusi skolēnu prasmes izvērtēt savu darbu, analizēt neveiksmju cēloņus un sadarbības prasmju attīstību.
21. Vadoties no veiktā pētījuma autore uzskata, ka projekta *Dabaszinātnes un matemātika* izstrādātā metodika var kalpot par paraugu citu mācību priekšmetu metodikas pilnveidei, lai sekmētu skolēnu uzņēmējkompetences attīstību integrējot uzņēmējdarbības izglītības elementus vispārīzglītojošos mācību priekšmetos.
22. Mācību priekšmetu apguvē netiek pietiekami integrētas prasmes: vadīt, organizēt, uzņemties vadību, vadīt sarunas, uzklaut un pieņemt citu viedokli, kā arī personas spējas un īpašības: patstāvība, empātija, kolektīvā atbildība, motivācija, neatkarība un pašpaļāvība. Lai attīstītu šīs prasmes, īpašības un spējas, autore iesaka mācību procesā iekļaut starp priekšmetu projektus un formatīvo vērtēšanu.
23. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ekspertu vērtējums un veiktā SVID analīze liecina, ka izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars atbilst Latvijas izglītības sistēmas un valsts izglītības politikas prioritātēm, tas ir nepieciešams, lai nodrošinātu uzņēmējkompetences attīstību Latvijas pamatizglītības un vidējās izglītības iestāžu skolēniem. Pēc ekspertu vērtējuma uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība teorētiskā ietvara struktūra ir

optimāla, un tajā ietvertā vairāku līmeņu plānošana ir nepieciešama un uzņēmējdarbības izglītības elementu iekļaušanu visos mācību priekšmetos. Eksperti norāda, ka izveidotajam uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajam ietvaram atbilstošas uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai nepieciešams tiesiskais un finansiālais atbalsts.

24. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanai svarīgākās stiprās puses ir – saskaņā ar izstrādāto ietvaru īstenotās uzņēmējdarbības izglītības nostādnes ir atbilstošas Latvijas izglītības sistēmai un paradigmas maiņai izglītībā. Turklāt modelim atbilstoša uzņēmējdarbības izglītība dod skolēniem iespēju attīstīt uzņēmējkompetenci, nepalielinot skolēnu mācību slodzi. Tas liecina par skolēnu uzņēmējkompetences attīstības nepieciešamību. Kā vājās puses minamas pārvaldības, finansiālā un tiesiskā atbalsta nepieciešamība un nepietiekamā skolotāju un skolu vadītāju izpratne par uzņēmējdarbības izglītības jautājumiem. Analizējot izveidotā teorētiskā ietvara ieviešanas iespējas, autore uzsver, ka paredzamā mācību priekšmetu standartu pārskatīšana sekmēs pamatkompetenču elementu iekļaušanu mācību saturā. Lielākos draudus uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ieviešanai rada faktors: *Latvijas izglītības plānošanas dokumentos nav izstrādāta stratēģiskā plāna uzņēmējdarbība izglītības īstenošanai.*

25. Autores izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības ietvars var tikt izmantots par pamatu, lai veidotu valdības rīcības programmu vai vadlīnijas uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai Latvijā.

Pētījuma gaitā iegūtie rezultāti pamato aizstāvēšanai izvirzītās tēzes un priekšlikumus ar uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveidi saistīto problēmu risinājumiem.

Kā **pirmā** tika izvirzīta aizstāvamā **tēze**: *Atbilstoši izmaiņām informācijas tehnoloģiju attīstībā un darba tirgū pastāv korelatīva sakarība starp uzņēmēja lomu ražošanā, viņa spēju attīstību un uzņēmējdarbības izglītību. Tādēļ uzņēmējdarbības izglītības pārvaldība, lai īstenotu uz kompetenču, t.sk. uzņēmējkompetences attīstību orientētu izglītību, ir objektīvi nepieciešama. Pētījumā izveidotais uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars veido teorētisko pamatojumu katra pārvaldības ietvara elementa analīzei un to ietekmes uz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību izvērtējumam.*

Veiktā zinātniskās literatūras analīze ļauj secināt, ka līdz 20.gs. beigām uzņēmēja un viņa funkciju raksturojumā, kā arī uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā dominēja ekonomiskā pieeja.

Mūsdienās mainoties uzņēmēja lomai un funkcijām, tiek aktualizēta sociālekonomiska pieeja cilvēka attīstībai. Līdz ar to uzņēmējdarbības izglītība arī jāskata plašāk – kā ikviena indivīda uzņēmējkompetences attīstība. Uzņēmējdarbības izglītība ir komplekss pasākumu kopums, kurā iesaistītas vairākas institūcijas, kas savukārt nosaka pārvaldības nepieciešamību.

Promocijas darba ietvaros veiktie pētījumi ļauj secināt, ka Latvijā netiek īstenota uz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību orientēta uzņēmējdarbības izglītība un tās pārvaldība.

Priekšlikumi problēmas risinājumam

Priekšlikumi izglītības politikas veidotājiem:

- Izstrādājot valdības rīcības plānu uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai un ieviešanai balstīties uz uzņēmējdarbības izglītības teorētiskiem aspektiem.
- Autore iesaka izmantot promocijas darbā izstrādāto uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru par teorētisko pamatu valsts stratēģiskā plāna izstrādē uzņēmējdarbības izglītības ieviešanai un īstenošanai.
- Izstrādāt detalizētu katra uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara elementa funkciju un atbildības sarakstu.

Priekšlikums Izglītības un zinātnes ministrijai:

- Veikt detalizētu uzņēmējkompetences un pārējo pamatkompetenču analīzi, lai izveidotu efektīvāko integrētu pamatkompetenču attīstības modeli.

Priekšlikumi turpmākiem pētījumiem:

- Turpināt uzņēmējdarbības izglītības teoriju izpēti, lai pilnveidotu izveidoto uzņēmējdarbības izglītības teorētisko ietvaru.
- Turpmāk vajadzētu veikt padziļinātus pētījumus par uzņēmējdarbības izglītības jēdziena lietošanas lietderību izglītībā – to aizvietojo ar jēdzienu *uzņēmējkompetences attīstības veicinoša izglītība*, jo uzņēmējkompetence attiecas uz vispārējo kompetenci.
- Turpināt pētījumus par sabiedrībā, darba tirgū un uzņēmējdarbībā notiekošo izmaiņu ietekmi uz cilvēka uzņēmējkompetences attīstību un izglītību.

Pamatojoties uz veikto analīzi, autore secina, ka tēze ir pierādīta.

Otrā aizstāvēšanai izvirzītā **tēze:** *Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības salīdzinošā analīze un veiktais pētījums par uzņēmējdarbības izglītības īstenošanu dabaszinātnēs un matemātikā pierāda, ka ir iespējams attīstīt uzņēmējkompetenci skolēniem, integrējot tās elementus vispārīzglītojošos mācību priekšmetos. Latvijā uzņēmējdarbības izglītības elementi*

ir integrēti tikai atsevišķos mācību priekšmetos, trūkst mērķtiecīgas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības.

Norvēģijas un Lietuvas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pieredzes izpētes rezultātā autore secina, ka skolēnu uzņēmējkompetence tiek attīstīta uzņēmējdarbības izglītības elementus integrējot vispārizglītojošajos mācību priekšmetos. Arī *Dabaszinātņu un matemātikas* metodikas izpēte ļauj izvērtēt uzņēmējdarbības izglītības elementu integrēšanas iespējas citos mācību priekšmetos.

Pētījumi liecina, ka Latvijā šobrīd uzņēmējdarbības izglītības elementi ir integrēti tikai atsevišķos mācību priekšmetos. Mērķtiecīga un pārdomāta uzņēmējdarbības izglītības elementu integrēšana mācību priekšmetu saturā sekmēs skolēnu uzņēmējkompetences attīstību. Nepieciešama mērķtiecīga pārvaldība valsts, reģionu un skolu līmenī.

Priekšlikumi problēmas risinājumam

Priekšlikums Izglītības un zinātnes ministrijai

- Izvērtēt pamatizglītības un vidējās izglītības standartus un papildināt tos ar trūkstošajiem uzņēmējdarbības izglītības elementiem ievērojot pēctecības un pakāpenības principus gan mācību priekšmeta ietvaros, gan izglītības programmas ietvaros.
- Izvērtēt metodiskos materiālus un mācību līdzekļus uzņēmējdarbības izglītības kontekstā, un izstrādāt nepieciešamos metodiskos materiālus un mācību līdzekļus uzņēmējdarbības izglītības elementu integrēšanai mācību saturā, vadoties no dabaszinātņu un matemātikas pozitīvajiem piemēriem.
- Mācību satura plānojumā paredzēt alternatīvas mācību metodes un darba formas, piemēram, projektus, simulācijas, Skolēnu uzņēmumu konkursus u.c.

Priekšlikums skolu vadītājiem

- Plānojot mācību procesu skolā, iekļaut tajā starp priekšmetu projektus;
- Sekmēt skolotāju sadarbību uzņēmējkompetences attīstībā, nodrošinot starp priekšmetu saikni;
- Iedrošināt skolotājus un sniegt viņiem metodisku atbalstu izveidoto metodisko materiālu un mācību līdzekļu (spēļu, tehnoloģiju) izmantošanā.
- Lai sekmētu skolēnu līdzatbildību mācību procesa plānošanā, īstenošanā un rezultātos, veicināt formatīvās vērtēšanas pilnveidi skolā.
- Sadarbībā ar uzņēmējiem organizēt skolēniem konkursus, mācību ekskursijas, seminārus u.c. pasākumus.

Priekšlikumi skolotājiem

- Izvēlēties mācību procesā metodes (spēles, praktiskus darbus, diskusijas u.c.), kas sekmē skolēnu uzņēmējprasmju attīstību.
- Mācību stundu plānošanu veikt sadarbībā ar kolēģiem, lai nodrošinātu starp priekšmetu saikni un pakāpenību un pēctecību uzņēmējprasmju attīstībā.
- Izmantot projekta *Dabaszinātnes un matemātika* izstrādātos metodiskos materiālus un mācību līdzekļus skolēnu uzņēmējprasmju attīstībai atbilstoši sava priekšmeta specifikai.
- Iespēju robežās mācību satura apgūvē īstenot sadarbību ar uzņēmējiem.

Priekšlikumi turpmākiem pētījumiem:

- Arvien pilnveidot un veikt pētījumus par izstrādāto metodiku alternatīvu mācību formu īstenošanai, lai realizētu pieeju „*mācīties darot*” uzņēmējdarbības izglītībā.
- Pastāvīgi veikt pētījumus un apkopot labas prakses piemērus par uzņēmējdarbības izglītības elementu integrāciju dažādos mācību priekšmetos, kas sekmē skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.

Autore secina, ka tēze ir pierādīta.

Kā **trešā** aizstāvēšanai izvirzītā **tēze**: *Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveide Latvijā iespējama, izstrādājot un ieviešot kompleksu pasākumu kopumu, kas paredz uzņēmējdarbības izglītības plānošanu un koordinēšanu valsts, reģionu, pašvaldību un skolas līmenī.*

Norvēģijas un Lietuvas uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pieredzes analīze pierāda, ka sekmīgai uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai nepieciešama mērķtiecīga valdības rīcības programma un pārvaldība, lai uzņēmējkompetences attīstība tiktu koordinēta vairākos līmeņos.

Priekšlikumi problēmas risinājumam

Priekšlikums izglītības politikas veidotājiem:

- Veikt ārvalstu pieredzes analīzi un vadoties no tās sadarbojoties Izglītības un zinātnes ministrijai, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai un Ekonomikas ministrijai izstrādāt valsts uzņēmējdarbības izglītības ieviešanas stratēģisko plānu, kurā skaidri definēti uzņēmējdarbības izglītības īstermiņa un ilgtermiņa mērķi un uzdevumi un institūciju atbildība. Vienota valsts stratēģija sekmēs sistēmisku uzņēmējdarbības izglītības un tās pārvaldības ieviešanu un īstenošanu.

- Uzņēmējdarbības izglītības īstenošanā iesaistīto ministriju pakļautībā izveidot uzņēmējdarbības izglītības metodisko centru, kas koordinē uzņēmējdarbības izglītību valstī.

Priekšlikums Ekonomikas ministrijai:

- Sniegt atbalstu uzņēmējiem, kuri sadarbībā ar skolām sekmē skolēnu uzņēmējkompetences attīstību, tādējādi rosinot uzņēmējus iesaistīties uzņēmējdarbības izglītības procesā.

Priekšlikums Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai:

- Izstrādāt ieteikumus pašvaldībām uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai atbilstoši reģionu attīstības plāniem, lai skolēnu uzņēmējkompetences attīstība sekmētu arī reģiona attīstību nākotnē.

Priekšlikumi Izglītības un zinātnes ministrijai:

- Izveidot darba grupu skolotāju tālākizglītības programmu izveidei un īstenošanai, lai dotu iespēju skolotājiem attīstīt savu uzņēmējkompetenci un pilnveidotu viņu prasmes uzņēmējdarbības izglītības elementu integrēšanai vispārizglītojošos mācību priekšmetos.

Priekšlikumi izglītības pārvaldēm

- Nepieciešamības gadījumā veikt reģionu metodisko centru funkcijas uzņēmējdarbības izglītības koordinēšanai, pasākumu (konkursu, mācību uzņēmumu tirdziņu, semināru) organizēšanai, metodiskā atbalsta skolotājiem sniegšanai.

Priekšlikumi augstskolām

- Papildināt pedagogu izglītības programmas, jebkura mācību priekšmetu skolotāju sagatavošanai, ar studiju kursiem, kas nodrošina skolotāju uzņēmējkompetences attīstību un skolotāju sagatavošanu uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai.

Priekšlikumi pašvaldībām

- Atbalstīt skolēnu dalību ar uzņēmējdarbības izglītību saistītos pasākumos, skolā, reģionā un valstī.
- Izvērtēt uzņēmējdarbības attīstībai piemērotākos virzienus un sadarbībā ar skolu īstenot skolēnu profesionālo interešu veidošanu atbilstoši pašvaldības vīzijai un mērķiem.
- Veicināt skolas un vietējo uzņēmēju sadarbību uzņēmējdarbības izglītībā.

Priekšlikumi skolu vadītājiem

- Koordinēt uzņēmējdarbības izglītību skolā, sekmēt skolotāju komandas sadarbību starp priekšmetu projektu veidošanā un īstenošanā, lai ievērotu pēctecības un pakāpenības principu uzņēmējdarbības izglītībā.
- Organizēt skolēnu un skolotāju sadarbību ar vietējiem uzņēmējiem, lai nodrošinātu pieeju „mācīties darot” uzņēmējkompetences attīstībai.

Priekšlikumi uzņēmējiem

- Būt atvērtiem sadarbībai ar skolu, lai organizētu pasākumus (seminārus, konkursus), kas veicina skolēnu uzņēmējkompetences attīstību.
- Iekļaut mācību saturā starppriekšmetu projektus, kas dod iespējas skolēniem attīstīt uzņēmējkompetenci, īstenojot pieeju „mācīties darot”.

Priekšlikumi turpmākiem pētījumiem

- Vadoties no uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības ietvarā iekļautajiem elementiem veikt kompleksus pētījumus par katra pārvaldības ietvara elementa ietekmi uz skolēnu uzņēmējkompetences attīstību. un izvērtēt to darbības atdevi.

Autore secina, ka tēze ir pierādīta.

IZMANTOTO INFORMĀCIJAS AVOTU SARAKSTS

1. Alberti F., Sciascia S. Poli A. (2004) Entrepreneurship education: notes on an Ongoing Debate. Proceedings of the *14th Annual IntEnt Conference*, University Napoli Federiko II, Italy, 4-7 July.
2. Albrehta Dz. (2001) *Didaktika*. – Rīga: RaKa, 168 lpp.
3. Albrehta Dz. (1998) *Pētīšanas metodes pedagogijā*. – Rīga, *Mācību grāmata*, 104 lpp.
4. Andersone, R. Skolotāju profesionālā kompetence sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai risinājumi. **No:** *LU raksti. 747. sējums Pedagoģija*. - Rīga: LU. 8 – 19. lpp.
5. Armstrong M. (2006) *Handbook of Human Resources Management Practise*. 10th edition. London and Philadelphia: Kogan Page, pp 982.
6. Barber M., Mourshed M. (2009) *Shaping the Future: How Good Education Systems Can Become Great in the Decade Ahead*, McKinsey & Co, p. 42.
7. Baker J.C., Mapes J., New C.C., Szwejcewski M. (1997) Ahierical model of business competence. **In:** *Integreated Manufacturing systems*. Vol.8, Iss.5, pp.265-272.
8. Bariss V. (2009) *Publiskā administrācija*. Latvijas Lauksaimniecības universitāte, sociālo zinātņu fakultāte, 111 lpp.
9. Baron R. A. And Ward T.B. (2004) Expanding entrepreneurial cognition's toolbox: potential contributions from the field of cognitive science. In: *Entrepreneurship Theory and Practise*, 28(6), 553-573.
10. Baumol W., Blinder A. (2004) *Economics Principles and Policy*, 9th Edition. - Thomson South-Western, – pp. 285 –312.
11. Bechard J.P., Gregoire D. (2007) Archetypes of pedagogical innovation for entrepreneurship in higher education: model and illustrations. . **In:** *Handbook of research in entrepreneurship education*, vol 1. Ed. Alain Fayolle. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar pp. 261.-284.
12. Bikse V. (2003) Uzņēmējspējas, to ieviešana globalizācijas procesu ietekmē. **No:** Latvijas Universitātes raksti *659.sēj. Ekonomika, II*, 8.-20.lpp.
13. Bikse V. (2004) Uzņēmējspēju attīstīšana: starptautiskā pieredze, problēmas risinājumi. **No:** Latvijas Universitātes raksti *671.sēj. Ekonomika, III*, 38.-47.lpp.
14. Bikse V. (2007) *Ekonomikas teorijas pamatprincipi*. – Rīga: Izglītības soļi, 454 lpp.
15. Bikse, V. (2008). Profesionālās intereses, to veidošanas problēmas globalizācijas apstākļos. **No:** LU raksti *721.sēj. Vadības zinātne*. –Rīga:LU. 188.-200.lpp.
16. Bikse V. (2009) Pētījums: *Latvijas progress uzņēmējdarbības izglītības attīstībā pēc iestājas Eiropas Savienībā*. Eiropas komisijas pārstāvniecība Latvijā. [tiešsaiste] [skatīts 2010.gada

- 3.februārī].Pieejams:<http://politika.lv/article/latvijas-progress-uznemejdarbibas-izglitibas-attistiba-pec-iestajas-eiropas-savieniba>
17. Bikse, V. (2011) *Uzņēmējspējas*. – R.: Art& Design SIA. 132 lpp.
 18. Bikse V. Uzņēmumu vadītāji un jaunu uzņēmumu veidotāji. Latvijas universitāšu asociācijas pētījums „Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā.” R.: 2012. 66.-90. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 12.decembrī]. Pieejams: <http://www.lu.lv/par/strukt/saistitas-organizācijas/lu/>
 19. Bikse V., Libkovska U., Riemere I. (2012) Uzņēmējspēju attīstības iespējas skolēniem mijiedarbībā ar karjeras izglītību: problēmas, risinājumi. **No:** LU raksti ...
 20. Bird B.J. (1995) Toward a Theory of Entrepreneurial Competency. **In:** *Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence, And Growth*, vol 2, pp. 51-72.
 21. Bird B.J. (2002) Learning Entrepreneurship Competencies: the Self-directed Learning Approach. **In:** *International Journal of Entrepreneurship Education* 1(2): pp.203-227.
 22. Boyatzis, R.E. (1982) *The competent manager: A model for effective performance*, John Wiley & Sons, pp.328.
 23. Boyatzis R. E. (2006) Competencies in the 21st century. **In:** *Journal of Management Development* vol.27, 1, pp.5-12.
 24. Briška I., Klišāne J., Brante I., Helmane I., Turuševa L., Rubene Z., Tiļļa I., Hahele R., Maslo I. Plaša kompetences izpratnē teorijā un praksē. **Gr.:** *No zināšanām uz kompetentu darbību: mācīšanās antropoloģiskie, ētiskie un sociālkritiskie aspekti / Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006,45.- 56. lpp.
 25. Brockhaus, R. H. (1980) Risk taking propensity of entrepreneurs. *Academy of Management Journal*, 23(3), p.509 – 520.
 26. Cantillon R., (1755) *An Essay on Economic Theory*. An English translation translated by Saucier C., ed. Thornton M.(2010), Auburn, Ludvig Von Mises Institute, pp.254.
 27. Carrier C. (2007) Strategies for teaching entrepreneurship: what else beyond lectures, case studies and business plans? **In:** *Handbook of research in entrepreneurship education*, vol 1. Ed. Alain Fayolle. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar, pp. 143.-159.
 28. Clark J. B., (1915) *Essentials of Economic Theory*. New York, The Macmillan Company, pp. 585.
 29. Collins, O.F., Moore, D.G. and Unwalla, D.B. (1964). *The enterprising Man*, East Lansing, MI: Michigan State University, pp. 254.

30. Crick R.D. (2008) Key Competencies for Education in a European Context: narratives of accountability or care. **In:** *European Educational Research Journal*, vol 7, 3, pp.311.- 318.
31. Cuervo A., Ribeiro D., Roig S. (2007). Introduction. **In:** Cuervo A., Ribeiro D. Roig S. (ed.) *Entrepreneurship. Concepts, Theory and Perspective*. New York: Springer. pp. 1.-20.
32. Daugeliene R. (2006) Towards a Knowledge – based Economy: Modelling Knowledge Expression Assessment. //European Union Enlargement of 2004 and Beyond: Responding to the Political, legal and Socio-Economic Challenges. University of Latvia, p.465.
33. Dermal V. (2010) Development of entrepreneurial competences. *International Journal of Euro-Mediterranean studies*, 3 (1), pp. 27–47.
34. Doise W., Mugny G., Perret-Clermont A. (1975) Social interaction and the development of cognitive operations. **In:** *European Journal of Social Psychology Vol.5 Issue 3*, pp.367-383.
35. Draycott M., Rae D. (2011) *Enterprise Education in Schools and the role of Competency Frameworks. Journal Entrepreneurial Behaviour Research*, Vol. 17, Issue 2, pp.127 - 145
36. Drucker (1985) *Innovation and Entrepreneurship. Practise and Principles*. New York, Hapen & Row, pp. 278.
37. Dubkēvičs L. (2011) *Līderība vadīšanā*. – R.: RaKa.120 lpp.
38. *Education for Entrepreneurship*. Making progress in promoting entrepreneurial attitudes and skills through Primary and Secondary education. European Commission. February 2004.
39. *Education the Next Wave of Entrepreneurs*. (2009) *A Report of the Global Education Initiative*. World Economic forum Switzerland, April.
40. *Eiropa 2020. Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei Komisijas paziņojums* (2010). [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 21.maijā]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:LV:PDF>
41. *Eiropas Mazo uzņēmumu harta*, 2004, Luksemburga, Eiropas Kopienu Oficiālo publikāciju birojs. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 21.oktobrī]. Pieejams: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/charter/docs/charter_lv.pdf
42. *Eiropas Parlamenta un Padomes ieteikums par pamatprasmēm mūžizglītībā*. [tiešsaiste] [skatīts 2009.gada 3.februārī].Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:lv:PDF>
43. *Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija* (2004). Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 10.novembrī].Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=235714&p_query=&p_tr2=#
44. *Entrepreneurship Education at Scholl in Europe. National strategies, Curricula and Learning Outcomes*. (2012) Eurydice. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 4. septembrī].Pieejams: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf

45. *Entrepreneurship Education. Grant programme 2012. European Commission. Enterprise & Industry Directorate General.* [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 4. septembrī].Pieejams: http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/getdocument.cfm?doc_id=7313
46. *Entrepreneurship Education in Europe: Fostering Entrepreneurial Mindsets through Education and Learning.* Oslo, 26 - 27 October 2006. Final proceedings. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 4. novembrī].Pieejams: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/doc/oslo_report_final_2006_en.pdf
47. *Entrepreneurship in Education and Training – from compulsory school to higher education 2009–2014.* Action plan. The Ministry of Education and Research, the Ministry of Local Government and Regional Development and the Minister of Trade and Industry. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 2. novembrī]. Pieejams: http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Norway/Norway_Action_Plan_Entrepreneurship_2009_2014.pdf
48. European Commission, Enterprise and Industry Directorate-General (2005) Best Procedure Project: "Mini-Companies in Secondary Education". Final Report of the Expert Group.
49. Fiet J. O. The pedagogical side of entrepreneurship theory. *Journal of Business Venturing*, 16, pp. 101-117.
50. Final Report of the Expert Group „Education for Entrepreneurship” (2004). Making progress in promoting entrepreneurial attitudes and skills through Primary and Secondary education. European Commission. [tiešsaiste] [skatīts 2011.2.gada 4. martā]. Pieejams: <http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/index.htm>
51. Fišers, R. (2005). *Mācīsim bērniem domāt.* – Rīga: RaKa, 325 lpp.
52. Fjelds S. E. (1998) *No parlamenta līdz klasei.* – Rīga: Rīgas pilsētas skolu valde. 71 lpp.
53. Garavan T. N., O’Cinneide B. (1994) Entrepreneurship education and training programmes: A review and evaluation –Part 2. *Journal of European Industrial Training*, 18 (11), pp. 13-22.
54. Garleja R. (2004) Kompetences un karjeras virzītājspēku mijsakārības. **No:** LU raksti. 671.sējums *Ekonomika III.* – Rīga: LU. 81.-92. lpp.
55. Gartner W.B., (1988) “Who is an Entrepreneur?” Is the Wrong Question. *Entrepreneurship. In: Entrepreneurship Theory and Practice*, University of Baltimore Educational Foundation. p.47-68.
56. Geits, B. (1999) *Ceļš ved uz priekšu.* Rīga: Tapals, 403 lpp.
57. Gibb A. (1999) Can we build effective entrepreneurship through management development. *Journal of General Management*, Vol.24. No.4, pp.1-21.

58. Gibb A. (2007) Creating the entrepreneurial university: do we need a wholly different model of entrepreneurship? **In:** *Handbook of research in entrepreneurship education*, vol 1. Ed. Alain Fayolle. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar, pp. 67.- 103.
59. Guidance supporting Europe's aspiring entrepreneurs. Policy and practise to harness future potential. Researchpaper. Luxemburg: publications Office of the European Union, 2011. ISBN 978-92-896-0703-2.
60. Güven S. (2009) New primary education course programmes and entrepreneurship. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 1, pp. 265-270.
61. Heinonen J., Poikkijoki S.A. (2006) *An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education: mission impossible?* *Journal of management Development*, vol.25, issue 1. pp.80 - 94.
62. Hofman (2007) A rough guide to entrepreneurship policy. **In:** *Handbook of Research on Entrepreneurship policy*, UK, Edward Elgar Publishing, Inc, pp. 140-171.
63. Howkins J. (2002) *The Creative Economy. How People Make Money from Ideas*. London, Peguin Books Ltd, pp. 288.
64. Hynes B. (1996) Entrepreneurship education and training – introducing entrepreneurs into non-business disciplines. *In: Journal of European Industrial training*, vol. 20 Iss: 8, pp.1017.
65. Hytti U, O’Gorman C. (2004) What is „enterprise education”? An analysis of objectives and methods of enterprise education programmes in European countries. **In:** *Journal: Education + Training*. Vol 46, nr 1. Emerald Group Publishing Limited. pp. 11-23
66. Ilgtermiņa konceptuālais dokuments Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā. Apstiprināts 26.10. 2005. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 11.aprīlī] Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LM0815_0
67. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. – R.: Avots, 2005., 892 lpp.
68. Informatīvs ziņojums *Mūžizglītības politikas pamatnostādņu 2007.–2013.gadam īstenošanas gaitu 2009. un 2010.gadā*. 10.05.2011. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 20.oktobrī]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2169>
69. Informatīvais ziņojums.(2007) *Par Latvijas Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības politikas pamatnostādņu īstenošanas gaitu un Latvijas mazo un vidējo uzņēmumu attīstības programmas 2004.-2006.gadam īstenošanas faktiskajiem rezultātiem un rezultatīvajiem rādītājiem*. 11.06.2007. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 20.oktobrī]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=1108>
70. Inger Karin Røe Ødegård, *Entrepreneurship in Education in Norway*. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 3.novembrī] Pieejams:

- <http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Grunnskole/Entrepreneurship%20in%20Education%20in%20Norway.pdf>
71. Inovāatīvas uzņēmējdarbības motivācijas programma. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 21.oktobrī]. Pieejams: <http://www.liaa.lv/lv/uznemejdarbibas-abc/inovativas-uznemejdarbibas-motivacijas-programma>
 72. Inyang B. J., Enuoh R.O. (2009) Entrepreneurial Competencies: The missing Links to Successful Entrepreneurship in Nigeria. In: International Business Research, vol.2, 2, pp.62-65.
 73. Izglītības likums. LR likums 1998. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 24.septembrī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50759>
 74. Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007.-2013.gadam. Apstiprināts 27.09. 2006. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 20.oktobrī]. Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/normativie-akti/politikas-planosana/1016.html>
 75. Izquierdo E., Deschoolmeester D., Salazar D. (2005) *The Importance of Competencies for Entrepreneurship: A View from Entrepreneurs and Scholars' Perspective*. Intent Conference, Surrey, UK pp. 1-14.
 76. Jack S.L., Anderson A. R. (1999) Entrepreneurship education within the enterprise culture. **In:** *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, Vol.5 no.3, pp.110-125.
 77. Jensen, Henrik. From Father-Dominated, through a Brother-Dominated, to a Mother - Dominated Society: on changing values in Modern Western culture. In: *Political systems and definitions of gender roles. Edited by Ann Katherine Isaacs*. Pisa: Edizioni Plus Università di Pisa, 2001, p. 215–223.
 78. Junior Achievement – young Enterprise Latvija gada pārskats 2010.
 79. Junior Achievement – young Enterprise Latvija gada pārskats 2011.
 80. Katz J. A. (2003) The chronology and intellectual trajectory of American entrepreneurship education 1876-1999. *Journal of Business Venturing*, 18, pp.283-300.
 81. Key Leadership Competencies. (2006) Canada Public Service Agency and Public Service Commission. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 20.decembrī]. Pieejams: <http://www.tbs-sct.gc.ca/tal/kcl/dwnld/klc-eng.pdf>
 82. Kickul J., Fayolle A. (2007) Cornerstones of change: revisiting and challenging new perspectives on research in entrepreneurship education. **In:** *Handbook of research in entrepreneurship education*, vol 1. Ed. Alain Fayolle. Edward Elgar Publishing Limited Cheltenham, UK Northampton, pp. 1.- 17.

83. Kirby D., (2007) Changing the entrepreneurship education paradigm. **In:** *Handbook of research in entrepreneurship education*. vol 1. Ed. Alain Fayolle. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar pp. 21.- 45.
84. Kirby D. (2006) Entrepreneurship education: can bussiness schools meet the challenge? **In:** *International Entrepreneurship Education*. Ed by Fayolle A., Klandt H., UK Edward Elgar Publishing, pp. 35-54
85. Kirzner, I.M., (1973) *Competition and Entrepreneurship*, The University of Chicago Press, pp.126.
86. Kirzner, I.M., (1968) *Discovery and Capitalist Progress*.Chicago, University of Chicago Press, pp. 183.
87. Knight F. H.,(1964) *Risk, Uncertainty and Profit*. Reprints of economic classics, New York, Augustus M. Kelley, Bookseller, pp.445.
88. Kokare M. (2011) *Atskats uz Eiropas Izglītības pētniecības asociācijas organizēto ikgadējo konferenci Berlīnē*. Pieejams: <http://www.izglitiba-kultura.lv/viedokli/atskats-uz-eiropas-izglitibas-petniecibas-asociacijas-organizeto-ikgadejo-konferenci-berline> (Skatīts 20.05.2012.)
89. Koķe, T. (2003) *Nepārtrauktā izglītība: galvenie uzdevumi un to īstenošana. Nepārtrauktās izglītības sociāli pedagoģiskie aspekti*. Rīga : SIA Izglītības solī.
90. Korna E. (2011) *Karjeras izglītība*. R.: RaKa, 234 lpp.
91. Krueger Jr. N. F., (2000) The cognitive infrastructure of opportunity emergente. **In:** *Entrepreneurship Theory and Practise*, 24(3), p. 5-23.
92. Kuratko D. F. (2007) The Emergence of Entrepreneurship Education: Developments, Trends, and Challenges. **In:** *Entrepreneurship Education*. Edited by Patricia G. Greene and Mark P. Rice. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar . p. 114. – 131.
93. Latvija – Eiropa / Lisabonas stratēģija. [tiešsaiste] [skatīts 2005.gada 1.jūnijā] Pieejams – www.latvija-eiropa.gov.lv
94. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam. (2010) [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 21.oktobrī]. Pieejams: http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_saeima.pdf
95. Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007 – 2013. Apstiprināts 2006.gada 4.jūlijā. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 20.oktobrī]. Pieejams: http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/ilgtsp_att/?doc=13858
96. Latvijas nacionālais attīstības plāna 2014.-2020.gadam sākotnējā redakcija. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 10.septembrī]. Pieejams: http://nap.lv/images/NAP2020%20dokumenti/NAP2020_sakotneja_redakcija_20120806_FI_NAL.pdf
97. Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.-2008.gadam. Apstiprināts 2005.gada 19.oktobrī. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 20.oktobrī] Pieejams: polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file43296.doc

98. Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta? – Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2007. 117 lpp
99. Lazovskis I. Vērtības, izglītība un izglītības vērtība. Diena, 2003. 8.03.
100. Leibenstein, H. (1979) Branch of economics is missing – Micro-Micro theory. *Journal of Economic literature*, 17, 477-502.
101. Leibenstein, H. (1968) Entrepreneurship and development, *American Economic Review*, LVIII-2.
102. Mācību satura izstrāde un skolotāju tālākizglītība dabas zinātņu, matemātikas un tehnoloģiju priekšmetos. (2008) - Eiropas Savienības struktūrfondu nacionālās programmas *Mācību kvalitātes uzlabošana dabaszinātņu, matemātikas un tehnoloģiju priekšmetos vidējā izglītībā* projekts, 38 lpp.
103. Mangoldt, H.V. (1855) *Die Lehre vom Unternehmergewinn* : Ein Beitrag zur Volkswirtschaftslehre. Leipzig, Durd und Verlag von B.G. Turbner, 174.
104. Marshal A. (1953) *Principles of economics: an introductory vol.*, New Yourk, The Macmillan Company, fifth printing, pp.871
105. Маршалл А. (1993) *Принципы экономической науки*, III. Москва: Прогресс, 351 сmp.
106. Mācīšanās ir zelts: ziņojums, ko Starptautiskā Komisija par izglītību divdesmit pirmajam gadsimtam sniegusi UNESCO (2001). Rīga: UNESCO Latvijas Nacionālā komisija. 255 lpp.
107. McCoonnell C. R., Brue S. L. (1999) *Economics: Principles, Problems and Policies*. McGraw-Hill. Irwin.
108. Melton R. (1997) Objectives, Competences and Learning outcomes. Developing instructional materials in open and distance learning. London: Kogan Page Limited, p.153.
109. Misra S., Kumar E. S. Resourcefulness: A Proximal Conceptualisation of Entrepreneurial Behavior. **In:** *Journal of Entrepreneurship* 2000; 9; pp.135-154.
110. Mūžizglītības memorands. Brisele, 30.10.2000. [skatīts 2005.gada 1.jūnijā] Pieejams: www.tip.edu.lv/faili/Muzizglitibas_memorands.doc
111. Mūžizglītības politikas pamatnostādnes 2007.–2013.gadam. Apstiprināts 23.02.2007. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 10.septembrī]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2169>
112. Nacionalinē jaunimo verslumo ugdyimo ir skatinimo 2008–2012 metų programa (2008). [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 10.novembrī]. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=318306&p_query=&p_tr2=
113. Oganisjana K., Koķe T. (2006) Vai gatavība uzņemt risku ir iemācāma prasme? **No:** Latvijas Universitātes raksti, 700. Sēj., 103.-114.lpp.

114. Oganisjana K. (2012) *Uzņēmējspēja un uzņēmība*. Rīga, RaKa, 239 lpp.
115. Pamatkompetences. Jauns jēdziens vispārējā obligātajā izglītībā. (2002) Eiropas komisija, Eurydice, 40 lpp.
116. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. – R.: Zvaigzne ABC, 2000.- 248 lpp.
117. Pētījums *Jauniešu uzņēmējspēju kompetences attīstības iespējas skolēnu mācību uzņēmumos*. (2010) Junior Achievement – Young Enterprise Latvija.
118. Pinchot G., Pellman R, (1999) *Intrapreneuring in action. A handbook for bussines innovation*. USA Berrett-Koehler Publishers, pp.179.
119. Pressman S. (2006) *Fifty Major Economists*. London ; New York : Routledge, pp. 322.
120. Prets D. (2000) Izglītības programmu pilnveide. *Pedagoga rokasgrāmata*. – R.: ABC. 383 lpp.
121. Programma Mūžizglītības pamatnostādņu 2007.-2013.gadam ieviešanai 2008.-2010.gadam. Apstiprināts 9.05.2008. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 10.septembrī]. Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/Normativie_akti/ProgrammaLV_PKD_040311.pdf
122. Rauhvargers A. (2008) Boloņas procesa un ES kvalifikāciju ietvarstruktūras – kopējais un atšķirīgais. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 5. augustā]. Pieejams: http://www.aic.lv/bolona/Latvija/Sem_latv/20080428_bol_proc_sem/ARauhvargers_EQF_u_n_EHEA_QF.pdf/
123. Recommendation of the European Parliament and of the council, of 18 December 2006, on key competences for lifelong learning. [tiešsaiste] [skatīts 2010.gada 10.septembrī] Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu>
124. Rifkins, Dž. (2004) *Jaunās ekonomikas laikmets*. – Rīga: Jumava, 279 lpp.
125. Rotherham, A.J., Willingham D.T. (2010) *21st-Century Skills. Not New, but a Worthy Challenge*. / American educator, Spring.
126. Say, J.B. (1855) *A Treatise on Political Economy; or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth*, ed. Clement C. Biddle, trans. C. R. Prinsep (1880), Philadelphia: Lippincott, Grambo & Co, pp.269.
127. Schumpeter, J.A. (1983) *The Theory of Economic Development*. USA, New Brunsvic, Trasaction Publishers,pp.257.
128. Schumpeter, J. A. (1950) *Capitalism, Socialism and democracy* (3rd edition). London: Allen and Unwin, pp.460.
129. See the Opportunities and Make them Work! – Strategy for entrepreneurship in education and training 2004 – 2008. Strategic Plan. Ministry of Education and Research, Ministry of Trade and Indudtry, Ministry of Local Government and Regional Development. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 4.novembrī] Pieejams:

- http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Grunnskole/Strategiplaner/See_the_opportunities_and_make_them_work_2204-2008.pdf
130. Self-employment in Europe. European Employment Observatory Review 2010. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 14.deceembrī] Pieejams: <http://www.eu-employment-observatory.net/resources/reviews/EEORReview-Self-Employment2010.pdf>
131. Skolas 21.gadsimtam. (2007) Brisele: Eiropas Kopienu Komisija. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 3.februārī] Pieejams: http://ec.europa.eu/education/school21/consultdoc_lv.pdf
132. Sloka B., Kristaps G., Dzelme J. Riemere I. u.c. (2007) Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām. Rīga: Latvijas Universitāte, 231 lpp.
133. Solomon G. T., Duffy S., Tarabishy A. (2002) The state of entrepreneurship education in the United States: A nationwide survey and analysis. *International Journal of Entrepreneurship Education*, 1(1), pp. 65-86.
134. Stevenson H.H., A Perspective on Entrepreneurship. *Harvard Business school, rew.*, April 13, 9-384-131. [tiešsaiste] [skatīts 28.12.2012.] Pieejams: http://library.brown.edu/reserves/pdffiles/34540_perspective.pdf
135. Stevenson L., Lundström A. (2007) Dressing the emperor: the fabricē of entrepreneurship policy. In: Handbook of Research on Entrepreneurship policy, UK, Edward Elgar Publishing, Inc, pp. 94-129.
136. Stoner J.A.F., Freeman R. E. (1989) *Management*. Prentice-Hall International, Inc, pp.796.
137. Surlemont B. (2007) Promoting enterprising: a strategic move to get schools' cooperation in the promotion of entrepreneurship. **In:** *Handbook of research in entrepreneurship education*, vol 2. Ed. Alain Fayolle. Edward Elgar Publishing Limited Cheltenham, UK Northampton, p. 255.-265.
138. Šmite A. (2004) *Izglītības iestādes vadība. I daļa. Pedagoģs. Organizācija. Pārmaiņas*. Rīga: RaKa, 256 lpp.
139. Teaching and learning –Towards the learning society.(1996) Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities. Akadēmisko programmu aģentūras tulkojums latviešu valodā – 1998. 88 lpp.
140. The Manager Competency Model (2001), Professional Learning Systems, Hay Acquisition Company I, Inc. [tiešsaiste] [skatīts 20.12.2012.] Pieejams: <http://www.professional-learning.com/MCPBriefGuide.pdf>
141. Treadwell M. (2010) „Whatever!” The conceptual age and the evaluation of school v2.0. **In:** *Innovation in Science and Technology Education: Research, Policy, Practise*. 3rd World conference on science and technology education. University of Tartu. p. 5.-6.

142. Upenieks A. (2006) Izglītības iestāžu vadītājiem nepieciešamās kompetences jaunās ekonomikas laikmetā. **No:** *Latvijas Universitātes raksti 709. sēj, Izglītības vadība*, 33.-42.lpp.
143. Uzņēmējdarbības izglītība tiek sekmēta arvien vairāk. Eiropas Komisijas paziņojums presei. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 20.septembrī]. Pieejams:<http://europa.eu>
144. Uzņēmumu vadītāji un jaunu uzņēmumu veidotāji. Latvijas universitāšu asociācijas pētījums „Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā.” R.: 2011. 66.-90. [tiešsaiste] [skatīts 20.12.2012.] Pieejams: <http://www.lu.lv/par/strukt/saistitas-organizacijas/lu/>
145. Valbis J.(2005) Skolēna personības attīstība – izglītības virsuzdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 200 lpp.
146. Veciana J. M. (2007) Entrepreneurship as a Scientific Research Programme. **In:** Cuervo A., Ribeiro D. Roig S. (ed.) *Entrepreneurship. Concepts, Theory and Perspective*. New York: Springer. pp. 23-71. ISBN 978-3-540-48542-1
147. Walker F.A., (1876) *The Wages Question*. New York, Henry Holt and Company, pp. 429.
148. Wang, Margaret C.; Haertel, Geneva D.; Walberg, Herbert J. What helps Student Learn? Spotlight on Student Success. – www.eric.ed.gov
149. Watson G. Definition of Entrepreneurship [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 30.jūlijā]. Pieejams: <http://www.gregwatson.com/entrepreneurship-definition/>
150. Ziņojums par progresu Latvijas nacionālās Lisabonas programmas īstenošanā. Rīga, 2009.gada oktobris. [tiešsaiste] [skatīts 2012.gada 20.oktobrī]. Pieejams: http://www.em.gov.lv/images/modules/items/EMZino_071009_zinlnlp_ar_piel.pdf

PIELIKUMI

Pārējo septiņu pamatkompetenču mijiedarbība ar uzņēmējkompetenci*

Pamat-kompetence	Kompetences definīcija	Mijiedarbība ar uzņēmējkompetenci
<i>Saziņa dzimtajā valodā</i>	Tā ir spēja izteikt un interpretēt jēdzienus, domas, jūtas, faktus un viedokli gan mutiski, gan rakstiski un atbilstīgā radošā veidā lingvistiski iekļaujoties sociālajā un kultūras kontekstā.	<p><u>Kopīgas prasmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • spēja noteikt tekstu atšķirības un lietot tos; • meklēt un izvērtēt informāciju; • pārliecinoši formulēt un izteikt savus argumentus. <p><u>Kopīgas attieksmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • pozitīva attieksme ietver atvērtību kritiskam un konstruktīvam dialogam; • izpratne par nepieciešamību valodu lietot pozitīvi un sociāli atbildīgi. <p>Kompetenču <u>mijiedarbība</u> izpaužas tā ka, lai attīstītu un arī demonstrētu, piemēram, prasmes sniegt norādījumus, vadīt sarunas u.c. nepieciešamas prasmes sazināties konkrētajā valodā, -visbiežāk dzimtajā. Savukārt prasmes argumentēt un izvērtēt noder arī izvērtējot tekstus.</p>
<i>Saziņa svešvalodās</i>	Tā ir spēja saprast un izteikt interpretēt jēdzienus, domas, jūtas, faktus un viedokli gan mutiski, gan rakstiski attiecīgajā sociālā un kultūras konteksta diapazonā.	<p><u>Kopīgas prasmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • prasmes sākt, uzturēt un nobeigt sarunas. <p><u>Kopīgas attieksmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • kultūras daudzveidības novērtējums.
<i>Matemātiskā un dabaszinātņu kompetence</i>	Tā ir spēja attīstīt un piemērot matemātisko domāšanu, lai risinātu problēmas ikdienas situācijās. Kā arī spēja un vēlme izmantot zināšanu un metožu kopumu, ko izmanto dabas izskaidrošanai, lai noskaidrotu jautājumus un izdarītu pamatotus secinājumus.	<p><u>Kopīgas prasmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • cilvēku radīto izmaiņu izpratne un individuāla personiska atbildība; • prasme pamatot; • prasme lietot tehnoloģiskas iekārtas un zinātniskus datus, lai pieņemtu pamatotu lēmumu vai izdarītu secinājumu. <p><u>Kopīgas attieksmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • vēlme meklēt cēloņus un novērtēt to ticamību; • kritisks izvērtējums un zinātkāra attieksme. <p>Kompetenču <u>mijiedarbība</u> izpaužas matemātikas un dabaszinātņu apgūvē apgūtās analītiskās prasmes tiek izmantotas situāciju analīzē un izvērtēšanā.</p>
<i>Digitālā kompetence</i>	Tā ietver pārliecinošu un kritisku informācijas sabiedrības tehnoloģiju izmantojumu darbā, brīvajā laikā un saziņā.	<p><u>Kopīgas prasmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Informācijas uzglabāšanas, vadības un izpratnes prasmes. • Prasmes meklēt, savākt un apstrādāt informāciju un izmantot to kritiski un

Pamat-kompetence	Kompetences definīcija	Mijiedarbība ar uzņēmējkompetenci
		<p>sistēmiski, novērtējot tās nozīmi.</p> <p><u>Kopīgas attieksmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Atbildīga interaktīvo plašsaziņas līdzekļu izmantošana. <p>Kompetenču <u>mijiedarbība</u> izpaužas tādējādi, ka informācijas sabiedrības tehnoloģiju izmantošana veicina radošu pieeju, kritisku domāšanu un inovāciju.</p>
Mācīšanās mācīties	<p>Tā ir spēja uzņemties un turpināt mācības, organizēt savas mācības, tostarp efektīvi plānojot laiku un informāciju, gan individuāli, gan grupās. Tā ietver izpratni par savu mācību procesu un vajadzībām. Tā nozīmē jaunu zināšanu un prasmju iegūvi, apstrādi un uzņemšanu un vadošu norādījumu meklēšanu un izmantošanu. Galvenais ir motivācija un ticība sev.</p>	<p><u>Kopīgas prasmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Nepieciešams, lai indivīds zinātu un izprastu tā izvēlētas mācīšanās stratēģijas, viņa prasmju un kvalifikāciju stiprās un vājās puses un būtu spējīgs meklēt izglītības un apmācības iespējas un tam pieejamos vadošos norādījumus un/vai atbalstu. • Prasme piekļūt, iegūt, apstrādāt un uzņemt jaunas zināšanas un prasmes. • Prasme vadīt un organizēt savas mācības, karjeru un darbu. • Prasme novērtēt savu darbu un, ja nepieciešams, meklēt padomu, informāciju vai atbalstu. • Nepieciešams būt neatlaidīgam mācībās, ilgstoši koncentrēties un kritiski pārdomāt mācību nolūkus un mērķus. • Prasme mācīties pašdisciplinējoši un patstāvīgi. • Prasme strādāt grupā, sadarboties. <p><u>Kopīgas attieksmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Motivācija un ticība sev. • Uz problēmu risināšanu vērsta attieksme. • Zinātkāre meklēt iespējas mācīties un izmantot apgūto un dzīves pieredzi dažādās dzīves situācijās. <p>Kompetenču <u>mijiedarbība</u> izpaužas kā nepieciešamība mācīties, lai attīstītu uzņēmējspējas un savukārt attīstītas uzņēmējspējas ļauj labāk organizēt savas mācības un veidot karjeru.</p>
Sociālā un pilsoniskā kompetence	<p>Tā ietver personiskās, starp personu un starpkultūru prasmes un attiecas uz visām uzvedības formām, kas sagatavo indivīdus efektīvai</p>	<p><u>Kopīgas prasmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Prasme lietišķi komunicēt dažādās vidēs. • Prasme būt iecietīgiem, izteikt un saprast atšķirīgus viedokļus, spējot radīt uzticību, un just empātiju.

Pamat-kompetence	Kompetences definīcija	Mijiedarbība ar uzņēmējkompetenci
	<p>un lietišķai dalībai sabiedriskajā un darba dzīvē. Tā sagatavo individuus pilnīgai līdzdalībai pilsoniskajā dzīvē, kas pamatojas uz zināšanām par sociāliem un politiskiem jēdzieniem, struktūru, gatavību aktīvai un demokrātiskai līdzdalībai.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Prasme pārvarēt stresu un neveiksmes un runāt par to lietišķi. • Prasme atšķirt personisko no profesionālā. • Prasme kopīgi ar citiem iesaistīties sabiedrības pārvaldē. • Kritiska un radoša domāšana. • Lietišķa līdzdalība pasākumos un lēmumu pieņemšanā visos līmeņos. <p><u>Kopīgās attieksmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Interese par sociāli ekonomisko attīstību un starpkultūru saziņu. • Cieņa pret daudzveidību, gatavība pārvarēt aizspriedumus un atbalstīt kompromisu. • Sadarbība, pašpārliecība un integritāte. • Atbildības sajūta. • Sapratne un cieņa pret kopējām vērtībām. • Pilsoniskā aktivitāte, sociālās daudzveidības un vienlīdzības, ilgtspējīgas attīstības veicināšana. <p>Kompetenču <u>mijiedarbība</u> izpaužas atbildīgā, aktīvā, radošā darbībā, kas vērsta uz attīstību, savstarpēju cieņu un sadarbību. Uzņēmējkompetencei un sociālai kompetencei ir ļoti daudz kopīgu īpašību.</p>
<p>Kulturālā apziņa</p>	<p>Tas ir ideju, pieredzes un emociju nozīmes novērtējums plašsaziņas līdzekļos, tostarp mūzikā, izpildītāj mākslā, literatūrā un vizuālajā mākslā.</p>	<p><u>Kopīgas prasmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Prasme saistīt savus radošos un izpausmes uzskatus ar citu atzinumiem un noteikt un realizēt sociālās un ekonomiskās iespējas kultūras pasākumos. • Attīstīt radošās iemaņas, kuras var daudzveidīgi izmantot profesionālajā saskarsmē. <p><u>Kopīgās attieksmes:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Pilnīga savas kultūras izpratne un identitātes izjūta ir pamats cieņai pret kultūras daudzveidības izpausmēm. <p>Kompetenču <u>mijiedarbība</u> galvenokārt izpaužas radošumā.</p>

*Autores veidots salīdzinājums, balstoties uz EP definīcijām (EP 2006)

Kategoriju uzņēmējspējas un uzņēmība* un uzņēmējkompetence salīdzinājums

Uzņēmējkompetence	Uzņēmējspēja un uzņēmība
Spēja izvirzīt reālus mērķus un apņēmt tos sasniegt	Mērķtiecība
Spēja pārorientēties un uzsākt jaunu darbību Spēja novērtēt un pieņemt risku	Atvērtība dzīves izaicinājumiem
Prasmes analizēt, izvērtēt	Analītiskās spējas
Spēja radoši darboties	Radošās spējas
Prast pārvarēt neveiksmes un kritiski tās izvērtēt	Spēja pārvarēt grūtības
Plānošanas, vadības un lēmuma pieņemšanas prasmes	Organizatoriskās prasmes
Spēja un prasme sadarboties ar citiem, strādāt individuāli un komandā	Sociālās prasmes
Spēja patstāvīgi saskatīt problēmu un to atrisināt	Prasme risināt problēmas
Vēlme mācīties patstāvīgi visa mūža garumā	Uz pieredzi balstīta mācīšanās
Rīcības motivācija	Sasniegumu motivācija
	Augsta emocionālā stabilitāte
Neatkarība	Pašaktualizācijas vajadzība
Pašpaļāvība	Vajadzība pēc atzinības
Kritiska un radoša domāšana	Domāšana
Spēja noteikt savas stiprās un vājās puses	Pašvērtējums
Vēlēšanās un spēja uzņemties atbildību Iniciatīva Aktivitāte Atbildība	Attieksme
Neatkarība un inovācija	Iespēju identificēšana un jaunu ideju izveidošana
Spēja riskēt, lai īstenotu savu ideju	Iespēju un izveidoto ideju realizācija
Elastīgums	Orientēšanās mainīgos apstākļos
Spēja uzņemties iniciatīvu un vadību	
Komunikatīvās prasmes Prasme pārstāvēt savu viedokli un vadīt sarunas	

Autores veidots salīdzinājums.

*Analizējot jēdzienus *uzņēmējs*, *uzņēmējdarbība*, *uzņēmējspēja* un *uzņēmība* K. Oganisjana ir noteikusi deviņus uzņēmējspējas un uzņēmības komponentus: personas rakstura iezīmes, spējas, prasmes, mācīšanās, motivācija, emocijas, vajadzības, izziņa un rīcība. (Oganisjana, 2012, 50).

Saikne starp pedagogijas metodēm un paņēmieniem un uzņēmēja uzvedības un prasmju attīstību (Gibb, 2007, 95-96)

	Meklē iespējas	Uzņemas iniciatīvu/ rīkojas neatkarīgi	Radoša problēmu risināšana	Pārliecinot ietekmē citus	Liek lietām notikt	Nodarbojas ar nenoteiktību	Elastīgi reaģē	Ved veiksmīgas darbību sarunas	Izdara secinājumus	Rada pārliecību	Veiksmīgi pārvalda savstarpējo saistību
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Lekcijas											
Semināri			*					*		*	*
Darbsemināri par problēmām/iespējām	**		***	*				*	**		
Kritikas			*	*			*				
Gadījumi									*	*	
Pētījumi	*	*			*	*					*
Kritiski gadījumi			*			*	*		*		
Diskusiju grupas			*	*				*			*
Projekti	*	*	*		*	*		*	*	*	*
Prezentācijas				**						**	
Debates				**						**	
Intervijas			*	*		*	*	*			
„Zelta zivtiņu akvāriji”				*			*	*			*
Simulācijas			*	*			*	*	*	*	*
Novērtējumi	**										
Savstarpējas konsultācijas			*	*		*	*	*			*
Interaktīvi video							*		*		
Internets											

	Meklē iespējas	Uzņemas iniciatīvu/ rīkojas neatkarīgi	Radoša problēmu risināšana	Pārliecinot ietekmē citus	Liek lietām notikt	Nodarbojas ar nenoteiktību	Elastīgi reaģē	Vēd veiksmīgas darbību sarunas	Izdara secinājumus	Rada pārliecību	Veiksmīgi pārvalda savstarpējo saistību
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Spēles	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Pasākumu organizēšana		**		**	**	**		**	**		*
Sacensības											
Pašvērtējuma instrumentu izvēle											
Biznesa revīzijas instrumenti											
Zīmējumi			*	*							
Drāma				*		*				*	
Izmeklēšana			*		*				*		
Lomu modeļi											*
Novērošana				*				*	*		*
Diskusijas		*		*			*			*	*
Debates		*		*							
Piedzīvojumu treniņš	*	*	*			*	*		*		*
Citu mācīšana			*	*		*	*	*		*	*
Konsultēšana			*	*			*	*			

Mācību metodes uzņēmējspēju attīstībai*

Metode	Skaidrojums
Darbs ar tekstu	Skolotājs piedāvā informāciju drukātā vai elektroniskā formātā mācību uzdevumu veikšanai. Skolēns iepazīstas ar tekstu, iegūst un izmanto informāciju atbilstoši mācību uzdevumam.
Demonstrēšana	Skolotājs vai skolēns rāda un stāsta pārējiem skolēniem, kāda ir dotā objekta uzbūve , kā notiek procesi .
Diskusija	Skolotājs vai skolēni piedāvā apspriešanai kādu jautājumu. Skolēni argumentēti aizstāv savu un uzklausa citu viedokli . Diskusiju var organizēt visai klasei vai grupās.
Izpēte (izzināšana)	Skolotājs uzdod izzināt kādu objektu, parādību vai procesu, konkretizējot pētījuma jautājumu. Skolēni meklē atbildes, vāc informāciju, izvirza pieņēmumus, pārbauda tos .
Jautājumi un atbildes (mācību dialogs)	Skolotājs vai skolēns uzdod jautājumus un virza sarunu , ņemot vērā saņemtās atbildes un iesaistot pārējos skolēnus.
Laboratorijas darbs	Skolotājs uzdod veikt eksperimentālus uzdevumus attiecīgi aprīkotā telpā vai izmantojot laboratorijas aprīkojumu. Skolotājs iepazīstina skolēnus vai skolēni iepazīstas patstāvīgi ar darba mērķiem, uzdevumiem, piederumiem, darba gaitu un drošības noteikumiem . Skolēni (klase vai grupa) skolotāja vadībā vai patstāvīgi veic uzdoto, fiksē novērojumus, iegūst un apstrādā datus un raksta secinājumus . Laboratorijas darbus var veikt arī virtuāli, piemēram, ja nav nepieciešamo iekārtu un piederumu, ir pārāk dārgi, bīstami veselībai, kā arī notiek ilgstoši.
Pētnieciskais laboratorijas darbs (PLD)	Skolēni noskaidro atbildi uz jautājumu par kādu parādību praktiski pētnieciskā ceļā vai teorētiski modelējot . Skolēni izvirza pieņēmumu, izvēlas pētāmos lielumus vai pazīmes , vairākkārt atkārtojot mērījumus, noskaidro atbildi, secina un rezultātus apkopo rakstiska pārskata veidā. Viens no PLD veidiem ir mācību eksperiments, ko skolēns, saskaņojot ar skolotāju, veic patstāvīgi ārpus mācību stundas laika.
Prāta vētra	Skolēni, pamatojoties uz savu pieredzi, izsaka idejas, atslēgas vārdus, iespējamās atbildes u.tml. par noteiktu jautājumu, uzmanīgi

Metode	Skaidrojums
	klausoties, papildinot, bet nekommentējot un nevērtējot citu idejas.
Problēmu risināšana	Skolotājs vai skolēns formulē problēmu , kura jāatrisina. Skolēni izvirza jautājumus, precizē problēmu, izdomā risinājuma plānu, analizē risinājumus, izvērtē rezultātu un problēmas risinājumu.
Situācijas analīze	Skolotājs vai skolēns piedāvā skolēniem situācijas aprakstu un uzdod atbildēt uz jautājumu vai jautājumiem par šo situāciju. Skolēni pārrunā (dažkārt arī novēro), analizē, pieraksta, secina, veido kopsavilkumus vai ieteikumus.
Situāciju izspēle (simulācijas)	Skolotājs piedāvā skolēniem situācijas aprakstu. Skolēni modelē šo situāciju reāli vai virtuāli, atbilstoši apstākļiem pieņem lēmumu.
Spēles	Skolotājs izmanto tematiski atbilstošu galda vai kustību spēli, pirms tās iepazīstina skolēnus ar spēles noteikumiem. Spēles sagatavošanu pēc skolotāja norādījumiem var veikt arī skolēni.
Lomu spēle	Skolotājs piedāvā skolēniem mācību situācijas aprakstu. Skolēni, uzņemoties kādu lomu, rīkojas tipiski reālai situācijai. Pārējie skolēni vēro, analizē, diskutē, vērtē.
Strukturēti rakstu darbi	Skolotājs aicina skolēnus pēc noteiktas struktūras veidot rakstu darbu (argumentētu eseju, aprakstu u. c.) par noteiktu tematu. Skolēni individuāli raksta, ievērojot noteikto darba struktūru, izmantojot savas zināšanas un izsakot savas domas, attieksmi.
Uzdevumu risināšana un veidošana	Skolēni, veicot noteiktas darbības, risina tipveida uzdevumus vai arī paši veido uzdevumus.
Vingrināšanās	Skolotājs uzdod, un skolēni veic vienveidīgas darbības pēc parauga, lai pilnveidotu noteiktas prasmes.
Vizualizēšana	Skolotājs vai skolēni izmanto vai izveido patstāvīgi dažādus uzskates līdzekļus – domu kartes, shēmas, diagrammas, tabulas, plānus, kartes, zīmējumus u. c. Skolēni veido vai izmanto arī telpiskus modeļus objektu vai procesu vizualizēšanai.
Stāstījums (izklāsts, lekcija)	Skolotājs vai skolēns izklāsta saturu, kas var būt kādu ideju, viedokļu, faktu, teoriju vai notikumu izklāsts. Skolēni klausās, veido pierakstus atbilstoši uzdevumam, uzdod jautājumus.

* Autores izcēlumi metodes aprakstā.

Rīgas Valsts 3. ģimnāzija
REKLĀMAS IZVEIDE 10. klasēs

Mērki:

1. Attīstīt un nostiprināt prasmes reklāmas izveidē.
2. Pilnveidot prasmes plānošanā un darbību organizēšanā.
3. Pilnveidot prasmes darbā ar IT.
4. Pilnveidot prasmes veikto darbību aprakstīšanā.

Uzdevumi:

1. Izmantojot zināšanas informātikā un ekonomikā, izveidot reklāmu ar moto:
„Mana skola Vecrīgā”.
2. Reklāmas mērķauditorija: potenciālie Rīgas Valsts 3. ģimnāzijas 7. un 10. klašu skolēni.
3. Reklāmas izveidē izmantot tikai savu izstrādāto, fotografēto un/vai filmēto materiālu.

Norise:

Darbība	Laiks
1. Uzdevuma saņemšana.	20.09.2012.
2. Reklāmas idejas un tehniskā risinājuma plāna izstrāde.	20.09.2012.-28.09.2012.
3. Reklāmas izveide un veikto darbību apraksta izstrādāšana.	28.09.2012.-24.10.2012.
4. Reklāmas un reklāmas izstrādes norises apraksta nosūtīšana (e-pasts līdz 23:59:59): <ul style="list-style-type: none"> • <u>10.c1 un 10.c2 klase</u> ekonomikas skolotājam – ligita_pasts@inbox.lv informātikas skolotājam – karlovskai@gmail.com • <u>10.hd klase</u> ekonomikas skolotājam – agris.upenieks@lu.lv informātikas skolotājam – karlovskai@gmail.com 	25.10.2012.
5. Reklāmu vērtēšana.	29.10.2012-02.11.2012.
6. Reklāmu vērtējumu paziņošana, reklāmu skate.	05.11.2012.-10.11.2012.

Reklāmas veidošanas tehniskie varianti:

- **vides reklāma** (Plakāts jāizgatavo A3 formātā, lai fotogrāfija būtu kvalitatīvāka.);
- **banera reklāma** (3 – 4 kadri);
- **video rullis** (30 – 60 sekundes);
- **apsveikuma kartīte un grāmatzīme;**
- **atzinības, pateicības... forma** (A4) **un atzinības, pateicības... vāki** (A3 salokāmi uz pusēm, izveidojot A4).

Vērtēšana

Vērtējumu 10 ballu skalā saņem:

1. **ekonomikā** par reklāmu (30% - vizuālās mākslas skolotāja Svetlana Špuče, 70% ekonomikas skolotāji Ligita Druva un Agris Upenieks);

2. **informātikā** par reklāmu un reklāmas izstrādes gaitas aprakstu (informātikas skolotāja Inga Karlovska).

Mīnus 20%, ja darbs nav atsūtīts norādītajā laikā.
Vērtējums - 1, ja darbs netiek nosūtīts.

Vērtēšanas kritēriji

- **Reklāmas vērtēšanas kritēriji informātikā** (kritērijus skolotājs izvēlas atbilstoši iesniegtās reklāmas formai):

- ✓ attēlu un filmēto materiālu oriģinalitāte, atbilstība saturam un reklāmas moto, noformējuma kvalitāte, izmantotie apstrādes efekti, montāža;
- ✓ rakstītā teksta precizitāte, fonta izmēra atbilstība;
- ✓ izmantotie efekti;
- ✓ skaņa, ritma atbilstība kustībai, teksta saklausāmība un saprotamība;
- ✓ radošums;
- ✓ nestandarta risinājumi, kas rada pozitīvas emocijas, liek aizdomāties, pārsteidz.

Jāatsūta arī reklāmas izstrādes gaitas apraksts – izmantotās programmas, veiktās darbības, izmantotie rīki.

- **Reklāmas vērtēšanas kritēriji vizuālajā mākslā:**

- ✓ kompozīcija (iekomponējums, izvietojums...);
- ✓ krāsu saskaņa;
- ✓ vizuālās izteiksmes vienotība, vienotība vizuālajā attēlā, tekstā, mūzikā;
- ✓ darba kultūra.

- **Reklāmas vērtēšanas kritēriji ekonomikā:**

- ✓ reklāmas atbilstība moto „Mana skola Vecrīgā”;
- ✓ reklāmas atbilstība mērķauditorijai;
- ✓ reklāmas veidošanā iesaistītās un/vai izmantotās personas;
- ✓ satura un formas uztveramība;
- ✓ spēja radīt interesi;
- ✓ inovatīvu (jaunu) pieeju izmantošana reklāmā.

Rīgas Valsts 3. ģimnāzija
ĒNU DIENA 10. un 11. klasēs
2012./2013. mācību gads

Mērki:

5. Dot iespēju skolēniem iepazīties ar dažādu profesiju un nozaru prasībām darbiniekiem.
6. Dot iespēju skolēniem iepazīties ar dažādu profesiju un nozaru darba vidi.
7. Izglītības un karjeras veidošanas saistības noskaidrošana.
8. Sadarbības veidošana starp Rīgas Valsts 3. ģimnāziju, darba vidi un sabiedrību.

Uzdevumi:

4. Izvēlēties savām interesēm un iecerētajai profesijai atbilstošas nozares uzņēmumu, organizāciju vai iestādi.
5. Izvēlēties ēnojamo personu.
6. Sagatavot un nosūtīt (ja nepieciešams) motivācijas vēstuli.
7. Saņemt ēnojamās personas piekrišanu.
8. Sagatavoties ēnojamās personas intervēšanai (jāpārdomā un jāsagatavo jautājumi, kā arī lapa intervijas atbildēm, var izmantot arī diktofonu, ja ēnojamā persona piekrīt).
9. Jāizstrādā ēnu dienas rīcības plāns (kad tiks uzdoti intervijas jautājumi, vai un kad tiks fotografēts, kā tiks iepazīta ēnojamās personas darba vide u.c.). Ieteicams ēnojamo personu iepazīstināt ar intervijas jautājumiem un saskaņot rīcības plānu.
10. Ēnot Ēnu dienā.
11. Sagatavot un nosūtīt pateicības vēstuli ēnojamai personai.
12. Izveidot Ēnu dienas aprakstu.
13. Iesniegt Ēnu dienas aprakstu ekonomikas skolotājam.

Norise:

Darbība	Laiks
7. Uzdevuma saņemšana.	14.01.2013.
8. Ēnojamās personas izvēle.	14.01.2013.-04.02.2013.
9. Ēnojamās personas piekrišanas saņemšana, iepazīstināšana ar intervijas jautājumiem un rīcības plāna saskaņošana.	līdz 11.02.2013.
10. Ēnu diena.	13.02.2013.
11. Pateicības vēstules sagatavošana un nosūtīšana.	līdz 15.02.2013.
12. Pārskata par Ēnu dienu izstrāde.	13.02.2013.-20.02.2013.
13. Pārskata par Ēnu dienu iesniegšana.	20.02.2013.

Vērtēšana

Lai saņemtu vērtējumu 10 ballu skalā, ekonomikas skolotājam norādītajā laikā ir jāiesniedz

- 1) motivācijas vēstule;
- 2) pārskats par Ēnu dienu;
- 3) pateicības vēstule.

Prasības Ēnu dienas aprakstam

Ēnu dienas apraksts veidojams MS Word formātā, lapas izmērs – A4, lapu malas – no augšas un apakšas, labā mala un kreisā mala – 2 cm. Katras lapas galvenes labajā pusē jābūt vārdam, uzvārdam un klasei. Lapas jānumurē, lapas numurs lapas kājenē vidū. Starprindu intervāls – 1 (Single). Atkāpe rindkopas sākumā (Tab) – 1,25 cm. Burtu izmērs: 12 pt, burtu stils: Regular/Parasts. Teksta novietojums: Justify/Taisnots.

Ēnu dienas apraksta ieteicamais saturs

- a. Pamatojums (motivācija) nozares, profesijas un ēnojamās personas izvēlei.
- b. Ēnojamās personas vārds/i, uzvārds/i.
- c. Ēnojamās personas ieņemamais amats.
- d. Ēnojamās personas darbavietas (uzņēmuma, organizācijas vai iestādes) nosaukums.
- e. Ēnojamās personas darbavietas adrese.
- f. Ēnojamās personas izglītība un tālākizglītība.
- g. Cik ilgi ēnojamā persona ieņem šo amatu?
- h. Ēnojamās personas karjeras virzība, tās iespējas šajā darbavietā un citur.
- i. Darbinieka darba pienākumi.
- j. Darba uzsākšanas process – karjeras virzībā tajā pašā darba vietā, konkurss, darba piedāvājums, pārrunas, testi, zināšanu un prasmju pārbaude, rekomendācijas, nosūtījums u.c.
- k. Darba raksturojums – individuāls darbs, darbs komandā, radošums, rutīna, iepriekš paredzamība, stress, pakļautība u.c.
- l. Kuras skolā iegūtās zināšanas un prasmes šajā darbā ir svarīgas, kādā veidā?
- m. Ikdienas problēmas. Kādām zināšanām un prasmēm jāpiemīt, lai tās risinātu?
- n. Kādas īpašas zināšanas un prasmes nepieciešamas darba veikšanai?
- o. Īpašas prasības profesijai vai/un amatam – profesionālās meistarības pilnveide, veselības stāvoklis, fiziskā sagatavotība, tālākizglītība, papildizglītība, kategorija, kvalifikācija u.c.
- p. Darba vides raksturojums:
 - a) darbinieki – kādu apģērbu valkā darba vietā, kā izturējās cits pret citu, kā sasveicinājās, kā atbildēja uz telefonu zvaniem u.c.
 - b) telpas – darbinieku darba vietas, papildu telpas (pusdienu telpa, atpūtas telpas, apspriežu telpas, apmeklētāju pieņemšanas telpas u.c.)
 - c) darbinieku tiesības (labumi) – veselības padrošināšana, apmaksāti medicīnas izdevumi, apmaksātas sporta iespējas, algas paaugstinājums par augstāku izglītības līmeni, papildu apmācības, apmaksāts mobilais tālrunis u.c.
- q. Kuri ēnojamās personas darba pienākumi šķita interesanti, kuri - garlaicīgi, smagi, nepatīkami vai ...?
- r. Kuras no zināšanām un prasmēm, ko patlaban apgūsti skolā, būs nepieciešamas strādājot izvēlētajā profesijā. Kuras nevar apgūt skolā vai var apgūt nepietiekamā līmenī?
- s. Kā un kādā veidā Ēnu dienā redzētais un dzirdētais ir ietekmējis nākotnes ieceres par profesijas izvēli un darbu tajā?
- t. Spilgtākais notikums, kuriozs, atgadījums, pārsteigums, atklājums, kā arī vērtīgākais ieguvums vai atziņa Ēnu dienā.

Rīgas Valsts 3. ģimnāzija
UZŅĒMUMA PĒTĪJUMS 10. klasēs

Mērki:

9. Izmantojot zināšanas ekonomikā, veikt uzņēmuma pētījumu, sagatavot atskaiti un prezentēt to, lai pilnveidotu prasmes uzņēmējdarbības analīzē un attīstītu radošumu, tādējādi sagatavojoties biznesa plāna izstrādei.
10. Izmantojot apgūtās zināšanas un prasmes informātikā, pilnveidot prasmes informāciju tehnoloģiju pielietošanā pētījuma atskaites sagatavošanā un prezentēšanā.

Uzdevumi:

14. Izstrādāt uzņēmuma pētīšanas plānu.
15. Izvēlēties kādu uzņēmumu un nodibināt kontaktus pētījuma veikšanai.
16. Iesniegt uzņēmuma pētīšanas plānu.
17. Informēt par izvēlēto uzņēmumu un kontaktu nodibināšanu.
18. Veikt uzņēmuma pētījumu.
19. Apkopot pētījuma rezultātus kopsavilkumā.
20. Sagatavot pētījuma rezultātu PowerPoint prezentāciju.
21. Iesniegt pētījuma rezultātu kopsavilkumu un PowerPoint prezentāciju.
22. Prezentēt pētījuma rezultātus.
23. Piedalīties diskusijās par pētījuma rezultātiem, organizējot prezentācijas un diskusijas par tām vai uzdodot jautājumus un vērtējot citas prezentācijas.
24. Izteikt savu viedokli par uzņēmuma pētījumu un prezentāciju norisi.

Norise:

Darbība	Laiks
14. Uzdevuma saņemšana	26.03.2012.
15. Uzņēmuma pētīšanas plāna izstrāde	26.03.2012.-05.04.2012.
16. Uzņēmuma izvēle un kontaktu nodibināšana	26.03.2012.-05.04.2012.
17. Uzņēmuma pētīšanas plāna ar informāciju par izvēlēto uzņēmumu un kontaktu nodibināšanu nosūtīšana (e-pasts līdz 23:59)	05.04.2012.
18. Pētījuma veikšana	10.04.2012.-14.05.2012.
19. Atskaites (kopsavilkums un PowerPoint prezentācija) sagatavošana	14.05.2012.-21.05.2012.
20. Atskaites (kopsavilkums un PowerPoint prezentācija) iesniegšana: <u>kopsavilkums</u> (izdruka) – ekonomikas skolotājam, <u>PowerPoint prezentācija</u> (e-pasts līdz 23:59) – informātikas skolotājam un ekonomikas skolotājam	23.05.2012.
21. Prezentēšana un aktīva dalība prezentāciju un diskusiju organizēšanā vai diskusiju norisē (jautājot), un vērtēšana. Prezentācija līdz 8 minūtēm!	28.05.2012. 29.05.2012.

Vērtēšana

Vērtējumu saņem:

- 3. ekonomikā** par uzņēmuma pētīšanas plānu;
- 4. ekonomikā** par uzņēmuma pētījuma atskaites kopsavilkumu, PowerPoint prezentāciju, prezentēšanu, kā arī aktīvu piedalīšanos diskusijās un vērtēšanā vai to organizēšanā;
- 5. informātikā** par PowerPoint prezentāciju.

Vērtēšanas kritēriji

Vērtēšanas kritēriji ekonomikā	Punkti
1. Kopsavilkums – saturs, secinājumi (32), pareizrakstība, valodas stils (3)	35
2. PowerPoint prezentācija – saturs, tā atbilstība kopsavilkumam (16), radošums (4)	20
3. Prezentēšana – runa (5), manieres, IT izmantošana (5), ārējais izskats, apģērbs (5)	15
4. Atbildes uz jautājumiem – pareizība (5), stils un valoda (3), korektums un ētika (2)	10
5. Prezentāciju, diskusiju un vērtēšanas organizēšana vai piedalīšanās diskusijā par prezentācijām, uzdodot jautājumus, prezentāciju vērtēšana	10
6. Klasesbiedru vērtējums (vidējais)	10
Kopā:	100

Vērtēšanas kritēriji informātikā	Punkti
Prezentācijas struktūra – nosaukuma un beigu slīdi, secīgums	5
Teksta noformējums slīdā – simbolu izmēri, teksta apjoms, formatējums	4
Dažādi objektu izmantošana – diagrammas, organizējošās diagrammas, attēli, video, utt.	5
Slīdu pārejas un objektu animācijas	3
Prezentācijas demonstrēšana – tās uzsākšana, vadīšana (pults, klaviatūra u.c.)	3
Kopā:	20

Uzņēmuma pētīšanas plāns

- Izvēlētais uzņēmums, nodibinātie un plānotie kontakti (kontaktpersonas, viņu ieņemamie amati).
- Pētījuma norises plāns, kura formu var brīvi izvēlēties.

PowerPoint prezentācija

- Apjoms: 15+2 (1. – par sevi; pēdējais – noslēguma) slīdi.
- Virsrakstiem – vismaz 32 izmēra simboli.
- Tekstam slīdā – apmēram 24 izmēra simboli.
- Ieteicamie fonti (Arial, Tahoma, Verdana utml.).
- Nav ieteicams: LIELIE BURTI, *slīpraksts*, pasvītrots teksts (izņemot hipersaitēm).
- Ne vairāk kā **7 vārdi rindā un 7 rindas slīdā**.

- Pievieno fonus, attēlus, grafiskos organizatorus, diagrammas, video, animācijas, slīdu pārejas utt.

Prezentācijai jābūt īpašai, atmiņā paliekošai – ar „knifiņu”!

Kopsavilkums

- Katras lapas galvenes labajā pusē jābūt vārdam, uzvārdam un klasei.
- Apjoms: līdz 2 lapām, tās jānumurē, lapas numurs lapas kājenē vidū.
- Tekstam jābūt MS Word formātā, lapas izmērs – A4, lapu malas – no augšas un apakšas, labā mala un kreisā mala – 2 cm.
- Starprindu intervāls – 1 (Single).
- Atkāpe rindkopas sākumā (Tab) – 1,25 cm.
- Burtu izmērs: 12 pt, burtu stils: Regular/Parasts.
- Teksta novietojums: Justify/Taisnots.

Uzņēmuma pētījuma atskaites kopsavilkuma saturs

1. Ziņas par uzņēmumu

- Pilns nosaukums, logo.
- Atrašanās vieta, tās raksturojums, adrese.
- Īpašnieki, viņu uzņēmuma daļas, ieguldījums.
- Vadība.
- Uzņēmējdarbības forma, ar ko nodarbojas, darbības vēsture.

2. Preces, pakalpojuma raksturojums

Nr.	Prece/pakalpojums	Informācija: kvalitāte, to nodrošinošie pasākumi, attēli u.c.

3. Tirgus analīze

- Cik liels tirgus ir konkrētajai precei/pakalpojumam (jāraksturo mērķa tirgu).
- Konkurences un konkurentu raksturojums (līdzīgas vai identiskas preces/pakalpojumi, cenu politika, piedāvātais pēcpārdošanas serviss, atrašanās vieta u.c.).
- Blakus faktori, kas nosaka veiksmi tirgū vai var ietekmēt tirgus iespējas.
- Tirgus iespējas nākotnē.

4. Tirgzinības situācija

- Realizācijas kanāli.
- Cenu politika.
- Nodokļi (kādi? un cik?).
- Preces virzīšana tirgū.
- Kā veicina pārdošanu, lai palielinātu pārdošanas apjomu?
- Kā veido sabiedrības viedokli par uzņēmumu?

5. Uzņēmuma darbība

- Kādas izejvielas izmanto, lai ražotu gala preces? Kas tās piegādā?
- Kādi resursi ieguldīti, lai uzsāktu ražošanu?
- Kādas iekārtas, mašīnas, darba galdus izmanto? Kādi ir partneri?
- Kāda ir ražošanas tehnoloģija? Partneri?

- Fotografijas, kas parāda ražošanas procesu.

6. Uzņēmuma vadība, nodarbinātās personas

- Vadības komanda:

Amats	Izglītība	Pieredze	Citas kompetences

- Organizācijas struktūra.
- Kādi un cik speciālisti strādā uzņēmumā.
- Algu politika.
- Personālvadības politika.

7. Finanšu informācija (ja informācijas sniegšana atteikta, tad tiks vērtēta problēmas atrisināšana)

- Kādas bija izmaksas, lai uzsāktu darbību.
- Ieņēmumi (pa pozīcijām mēnesī, gadā).
- Izmaksas (pa pozīcijām mēnesī, gadā).
- Kad sāka parādīties peļņa (gadi), peļņa (gadā).
- Rentabilitāte.

8. Secinājumi (3-5 argumentēti galvenie secinājumi pēc būtības)

Projekta (2005.-2008.) pirmās un otrās kārtas izmēģinājumskolas

Pirmās kārtas izmēģinājumskolas	Otrās kārtas izmēģinājumskolas
<ol style="list-style-type: none"> 1. Āgensklalna Valsts ģimnāzija 2. Daugavpils pilsētas Centra ģimnāzija 3. Druvas vidusskola 4. Jelgavas Valsts ģimnāzija 5. Liepājas 1. ģimnāzija 6. Lizuma vidusskola 7. Rīgas Ostvalda vidusskola 8. Preiļu Valsts ģimnāzija 9. Valmieras Pārgaujas ģimnāzija 10. Valsts Priekuļu lauksaimn. tehnikums 11. Vecumnieku vidusskola 12. Viļānu Vidusskola 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ernsta Glika Alūksnes Valsts ģimnāzija 2. Balvu pilsētas ģimnāzija 3. Daugavpils 3.vidusskola 4. Gulbenes ģimnāzija 5. Ilūkstes 1. vidusskola 6. Jēkabpils Valsts ģimnāzija 7. Krāslavas ģimnāzija 8. Līvānu 1.vidusskola 9. Ludzas pilsētas ģimnāzija 10. Madonas Valsts ģimnāzija 11. Maltas 1.vidusskola 12. Rēzeknes Valsts ģimnāzija 13. Smiltenes ģimnāzija 14. Bauskas 1.vidusskola 15. Brocēnu vidusskola 16. Dobeles Valsts ģimnāzija 17. Draudzīgā aicinājuma Liepājas pilsētas 5.vidusskola 18. Elejas vidusskola 19. Grobiņas vidusskola 20. Jelgavas 1.ģimnāzija 21. V.Plūdoņa Kuldīgas ģimnāzija 22. Talsu Valsts ģimnāzija 23. Tukuma Raiņa ģimnāzija 24. Ventspils 1. ģimnāzija 25. Ugāles vidusskola 26. Andreja Upīša Skrīveru vidusskola 27. Draudzīgā Aicinājuma Cēsu Valsts ģimnāzija 28. Limbažu 3. vidusskola 29. Natālijas Draudziņas ģimnāzija 30. Ogres ģimnāzija 31. Pumpuru vidusskola 32. Rīgas Franču licejs 33. Rīgas Valsts 1. ģimnāzija 34. Rīgas Zolitūdes ģimnāzija 35. Rīgas 3.vidusskola 36. Siguldas Valsts ģimnāzija 37. Valmieras Valsts ģimnāzija 38. Ziemeļvalstu ģimnāzija

Projekta (2009.-2011.) izmēģinājumskolas

Izmēģinājumskolas ar aprobācijas pieredzi	Izmēģinājumskolas bez aprobācijas pieredzes
1. Jelgavas Valsts ģimnāzija	1. Krustpils pamatskola
2. Vecumnieku vidusskola	2. Dobeles kristīgā pamatskola
3. Liepājas Valsts ģimnāzija	3. Ventpils 2.pamatskola
4. Brocēnu vidusskola	4. Laucienas pamatskola
5. Valmieras Valsts ģimnāzija	5. Cēsu 2.pamatskola
6. Smiltenes ģimnāzija	6. Krāslavas pamatskola
7. Lizuma vidusskola	7. Kalsnavas pamatskola
8. Daugavpils pilsētas Centra ģimnāzija	8. Daugavpils 5.pamatskola
9. Viļānu vidusskola	9. Sakstagala Jāņa Klīdzēja pamatskola
10. Rīgas Zolitūdes ģimnāzija	10. Tukuma 2.pamatskola
11. Rīgas pilsētas 3. Ģimnāzija	11. Rīgas 95.vidusskola
12. Ogres ģimnāzija	12. Friča Brīvzemnieka pamatskola
	13. Garkalnes – Berģu pamatskola
	14. Baumaņu Kārļa Viļķenes pamatskola

Projekta „Dabaszinātnes un matemātika” ietvaros uzņemto mācību filmu saraksts

1. „Ēku projektēšana" Arhitektu birojs
2. "No raktuvēm līdz cementam" SIA "CEMEX"
3. "Cementa ražošana" SIA "CEMEX"
4. "Mājokļa siltumapgāde" RTU Siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģiju institūts
5. "Viedā māja"
6. "Kas ir inerce"
7. "Piena produkti" SIA "DK Daugava"; A/S "Rīgas Piena kombināts"
8. "Elektrodrošība" Latvenergo energoefektivitātes centrs
9. "Gāzbetona ražošana" SIA AEROC
10. "Mājokļa siltināšana"
11. "Eko būvniecība" RTU būvniecības fakultāte
12. "Enerģijas taupība" Latvenergo energoefektivitātes centrs
13. "Viedā māja izklaidei"
14. "Lūpu krāsas ražošana" A/S Dzintars
15. "Indīgās sēnes un ogas" Latvijas Dabas muzejs
16. "Maize un konditoreja" SIA DK Daugava
17. "Mūsdienu pētniecības metodes" Latvijas biomedicīnas pētījumu un studiju centrs; SIA GenEra; Rīgas Austrumu slimnīcas Radioloģijas centrs
18. "Bioloģijas zināšanas biznesā" Z/s Gundegas; SIA Getliņi; EKO
19. "Videi draudzīga ražošana" SIA V.L.T.; SIA Valpro; SIA Cemex
20. "Matemātika praksē" SIA Metrum
21. "Apdrošināšanas risku aprēķini" If P&C Insurance
22. "Naftas produktu izmantošana" SIA Latvija Statoil; SIA Bio-Venta
23. "Biodīzeļdegvielas ražošana" SIA Bio-Venta
24. "Stikla šķiedras ražošana" A/S Valmieras stikla šķiedra
25. "Ķīmiskie procesi metalurģijā" SIA KMM Metāls 5.
26. "Sensori - ierīču maņu orgāni" Elektronikas un datorzinātņu institūts; LU Cietvielu fizikas institūts"
27. "Izglītība nākotnes profesijai" SIA Spals; SIA OSC

Skolēna anketa

Skola

Spēles nosaukums

1. Spēlējot spēli, Tu

- a) Iemācījies kaut ko jaunu,
- b) atkātoji un nostiprināji zināšanas un prasmes
- c) pārbaudīji savas zināšanas un prasmes

2. Ko Tu iemācījies spēlējot šo spēli mācību priekšmetā saturiski? Nosauc konkrētas lietas.

a)

b)

3. Ko spēlējot šo Tu mācījies noderīgu dzīvei?

- a) Plānot
- b) Izstrādāt stratēģiju
- c) Pieņemt lēmumu
- d) Sadarboties
- e) Paust savu viedokli
- f) Sadalīt uzmanību un darboties ar vairākām lietām vienlaicīgi
- g)

4. Spēlējot šo spēli, Tava interese par priekšmetu kļūva

- a) Augstāka; b) Drīzāk augstāka nekā zema; c) Drīzāk zemāka nekā augsta; d) Zemāka

5. Spēlējot šo spēli, iespēja apgūt mācību saturu ir labāka nekā tradicionālā stundā

- a) Jā; b) Drīzāk jā nekā nē; c) Drīzāk nē nekā jā; d) Nē

6. Spēlējot šo spēli, pirmo reizi azarts ir

- a) Augsts; b) Drīzāk augsts nekā zems; c) Drīzāk zems nekā augsts; d) Zems

7. Ja būtu iespēja spēlēt spēli vairākas reizes, tad azarts būtu

- a) Augsts; b) Drīzāk augsts nekā zems; c) Drīzāk zems nekā augsts; d) Zems

Paldies! Jūsu atbildes būs vērtīgs ieguldījums mūsu turpmākajam darbam!

Anketa pilotskolu matemātikas skolotājiem

Norādiet informāciju par sevi:

..... Skola Vārds, uzvārds

Zemāk esošie lauki aizpildāmi saskaņā ar vērtējumu skalu: 1 – vāji/pilnībā nepiekrītu,, 4 – ļoti labi/pilnībā piekrītu

1. Izvērtējiet, kā Jūsu skolēniem veicas mācību satura apguve atbilstoši projekta izstrādātajai programmai

	1	2	3	4
Algebriskie modeļi	☐	☐	☐	☐
Ģeometriskie modeļi	☐	☐	☐	☐
Diskrētie modeļi (statistika, kombinatorika)	☐	☐	☐	☐
Funkcijas	☐	☐	☐	☐

Bottom of Form

Top of Form

2. Lūdzu, komentējiet ar piemēru savu viedokli

3. Izvērtējiet, kā Jūsu skolēniem veicas izziņas darbības, komunikatīvā darbības un sadarbības apguve.

	1	2	3	4
Formulē pētāmo jautājumu	☐	☐	☐	☐
Formulē pieņēmumu	☐	☐	☐	☐
Veido plānu	☐	☐	☐	☐
Iegūst un apstrādā informāciju	☐	☐	☐	☐
Veic pierādījumu/pamatojumu	☐	☐	☐	☐
Analīzē un izvērtē datus un rezultātus	☐	☐	☐	☐

Prezentē darba rezultātus

Sadarbojas

4. Lūdzu, komentējiet ar piemēru savu viedokli

5. Lūdzu, izvērtējiet, kā Jūsu skolēniem izdodas

1 2 3 4

saskatīt apgūstamā
mācību satura
nozīmību dzīvē

veicas pašiem
izmantojot informāciju
tehnoloģijas un
darboties ar
aprīkojumu

sekot līdž saviem
rezultātiem

sava mācību darba
plānošana

6. Lūdzu, komentējiet ar piemēru savu viedokli

7. Raksturojiet, kā Jums stundās izdodas

1 2 3 4

Uzdot daudzveidīgus
jautājumus

Veidot mācību dialogu
ar skolēniem

Izmantot stundās
problēmuzdevumus

Piedāvāt analizēt /
izspēlēt situācijas

Veikt demonstrējumus
– izmantot ierīces,
modeļus,...

Organizēt skolēnu
praktisko darbu,
eksperimentu veikšanu

Izmantot prezentācijas,
video, animācijas

Organizēt skolēnu darbu ar tekstu	☐	☐	☐	☐
Mācīt veidot shēmas, zīmējumus, strukturēt informāciju	☐	☐	☐	☐
Rosināt skolēnu diskusijas	☐	☐	☐	☐
Organizēt skolēnu prezentācijas	☐	☐	☐	☐
Izmantot IT — datoru, interaktīvo tāfeli	☐	☐	☐	☐
Izmantot mācību spēles	☐	☐	☐	☐
Izmantot dažādus sadarbības modeļus	☐	☐	☐	☐
Informēt skolēnus par sasniedzamo rezultātu un snieguma kritērijiem	☐	☐	☐	☐
Konstatēt skolēnu sasniegto rezultātu	☐	☐	☐	☐
Sniegt skolēniem atgriezenisko saiti par apgūto	☐	☐	☐	☐

8. Lūdzu, izvēlieties vienu piemēru un komentējiet savu viedokli

9. Izvērtējiet tālāk dotos apgalvojumus

	1	2	3	4
stundās es darbojos vairāk kā skolēnu konsultants nekā informācijas devējs	☐	☐	☐	☐
stundās man izdodas radīt interesi skolēniem par mācību priekšmetu	☐	☐	☐	☐
skolēni manās stundās ir aktīvi procesa dalībnieki	☐	☐	☐	☐

pēdējo divu gadu laikā
ir pilnveidojušās manas
prasmes informāciju
tehnoloģiju
izmantošanā

10. Lūdzu, izvēlieties vienu piemēru un komentējiet savu viedokli

11. Izvērtējiet tālāk dotos apgalvojumus

	1	2	3	4
Tālākizglītības kursu nodarbības palīdzēja saskatīt, kam būtu jāmainās mācību procesā	☐	☐	☐	☐
Materiālu aprobēšana un izvērtēšana ietekmēja manu profesionālo izaugsmi	☐	☐	☐	☐
Semināros, kuros apsprieda aprobējamus atbalsta materiālus es ieguvu pieredzi no citiem kolēģiem	☐	☐	☐	☐
Semināros ar stundu vērošanu es apguvu kā efektīvi veikt stundu vērošanu un analīzi	☐	☐	☐	☐
Piedaloties semināros ar stundu vērošanu es ieguvu idejas sava darba pilnveidei	☐	☐	☐	☐
Projekta ekspertu vizītes skolā man labāk palīdzēja saskatīt, ko es varu uzlabot savās stundās	☐	☐	☐	☐
Mācību semināros es guvu jaunas teorētiskās atziņas, kuras tagad izmantoju savā darbā	☐	☐	☐	☐

Sadarbību skolas
komandā uzskatu par
man nozīmīgu
profesionālās
pilnveides formu

12. Lūdzu, komentējiet, kam bija vislielākā ietekme uz Jūsu profesionālo izaugsmi

13. Komentējiet, kā sekmes mainījušās skolēniem, kuriem mācības padodas viegli, kā skolēniem, kuriem eksakto priekšmetu apguve neveicas?

14. Dalieties pieredzē, kā Jūs savas skolas (citu skolu) skolotājus/ skolēnus informējat par darbu projektā.

15. Vai Jūs šogad mācījāt matemātiku 7.klasē?

jā

Nē

16. Ja atbildējāt jā, tad raksturojiet kā Jums veicās, izmantojot projekta idejas mācot saturu jau otro reizi?

17. Kas ir Jūsu vērtīgākais ieguvums/veiksmes stāsts strādājot projektā?

Tiek veikts pētījums, lai noskaidrotu, kuros mācību priekšmetos 10.-12. klasēs skolēni pilnveido prasmes, kas veido uzņēmējspēju kompetenci. Lūdzu, atbildiet uz sekojošajiem jautājumiem.

1. Kurus mācību priekšmetus mācoties, Tu visvairāk pilnveidoji prasmi saskatīt problēmu un plānot tās risinājumu (atzīmēt ne vairāk kā 3 atbilžu variantus)! (vairākas atbildes iespējamas)

- latviešu valoda un literatūra;
- svešvalodas;
- matemātika;
- fizika;
- ķīmija;
- bioloģija;
- sports;
- ekonomika;
- Latvijas un pasaules vēsture;
- mūzika;
- šo prasmi skolā nepilnveidoju;
- Cits

2. Lūdzu, īsi raksturo, kā tas notika!

3. Kurus mācību priekšmetus mācoties, Tu visvairāk pilnveidoji prasmi izvērtēt, sakārtot, strukturēt un informāciju (atzīmēt ne vairāk kā 3 atbilžu variantus)! (vairākas atbildes iespējamas)

- latviešu valoda un literatūra;
- svešvalodas;
- matemātika;
- fizika;
- ķīmija;
- bioloģija;
- sports;
- ekonomika;
- Latvijas un pasaules vēsture;

- mūzika;
- šo prasmi skolā nepilnveidoju;
- Cits

4. Lūdzu, īsi raksturo, kā tas notika!

5. Kurus mācību priekšmetus mācoties, Tu visvairāk pilnveidoji prasmi sadarboties un strādāt komandā (atzīmēt ne vairāk kā 3 atbilžu variantus)! (vairākas atbildes iespējamas)

- latviešu valoda un literatūra;
- svešvalodas;
- matemātika;
- fizika;
- ķīmija;
- bioloģija;
- sports;
- ekonomika;
- Latvijas un pasaules vēsture;
- mūzika;
- šo prasmi skolā nepilnveidoju;
- Cits

6. Lūdzu, īsi raksturo, kā tas notika!

7. Kurus mācību priekšmetus mācoties, Tu visvairāk pilnveidoji prasmi uzņemties iniciatīvu un atbildību (atzīmēt ne vairāk kā 3 atbilžu variantus)! (vairākas atbildes iespējamas)

- latviešu valoda un literatūra;
- svešvalodas;
- matemātika;
- fizika;
- ķīmija;
- bioloģija;
- sports;
- ekonomika;

- Latvijas un pasaules vēsture;
- mūzika;
- šo prasmi skolā nepilnveidoju;
- Cits

8. Lūdzu, īsi raksturo, kā tas notika!

9. Kuras mācību priekšmetus mācoties, Tu visvairāk pilnveidoji prasmi kritiski izvērtēt savu darbu, analizēt neveiksmju cēloņus un plānot tālāko darbību (atzīmēt ne vairāk kā 3 atbilžu variantus)! (vairākas atbildes iespējamas)

- latviešu valoda un literatūra;
- svešvalodas;
- matemātika;
- fizika;
- ķīmija;
- bioloģija;
- sports;
- ekonomika;
- Latvijas un pasaules vēsture;
- mūzika;
- šo prasmi skolā nepilnveidoju;
- Cits

10. Lūdzu, īsi raksturo, kā tas notika!

11. Kuras mācību priekšmetus mācoties, Tu visvairāk pilnveidoji prasmi izvirzīt mērķus un radoši darboties (atzīmēt ne vairāk kā 3 atbilžu variantus)! (vairākas atbildes iespējamas)

- latviešu valoda un literatūra;
- svešvalodas;
- matemātika;
- fizika;
- ķīmija;
- bioloģija;
- sports;

- ekonomika;
- Latvijas un pasaules vēsture;
- mūzika;
- šo prasmi skolā nepilnveidoju;
- Cits

12. Lūdzu, īsi raksturo, kā tas notika!

13. Kurus mācību priekšmetus mācoties, Tu visvairāk pilnveidoji prasmi mācīties un patstāvīgi darboties (atzīmēt ne vairāk kā 3 atbilžu variantus)! (vairākas atbildes iespējamas)

- latviešu valoda un literatūra;
- svešvalodas;
- matemātika;
- fizika;
- ķīmija;
- bioloģija;
- sports;
- ekonomika;
- Latvijas un pasaules vēsture;
- mūzika;
- šo prasmi skolā nepilnveidoju;
- Cits

14. Lūdzu, īsi raksturo, kā tas notika!

Eksperta anketa

(adaptēta pēc Dz. Albrehtas (Albrehta 1998,102.lpp.))

Eksperta vārds, uzvārds

Ieņemamais amats.....

Pedagoģiskais darba stāžs.....

Zinātniskais un/vai akadēmiskais grāds, nosaukums

.....

Zinātniskā darba stāžs.....

1. Vai par novērtējamo jautājumu ekspertam ir (atzīmēt atbilstošo):

- monogrāfijas,
- mācību līdzekļi,
- izstrādātas studiju programmas,
- izstrādāti un docēti studiju kursi,
- raksti un/vai metodiski ieteikumi,
- izstrādāti izglītības politikas plānošanas dokumenti un/vai to projekti,
- izstrādātas un/vai īstenotas pedagoģisko darbinieku tālākizglītības programmas,
- referāti konferencēs,
- nav publikāciju.

2. Vai savu viedokli par novērtējamo jautājumu eksperts pamato (atzīmēt atbilstošo):

- ar pētījumiem dotajā jomā,
- ar pedagoģisko pieredzi,
- ar intuitīvu priekšstatu palīdzību.

3. Cik lielā mērā eksperts pārzina novērtējamo jautājumu (atzīmēt atbilstošo):

- zina visus galvenos novērtējamā jautājuma pedagoģiskos un speciālos aspektus,
- zina lielāko daļu novērtējamā jautājuma pedagoģiskos un speciālos aspektus,
- daļēji pārzina novērtējamo jautājumu.

Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara ekspertu novērtējums

(adaptēts pēc Dz. Albrehtas (Albrehta 1998,102.lpp.))

Ingas Riemeres izveidotā uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara novērtējums

Lūgums uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētisko ietvaru novērtēt pēc dotajiem kritērijiem novērtēt 6 ballu sistēmā:

- 6 - atbilst pilnībā;
- 5 – atbilst, ar nelieliem iebildumiem;
- 4 – atbilst ar iebildumiem;
- 3 – ir daudz nopietnu iebildumu, bet kopumā atbilst;
- 2 – neatbilst, ir būtiski iebildumi;
- 1 – pilnīgi neatbilst.

Lūgums pēc iespējas sīkāk komentēt tos vērtējumus, kuri ir zemāki par 6 ballēm. Tas dos autorei iespēju, balstoties uz ekspertu vērtējumiem, veikt teorētiskā ietvara kvalitatīvu analīzi un pārstrādāt to, ņemot vērā speciālistu ieteikumus, kas uzlabos pētījuma „**Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības pilnveide Latvijā skolēnu uzņēmējkompetences attīstības kontekstā**” kvalitāti.

Eksperta novērtējuma tabula

Kritēriji	Novērtējums ballēs	Novērtējuma komentārs, iebildumi
1. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars atbilst Latvijas izglītības sistēmas un valsts izglītības politikas prioritātēm.		
2. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskais ietvars ir nepieciešams, lai nodrošinātu vienas no astoņām pamatkompetencēm – uzņēmējkompetences attīstību Latvijas pamatizglītības un vidējās izglītības iestāžu skolēniem.		

Kritēriji	Novērtējums ballēs	Novērtējuma komentārs, iebildumi
3. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara struktūra ir optimāla uzņēmējdarbības izglītības nodrošināšanai.		
4. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā paredzētā plānošana un koordinēšana vairākos līmeņos ir nepieciešama.		
5. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskā ietvara visi komponenti ir būtiski un nepieciešami.		
6. Uzņēmējdarbības izglītības pārvaldības teorētiskajā ietvarā plānotā uzņēmējdarbības izglītības elementu integrācija visos mācību priekšmetos ir nepieciešama.		